

ЄВГЕН
ОНАЦЬКИЙ

У ВІЧНОМУ
МІСТІ — IV

OL'ZHYCH UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE

**OL'ZHYCH RESEARCH FOUNDATION
IN THE USA**

**IN
THE ETERNAL
CITY**

NOTES OF A UKRAINIAN JOURNALIST

Year 1934

Published by New Pathway

Toronto 1989

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА

ДОСЛІДНА
ФУНДАЦІЯ ім. О. ОЛЬЖИЧА У ЗСА

У ВІЧНОМУ МІСТІ

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА

1934 рік

V. Rev. Fr. P. Bublik, L.Th.
#904 - 240 SCARLETT ROAD
TORONTO, ONTARIO M5W 4X4

diasporiana.org.ua

Видавництво "Новий Шлях"

Торонто 1989

ISBN — 0920365-14-0

**Published
by
the New Pathway Publishers Limited
297 College Street
Toronto, Ontario, Canada
M5T 1S.**

Проф. ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

В І Д   В И Д А В Н И Ц Т В А

Науково-Дослідний Інститут імени О. Ольжича з приємністю, ба навіть з гордістю, віддає в руки читачів четвертий з черги том щоденника відомого українського науковця, дипломата і журналіста проф. Євгена Онацького. Беручи до уваги, що наші архіви, які відносяться до боротьби українського народу за свою державну незалежність між Першою і Другою Світовими війнами, залишилися на Рідних Землях, а також багато пропало в часі Другої Світової війни в наслідок воєнних дій, то записки журналіста п. н. "У вічному місті" становлять надзвичайно важливу документацію того періоду.

Твір проф. Онацького, одного із передових націоналістичних ідеологів і діячів, охоплює політичну ситуацію в Європі і впарі з тим, цілий ряд різних документів, які відносяться до історії України взагалі, а не тільки націоналістичного руху. З уваги на те, це твір, якого не може поминути жоден дослідник історії України міжвоєнного періоду. Хоча це є документальний твір, призначений, у першу чергу, для дослідників, але його стиль та взагалі інформативний характер роблять його надзвичайно цікавим для кожного, навіть пересічного читача, й тому рекомендуємо його усім, хто любить читати історичні твори для науки й розваги. Коротко кажучи, це твір, гідний уваги кожного любителя книжки.

Рік 1934

2 січня

Вчора люди святкували Новий Рік.

Щиро, чи не щиро, бажали один одному щастя. Ще задовго перед цим списували гори поштових карток до всіх своїх приятелів, свояків і просто знайомих, що перебували десь далеко і не могли почути з уст до вуст сакраментальної формули про “нове щастя”.

Потім збиралися десь у тіснішому товаристві, наповнювали чарки й намагалися зустріти Новий Рік весело й приємно, згідно з стародавніми віруваннями про “добрий початок”.

Журналісти і державні діячі користали з цієї нагоди, щоб підсумувати всі здобутки (чи втрати) своєї нації за минулий рік та намітити найважливіші завдання на рік, що йде.

Муссоліні, що єднає в собі визначнішого державного діяча наших часів із покликанням справжнього журналіста, написавспеціальну статтю до світової преси під заголовком “На рік 1934”, в якій намагається розв’язати настирливе питання:

“Ідемо до кращих часів, чи загальна ситуація буде, що далі, все гіршати?”

Бо кожний міг ствердити, що досі вона тільки гіршала.

Муссоліні вважає, що “марно було б заколисувати себе порожніми ілюзіями... Поміж усіма ворогами нашої людськості нема гіршого й небезпечнішого, як дурний пасивний оптимізм: нема ніякої ситуації, яка могла б сама по собі, автоматично, поліпшитися. Навпаки, якщо на ту ситуацію не реагувати відповідно, то вона дуже легко може довести до катастрофи...”

Найменша хвороба, якщо її своєчасно не спинити, може привести до найнебезпечніших для організму наслідків. І тому в кожному організмі мусить діяти насамперед чинна воля до здорового активного життя, що змагає усунути всяку недугу. Поки така воля є, поки в організмі нуртують живі чинні сили, що не заперечують активної боротьби зо всіма ворогами, що загрожують і ззовні і зсередини, той організм має всі шанси вийти переможним із усякої

кризи, — і то саме тому, що він не применшує сил свого ворога, не нехтує ними, не заколисує себе марними ілюзіями, а напружує всі свої сили, щоб перемогти небезпеку.

І навпаки, якщо якийсь організм реагує на небезпеку спроквола; якщо він занадто уповає на себе і занадто легковажить свого ворога; якщо він занадто вірить у те, що в цьому світі все укладеться зрештою на добре, — то можна відразу сказати, що такий організм знаходиться в смертельній небезпеці.

І, якщо, наприклад, українська нація, цей наш величезний суспільний організм, ще досі не змогла здобути собі власної держави, тої суспільної форми, без якої ніяка нація не може жити здоровим нормальним життям, то завдячуємо цей сумний факт в великій мірі тому українському пасивному оптимізму, що виявляється в славнозвісній нашій фразі —

Якось то буде!

Ця фраза паралізувала зусилля, стягала додолу напружений для удару кулак:

— “Не мордуйтеся, пане-товаришу, ось побачите, якось то буде!”

Українські націоналісти, з уваги на страшні знущання наших ворогів над українським народом в минулому 1933 р., повинні проголосити безоглядну боротьбу тому фатальному “якось то буде...”

Вони повинні кликати кожную свідому своєї української приналежності одиницю до чинної боротьби проти всіх ворогів української нації. Вони вірять в остаточну перемогу української національної ідеї, але вони знають, що ця перемога прийде не сама собою, ніби кимось із неба дарована, а тільки в наслідок спільних зусиль всіх свідомих синів української нації; тільки в наслідок їх важких і повних самопосвяти змагань зо всяким злом, що завдає кривду українській ідеї на будь-якій частині української території чи в еміграції.

Вступаємо в Новий 1934 рік із цією палкою вірою, що любов до нашої спільної Батьківщини, любов до нашого бездоленого народу, любов до нашої великої ідеї Незалежної Соборної Української Держави вилетять в цьому році в форми ще завятішої, ще активнішої боротьби з нашими ворогами, ніж це було в минулих роках.

Віримо, що ця завзята, непогамована боротьба відкриє нам нарешті браму до жаданого раю...

Борітеся — поборете! Але — борітеся!

Сціборський прислав побажання;

В імені Голови ПУН і своєму власному Орг-Референтура вітає керівні органи і членство Організації з Новим Роком та бажає сил і витривалости в дальшій боротьбі і праці для відновлення Самостійної Соборної Держави.

Події грядуть. І в обличчі їх хай кріпшає наша непохитна воля до перемоги! Хай тісніше зімкнуться наші бойові ряди під гаслом:
Вперед за Націю!

Прислав побажання і Ярий:

Вш. Пане Онацький!

З приводу Нового Року, що так многонадійно для нас заповідається, бажаю Вам в імені своїм, як і моїх співробітників та наших установ — Українського Бюро, Української Пресової Служби та Відділу ОУН всього найкращого, а передовсім доброго здоров'я та багато успіхів в Вашій відповідальній праці на Вашому терені.

З націоналістичним привітом

Слава Україні!...

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажний Пане Полковнику!

Насамперед вітаю Вас із Новим Роком, також від моєї дружини, і прошу поздоровити від нас обох Вашу Поважану Пані і сина. Дай Вам Бог сил і здоров'я на продовження тої велетенської праці, яку ви на себе прийняли і так віддано провадите!

Оглядаючись на уже перейдений шлях, констатую цілком щиро, що без Вашого керівництва, без Вашого незвичайного такту, наша загальна українська справа (не кажучи про нашу Організацію) знайшлася б дійсно в дуже невідрадному становищі. А так, хоча ситуація ніби й трагічна, все ж витворено вже підстави, на яких можливо провадити працю визволення Батьківщини. Саме завдяки Вашій організаційній праці, загальна, ніби безвихідно-трагічна ситуація, знайде добру розв'язку. В це твердо вірую і визнаю. Я ніколи не належав до гурту надто легких оптимістів, — я занадто добре знаю, що ніщо легко не робиться, але саме тому, що знаю, як важко приходить працювати багатьом нашим друзям, а в першу чергу Вам, я певний, що врешті дійдемо до нашої великої мети.

Ваш лист із 27 грудня з прилогами я отримав. Так само одержав і попереднього листа з прилогою листа Органського в японській справі. До того останнього листа зауважень не маю. Хіба лише те, що зносини з японцями треба тримати в найбільшій таємниці, бо, в зв'язку з питанням "жовтої небезпеки", багато людей, зокрема болгари, дивляться на такі зносини, як на "зраду білої раси".

Дуже радий, що Окесві добре йде в Лондоні, і що у Вас нав'язується добра співпраця з Василем Вишиваним. Я певний, що він може Вам бути дуже помічний своїми зв'язками, яких, поза ним, ніхто з українців не може мати.

Щодо поїздки до Угорщини в лютому, то нічого не маю проти неї, лише боюся, що мені для цієї поїздки треба було б робити тепле пальто, або купити дуже теплу білизну. Думаю, що в Будапешті дуже холодно. Саме сьогодні отримав картку від голови мадярської студентської національної федерації, з яким познайомився, як Вам уже писав, на конгресі СН в Венеції. Він міг би бути мені дуже помічним у Будапешті. Але насамперед нам треба виробити собі дуже ясний погляд, що ми маємо говорити в Будапешті. На це є час...

Ваше листування зі Стобарем дуже цікаве. На жаль, я не можу зрозуміти Стобаря. Думаю, що тут має бути перевтома, яка порушує духову рівновагу...

Еп. Будки в Римі нема. Я склав візиту оо. Василянам, — бачився і з о. архимандритом Ткачуком і з о. Заячківським. Відносини у нас дуже добрі. Архимандрит був учора в мене з одним богословом з Підкарпаття, який цього року буде вже священником. Щодо еп. Будки, то він великою повагою в церковних колах не користується. Він — патріот (він бував у мене, коли деякий час, після Канади, жив у Римі), але високо не літає.

Від преосв. Бучка мав листа на Різдво з поздоровленнями і такими компліментами, що аж соромно... Це, мабуть, завдяки книжці Інсабата.

Для схарактеризування стану української справи в Італії варто відмітити такий факт: під Новий Рік я завіз до міністерства закордонних справ щось коло двадцяти візитівок до більших і менших риб. Отже, з тих більших риб, голова Пресового Бюро граф Чіано відповів мені того самого дня. Якомоні відповів сьогодні. А з менших риб ще ніхто не зважився... або не знайшов часу. Очевидячки, менші риби думають, що українську справу вже тепер остаточно поховано, а великі риби думають інакше, але малим риbam про це нічого не кажуть...

Здоровлю широко...

3 січня

Довгий час українські інтелігенти, виховані на московській літературі, хворіли на крайню розчуленість, на жаль до всього, що терпить, хоч би то була найнебезпечніша й найшкідливіша тварина.

Іван Франко писав:

Милосердним треба нам бути задля всього живого,

Бо життя — це клейнод, хіба є що вище від нього?

“Для великих рас, — відповідає Франкові Донцов у своєму “Націоналізмі”, — є щось, вище за життя одиниць”, це — нація, релігія, почуття чести, обов’язку”, це ті колективні цілі, задля осягнення яких потрібні систематичні зусилля кількох поколінь.

І тим часом, як Франко забороняв чіпати навіть скорпіонів, бо, мовляв,

І скорпіон жити в світі бажає,

А чи ж винен він в тому,

Що їдь у хвості своїм має?

Леся Українка вустами Міріям в поемі “Одержима” відповідала, що не можна мати милосердя до тих, хто “їдь у хвості своїм має” і тією їддю шкоду завдає, хоч би й несвідому, бо

...Єхидна несвідома,

А всяк її розтопче,

Як стріне на шляху...

У цих суперечних поглядах зарисувалося дуже недвозначно цілком відмінне, просто таки протилежне відношення до світу двох віків: віку розчуленого гуманітаризму, найяскравішим представником якого був Лев Толстой з своєю теорією “непротивлення злу”, і віку активного волюнтаризму, що знайшов свій вияв між іншим і в модерному націоналізмі і що, в протилежність толстовству, вважає **необхідним** протиставитися злу, якнайенергійніше змагатися зо всім, що визначається за зло.

Відповідно до цього, якщо за одну з головних чеснот минулого століття проголошувалося милосердя, то в столітті волюнтаризму на місце милосердя стає — твердість.

Дехто в противагу милосердю висунув був жорстокість, і тут завинило, мабуть, діалектичне думання, однак, жорстокість — прикмета дрібних, маленьких душ, і психологія нас учить, що жорстокі люди — завжди малодушні боягузи, і, навпаки, боягузи дуже часто бувають жорстокі.

Не можна бути одночасно великодушним і жорстоким.

Не можна бути одночасно лицарським і жорстоким.

Непомірна милосердність, що боронить право на життя навіть скорпіонам, і її психологічна протилежність — жорстокість походять часто з одного й того самого джерела: непомірної переваги чуття над розумом, непомірної переваги, що межує з хворобливістю і дуже часто знаходить своє з’ясування в статевій патології — в садизмі.

Не дурно один італійський письменник, у нас мало знаний,

Лукателлі, писав, що “співчуття, чи милосердя — це одне з найгоїстичніших почувань, і в декого воно доходить до того, що людина охоче винула б око в видючої людини, аби лиш мати нагоду жаліти “бідного сліпого”...

Незважаючи на ніби велику пересаду в цій думці Лукателлі, один із героїв роману Достоевського “Злочин і Кара”, перейнятий “милосердям”, саме так і висловлюється, як писав Лукателлі:

“Защо я до неї прив’язався? Здається, за те, що вона була хвора... Коли б вона була шей каліка, або горбата, я б, здається, її ще більше полюбив...”

Отже, для задоволення цієї патологічної “любови” тільки й залишається, що зробити об’єкта цієї “любови” — калікою!

Н. Михайловський писав, що Достоевський хотів нам показати дно життя в усій його бридоті, в усьому його бруді, в усіх його смердючих, роз’ятрених ранах. А Дм. Донцов зауважує й собі з цього приводу:

“Витягати ці язви, показувати їх привселюдно, у цім є садистична насолода автора “Бідних Людей”, а називає він це — релігією милосердя”.

На цей самий садизм милосердя хворіє й Л. Толстой. Ось що пише про це його жінка, Софія Толстая:

“На що він хоче (Л. Толстой), що б я не жила, а постійно терпіла, дивлячись на нужду, хвороби й нещастя людей, і що б я їх шукала, коли вони не траплялися в моєму житті?!”

Московський нарід за цю свою “милосердність” уважався мало не богоносним народом. Його хвороблива розчуленість видавалася прикметою високорозвиненої духовости й ніжного серця. Тим часом большевицька революція виказала, що, поруч із своєю “милосердністю”, московський нарід визначається непомірною жорстокістю.

М. Горький, якого ніяк не можна запідозрити в антимосковському “шовінізмі”, так писав про це:

“Мені здається, що найяскравішою рисою московської національної вдачі треба вважати жорстокість, як гумор — рисою англійської вдачі... А найцікавіша риса московської жорстокости — це її чортівська фінезія, її, я сказав би, естетична вишуканість... Говорю тут не про жорстокість, яка виявляється спорадично, як вибух хворої, чи первородної, душі. Це — виїмки, що належать до лікаря від божевільних. Тут я говорю про масову психологію, про народню душу, про гуртову жорстокість... Не знаю, чи є де на землі місце, де б так жорстоко й невблаганно поводитися з жінками, як у московським селі... Так само знущаються й з дітей на селі. Коли недавно я зацікавився статистикою злочинів у московській губернії і

перекинув акти карних розправ за рр. 1901-1910, мене перелякала величезна кількість жорстоких учинків, яких жертвами були діти, і злочинів, довершених на молоді... В Росії, взагалі, майже кожний з насолодою когось б'є...”

“Б'є когось із насолодою” — це справжня формула садистичної жорстокости.

Отже, нарід, відомий своєю хворобливою “милосердністю” — одночасно один із найжорстокіших народів світу.

Бо крайності стикаються, і крайня милосердність, як і крайня жорстокість, походять, як я вже зазначив, із одного й того самого джерела — непомірної розчулености, садистичної жадоби насолоджуватися чужими стражданнями, з тією тільки ріжницею, що милосердя — пасивна насолода, вона задовольняється тими стражданнями чужих людей, які знаходить на шляху, а жорстокість — активна насолода, що вимагає участі самого садиста в спричиненні страждань.

Безмірно вища над цими хворобливими проявами гедоністичної розчулености стоїть чеснота волевої твердості, що енергійно поборює всяке зло, яке стрічає на своєму шляху і не вагається час-від-часу здіймати каральний меч, але робить це не з садистичною насолодою жорстокости, але з почуттям високо розвиненого обов'язку, на зразок того, як писав про це один із Наполеонівських героїв, генерал Марбот в своїх споминах (т. III, ст. 344):

“Я боявся відчутти втіху, вбиваючи своєю рукою кількох із тих злочинців (справа йде про німців, що перебили французьких полонених після Ляйпцігського бою). Тому я вклав шаблю назад у піхви і залишив нашим кіннотникам турботу винищення цих убийників...”

Ось яскравий приклад людини, яка не вагається виконати свій важкий обов'язок; вона настільки тверда, що ні на хвилину не сумнівається в необхідності “винищення цих злочинців” і не має до них жадного милосердя, але одночасно не має вона й підлої жорстокости: вона “боїться” відчутти “втіху вбивання”, боїться знизитися до жорстокости.

Жорстокість, — казав Монтень, — дитина трусости, героїзм — дитина сміливости. Міра героя полягає не в кількості смертей, які він завдав, а в кількості смертей, які він сміливо зустрів...

4 січня

“Діло” з 30 грудня 1933 видрукувало таку характерну телеграму з Риги з 27 грудня:

З Москви повідомляють: Секретар центрального комітету компартії України Хатаєвич, промовляючи на засіданні партійної організації в Дніпропетровську заявив, що радянський уряд має докази, що між німецькими урядовими чинниками і ОУН, організацією полковника Коновальця, були ведені переговори в справі умовин німецько-українського союзу на випадок відбудови незалежності України. Переговори мав вести полковник Коновалець із мін. Герінгом. Коновалець згодився признати Німеччині концесії на Україні в металургічному і воєнним промислі, розтягнути німецьку контролю над армією і закордонною політикою України, за що Німеччина приобіцяла свою підтримку українському національному рухові, що хоче злучити всі землі, на яких живуть українці, в одну українську державу. Ревеляції Хатаєвича прийняла радянська преса широкими коментарями.

Брешіть більше! Бодай український нарід довідається, чого ми хочемо, а в запроданість німцям може й не всі повірять...

5 січня

Кардинал Ініцер у Відні випустив у світ відозву в справі голоду в Україні, яка знайшла великий розголос в усьому культурному світі. Була вона значним ударом по більшовиках, які думали, що з допомогою Ерріо очистили себе від усіх “наклепів” щодо їхньої жажливої політики масового винищування голодом українського народу.

Але цікаво, що протест кард. Ініцера викликав в свою чергу протести... від білих москалів! Як довідаюся, кард. Ініцер одержує щодня сотки листів із лайкою не тільки від усякої міжнародньої, а головно московської комунстичної банди, але й від усяких російських колишніх “кадетів” та просто чорносотенців, що вже давно живуть за кордоном, і що їх та комуністична банда не завагалася ні на хвилику поставити, як “контрреволюціонерів”, під стінку. Заболіло їх, бачте, що кард. Ініцер виступив в обороні українського народу і України, яких, на їх думку, “не било, нет і бить не может”.

Так, кард. Ініцер дістав величезного листа від мого давнього приятеля, з яким ми зводили завзяту полеміку на сторінках “Л’Еуропа Оріентале” в 1928 р. (з того вийшла моя брошурка в італійській мові “Росія і Україна”), кн. Волконського, що тим часом став католицьким священиком, єзуїтом. Кн. Волконський написав кард. Ініцерові, що ніякої України взагалі нема, а її вигадав в 1848 р., граф Стадіон, австрійський губернатор у Львові, і що кард. Ініцера

хтось очевидячки, в справі “України”, обдурив, хтось із тих піддурених “українців”.

Дійсно була в тому рука й одного українця — о. Мирона Горникевича, пароха української церкви св. Варвари в Відні.

Сидить собі той о. Горникевич в своїй парохіяльній канцелярії, як нараз дзвонить телефон:

— Хто там? — запитує о. Горникевич.

— Кардинал Ініцер.

— Хто? Хто? — перепитує священник, думаючи, що йому причулося.

— Кардинал Ініцер. Прошу вас, отче-докторе, негайно приїхати до мене в одній важливій справі.

Опинившись в кардинальській палаті, о. Горникевич негайно був введений до кардинала, який, привітавшись із ним, подав йому листа кн. Волконського.

— Як це розуміти? — питає він.

Прочитавши листа, о. Горникевич тільки посміхнувся:

— Чи не згодилися б Ваша Емінеція на маленьку прогульку зі мною до Каленбергу?

Каленберг — Лиса Гора під Віднем, звідки Собеський командував військом 2 вересня 1683 р., боронячи Відень від турків.

Погода була гарна, і кардинал, хоч і здивувався, але радо погодився.

За півгодини вони доїхали автом до Каленбергу, до костелу, поставленого на пам'ятку перемоги над турками. В стіні того костелу вмуровано мармурову таблицю, а на ній вирізьблено імена полководців, на чолі з Собеським який там названий:

“Рекс (король) Польоніє, дукс (гетьман, провідник) Україне”.

— Отже, бачите, Еміненціє, чи правду говорить Волконський, що Україну вигадав граф Стадіон в 1848 р.?

А недавно кардинал Ініцер мав нову нагоду телефонувати до о. д-ра Горникевича. У п'ятницю 22 грудня м.р. студентське т-во “Січ” у Відні проголосило, що, з уваги на те, що перед роком 24 грудня 1932 р. повішено у Львові двох молодих революціонерів, Данилишина і Біласа, відбудеться в греко-католицькій церкві св. Варвари дня 24 грудня поминальне богослуження за їх душі.

А вже 23 грудня, в суботу в полудне дзвонив знову телефон до о. Горникевича, і кард. Ініцер збентеженим голосом оповів йому:

— Щойно відїхав від мене польський посол, який звернув мені увагу, що ви, отче парох, влаштовуєте завтра якусь політичну демонстрацію в вашій церкві, що має на меті звеличити якихось двох українських політичних злочинців. Будьте ласкаві, вясніть мені, як властиво стоїть справа?

о. Горникевич пояснив, що дійсно українські студенти замовили йому панахиду за душі двох молодих людей, яких поляки повісили, — не міг же він, їхній парох, їм у тому відмовити. Це ж скорше релігійна, а не політична маніфестація. Якщо вони справді поповнили який злочин, то тим більше треба за їхні душі молитися.

Кардинал із ним цілком погодився, і поминальна Служба Божа за жертви польської окупації українських земель, що героїчно виконали свій національний обов'язок, відбулася...

Таке довідався я з одного допису з Відня.

10 січня

Він першого січня ц.р. почав функціонувати в Німеччині закон про стерилізацію: 400.000 німців, чоловіків і жінок, визнано вже за негідних мати потомство, і у відповідних клініках та шпиталях буде їх стерилізовано. Підлягатимуть цій операції всі ті, які через алкоголізм, чи спадкові хвороби, виявлятимуть, на думку компетентних лікарів, нездатність родити здорових членів суспільства.

За статистикою, яку оголосило офіційне бюро расової політики в німецькій міністерстві внутрішніх справ, Німеччина має тепер 250.000 божевільних, від 100.000 до 200.000 кретинів, 75.000 ідіотів, 100.00 епілептиків і 6.000.000 різних психопатів, — отже разом десь коло 6.625.000 німців явно нижчої якості, які, мовляв, цілком непродуктивно обтяжують економічні можливості німецької нації.

Один божевільний, як писав свого часу п. М. Фрік, міністер внутрішніх справ, — коштує державу 4 марки на день; один злочинець, що ділає в наслідок алкоголізму чи якої іншої спадкової хвороби, коштує три з половиною марки на день, тоді як звичайний чорнороб заробляє тільки дві з половиною марки, а малий урядовець — три з половиною або чотири марки і т.д. Як бачимо, держава витрачає на утримування божевільних і злочинців більше, ніж вона платить здоровим людям за продуктивну працю. Треба, отже, на думку німецьких расистів, зарадити цьому лиху, позбавивши всіх тих дегенератів можливості "плодитися і розмножуватися".

"Ці засоби боротьби за оздоровлення раси, — писав той самий Фрік, — не повинні бути стримані в ім'я хибної гуманності, чи людяності. Нас не спинять протести різних Церков, що спираються на догми давно минулих століть".

А Церкви дійсно зразу почали протестувати, і насамперед

католицька Церква, якої представники вказують на папську енцикліку з 31 грудня 1930 про християнський шлюб, яка рішуче засуджує всякі спроби стерилізації людей.

“Л’Авеніре д’Італія”, католицький щоденник в Римі, писав із цього приводу:

“Божу іскорку, себто людське життя, приніс на землю Творець, і до Його святих прав належить керувати вічними законами, що лежать у підставах життя. В усякому разі співробітництво людини не сміє виявлятися в насильному знищенні свободи, яка отожднюється з людською особою. Жорстокість стерилізації нечувана. Навіть Спарта в своїй брутальності не знала цієї вишуканої форми розрахунку, що його вводить тепер держава в святиню життя”.

“Людський мозок без світла віри і запалу чуття може таким чином зійти навіть нижче давнього рівня варварства. Наука, яка не вміє витворити життя в своїх лябораторіях, не має права його й гасити, ніби для його поліпшення”.

Італійський фашизм теж відноситься до стерилізації цілком негативно. “Іль Попольо д’Італія” в статті, яку приписують самому Муссоліні, з приводу німецького закону про стерилізацію написав:

“Дуже можливо, що, намагаючись дійти до якісної досконалости, треба було б перевести цілу низку послідовних стерилізацій, а це могло б зрештою дати катастрофальні наслідки, бо зменшило б націю до купки людей, занадто чистих і досконалих, щоб жити взагалі на цій землі і залишатися людьми”.

Щоденник Кремони “Фашистівський Режим” також уважав потрібним піддати німецький закон жорстокій критиці, зазначаючи, що “цей закон заперечує право людини на існування, заперечує відроджувальні сили природи, заперечує Бога, який у своїй недосяжній мудрості вводить людей у світ без попереднього ознайомлення з статистикою німецьких лікарів”.

Для фашистівського часопису залишається великим питанням, чи раса, таким чином очищена й стерилізована, в стані продукувати Вагнера чи Гете. В усякому разі вона ніколи не зможе продукувати геніїв, подібних Бетховенові, якого батька, з усіма стигматами алькоголіка-дегенерата, треба було б стерилізувати, і таким чином він не був би в стані породити свого геніяльного сина.

Природа не любить одноманітності і постійно продукує різних “ненормальних”, себто людей, що в той чи інший спосіб підносяться над людським загалом і саме тим витворюють багатство життя.

В німецькому законі про стерилізацію ясно проглядає матеріялістичний характер доктрини німецького расизму, для якого найвищий закон — чисто фізіологічна чистота крові; для італійського ж фашизму найвищий закон — ідея, дух, який може виявляти себе і в найбільш здегенерованому тілі з найбільш зіпсутою кров'ю: “Дух Божий сходить, де хоче”.

Людський розум не може знати й передбачити дальшого поступу людського знання. Ще кілька років тому параліж, що з'являвся в наслідок енцефаліту (сонної хвороби), вважався за остаточний, лікарі спинялися перед ним безсилі. З точки погляду німецьких расистів цих бідних паралітиків треба було б безжалісно знищити, як безвартісний тягар для суспільства і джерело страждань для самих хворих і їх ближніх. А тим часом не приймається під увагу, що ці хворі можуть бути й джерелом найширшої любови й християнської самовідданости, не кажучи вже про те, що тепер, завдяки винаходів болгарських лікарів, цих паралітиків цілком добре виліковують і роблять знову здоровими членами суспільства.

Для нас, українських націоналістів, синів народу, який від віків перебуває в стані сонної хвороби, ніякі матеріялістичні теорії й практики не надаються. Ми знаємо, що багатьом наш нарід видавався гідним бути тільки погноєм для розвитку більш активних і чинних народів. Ми знаємо, що наші сусіди, виходячи з заложення про “нижчі” і “вищі” раси, дуже радо перевели б стерилізацію всіх 40 мільйонів українців, що “даремно” заселяють такі чудові й багаті землі.

Але на всі ці спроби й висловлені й невисловлені жадання ми протиставляємо силу духа, силу нашої віри в те, що наш нарід тільки тимчасово хворий, і що він ще відродиться і створить такі цінності, які ніхто інший, крім нього, не був би в стані витворити...

12 січня

Одержав і прочитав першу книжку квартальника “Ми”, що оце почав виходити в Варшаві, накладом вид-ва “Варяг” (стр.150).

Давно вже ніяка книжка чисто літературного характеру не робила на мене такого приємного враження. Може тому, що я не маю можливости слідкувати за всіма проявами літературного життя на наших українських землях. Може бути, серед тих незнаних мені проявів літературного українського життя є чимало перлин, які варто було б відмітити. На жаль, наша літературна критика з цим не квапиться. У нас бояться занадто хвалити, як і бояться занадто ганити. Бояться занадто хвалити, щоб не “згордів”, і бояться занадто ганити, щоб “не розсердився”. Тому і критика наша літературна

переважно сіренька. Не знайти в ній ентузіазму, який так потрібний читачеві, щоб пробудити в ньому бажання пізнати якусь нову книжку, і так потрібний письменникові, щоб він міг зрозуміти свою справжню дорогу і свої справжні можливості.

Перша книжка “Ми” починається кількома віршами Богдана Лепкого під загальним заголовком “З моїх вікон”, — вірші, яких по всіх усюдах знаходиш багато, але без яких так само не можна обійтись. Та не вони творять головну принаду збірника.

Такою принадою є новела “Міста і люди” (перша з циклю “Мертвих Душ”) Андр. Крижанівського. Такою принадою є “Трилогія пристрасти” Миколи Бажана. Такою принадою можуть бути еротичні поезії Нат. Лівницької-Холодної. Поза тим добра ще лектура оповідання Ю.К. “Остання атака поручника фон Гагенава”, Є. Маланюка “Гоголь”, О’Флягерті “Громадянська війна” (переклад із ірландського, що дає добрий малюнок переживань малодушного труса, який для порятунку свого нікчемного життя зраджує своїх, але однаково знаходить смерть від руки тих, які трусів не потребують і ними гидяться).

Над новелею “Міста і люди” Крижанівського та над нарисом “Гоголь” Є. Маланюка повіває дух нашого славнозвісного малоросіянина, який “сміявся крізь сльози” над отим малоросійським життям дрібних, мертвих (себто без жадного живого пориву до чогось величного, гарного, небуденного) душ, що прийшли на зміну бурхливого життя славних лицарів колишньої вільної України.

“Він умер — Гоголь (Ніколай Васілевич), але місто живе, і стеляться дороги у невідому далеч, ідуть дороги через незримий край, мертві душі бредуть молочним шляхом і не привид вони, не фікція, не уява розгоряченого мозку, а дійсність...” (Крижанівський).

І в автора вихоплюється болісне питання:

“Мій краю! Невже нам, піснярам твого життя, судилося бути лише нащадками геніяльного “Нікалая Васілевича”? Невже ж тебе ще й досі огортає павутиння безмежного сну? Невже ж ми ніколи ніколи не напишемо так, як писали ті, що пробіли нас списою своєї твердості? І не вже ж сотки міст... втекли в безпросвітний очеретяний Сибір?...”

Бо Україна, сучасна, колишня вільна Україна — тепер тільки один величезний “очеретяний Сибір”, де “сонце сідає за сині ліси, за якими не привидом, а дійсністю встають мертві душі...”

Та автор побачив не тільки мертві душі. З безрадісної малоросійської дійсності, яку малював колись “Нікалаю Васілевич”, починають вирисовуватися інші постаті, що прагнуть великого вчмнку, що прагнуть перетворення “очеретяного Сибіру”,

“бездонного провалля бур’янової жури в ту чарівну вимріяну дійсність, яку деяким романтичним і оптимістичним людям хочеться називати таким дзвінким, таким мрійливо прекрасним словом — “Україна”.

Тут ми бачимо Ірину, що народилася в родині “мертвих душ” — Варфоломія Харитоновича, бухгалтера банку, та Аделіди Максимівни, його жінки, але...” її друге народження було в революцію. Це тоді, коли в крові й муках почався неймовірний ренесанс. Україна йшла тоді через бур’ян, через очерет, через тирсу. Тіло її було лиш фулярком для серця. А серце горіло, мов рубін, червоний і древній камінь...”

Тоді багато “душ” відродилося наново. Тоді в життя ввійшли “кремезні юнаки”, що пішли “в ліс, в чорну безвість, в морок ночі”, на зустріч смерті від револьверної кулі, на зустріч усім тим шпигунам, що творять “окрему націю. Вони всюди. В місті їх повно. Вони подають вам рахунок з ресторану, вони посміхаються до вас із крамниць, з трамваїв, з авт, вони продають вам квитки на залізничному двірці... І їх пізнають так, як пізнають жидів, — їх пізнають по ході, по насторожених очах, по робленій (о санкта сімплісітас!) байдужности облич”.

Тут уже не “мертві душі”! Тут уже боротьба завзята, очайдушна, боротьба за те, щоб Україна “не йшла більше очеретами”, а “гнала поспішним в Європу, в Берлін, в Париж”... Тут уже народження **нового світу**, якого не знав ще, не міг знати “Нікалай Васілевич” Гоголь.

Стиль у Крижанівського своєрідний, мова прегарна, легка, мальовнича. Характеристики персонажів дуже влучні. Описи фрагментарні, але повні настрою. І все це перейняте тим гоголівським гумором, в якому так почувуються сльози крізь сміх.

Ця новела “Міста і люди” виявляє великий талант автора, і її з великою втіхою прочитає кожний, хто кохається в українській літературі.

Небуденне явище в нашій літературі й поема “Трилогія пристрасти” Миколи Бажана, передрукована з “Червоного Шляху” в Харкові. В цій поемі ми знаходимо описи різних пристрастей, що виявляють з одного боку неабияку філософську культуру автора, а з другого боку неабиякий літературний талант і поетичний хист. Мова трохи важка, але дуже сильна, нагадує великих мистців середньовіччя. Ось, наприклад, як Бажан характеризує співчуття, в якому кохаються розлучені душі:

Чистоплюйці душі і сердець приживальці
Тобі більше, співчуття, не дано,

Як тільки сидіти й поламані пальці
Зав'язувать пальцем навколо долонь.
Сидить і чеснотами пахне, як милом,
Сидить і скорботою пахне, як злом,
Сидить, поправляючи рухом несмілим
Гримаски своєї трагічний залом.
Чи кінчиком пальців, чи кінчиком губок
Торкнеться гарячого м'яса проблем
Й видушує кожну сльозу, наче тюбік
З солодким сиропом і нашатирем.
Співчуття й вболівання, ти — лікар, ти — фершал,
Що вчасно ніколи не можеш прийти.
Ти — перша й швидка допомога померлим,
Яким не потрібна ти...

Відрадний і багатообіцяючий факт ця поема “Трилогія пристрасти”, що відриває поезію від нашої набридлої української тематики про любов, або, в кращому випадкові, про різні громадські мотиви, щоб перенести її в високі сфери філософського духа.

13 січня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 11 січня:
Вельмиповажний Пане Онацький!

За святочні та новорічні побажання сердечно Вам дякую.
Також і Вам та всій Вашій Родині бажаю від нас усього найкращого.

В мене було тепер багато гостей, а саме: Сокирка, Органський та Окей. Всі вже розїхалися, і я знова вертаюся до нормального способу життя.

На другий тиждень їду на кілька днів до Берліну. З поворотом, мабуть, поступлю теж до Відня. В Берліні, або Пристані, маю бачитися з представниками КЕ.

Окремо пересилаю до Вашого відома проєкт записки, яку в найближчих днях маємо передати Японії. Ваша осторога відносно Японії правильна. Зокрема на Вашому терені не треба з тою справою афішуватися, бо між Вашими сусідами й Японією відносини не надзвичайно гарні.

Рішення в справі проп.-реферату та перегрупування наших людей перешлю Вам щойно після мого повороту з Берліну-Відня.

Здоровлю Вас щиро...

Відписав:

Вельповажаний Пане Полковнику:

Сьогодні отримав Ваш лист із 2 січня, також і в фінансових справах і додаю тут окремо мою відповідь на нього разом зі студентським звітом.

З наших новин насамперед відзначу, що у Мілька був сильний напад апендициту, і йому прийшлося зробити операцію. Надіюсь, що вдасться виклопотати, щоб він нічого за шпиталь не платив. Тепер йому вже краще, і днів через чотири він повернеться до хати.

У мене був Інсабат. Виходило б, що його справа затрималася була через приїзд Літвінова, але за кілька днів буде остаточно розв'язана, і він поїде по Європі.

Маю добрі інформації, що Літвінов відразу був поставив тут у балачках українську справу, щоб Італія виявила своє незацікавлення. Італійці зробили вигляд, що вони взагалі не знають, що існує така справа, і що вони на цю тему не хочуть говорити.

Тут мають певність, що Німеччина поведе акцію на схід, але перше хоче залагодити австрійську справу. Італійці ніби то не мають нічого проти того, щоб націонал-соціалісти захопили владу в Австрії, але вимагають гарантії, що це не приведе до Аншлюсу. Німеччина ніби сама тепер не настоює на Аншлюсі, розуміючи, що їй вигідніше мати за собою Австрію, на зразок Данцігу: це гарантує від міжнародних непорозумінь, щадить амбіцію австрійських патріотів, та по суті вводить Австрію в орбіту німецької політики. На голову пресового бюро при німецькому посольстві в Відні призначено фон Кана, ніби завзятого ворога Росії і прихильника ідеї її розпаду.

Маїнарді чекає Вашої біографії.

Я працюю над лекцією про синдикалізм, яку був зовсім залишив, а тепер хочу закінчити протягом січня. Моєї лекції про суспільний вклад ще досі не бачив і не знаю, чи було її видруковано, — мабуть, ні. Справа з лекцією про фашизм, очевидячки, стоїть зле, — в усякому разі треба було б її переглянути. У Вас має бути також мій переклад “Доктрини фашизму” Б. Муссоліні. Треба було б його видрукувати, бо це все ж таки документ і філософська річ. Нікорович обіцяв мені свого часу розпочати з січної книжки “Самостійної Думки” друкувати “Мою Енциклопедію”, та нічого, як бачу, з тої обіцянки не виходить. Коли б я був почав свого часу друкувати її в “Новому Шляху”, то літера А, мабуть, уже була б видрукована. А так нема охоти працювати над цим марно. З брошурою про Петлюру теж нічого не виходить. Нема відповідного настрою.

З цим вітаю Вас щиро...

22 січня

Наша “Громада” відсвяткувала сьогодні день Української Державности, і я на святочних зборах виголосив таку промову:

На 22 січня припадають дві великі події, що вже віді грали і ще віді граватимуть величезну роль в історії України та її громадських рухів.

22 січня 1918 р. було відчитано на Софійському майдані в Києві, під пам'ятником Богдана Хмельницького, під дзвони Мазепиних церков, Четвертий Універсал Центральної Ради, що проголосила повну самостійність України.

22 січня 1919 р. на тому самому місці і приблизно в тій самій обстановці було відчитано акт злиття в одній Соборній Українській Державі двох до того часу ще відокремлених Республік — Східньої зі столицею в Києві і Західньої зі столицею в Львові.

Так, протягом одного року українська нація поставила собі і на деякий час осягла дві великі мети, що залишаються дороговказами для дальших поколінь.

Щодо гасла самостійности, то я не вважаю потрібним тут над ним довше зупинятися. Розвиток національної ідеї, приводить неминуче до усвідомлення необхідности утворення власної самостійної Держави, і ми були свідками, як найбільші федералісти і автономісти Центральної Ради були примушені ходом подій прийти до ІУ Універсалу з проголошенням самостійности.

*Що ж до гасла соборности, то тут справа представляється складніше. Занадто довгий час окремі частини української території й українського народу перебували в відмінних культурних і політичних умовах під різними займанцями, і, відповідно до цього стану речей, на різних частинах української території свідомість національної солідарности розвивалася дуже нерівномірно.

Драгоманов так про це писав у “Листах на Наддніпрянську Україну”:

“Все, що може виходити в громадських справах з етнічно-національного почуття, — це змагання до національної незалежности. Та й то для того, щоб воно стало будуючим чинником у народньому житті, треба, щоб і воно ускладнилося свідомістю певних матеріальних і моральних інтересів. А без того українці в одному місці будуть сваритися з татарами, в другому — з мадярами, в третьому — з москалями і т.д., а все таки до думки про національну солідарність не дійдуть, як це ми почасти і бачимо в історії і навіть і в сучасності нашого народу, в якому свідомість національної солідарности ще виробляється дуже важким процесом. Замітно, що тут іноді мають велику вагу такі речі, які, на перший погляд, не мають

нічого спільного з національністю, як, напр., залізні дороги..., які дають людям спосіб познайомитись між собою. А перед тим, напр., Бантиш, автор “Истории Малоросии” був не певний, чи справді в Ужгороді живуть теж “малоросіяни”; я знав купу досить освічених полтавців, які дивувалися, довідавшись, що на Волині живуть ті самі люди, що й у Полтавщині...”

Чи треба згадувати, як дивувалися наші селяни, коли за великої війни знаходили в Галичині той самий нарід, що населював і простори Наддніпрянщини? Велика європейська війна, з довгою окупацією західніх українських земель російською армією та з вивозом до Росії і України десятків тисяч полонених галичан та закладників і біженців, у великій мірі спричинилася до поширення й зрозуміння ідеї української соборности.

А потім прийшла революція, в якій велику роль відіграли саме ті колишні галицькі полонені, що входили тепер до різних революційних організацій, формували гвардію Центральної Ради — Корпус Січових Стрільців із полк. Є. Коновальцем на чолі, що поливали своєю кров'ю всі шляхи, якими сунули на Україну історичні вороги української незалежності:

“Ні один наддніпрянець, — писав О.В. в ЛНВіснику в 1928 р., — не вимаже зі своєї пам'яті ні Крут, ні 1917, 1918 і 1919 рр. на Поділлі і на Київщині, а навіть про українські кольори на київській Думі, ані всіх тих подій на Вел. Україні, в яких золотими літерами записали й свою картку галичани... Над ними не схочуть поставити хреста й самі галичани, що в них брали участь. А це була б перша передумова для льояльного соборника. Українці на цілість української політики не задивляються з точки погляду Галичини, Чернігівщини, Полтавщини і т.д., а лише з точки погляду всієї України з її осередком у Києві...”

Апостолом ідеї української соборности був завжди великий український історик і кол. голова Центральної Ради академік М. Грушевський, який у своїй багатотомовій “Історії України-Руси” послідовно і зв'язно переповідає нам розвиток подій на всіх клаптях української національної території.

І другий український академік, Сергій Єфремов, засуджений більшовиками в відомому процесі “Спілки Визволення України” (СВУ), так змальовував цю роль М. Грушевського в розвою соборницької ідеї:

“Ідея всеукраїнського єднання — найлюбіша Грушевському ідея, до якої дуже часто звертається він у своїх публіцистичних працях, уміючи все нових і нових добирати до неї ілюстрацій та аргументів. — “Всеукраїнство, або український універсалізм, — пише він, — тісне єднання всіх частин української землі і підпорядкування всіх ріжниць, які їх ділять, спільній, єдиній цілі — національному

розвоєві, являється кінець-кінцем не тільки бажаним само для себе, ідеально, так би сказати, але й для потреб місцевого життя її частин, для їх ближчих цілей і завдань” (“З новорічних думок” 1910 р.). В такому всеукраїнському єднанні, в спільній праці всіх частин української землі бачить Грушевський єдиний шлях до розвитку рідного краю і єдиний лік на те безголов'я, що підтинало силу українського руху...” “В інтересах українського національного розвитку в теперішній стадії, — писав ще перше Грушевський, — лежить власне концентрація всіх національних сил, а для того всіх частин української території. Треба розвивати в них почуття єдності, солідарності, близькості, а не роздмухувати ріжниць, які їх ділять, і які при такому роздмухуванні можуть привести до повного відокремлення культурного й національного різних частей української землі”. (“Галичина і Україна” (Єфремов “II, ст. 24).

Кожна невдача веде неминуче до заломлювання слабших, до сіяння зневіри, до шукання шляхів будь-якого рятунку, бодай особистого. Крах української державности по революції 1917-20 рр. фатально відбився і на соборницькій ідеї, яка почала видаватися багатьом слабодухам надто небезпечною трудною до здійснення.

“Нащо нам ті галичани?!” — галасували недавні малороси з-під українських прапорів.

“Нащо нам ті анархістичні наддніпрянці?!” — вигукували теж різні галицькі провінціали з-під прапору Панейка.

І от, замість шукати порятунку в новій переорганізації власних національних сил, почалися різні “орієнтації” з відповідним відмовленням від тієї чи іншої частини української території, — відмовленнями, що справи Української незалежності не рятували, але значно її в очах всього світу, і самого українського суспільства скомпромітували. Не хочу тут брати прикладів з занадто близького сучасного. Знаю, які у нас люди чуйні та образливі, але дозволю собі зачитувати покійного історика В. Липинського, який в своїй цікавій книзі “Напереломі” так описує занепад соборницької ідеї після невдачі великої революції Хмельницького:

“Між козаками задніпрянськими і по цій стороні Дніпра велика нелюбов, ворожнеча й розлад зовсім поділилися”, — так із задоволенням характеризували чужі доглядачі ті відносини на Україні, що пізніше за невдалих наслідників Гетьмана Великого настали. Це був початок того процесу, який привів до того, що нащадки сотвореної Богданом Хмельницьким Української “національної аристократії” в росіян на лівому березі і в поляків на правому боці обернулась. “Де тих Мурашків отчизна?” питалися з відчаем послідні хмельничани, що біля гетьмана Петра Дорошенка згуртувалися, дивлячись, як Андрій Мурашко за московське

панування на Україну розпинається, як його рідний батько Денис Мурашко своїх земляків до Польщі всіми силами тягне, як обидва вони вмісті проти Дорошенка — самотнього “последнього козака” — з лютою заїлістю виступають. Того фатального для країни внутрішнього поділу по лініях впливів чужих держав і чужих національних інтересів за гетьмана Богдана Хмельницького немає. Україна тоді сама собі вистачає. Вона не шукає для себе сильніших та кращих од неї зовнішніх центрів притягання і не розколюється, і не розвалюється відповідно до сили і значення тих зовнішніх позаукраїнських центрів” (ст. 184).

Сам Богдан Хмельницький виявляв себе, як на ті часи, великим соборником, (залишаючи, що-правда, осторонь українське Закарпаття, яке тоді ще не входило в поле зору українських політиків), і коли поляки прислали до нього його старого приятеля й кума Добовідського з пропозиціями йти на угоду, відповів досить гостро:

— Хай Королівство Польське зречеться всіх прав своїх, що воно заявляє на все Князівство Руське і хай віддасть козакам Русь по Володимир, Львів, Ярослав і Перемишль з умовою, щоб вони від ворогів Річпосполиту захищали...”

Таку саму відповідь дістав і другий польський посол Лянцкоронський, якого гетьман прийняв дуже нерадо, заявивши йому при відправі:

— “Хай поляки всіх русинів вільними проголосять; хай із ними, як із приятелями і сусідами, а не як із підданими поступають; хай зречуться всіх претенсій до Русі, бо поляк і спокій укупі на Русі перебувати не можуть...”

У річницю проголошення Самостійности та Соборности українських земель, в момент, коли остаточно — різними пактами не-нападу стабілізується, як дехто вірить, новий поділ українських земель межі чужими й ворожими нам державами, всі українські патріоти мусять, незалежно від моменту тимчасової своєї приналежности до тієї чи іншої держави, пам’ятати про приналежність до єдиного пня Української Нації, і, як казав М. Грушевський, прикладати всі свої зусилля, щоб розвивати в усіх членах пошматованої нації “почуття єдности, солідарности, близькості...”

23 січня

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Спішу повідомити Вас, що Інсабато виїздить у перших днях лютого до Парижу, звідки думає їхати до Брюсселю, а потім до Женеві, щоб побачитися з Вами. Треба точно знати, коли Ви будете в Женеві... Але Лилик оце зараз сказав мені, що в перших числах лютого і Ви будете в Парижі, де будете бачитися з Донцовим. Отже Ви могли б там і побалакати з Інсабатом. Він має доручення побачитися і переговорити з представниками всіх течій і представити за три місяці дуже докладну доповідь про розподіл сил та інше. Після передискутування його доповіді, буде остаточно взято лінію в справі української політики.

Треба, щоб Інсабато побачився і з Донцовим, і з Вишиваним. Крім того, він буде бачитися, розуміється, з представниками УНР і має бачитися з Макогоном, або з кимсь із його представників, що говорить по-французьки, бо Інсабато говорить тільки по-французьки. Вчив він тепер і німецьку мову, але, думаю, з тим далеко не піде. Важно в усякому разі сконстатувати, що Італія починає шукати своєї лінії в українській справі. Інсабатові треба буде представити дуже об'єктивну доповідь, — бодай, щоб вона так виглядала. Відомості мають бути точні. Він на тому буде дальшу свою кар'єру.

Прошу повідомити мене, як мені з ним бути. На Париж я в усякому разі хочу йому дати адресу Низолі, а також "Українського Слова". На жаль, здається, в Парижі з наших людей нема нікого, хто б заімпуонував. В цьому відношенні я покладаю надію на Брюссель.

Меморандум до Японії прекрасно складений. Добре було б мати його французький, або англійський текст.

Бажаю Вам успіхів у переговорах із Донцовим. Добре було б його витягнути за кордон та поставити на чолі якоїсь нашої публікації для чужинців. Все ж таки ідеолог націоналізму (хоч я не все з тим ідеологом погоджуюся, але тут уже нічого не поробиш!) повинен бути з нами, а не ходити десь попасом.

З цим здоровлю щиро...

24 січня

Коли ми проглянемо уважно тексти всіх тих промов, які виголосили, після подорожі Літвінова до США і Італії, як сам Літвінов, так і Сталін та Каганович у справах закордонної політики ССРСР, відразу зауважимо, що панують у них дві теми — бажання за всяку ціну миру і боязнь конфлікту з Японією. При чому боязнь конфлікту з Японією прикривається дуже бундючними заявами про воєнну міць ССРСР, що знаходяться в великому контрасті з

пацифістичними мотивами тих же промов. Ось, напр., промова Кагановича, яку він виголосив на конференції комуністичної партії в Москві 22 січня ц.р.:

“Боротьба за мир була головним пунктом нашої інтернаціональної політики. Це означає насамперед вірне зрозуміння антагонізму, який поділяє капіталістичні країни, і використання цього антагонізму шляхом випередження кожного щирого бажання **відсунути** війну на пізніше та нав’язання пактів ненападу; по-друге, це означає опублікування всіх ворожих нам інтриг та махінацій; потім — мобілізацію всіх сил світа проти війни; і нарешті — мобілізацію всіх сил нашої оборони і збільшення сили червоної армії...”

Це останнє, очевидно, на момент, коли, після “мобілізації всіх сил світа проти війни”, прийде зручний момент показати зуби.

Рецепти інтернаціональної політики більшовиків залишаються все ті самі.

У відношенні до України більшовики в рр. 1917-18 практикували ту саму політику, яку практикують тепер у відношенні до всього світу: проголошували палке жадання миру, присипляли народи кол. царської імперії обіцянками самоозначення аж до цілковитого самовідділення від Росії, “мобілізували всі соціалістичні сили українців проти війни”, розкладали українську армію паціфістичною пропагандою і одночасно — готували свою червону армію до збройного нападу на тих дурних і наївних “хахлів”.

Проте японці, наприклад, не дурні “хахли” і паціфістичній пропаганді не піддаються. Тоді до них промовляється іншою мовою:

“Становище на Далекому сході напружене. Ми можемо з моменту на момент ждати нападу. Ми **консолідуємо нашу воєнну міць з року на рік**, а особливо від того часу, як японські узурпатори затруїли відносини з нами. Наша армія робиться все сильнішою; вона займає перше місце в світі, і вона зуміє гідно протиставитися кожному, хто намагатиметься відняти хоча б незначний шматок нашої території...”

Отже, з одного боку — мобілізувати всі сили світа проти війни, а з другого боку “з року на рік” збільшувати силу червоної армії!...

З одного боку, голі фрази та пропаганда паціфізму, а з другого боку — переконливі факти в вигляді “найсильнішої армії в світі”.

Тим часом самі більшовики вміють дуже добре розрізняти між словами і фактами. Говорячи про відносини з Німеччиною, той же самий Каганович заявив:

“Наш уряд дав знати німецькому урядові, що про його обіцянки продовжувати рапальську політику (порозуміння з

Москвою) і підтримувати з нами нормальні зносини, ми судитимемо на підставі вчинків, а не слів...”

Зрештою, на різницю між словами й фактами звернув увагу й “Оссерваторе Романо”, який присвятив довгу передовицю з 19-го січня советським обіцянкам спеціально США щодо свободи й поважання релігійних почувань. Саме на Різдво по всій території Советського Союзу відбулися блюзнірські маніфестації проти релігії взагалі, а християнства зокрема. Московське радіо не щадило лайок на адресу Христа і — папи:

“Всі ці образливі виступи,— пише з цього приводу “Оссерваторе Романо”, — заадресовані також до всіх націй християнського світу, які ще так недавно відвідував п. Літвінов і яких пожаданим гостем він так недавно був, і з якими він попідписував пакти ненападу і приязні. Ці різдвяні маніфестації виказують ясно, скільки в тому було щирости й чесноти...”

Для нас, українців, ці слова про “щирість і чесність”, що їх ніби чекається від московських більшовиків, звучать трохи наївно!

25 січня

Колишній, а може, ще й майбутній президент французької Ради Міністрів п. Ерріо в незвичайно рожевих фарбах описує свою подорож до Советської Росії.

Його четверта стаття в тижневику “Маріянне” з 17 січня ц.р., присвячена спеціально Україні, починається коротеньким історичним нарисом про неї, згадує про розвиток націоналістичних течій, про самогубство Скрипника, потім переходить до опису Одеси та її околиць, де він мав можливість оглядати колгосп і навіть розмовляти з колгоспниками (розуміється, через офіційного перекладача).

І все йому видалося незвичайно гарним і симпатичним.

Про голод, певна річ, ані слова!

Навпаки, кожний колгоспник,— пише він, — отримує за свою роботу по 16 рублів і 15 кілограмів хліба, чи інших продуктів, на день; дівчата колгоспниці працюють у великих, ніби автомобільних, окулярах, щоб — не дай Боже! — очей їм не запорошило...

І тут же недалеко стоїть відділ Червоного Хреста на випадок, коли б хтось поранив себе біля машини.

Ні, чим не ідилія?!

Але п. Ерріо йде ще далі.

Він згадує, що був колись такий французький король, який мріяв про часи, коли всі французькі селяни матимуть курку в ющі.

Розуміється, в планетарних розмірах Советського Союзу та його п'ятилітніх плянів говорити про курку було б справжньою мізерією.

До того ж ясно: якщо про курку думав король, то пролетарський уряд мусів придумати щось краще і більше.

І дійсно! Чуємо:

“Советський уряд призначив кредити, щоб кожний селянин мав бодай одну корову...”

Призначив кредити... і п. Ерріо пише це так поважно, що аж соромно за нього робиться.

Ніби він не знає, що поширення колгоспів в Україні і зв'язаний з тим небувалий голод привели до масового винищення всякої взагалі худоби. Не то корів, — свиней ніде не побачиш! У багатьох місцевостях поїли всіх котів та собак. А п. Ерріо пише поважно:

“Советський уряд призначив кредити, щоб кожний селянин мав бодай одну корову...”

Трохи пізніше від Ерріо приїхав до Москви, що знаходиться в незрівняно кращих умовах від України, американський посол Буллїт, великий приятель московських більшовиків, один із головних пропагаторів ідеї визнання Советів Америкою, про якого ще Ленін висловлювався, як про “людину з серцем, щирю і віддану...”

Приїхав п. Буллїт до Москви не сам, а з донечкою Ганною, дев'яти років від народження, що змалку була привикла до доброго молока.

Отже, розглянувся новий посол по Москві, погостював трохи в розкішному палаці, що були одвели йому більшовики під посольство, та й вирішив: треба вибудувати ще окремий будинок, а в дворі того будинку — викопати артезіанський колодязь, щоб була чиста вода, та поставити коло колодязя стайню для корів, що давали б молока маленькій Ганнусі, а корови треба виписати з Америки...

Ось як, пане Ерріо!

Щоб виживляти донечку американського посла, великого приятеля більшовиків, треба виписувати корови... аж із Америки! А ви кажете:

“Советський уряд призначив кредити...” і т.д.

Казав пан: кожух дам, та і слово його тепле!

Бачу, що не лише на колгоспниць, яких ви бачили, п. Ерріо, начепляли більшовики реклямні окуляри, але й вам тих окулярів заманилося. І от тому курка французького короля перекинулася... в корову московських більшовиків.

28 січня

Одержав листа від О. Бойкова з 24 січня:

Високоповажаний Пане Онацький!

Щиро дякую за Ваші ласкаві привітання, як також за попередній лист, хоча в ньому Ви відмовилися були написати статтю для "Українського Слова".

Тепер я хотів би поінформувати вас про стан на французькому терені, який, припускаю, і Вас цікавить хоч у деякій мірі.

Наша організаційна та видавнича праця прибирає все більших розмірів: "Українське Слово" розвивається дуже успішно, і останнього числа друкували ми вже 625 примірників. Зближається отже час переходу на друковану газету. Поскільки московське кубло зміюк та шершенів все сичить проти нас тут, у Франції, то виказалось, що це до деякої міри має корисний вплив. Редакція "УС" одержала вже кілька листів від "малоросів", які навіть писати по-українськ не вміють, але прохають надсилати їм наш часопис. Крім цього, здобуваємо все більше сипатії в колах т.зв. польонофільської еміграції. Про заробітчан із Зах. Земель вже й нічого казати, — для них "УС" — мов те Євангеліє.

Правда, що "УС" писане досить примітивно, але, на жаль, це тільки тому, що більшість читачів така примітивна, хоч з приємністю треба ствердити, що й вона виробляється.

Отже, питання переходу на друк стало у нас дуже актуальним. І саме в цьому часі я звертаюся до Вас із проханням посилити нас Вашими цінними писаннями. Гадаю, що для всіх нас разом мусить бути важливим мати саме тут друковану газету і саме тут розвивати нашу працю в максималістичному дусі.

Враховуючи рівень пересічного читача "УС", а також і тих малоросів, які починають національно відроджуватися, я був би Вам дуже вдячний, якщо б Ви могли написати десь на березень "короткий нарис української літератури" з точки погляду націоналістичної. Очевидна річ, в цьому нарисі треба б було відвести якнайменше місця для церковної літератури, а головну увагу звернути на новітню літературу. Правда, треба по можливості ядерно підкреслити впливи української літератури на московську. Розмір "нарису" — 2 аркуші друку РН. Якщо не можна буде вмістити, то прошу протягнути і до 3 аркушів. Я докладатиму всіх зусиль, щоб зробити з цього нарису відбитку, щоб зберегти й на майбутнє Вашу працю.

Крім цього, я був би Вам дуже вдячний, якщо б Ви змогли запрягти котрогось із студентів, які мають сяку-таку міць пера,

написати короткий нарис про колишню Римську Імперію. Розмір такого нарису не повинен переходити один аркуш друку РН.

Також потрібний мені нарис із розвитку культури в старинній Греції.

Побіч цього я буду Вам завжди вдячний за Вашу ласкаву поміч. В дальшому я маю в пляні вмістити “розвиток української думки”. Якщо Ви змогли б цю працю підготувати, я був би Вам аж надмірно вдячний. Зі свого боку я знову постарався б зробити окрему відбитку.

Потрібні мені будуть також статті на культурні теми, бо, очевидна річ, що друкована газета та ще такого розміру, як це ми плянуємо, буде вимагати ріжного матеріалу.

Мені дуже хочеться саме в Парижі, що б наша газета була сильною.

Для Вашої інфрмачії подаю, що москалі дуже затривожені нашим нац. рухом. Поминаючи це, що в минулу неділю Денікін плів на своїй доповіді проти нас, мушу вказати на ту обставину, що із кол. “Последніх сволочей” (так тут називають “Посл. Новості”) вийшло було бажання “побалакати” з нами, а може й знайти якийсь спільний шлях. Очевидна річ, ми це відкинули з обуренням.

Отже, при такому стані речей, який прошу Вас взяти ласкаво під увагу, нам необхідно посилити наші позиції на французькому терені. Гадаю, що в цьому нашому змаганні Ви не відмовите Вашої ласкавої помочі та здібностей.

Щиро Вас вітаю та чекаю Вашої відповіді...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу Бойків!

Я одержав Ваш лист із 24 січня. Посилаю Вам тим часом статтю “Ерріо і корови”. Щодо Ваших пропозицій написати “історію української літератури”, то, боюсь, не зможу цього виконати. Я пишу тепер лекцію про синдикалізм, і вона в мене відбирає досить часу. Крім того, мушу поволі підготовляти матеріал для доповіді на Конгрес — “Націоналізм і Культура”. — Маю на голові ще “огляд міжнародних подій” для Розбудови Нації та щотижневі кореспонденції до “Свободи” і “Нового Шляху”. Але все ж обіцяю допомагати Вам по змозі.

Я подивляю Вашу діяльність і в моїй відповіді п. Полковникові в справі проп. реферату я висловився за тим, щоб, замість творити якийсь новий орган у Льозанні, чи деінде, звернути пильнішу увагу на “Українське Слово” та допомогти йому, чим можемо. Я певний, що, коли воно зробиться друкованим, його

значення зросте, і воно пошириться і поза кордони Франції. В усякому разі самий факт, що “Українське Слово” поволі само зростає в процесі натурального росту, дуже приємний і красномовний факт.

Щодо “розвитку української політичної думки”, то, мабуть, цим займеться Лилик, який написав лекцію про українські політичні партії. Отже, йому з тої лекції легше витягти дещо для “Українського Слова”. Я вже балакав із ним про це.

З цим вітаю Вас щиро та бажаю всяких успіхів. Буду страшно радий побачити “Українське Слово” друкованим.

Одержав також листа від В. Мартинця з 25 січня:

Високоповажаний Пане Онацький!

Зближається час надсилки міжнароднього огляду і, при нагоді висилки листа до Турчмановича (прошу ласкаво передати), про це нагадую. З біжучим числом виходить затримка, бо ще не знати, де буде друкуватися.

До Українського Націоналіста йде Ваша стаття про силу і насильство (без назвиська). Коли б Ви мали щось проти того, тоді не залишається нічого іншого, як написати іншу статтю.

Я тепер доволі “неохотно” читаю Ваші статті про Закарпаття; не так тому, що преса моїх сусідів може використати їх для бомбардації, як це зробила з одною Вашою статтею, як тому, що боюся доволі незручного підходу до тої справи (такий був в останнім огляді), за який нас можуть бити всі на купу, включно до наших членів, бо кожний міг би тоді мати щось до “зауваження”. Тому звертаю увагу на потребу обережності й ясности. Зокрема ні в якому разі не зв'язувати справу з чужими таборами (догадуєтеся — які?), бо яке їхало, таке здибало, і взагалі про ті табори ліпше не згадувати.

Щиро здоровлю...

Відписав:

Високоповажаний Пане Мартинець!

Міжнародній огляд я почну писати тоді, коли отримаю від Вас нову пригадку з точним зазначенням дати, на коли його потрібно. Бо, якщо Ви ще не знаєте, коли вийде чергове число РН, то не має змислу починати писати “огляд” який все треба підганяти від останньої, по можливості, події.

Листа Турчмановичеві передав. Щодо Ваших побажань про мої писання про Закарпаття, то я цілком розумію, що Вам може тепер видаватися небезпечним те, що перше такого характеру не мало. Моя точка погляду залишилася та сама. У моїх

статтях я провожу погляд, що нам, у теперішніх обставинах, немає жадної рації бути за колишніми чи теперішніми володарями, бо і ті, і другі ще фактами нам нічого не довели. Отже, вживаючи терміну Андрієвського, тут і приходиться “шахувати”, намагаючись осягти від одної й другої сторони якомога більше. Спеціально щодо чехів, то я вказую, що вони могли б переважити безсумнівні економічні інтереси, що тягнуть до Угорщини, розумною національною політикою, щоб почуття переважило шлунок. А якщо тому шлунок не протиставлятиметься навіть і чуття, то ясно, що шлунок і давні впливи переможуть. Ця моя точка погляду, думаю, єдино вірна і націоналістично нехибна.

Нічого не маю проти того, щоб моя стаття про силу й насильство пішла до УН. Проте звертаю увагу, що її було вже видруковано за повним моїм підписом чи то в “Нов. Шляху” чи то в “Свободі”.

Писав мені п. Мельник із Шанхаю, що він заклав “Українську Громаду”. Він просить літератури. Думаю, що Вам варто з ним зв’язатися і надсилати йому, що тільки можна. Його адресу подаю окремо:

З цим здоровлю Вас щиро...

29 січня

Польсько-німецький договір про ненапад, підписаний 26 січня ц.р. на десять років, викликав в Європі велике зацікавлення. Та воно й не диво! Адже питання т.зв. польського коридору Дамокловим мечем постійно висіло над європейським миром, і, здавалося, не було можливості розв’язати його інакше, як війною. Для німців отой польський коридор був одним із найактуальніших пунктів їх ревізіоністичної програми, що найбільше промовляв до розуму й чуття всесвітньої громадської думки. З другого ж боку, поляки в своїй націоналістичній загонистості навіть не припускали думки про можливість повернення того коридору, що поділяв німецьку територію, німцям.

І ось — питання ніби цілковито відсувається, і то на цілих десять років!...

Самий трактат укладено в вигляді декларації (факт цілком новий в анналах дипломатії) і мусить ще бути ратифікований. Але ніхто не сумнівається, що його ратифікація не стріне ніяких труднощів.

Виникає питання: які зміни в міжнародній ситуації приносить цей німецько-польський трактат нам, українцям?

У першу чергу він стверджує постійно проголошувани останніми часами заяви німецьких політиків про їх бажання залагодити всі справи, зв'язані з ревізіонізмом, шляхом мирних пертрактацій.

По-друге, він пробиває, як пишуть німецькі часописи, мур франко-польського союзу, що був міцний головно постійною загрозою від Німеччини західнім кордонам Польщі.

По-третє, він дозволяє Німеччині з іще більшою силою й моральним правом натискати на встановлений в Версальському договорі обов'язок роззброєння переможців. Який змисл, напр., Польщі витратити мало не половину свого бюджету на військове поготівля, коли вона вже забезпечилася пактами не-нападів і з боку Советів і з боку німців, і ніхто ззовні не може їй більше загрожувати?!

По-четверте, цей договір стверджує, що головне зацікавлення Німеччини тепер зосереджено на Австрії, бо тим трактатом Польща ніби виявляє своє незацікавлення справою австро-німецького об'єднання — Аншлюсу, і в тому знову таки зраджує французьку політику, яка, без сумніву, рахувала на допомогу Польщі в випадку комплікацій на австрійському ґрунті. Цікаво відмітити з цього приводу голос французького офіціозу “Ле Темпс”, який пише:

“Якщо політика, яку провадить маршал Пілсудський, стверджує його бажання все більшої незалежності Польщі на інтернаціональному полі, і якщо вона суперечить тенденціям, які викликали народження Пакту Чотирьох, то його зусилля фактично скеровані проти тої політики, яку провадить Італія. Політику Італії в відношенні до Німеччини можна досі підсумувати, як зусилля відвернути Берлін від Австрії, йдучи йому назустріч на всіх інших теренах і підтримуючи його домагання щодо територій на сході Європи. В польсько-німецькому договорі перемогла, як здається, цілком інша тенденція. Польща намагається відвернути німецькі сили від сходу, даючи зрозуміти Німеччині, що їй цілком байдуже щодо поширення її на південь, себто в бік Австрії. Розглядаючи, отже, німецько-польський договір з цієї точки погляду, треба признати, що він — більше поразка італійської, ніж французької, чи малоантантської політики”.

Можна дивитися на польсько-німецький пакт, як на бажання Німеччини спаралізувати попередній польсько-советський пакт, щоб отримати можливість вільно провадити політику походу на схід через т.зв. прибалтійські країни.

Польсько-німецький пакт виявляє, що Німеччині московсько-советська проблема без порівняння важливіша, ніж навіть справа польського коридору та інші справи, зв'язані з Польщею.

4 лютого

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 2 лютого:

Вельмиповажний Пане Онацький!

Вважаю конечним довірочно й тільки до Вашого, Лилика та Мілька відома довести, що в зв'язку з останніми подіями нас просто безлично продано. Через це опинилися ми тепер у надзвичайно важкому положенні. Всі мої спроби в часі теперішнього побуту в Карпатівці на разі не увінчалися ніякими успіхами. Точніше про всі ці справи писати в листі не хочу. Не виключене, що в недалекому майбутньому я буду змушений заскочити на деякий час до Італії; одначе, до самого Риму, мабуть, не поїду. Можливо, що буду в Міляно. Тоді б я Вас повідомив телеграфічно про реченець мого приїзду до Міляну, щоб там я міг із Вами стрінутися.

Зараз я настільки схвильований, в зв'язку з різними труднощами в мене стільки турбот, що взагалі про того роду справи спокійно писати мені годі. Всі ми мусимо зараз здати собі з того справу, що для рятування цілоти кожний з нас мусить понести деякі жертви. Щоб вийти з незвичайно важкого положення, яке для нас тепер склалося, я змушений в найближчому часі прийняти цілий ряд дуже рішучих мір, які забезпечили б нас перед остаточною катастрофою, себто дали нам змогу пережити щонайменше до осени. Вже в найближчих днях виїздить до Нового Світу Грибівський з точним завданням по змозі якнайскорше там на місці розбудувати та скріпити нашу матеріальну базу. Крім того, мусимо послідовно вести почату вже нами акцію в Японії. Відому Вам записку Окей передав уже по назначенню особисто, і вона вже, мабуть, з відповідною прихильною опінією відійшла до Токіо. Справа затяжна, одначе, не безнадійна. Зокрема Окей, який цю справу веде вже третій місяць, не дивиться на висліди цієї своєї акції песимістично. Значить, деякі вигляди для нас є. Ходить тільки про те, що б ми в межичасі не заломилися і то якраз тепер, коли дається завважити посилену акцію наших ворогів і наших противників.

Причин, що події в сусідів Карпата взяли саме такий оборот, шукати треба, з одного боку, в самій політиці сусідів Карпата під теперішній момент, далі в дуже уточнених вимогах тих контрагентів, з якими сусіди Карпата в останніх днях заключили пакт, врешті в інтригах наших противників. Все це наразі тільки наші здогади, бо на ділі причин нам ніяких досі не подано. Факт, що все це зроблено в формі надзвичайно для нас образливий, дає нам багато до думання й наводить на думку, чи в даному випадку не грала великої ролі відома Вам декларація Стобара. Та на разі нам не вдалося точно перевірити, чи про цю декларацію сусіди Карпата знають. Дійшли до нас тільки чутки, мовляв, зміст тої декларації партії відомий.

Все це прошу ласкаво задержати на разі в якнайбільшій тайні, бо в міжчасі ми ще будемо старатися все це, як слід, вяснити.

Вашого листа з повідомленням про виїзд Інсабата одержав я ще в часі мого перебування в Карпата. Сьогодні висилаю відповідні листи до Парижу та Брюсселю. Прошу ласкаво старатися схилити Інсабата, щоб, після приїзду до Парижу в першу чергу старався зв'язатися з Василем Вишиваним. Василь Вишиваний ставиться тепер надзвичайно прихильно до нас і, безперечно, його інформації будуть нам дуже корисні. Адреса Василя Вишиваного: Paris. XVII, rue des Acacias 45 biz; tel: Etoile, 05-79.

Донцов приїде в Париж щойно десь при кінці біжучого місяця, тому не знаю, чи зможе він із Інсабатом побачитися. Безперечно, таке побачення було б надзвичайно корисне. Вплиньте еventуально на Інсабата, щоб він на тиждень відложив свій виїзд до Парижу. На мою думку, Інсабато в Парижі повинен обов'язково побачитися з Бойковим, який уже досить добре підучив французьку мову. Від Бойкова вже буде залежати, чи і з ким із наших людей мав би ще Інсабато стрінутися. Підходить ще під увагу Стасів, який теж добре володіє французькою мовою, а далі Капустянський і Органський. У цій справі висилаю відповідні інструкції Бойкову. На кожний випадок прошу подати п. Інсабатові адресу Бойкова та просити його, щоб, після приїзду в Париж, вислав він Бойкову листівку та призначив побачення.

Здоровлю Вас щиро...

5 лютого

Відписав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Вчора отримав Вашого листа і вчора ж вислав на адресу Сокола таку телеграму в французькій мові:

“Інсабато в середу в Женеві”.

Інсабато виїхав із Риму в неділю ввечері, має спинитися один день у Больонії та в Міляні, а в середу, найпізніше в четвер, має бути в Женеві. Він був дуже радий довідатися, що Ви в Женеві, бо мав все одно їхати до Парижу через Женеву. Це, мабуть, для того, щоб побачитися там із Макогоном, або з М. Троцьким.

Інсабато весь час натякав мені, і навіть показував різні документи, що його фінансові справи стоять дуже зле. Маю враження, що казав правду. Думаю, що в цій справі говоритиме і з Вами...

Жодних адрес до Парижу я йому не давав, бо раз він буде в Женеві, Ви самі його відповідно поінформуйте і затримаєте в Женеві, скільки вважатимете за потрібне. Вашої адреси я йому не давав, але дав адресу Сокола і число поштової скриньки.

Ваш останній лист зробив на наших студентів досить важке враження. Певна річ, про жадні “заломлювання” нема мови. Зрештою, щодо студентів, то вони до осені в усякому разі перетривають: мають цими днями одержати першу частину своєї стипендії, а потім мають завжди можливість підгодовуватися в нас. Аби лише наш пенсіон ішов добре! Маю надію, що до квітня все буде в нас добре, а що буде далі, побачимо. Бог не видасть, свиня не з’їсть... Певна річ, зрада на фронті Карпатових сусідів дуже дошкульна, але треба було бути до неї готовим.

Я дуже радий, що Василе Вишиваний, як Ви пишете, дуже нам тепер прихильний, бо, саме в зв’язку з німецькою позицією в австрійській справі, ще можуть бути великі несподіванки і в Австрії, і в Угорщині. Бо лише Габсбургська реставрація могла б дійсно забезпечити Австрію (а значить і Францію, і Італію!) від Аншлюсу. В зв’язку з цим перед нами можуть відкритися нові можливості.

Думаю, що моя поїздка до Будапешту, в зв’язку з останніми подіями і фінансовими труднощами, відпадає, але я буду дуже радий побачитися з Вами в Міляні і довідатися трохи докладніше про загальні справи.

На італійському терені тепер нема що робити, аж поки Інсабато не повернеться з своєї поїздки і не представить своєї доповіді. Від неї залежатиме багато... Ясно, що він душею з нами, але...

Ми відбули в Громаді “Свято Соборности та Крут”. Вшанували підкарпатського поета Світозара (василянський чернець, що перебував тут у Римі). Але відносини в Громаді через Івана Гриненка і новозорянського о. Чорняка досить напружені. Сьогодні отримав заяву від о. Чорняка, що він виходить із Громади “через арогантне поведіння наших студентів”. Нема чого й казати, що такту в тих наших студентів не дуже багато, але почуття громадськості в о.

Чорняка ще менше. Боюсь, що скоро й Ів. Гриненко скористається з цієї нагоди, щоб вийти з Громади. І хоча, як то кажуть, “баба з возу, коням легше”, все ж такий стан речей витворює досить неприємну атмосферу. Наступають на нас без всякого путящого приводу, от так — аби наступати!... Ніби з чийогось наказу... Та, зрештою, Громада все залишиться і буде існувати, а хто хоче виходити, нехай виходить.

Дуже добре до нас ставляться в чині оо. Василян — о. Заячківський, також сам архимандрит, о. Ткачук, отой чернець закарпатчик, що пише мало не націоналістичні вірші, так що, коли я прочитав одного з них у Громаді, отой о. Чорняк підійшов до о. Заячківського і сказав йому гостро:

— А я й не знав, що у ваших мурах виховується такий войовничий дух!

Зате Колегія на нас злим духом дихає, і духом зла є властиво о. Чорняк. Думаю, що матимемо в ньому великого ворога.

З цим здоровлю щиро...

12 лютого

Одержав листа від полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Доводжу до Вашого відома, що дійсно п. Інсабато приїхав в середу ввечері. У четвер був у нас на вечері. При цій нагоді інформував мене про цілі своєї поїздки. З одержаних від нього інформацій я зорієнтувався, що його завдання — простудіювати не тільки українську проблему, але взагалі проблему поневолених Росією народів, зокрема грузинів. З його балачки виходило, що зацікавлення Італії концентрується в першу чергу на грузинській території. Цікаво, що ще до побачення зі мною він, після приїзду сюди, вже мав побачення з Макашвілі, і цей останній зразу запропонував йому звести його з Макогоном.

Від нас має він їхати до Парижу, а опісля, через Брюссель, до Берліну, Варшави, Галичини і, що цікаво! — до Фінляндії.

На загал, зробив він на мене не зовсім корисне враження, а саме враження спекулянта, який на цій поїздки хоче зробити свій особистий інтерес, і то не тільки певну політичну кар'єру, а просто хоче на цій справі заробити.

Про фінсправи зі мною ще на разі не балакав. Сьогодні пополудні маю я ще раз з ним стрітнутися; можливо, що буде щось про це балакати. В міжчасі мав він бачитися з Бачинським та зайти до Макогона.

Про зміст його дальших балачок зі мною вишло Вам листа в найближчих днях.

Василя Вишиваного я вже повідомив про його приїзд у Париж, і маю вже від нього відповідь, що буде балакати з Інсабатом у корисному для нас напрямку.

Не знаю, як Інсабато порозуміється з нашими людьми у Берліні, бо там, мабуть, ніхто не знає добре французької мови.

З Макашвілі мав я ще давніше одну зустріч. Дуже великого бажання з ним знову зустрічатися в мене немає. Це, безперечно, чийсь агент. На кожний випадок про відносини в гітлерівців він прекрасно поінформований. Від нього я довідався, що в грудні мав Макогін у Парижі конференцію з грузинськими націоналістами. Мав обіцяти їм багато різних речей, так що грузинські націоналісти тепер у тісному контакті з Макогоном. Мабуть, спекулює він, щоб скликати якийсь конгрес поневолених Росією націй. Довірно довідався я, що Макогін ніби висловився, що він щойно тоді матиме гроші на акцію, коли того роду конгрес йому вдасться скликати. Тому тепер він, з одного боку, старається зліпити всеукраїнський конгрес, щоб після того, маючи повновасті від того конгресу, вести, з другого боку, акцію над скликанням конгресу взагалі всіх поневолених Росією народів.

Хто за всією цією акцією стоїть, тепер я абсолютно дезорієнтований. Для мене одне ясно: це не виключно особиста акція Макогона, а робить він її з чийогось доручення. Щораз більше кристалізується в мене думка, що, мабуть, за всією цією справою стоять поляки. Ідіотична справа, що якраз у теперішній момент ми мусимо боротися з матеріальними труднощами. Що за акцією скликання всеукраїнського конгресу стоять поляки, свідчить хочби той факт, що, за нашими відомостями, вони самі починають уже зондувати питання відбуття такого конгресу в границях Польщі!

Там до Вас у найближчих днях приїде бувший визначний член Спілки Петро Сайкевич. Прошу Вас примістити його в Вашому пансіоні. Він хворий на ногу і мусить лікуватися. Відносно коштів його побуту я опісля з Вами розрахуюся. Одначе, прошу Вас не рахувати йому надто дорого за побут у пансіоні. Довірно прошу Вас рівночасно не розказувати йому нічого про наші справи на Вашому ґрунті, бо тепер він на відпустці, і про того роду справи не треба йому знати.

Я, мабуть, у скорому часі муситиму поїхати до Міляну. Замість викликати Вас туди, я рішився вже з Міляно заскочити на один-два дні до Вас, бо в той спосіб зможу теж побачитися з нашими студентами, а, крім того, з самим Сайкевичем, і там на місці упорядкувати цілий ряд справ. Про реченець мого приїзду

повідомлю Вас окремо. Факт мого приїзду прошу ласкаво на разі задержати в тайні.

Здоровлю Вас щиро...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Сьогодні отримав Вашого листа з 10 лютого і зараз же відповідаю. Налякали Ви мене справою з Сайкевичем, бо, боюся, не знайдеться у нас для нього хати. Тепер ідемо до великого сезону — березень — перша половина квітня, і мусимо працювати максимально, бо потім прийде скрута. Коли б він їхав до нас іншим часом, місце завжди знайшлося б, а тепер — досить трудно. Маємо лише великі кімнати по два і три ліжка. Відавати одну з них Сайкевичеві, значить урізувати досить сильно з власного бюджету — розкіш, якої в теперішніх обставинах нам дуже трудно собі дозволити, бо ми і так уже взяли на себе мороку з студентами — фінансуємо їх і підготовуємо. Тим часом маємо потребу в готових грошах. Давніше ми віддавали й нашу кімнату, тепер цього зробити не можемо, бо моя дружина почуває себе зле і півдня мусить одлежуватися. Знайти ж йому кімнату десь на стороні, треба зобов'язатися платити за нього щотижня, як тут водиться.

Щодо Вашого приїзду, то на один-два дні ми Вас влаштуємо. Зрештою, можна переспати і в вітальні, але людині з хворою ногою цього робити не можна.

Щодо Інсабата і Вашого враження про його “спекулянтність”, то не треба забувати, що ця людина завжди жила з політики, тип професійного політика. Але два останні роки він залишався зовсім не при чому, тому заліз у борги, і взагалі його справи представляються досить зле. Нема нічого, отже, дивного, що він не лише хотів би зробити на нашій справі свою “політичну” кар’єру, але й підробити, якщо можна. Зрештою, він же чужа людина, і хоча нашій справі без сумніву симпатизує і її знає, мусить думати про хліб насущний. Відразу Вам кажу, що він намагатиметься зв’язати “приємне з корисним”. Але, з другого боку, мушу зазначити, що він занадто боїться себе скомпромітувати тут, у Римі, щоб запускатися в якісь небезпечні авантюри і в’язатися з людьми непевними і підозрілими. Тому він старатиметься представити нашу справу в Римі дійсно об’єктивно і буде дуже радий, якщо зможе сказати про нас якнайкраще. Зрештою, він уважатиме це в певній мірі за свій обов’язок. Макогоном він давно цікавиться, але мені весь час казав, що це чийсь агент, найскорше — англійський.

Загалом, перше враження Інсабата робить не дуже добре, але,

коли його пізнати ближче, то це перше враження стирається. Він — не злий чоловік.

На нашому терені новин немає. Мілько поволі поправляється від своєї операції. Інших двоє пильно вчать.

Я вже закінчив міжнародній огляд для Розбудови Нації. Думаю вже закінчувати і вишкільну лекцію про синдикалізм.

З цим вітаю Вас щиро. Буду дуже радий побачитися і поговорити.

13 лютого

Дев'ятого лютого підписано в Атонах т.зв. Балканський Пакт, в якому взяли участь Румунія, Югославія, Туреччина і Греція, і який має на меті насамперед “забезпечити недоторканість усіх балканських кордонів”.

На думку ініціаторів цього нового бльоку малих держав, до цього Пакту повинні б пристати й Болгарія та Альбанія, але Болгарія не захотіла відмовлятися від свого права домагатися перегляду болгарських кордонів, Альбанія ж у цій справі, мабуть, пішла за вказівками Італії, яка поставилася до ідеї Балканського Пакту дуже негативно.

Нова Балканська Антанта має відігравати в відношенні до південної Європи ту саму роль, що її відіграє в відношенні до середньої Європи Мала Антанта, зложена з Чехословаччини, Румунії та Югославії, — себто служити за сторожа існуючого стану речей. До того ж Мала Антанта і нова Балканська Антанта зможуть не раз порозуміватися щодо спільної акції, бо обидві Антанти мають спільних членів — Румунію і Югославію.

На Балканську Антанту треба дивитися, як на успіх французької дипломатії, що намагається витворити по всіх усюдах такі групи малих держав, що стояли б на сторожі існуючого ладу.

Успіхи дипломатії на зовнішньому форумі зміцнюють в великій мірі престиж і впливи відповідної держави в світі інтернаціональної політики, особливо тоді, коли ці зовнішні успіхи відповідають і внутрішній силі та злютованості тої держави в середині. Але держава, що не має сили в середині, не може довший час триматися успіхами дипломатії, яка все ж мусить спиратися на щось конкретне. Успіхи Франції на закордонному полі не можуть затерти те враження, що його викликала в усьому світі останніми часами внутрішня політика французьких урядів. Український жидок із київської Слобідки, Стависький, талановитий шахрай, що зумів

протягом довгих років безкарно переводити різноманітні шахрайства на сотки мільйонів франків, відіграв для демократично-парламентарної Франції ту роль, що її для монархічної Росії відіграв Распутін. Він виказав такий моральний занепад і розклад серед найрепрезентативніших людей парламентарного режиму, таку жахливу корупцію серед найвищих достойників державної адміністрації, що вся Франція загомонала. Почалися вуличні демонстрації, сутички з поліцією, вуличні бої з сотками ранених, а десятками забитих... Почалася політична революція проти парламентарного режиму і зв'язаних із ним установ. Навіть напів-офіційний "Le Temps" пише цілком відкрито:

"Наш парламент урядує, але лише в тому зміслі, що перешкоджає урядувати... І, правду кажучи, нелад, у якому ми знайшлися, не випадковий. Ні, він — закінчення довгого занепаду й постійного схиблення парламентарного режиму..."

Справа Стависького порушила найбільш чуйні кола націоналістичної молоді та кола колишніх вояків, в яких живим вогнем горить полум'я національної чести. Їхні масові виступи привели до упадку міністерства Делядіє і до приходу уряду Дюмерга.

Але поруч із ними змобілізували свої сили й ліві, комунізуючі кола, які поспішилися використати сприятливу для розрух ситуацію. На 12 лютого проголошено загальний страйк, як "протест проти замахів на республіканські свободи". Соціалісти докладають усіх зусиль, щоб прочистити шлях висланцям Москви. І весь світ із зрозумілим зацікавленням придивляється до подій у Франції. А той самий офіціозний "Le Temps" із сумом констатує: "Зневажливе відношення чужинців до нашої внутрішньої політики відбивається все більш від'ємно і на нашій зовнішній політиці. Держава, що не має внутрішньої злотованости, не викликає зовні ані довір'я у своїх приятелів, ані поваги в своїх ворогів..."

Цікаво відмітити, як у цих подіях все помітніші впливи комуністів. Ще так недавно Франція й ССРСР зав'язали були приятельський договір ненападу і не втручання у внутрішні справи; ще так недавно поїздка Еррію до ССРСР і пізніші його статті з описом тої поїздки відкривали такі широкі перспективи для франко-советських відносин, на випадок (такий правдоподібний!) приходу Еррію до влади, — і от на вулицях Парижу банди комуністів, вихованих висланцями з Москви, провадять правдивий погром паризьких дільниць і відбувають регулярні бої з поліцією та військами.

Можна погодитися, що Сталін тут тепер дійсно ні при чому. Сталін давно вже перестав вірити в світову революцію. Більше того: він боїться, що світова революція не дала б йому можливости

здійснити його фантастичні плани про остаточну перебудову Росії у величезну імперію на підставах державного капіталізму (не комунізму!). Щоб переконатися в цьому, досить перечитати його останню доповідь на ХУІІ Конгресі комуністичної партії в Москві, що відбувся в перших днях лютого ц.р.

Що-правда, з початку своєї промови, Сталін не міг не говорити про “боротьбу між капіталізмом і комунізмом”, бо інакше в очах советської маси ввесь той нечуваний експеримент, що його більшовики протягом ось уже 16 років переводять над народами к. Росії, видався б безцільним, і саме існування “диктатури пролетаріату” та “генерального секретаря” видалося б безпотрібним. Але в яких тонах говориться про цю “боротьбу”? Провідники більшовизму не вважають більш потрібним і доцільним викликати в московському пролетаріаті запеклої ненависти до “капіталістичних націй”, де “буржуй гнітить пролетарія”, а навпаки змальовують перед очима слухачів райдужні перспективи співробітництва пролетарської Росії з капіталістичним світом!

На думку Сталіна, війна могла б погіршити світову кризу і привести фатально до соціальних революцій. Він висловлюється щодо цього дуже категорично:

“Буржуазія, безсила урядувати з допомогою старих методів парламентаризму, примушена пристосовувати в своїй внутрішній політиці терористичні методи. Війна могла б ще більше заплутати загальну ситуацію. Вона **напевно привела б до революції**, яка зробила б сумнівним саме існування капіталізму в багатьох країнах, як це ми бачили за часів першої імперіялістичної війни. І все ж, у-супереч досвіді, буржуазні політики хапаються за війну, як людина, що тоне, за соломинку, і готові кинутися в прірву...”

Здавалося б, отже, що з точки погляду “світової революції” (а не московського імперіялізму!), треба було б ще підштовхнути тих буржуазних політиків, щоб вони якнайскорше скотилися до прірви. Треба було б допомагати викликати війну, що “напевно” привела б до революції...

Але де там!

Світова революція була б тепер зовсім не на руку московським імперіялістам, що вживають комуністичну ідею для власних цілей, і тому Сталін виступає, як палкий оборонець... миру:

“Легко собі уявити, — казав він на тому ХУІІ Конгресі, — як важко було б Советському Союзові провадити свою політику миру в цій загально затроєній атмосфері. Але на що ж він рахував у цій своїй складній і важкій боротьбі за мир? Він рахував насамперед на

економічну й політичну міць (московської імперії, на сили світового пролетаріату! Є.О.), що все зростає; по-друге на моральну підтримку робочих клас усіх країн, що зовсім не хочуть війни (колись комуністичні агітатори назвали б таких “пацифістів” зрадниками і дезертирами з фронту світової революції, С.О.); втретє, на здоровий змісл тих країн, зацікавлених в утриманні миру, бо вони хочуть розвитку комерційних взаємин із таким коректним партнером, як Советський Союз...” (Тут бодай цілком щиро! Але хіба ж це мова людини, що готує “світову революцію”?! Є.О.); по-четверте, нарешті на нашу хоробру армію, яка готова боронити нашу країну (не “світову революцію”?! Є.О.) від усякого зовнішнього нападу” (про “нашу хоробру армію” ніколи не забували згадувати всі короновані попередники Сталіна).

Де-хто вбачає погіршення відносин між комунізмом і націонал-соціалізмом у засадничих різницях ідеології. Сталін поспішається спростувати цих ідеалістів, що забагато значення надають ідеології і взагалі всяким “засадам”:

“Справа тут зовсім не в фашизмі, бо в Італії, наприклад, фашизм ні скільки не перешкодив нам встановити з цією країною найкращі взаємовідносини...”

І в зближенні Москви з Францією та Польщею так само не віді гравали ніякої ролі ані режими тих країн, ані їх відношення до Версальського договору, щодо якого Сталін склав таку багатозначну декларацію:

“Ми не хочемо, що б через цей трактат світ упав у безодню нової війни. І це саме відноситься до зміни наших відносин із Францією, Німеччиною та Польщею. Ми ніколи в нашій минулій і теперішній політиці ні на кого не орієнтувалися, крім на Советський Союз. Якщо інтереси Советського Союзу (себто, знову таки нової імперії, а не світової революції! Є.О.) вимагають від нас зближення з тою чи іншою країною, яка не має інтересу в порушенні миру, ми робимо це без вагань...”

Так міг би говорити і Муссоліні, і Гітлер, і всі інші **націоналістичні** провідники своїх націй. Насамперед інтереси своєї нації, а потім уже всякі інтернаціональні наліпки на замилювання очей дурням...

Саме тому можна погодитися, що **тепер** в усіх тих комуністичних виступах в Парижі, Сталін і взагалі вся комуністична голівка Москви ні при чому. Вони, навпаки, були б дуже раді, що б того нічого не було, і що б “комерційні зносини” могли розвиватися якнайкраще між буржуазною Францією і “соціалістичною” Москвою. Та, на жаль, далеко легше викликати якісь сили, ніж їх

потім зтлумити. І, якщо Москва своєчасно не схопить мотузочка світової революції в руки, можуть його схопити чиєсь інші руки, — не дурно ж там десь у Франції перебуває й великий практик революції та ще більший “приятель” Сталіна Троцький, що небезпідставно вважає Сталіна зрадником пролетаріату.

Рано ще робити прогнози про висліди тих заворушень у Франції. Але все ж важно відзначити, як революційна хвиля перекочується з країни в країну, викликає все нові, несподівані ситуації і дає запоруку, що світ, неважаючи на всі зусилля прихильників старого ладу ставити гаті і греблі проти повені нових ідей, проти апетитів, що все зростають у нових людей і у нових націй, ще дуже далекий від усякої стабілізації.

Неважаючи на своє “палке бажання миру”, Сталін усе ж твердить, що світ фатально йде до нової війни і, роблячи з того логічний висновок, звертає найбільшу увагу на розбудову советської армії, що, за посвідченнями советських фахівців, найкраще тепер озброєна за всі армії світу. З промови Ворошилова на XVII Конгресі компартії світ уперше довідався про вибудування в СРСР оборонної лінії “від Ладозьського озера аж до Чорного Моря...”

Одночасно укріплено й береги самого Чорного Моря.

Але, за словами того ж таки Ворошилова, небезпека нападу, після нав'язання в Європі всіх отих пактів не-нападу, існує не в Європі, а в Азії:

“Японія, — казав Ворошилов, — перша нація, що спробувала вийти з кризи війною. Військові й політичні підготовки Японії далеко поважніші від тих, що їх вимагала б сама тільки війна з Китаєм. І, дійсно, Японія не обмежилася тим, що опанувала Манджурію, але почала порушувати й советські інтереси на Східній Китайській Залізниці... Наші відносини з державами Західньої Європи дуже добрі; дуже приятельські наші відносини з Туреччиною; з Персією і Афганістаном наші відносини не погані; і лише на Далекому Сході нагромаджуються хмари. Там міг би зірватися гураган. Але, якщо нас примусять воювати, це буде дуже поважна, велика війна...”

Японія, без сумніву, теж заперечує бажання воювати, але й так само твердить про необхідність дальших зброєнь. А тим часом зміцнює здобуті позиції...

Кожному політикові в Європі становище на Далекому Сході здається дуже загрозливим, і то не тільки тому, що совето-японська війна дуже легко могла б зробитися світовою війною, але й тому, що, дивним дивом, Москва починає виступати, як чинник білої раси проти жовтої небезпеки!

Ми, з довгого історичного досвіду, знаємо, як зручно москалі вміють маневрувати голосними гаслами. У XIX в. вони “боронили” світ, і зокрема слов’ян, від турецького і німецького засилля. З большевицькою революцією почали “рятувати” світ від капіталізму та нести народам, зокрема поневоленим, “нове слово” соціального та національного визволення. А тепер готові вбратися в тогу — рятування білої раси від жовтої небезпеки...

І знайдуться люди, що повірять і в цю їх велику місію!

19 лютого

Написав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Одержав сьогодні для Вас коротенького листа від Кедровського в справі Кашинського. Спішуся Вам його негайно переслати. Пише він мені, що живе на фермі, бо в газеті “немає грошей на третього редактора”. “Так було мені офіційно заявлено, — додає він, — а що за цим криється, то вже інша справа”.

Новин у мене немає. Крім хіба того, що в “Комітетах Універсальности Риму” було прийняття, на якому їх голова, депутат до парламенту, п. Козельські, як тільки почув моє ім’я, зараз же заявив, що хоче говорити зо мною про українські справи. Побачення ми ще не зафіксували. На жаль, Козельські — великий польонофіл і має орден “Польонія Рестітута”. Це було причиною, чому я до цих Комітетів ставився дуже стримано. Проте, їх політика ревізійністична і проти жадного поневолення одним народом іншого.

Коли відбудеться побачення, ще Вам писатиму.

А загалом — життя досить сіреньке.

Вітаю щиро...

21 лютого

Одержав листа від полковника Є. Коновальця з 19 лютого:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

У міжчасі від останнього мого листа до Вас бачився я з Інсабатом тричі: раз були вони з дружиною в нас на чаю, опісля запросили вони нас на чай до каварні, а, крім того, в суботу бачився я з ним утретє.

На підставі переведених балачок бачу, що дійсно в нього було б бажання намітити якийсь конкретний плян в справі майбутнього управління відносин на сході, і то такий плян, який, з одного боку, був би приємливий для Італії, а з другого боку, не протиставився б теж і німецьким інтересам.

Як я Вам уже писав, справа Грузії грає для нього важливішу роллю, ніж українська проблема, бо на Грузію, мабуть, має досить великий апетит Італія, з уваги, мабуть, на нафтові терени. Щодо України, то Італія не хотіла б допустити, щоб там були панівні впливи одної держави, в конкретному випадку — Німеччини, але натомість уважала б, щоб справи були так управління, щоб був певний розподіл впливів поміж різними державами.

Зі всіх комбінацій Інсабата з Макогоном нічого не вийшло. В суботу хотів Інсабато ще раз бачитися з Макогоном, але зателефоновано йому, що Макогін хворий. Інсабато заявив мені, що він на Макогона ставить хрестик.

Натомість дуже заприятелював він із Макашвілі: часто з ним зустрічається і двічі їздив до Льозанни на зустрічі з графинею Меттерніх, теж грузинкою, доброю знайомою Макашвілі.

До мене особисто, як і до нашого руху, ставиться Інсабато, оскільки можна судити з його заяв, дуже прихильно. Бачився він тут із Габрісом, якого знає з давніх часів; крім того заходив до Бачинського.

Звідси задумує він у вівторок їхати в Париж, опісля в Берлін, далі до Ковна й до Гельсінґфорсу, врешті до Варшави, Львова, Праги і Відня.

Я думаю, що йому можна облегшити його завдання, коли б до його повороту ми могли скласти відповідний плян, що його опісля міг би він представити своїй урядові. Але маю надію, що про це буду ще з Вами балакати особисто.

По всякій правдоподібності в половині цього тижня я буду в Міляні, а звідти Вам протелеграфую, чи взагалі й коли приїду до Вас. Розуміється, про факт мого теперішнього побуту в Вас ніхто, крім найближчого оточення, не повинен знати. Довго задержуватися там не зможу, бо негайно після повороту мусітиму їхати в Париж, куди, мабуть, у міжчасі приїде вже й Донцов.

В залученні пересилаю Вам: два проєкти Органського — персональний склад конгресу і головні засади зміни устрою ОУН; копію листа Органського з критикою прийнятих на останній конференції щодо зміни Устрою (При цій нагоді хочу я підкреслити, що прийняті на конференції напрямні, з уваги на те, що вони в основі перерішують цілий ряд питань, прийнятих на 1-му нашому Конгресі, треба вважати за матеріал для підготовки чергового Конгресу, а не як

уже обов'язуюче рішення. Тим самим критика й завваги щодо тих напрямних допускаються.

Врешті пересилаю Вам копію мого листа до Мудрого та витяг зі статуту якогось “ордену українських націоналістів-державників”, який тепер поширюється в Празі. По всякій правдоподібності, це — робота Костаріва. Розуміється, що нічого поважного в цій акції немає.

Здоровлю Вас щиро...

Копія листа полк. Є. Коновальця до В. Мудрого, редактора “Діла”, з 14 лютого 1934 р.:

Вельмиповажаний Пане Редакторе!

Саме одержав листа від п. С. зі звітом про перебіг його балачок із Вами.

В першу чергу дозвольте, Вельмиповажаний Пане Редакторе, з'ясувати Вам мій погляд на справу доцільності всякого роду балачок між нами. Дотеперішній досвід виказав, що всі того роду балачки, замість користи, приносили тільки багато шкоди. Їх або використовувала ворожа преса й змушувала Вас до роблення не раз неправдивих спростувань, або ці балачки були використовувані просто нашими людьми будьто безпосередньо проти мене, будьто для того, щоб посіяти недовір'я поміж мною й крайовими націоналістами.

Ще більше зневірився я в доцільність того роду балачок саме протягом останніх місяців. Як Вам відомо, в часі моєї зустрічі з п. Головою (Дм. Левицьким, Є.О.) було усталено, що в змаганнях поміж націоналістично-революційним і легалістичними таборами на полі внутрішньої політики будеться вживати тільки таких методів, які б виховували й будували, а не деморалізували й руйнували. Признаюся Вам, що після тої зустрічі в мене була деяка надія, що дійсно прийнятий нами принцип двоподілу української суспільності на ЗУЗ на два табори вдасться нам провести без великих потрясень. На ділі, грядучі події доказали безпідставність тих моїх сподівань: кампанія легалістичної преси в часі процесу Р. Барановського, розпускання неправдивих відомостей про поодиноких членів Організації, роблення просто з нас усіх провокаторів (ця доля не минула й мене, бо, як довідуюсь, в Центр. Комітеті УНДО дали віру Р. Смаль-Стоцькому, мовляв, він свого часу на столі в Сухенка бачив копію його листа до мене!). Не вдержалося навіть перед тим, що б не винести на шпальти української преси в брехливий спосіб інтимні родинні справи поодиноких провідних членів нашої Організації (“Хліборобський Шлях” — статті).

Щобільше: визначний член Центрального Комітету УНДО (і

бувний член УВО, якого за неробство поставлено поза скобки революційного табору) відважується всю працю Організації називати бандитською, а членів бандитами!

Я далекий від того, що б закидувати самому п. Голові нельояльність. Навпаки, я мав нагоду декілька разів ствердити, що, після відомої зустрічі, освітлювання діяльності нашої Організації, спеціально перед чужинцями, було наскрізь об'єктивне. Тому смію ствердити, що все те, що сталося протягом часу від моєї зустрічі з п. Головою по нинішній день, робилося будьто проти його волі, будьто що відносини в самому УНДО склалися так, що п. Голова не мав змоги провести в життя тих принципів, що їх ми в часі зустрічі були намітили. На кожний випадок, не я несу відповідальність за саме такий розвій подій.

Не від речі буде згадати, що, оскільки ходить про насвітлення Самбірського процесу, то найбільш гідне становище в цій справі заняла “Нова Зоря”. Натомість найбільше помий виляв на всю нашу акцію теж “бувний член УВО” п. Кузьмович (про Целевича вже не згадую!)

Відносно проєкту скликання “Всеукраїнського Національного Конгресу” то, поминаючи різного роду другорядні справи, як те, що сама думка конгресу скомпромітована вже тою обставиною, що її хотів використати Макогін для своїх особистих, ближче невідомих, цілей; що в самому легалістичному таборі немає ще згоди щодо участі в цьому конгресі рі з них груп та щодо усталення цілей самого конгресу; що, врешті, існуючі в нас політичні групи, навіть давши свою згоду на участь в конгресі, будуть безперечно старатися використати сам факт конгресу для своїх групових цілей, — Провід Організації, виходячи з основних ідеологічних, програмових та тактичних залогень ОУН, а зокрема з прийнятого й проведеного ним у життя принципу двоподілу таборів, не може ні вислати своїх делегатів до проєктованого Вами підготовного комітету в Празі, ані доручити Крайовій Екзекутиві вислати своїх делегатів до проєктованого паралельного крайового підготовного комітету у Львові.

До самої ідеї всеукраїнського національного конгресу, безперечно, ставимося позитивно. Одначе, на нашу думку, такий конгрес може увінчатися успіхом і зіграти історичну роль тільки в тому випадку, коли сама його ідея виросте органічно з лона Української Нації, а не буде диктована тільки певними проминальними спекулятивними моментами, і коли цей конгрес, через свою органічну пов'язаність з широкими українськими масами, буде дійсно репрезентантом Української Нації. Натомість до подуманої Вами концепції скликування конгресу, в склад якого

мали б входити різні, менше або більше фіктивні емігрантські угруповання, які взагалі вже затратили зв'язок із ґрунтом, наше відношення мусить бути негативне.

Я свідомий того, що це наше становище не вплине на Ваші рішення далі проводити підготовчу діяльність щодо скликання згаданого “конгресу”, одначе вважаю вказаним заздалегідь зазначити, що подуманий Вами “конгрес” не буде ні всеукраїнський, ні загально-національний. Та, коли через підготовчу діяльність до згаданого “конгресу”, Вам удасться бодай звести до спільного знаменника існуючі на ЗУЗ партії з одного боку, а різні емігрантські угруповання, які в даний момент ще існують закордоном, з другого боку, то, безперечно, ця підготовча діяльність тільки прискорить те, за що ми від довшого часу змагаємося, а саме процес двоподілу таборів.

Остаюсь з належною до Вас пошаною...

23 лютого

Одержав листа від О. Бойкова з 21 лютого:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Листа Вашого одержав, щиро дякую за таке прихильне відношення до нашої праці. Рівно ж дякую за надіслану статтю.

Жалко мені, що Ви не можете виготовити “нарису української літератури”, а це для читачів “Українського Слова” так потрібне, як людині вода до життя. Поза Вами я не бачу такої людини в нашому близькому оточенні, яка могла б мені це зробити. Для Вашої ласкавої орієнтації подаю, що наша праця повільно починає мати вплив також на т.зв. “малоросів”, яких тут аж надто багато. Якщо нам удалося б двигнути на фран. терені працю так високо, щоб хоч впродовж років відірвати малоросів від москалів, то ми велику працю виконали б. Тому я й думав, що нам потрібно мати такий короткий, але ядерний “нарис історії української літератури”.

Щиро дякую за доручення виготовити для мене “нарис розвитку української політичної думки”. Очевидна річ, що необхідно його мати в такому вигляді, щоб ним були охоплені всі українські землі, а не тільки західні, бо тільки такий нарис має для мене вартість. Тому, будьте такі ласкаві та візьміть нагляд над тією працею, щоб вона вийшла якнайкраще. При цьому я хотів би лише додати, що цей нарис треба б писати не в формі лайливій, чи з нинішнього нашого рівня розвитку, у формі повної тодішньої нікчемности. Такого “нарису” я містити не зможу. Мені й нашим людям більш підходить і

зрозумілий еволюційний процес політичної думки, який на нині дійшов уже до стадії революційності. Таким чином, кінцева фраза “нарису” могла б саме переконливо промовити до читача, що все те, що було творене в минулих десятиліттях, нині нашої боротьбі непридатне.

Я абсолютно не маю кому доручити тут виготовити мені коротенькі нариси з старовинного Риму, зокрема яскраво підкреслити державницько-імперіялістичний його розвиток. Якщо це міг би мені хтось із студентів написати, то я був би дуже й дуже вдячний.

Доводжу рівночасно до Вашого ласкавого відома, що ми приступаємо до останньої підготовки переходу “Українського Слова” на друковану газету. Сподіваюся, що не пізніше 1-го квітня воно появиться друком. Маю бажання, щоб вона не тільки формою, але й змістом своїм відрізнялася від інших. Зокрема треба б підтягнути трохи стиль часопису, як також мову. Одначе, маючи надзвичайно багато труднощів із організаційною працею в Союзі та з далеко ще невиробленою заробітчанською масою, я дуже Вас прошу підтримати всіма Вашими силами наш почин.

Зокрема був би я Вам дуже вдячний, якщо Ви могли б писати мені статті на культурні теми, в першу чергу з історії розвитку української культури. Міркую, що перших три місяці буде для мене незвичайно тяжко. Перше друковане число припаде саме на час З'їзду Союзу, коли я буду надмірно обтяжений іншою працею, а тому дуже прошу Вас підготувати для мене солідну статтю для цього першого друкованого числа та надіслати не пізніше 20 березня, бо число повинно вийти вже коло 25 березня.

Загально кажучи, я на Вас, Пане Онацький, дуже багато розраховую, як також вся Управа Союзу.

Очікуючи Вашої ласкавої відповіді, залишаюсь із щирим до Вас привітом...

П. С. Для Вашої орієнтації зазначаю, що я буду старатися весь час дбати про те, щоб не вміщувати нічого лихого проти тої країни, в якій Ви пробуєте, і тим самим не обтяжувати Вашого положення і Вашої співпраці з “УС”.

3 березня

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Андрієвський!

Вашого листа з 25 лютого отримав й спішуся відповісти.

Десять брошур про голод я отримав. Докладно я їх не перечитував, але те, що переглянув, видається мені добре зробленим. Я вислав уже з них вісім до різних важніших моїх “клієнтів”, втім чотири до міністерства закордонних справ, три до головніших часописів, а одну до Національної Бібліотеки — “на вічну пам’ять, чи, вірніше, “на вічну ганьбу”.

Щодо замовлень брошури, то я не збирався її замовляти, уважаючи, що на продаж тут рахувати не приходиться, а коли у Вас будуть які зайві примірники для пропаганди, то Ви мені їх і так пришлете. Певна річ, що все, що пришлете, я використаю.

Щодо стану української справи в Італії, то про це трудно писати. В цей момент інтереси Італії деінде. Зрештою, про все це Вам оповість докладно п. Інсабато, який з Парижу обов’язково заїде до Вас. Він робить подорож по Європі зі спеціальною метою знайомитися з українцями (і з іншими) та орієнтуватися в українських обставинах. Від наслідків цієї подорожі залежатиме дуже багато. А покищо мусимо чекати.

Нема сумніву, що переживаємо скрутний для нас момент, але я певний, що справи ще підуть краще. В Європі тепер забагато нестало, і несподіваного, і якщо тепер колесо долі пішло для нас донизу, та за кілька місяців воно може підвестися догори і піднести і нас, і нашу справу. Тим часом треба перетривати і провадити далі організаційну та ідеологічну працю.

Перетривати — в цьому слові, мені здається, весь зміст нашої теперішньої політики. Але перетривати гідно, не відмовляючись від жадного з наших ідеалів.

Довідався від Полковника, лише тепер, про нещастя, яке спіткало нашого Богуша. Воно мене вразило дуже болюче. Що може

бути гірше від втрати зору?! Краще втратити (якщо взагалі тут може бути краще!) ногу, чи руку, тільки б не зір... Особливо нашому братові, інтелектуальному робітникові, що живе книгою та часописом. Та зі слів Полковника маю надію, що хвороба Богуша тільки тимчасова, і що, відпочинувши та поправивши свою нервову систему, він знову відзискає зір.

Мушу сказати, що і я цього літа перейшов досить гостру нервову кризу (мабуть, через перепрацьованість), але вчасно закінув усяке писання, почав багато ходити, робити фізичні вправи і, таким чином, після кількох місяців такого лікування, почуваю себе цілком нормальною людиною... Лише, що наш загальний стан не сприяє виявленню великої енергії.

З цим вітаю Вас щиро і бажаю всього доброго...

Одержав листа від Преосв. Ів. Бучка з 24 лютого:

Високоповажаний і Дорогий Пане Євгене!

Боюся дуже, щоб і цим разом, подібно, як у минулому році, моє прохання не було передчасним, бо справа так само непевна, як і колись було. Ходить про паломництво до Риму, бодай на закінчення Ювілейного Року. Як, певно, Вам відомо, в днях 29 березня — 5 квітня збирається в Римі міжнародне паломництво католицького університетського студентства, зорганізованого в т.зв. “Пакс Романа”, до якої то організації належить і наше українське католицьке студентство, зорганізоване в “Обнові”. Випадає, отже, і нам взяти участь у тім паломництві, щоб засвідчити передсвітом, що ми ще живемо, мимо всього.

Паломництво організує Генеральний Інститут Католицької Акції для Галицької Провінції, а я маю обняти його провід. Донині ще не знаю, чи дістанемо пашпорти. На всякий випадок прохаю Вас чемно мати нас на увазі і евентуально допомогти нам знайти приміщення в Римі на означений вгорі час. З огляду на тяжкі матеріальні умовини, не сподіваємося завербувати більше 50 паломників. Песимісти кажуть, що найвище буде 20 осіб. Я все ж таки думаю, що знайдеться найменше 25 осіб і таке число прошу принотувати. Як тільки дістану прихильну відповідь у справі пашпортів, зараз дам знати телеграфічно і попрошу про якесь скромне приміщення. На разі прохаю повідомити мене про ціну пансіону за час одного тижня. Ми приїхали б у середу ввечорі о год 23:30 дня 28 березня, а відїхали б в четвер дня 5 квітня о год 23:55.

Тим часом закінчую моє письмо і прохаю передати ласкаво мій поклін і поздоровлення Вашій Родині.

З висловами моєї глибокої пошани остаюсь відданим в Христі братом.

Відписав:

Вельми поважаний і Дорогий Преосвящений Іван!

Довідаюся з Вашого листа від 24 лютого про спробу організувати нове паломництво до Риму. Це мене дуже тішить і одночасно турбує. Тішить, бо я завжди радію, коли наші люди, особливо молодь, отримують можливість побачити трохи світу. Турбує, бо час, на який вибирається паломництво, незвичайно трудний. Цієї зими Рим був досить порожній, паломництв було досить мало, але саме на Великдень збирається до Риму мало не весь світ. Кімнати по пансіонах і готелях вже віддавна замовлено, і саме тому я цілком не знаю, де будемо приміщувати наше паломництво.. І то тим більше, що справа кількості паломників і навіть самого паломництва ще не певна. З таким станом справи тут нічого не поробиш і ніде кімнат не замовиш. Отже, треба, щоб Ви якнайскорше довідалися і про кількість і головне про можливість самого паломництва — чи дадуть поляки пашпорти. Інакше годі тут замовляти кімнати. Взагалі цю справу я завтра обговорю на "Громаді", і тоді ми призначимо людей, які б тим спеціально зайнялися. Щодо нашої хати, то, на жаль, у нас певно місця не буде...

Я буду дуже радий побачитися з Вами особисто. При нагоді можна буде зробити деякі цікаві знайомства. Загалом же, тепер мало що можна робити, — час такий, що треба дивитися не стільки на сучасне, як на будуче, і відповідно до нього готуватися.

Прийміть, Дорогий Преосвященний, вислови моєї глибокої пошани і прошу сердечно не забувати в Ваших молитвах всієї моєї Родини...

6 березня

Директор Національної Бібліотеки Віктора Емануеля в Римі прислав мені подяку за надіслану до бібліотеки книжку "La Famine en Ukraine", яку зареєстровано під числом 369836.

9 березня

Вже довший час в українській національній пресі обговорюється питання скликання Всеукраїнського Національного

Конгресу, який мав би витворити для всього українського суспільства “авторитетний” провід.

Цієї думки ніяк не можна було б заперечувати, коли б була надія, що з того Всеукраїнського Конгресу вийшов би дійсно “авторитетний провід”, а не нова компромітація найкращих надій і сподіванок та цілком певний, в наслідок того, занепад українського визвольного руху. Бо ніщо не підриває так сильно руху, як розчарування мас в безвідповідально розпалених надіях.

А тим часом вірити в створення “авторитетного” проводу на тому конгресі ніяк не приходиться, бо й сам конгрес у тому вигляді, як його задумують, мав би замало авторитету, бо складався б із випадкових людей, що представляли б не справжні сили українського народу, а лише позбавлені від довшого часу всякого авторитету еміграційні партії та організації, які хотіли б через той конгрес відзискати давній авторитет.

Та авторитет, коли його раз утрачено, не відзискується.

І не витворюється авторитетів штучним ліпленням всяких політичних недобитків, а тільки довгою самовідданою працею та доведеною на тій праці вищістю.

Насамперед треба собі усвідомити, що ж таке — авторитет.

Коли ми поглянемо в минуле і сучасне, то зауважимо, що всі ті, хто мав для своїх сучасників великий авторитет, були слугами великого ідеалу. Ніхто не здолає викликати до себе правдивої поваги й визнання авторитетности в загально-національних справах переслідуванням вузько-особистих, чи вузько-партійних, цілей. Французький соціолог Грассе каже, що авторитет — це вміння створити зі своєї мети ідеал іншим. Ясно, що це можливе лише тоді, коли ця “особиста” мета в дійсності обіймає такі великі цілі, що захоплює ними і все суспільство.

Українське суспільство вже давно має такі великі цілі — створення великої соборної незалежної держави, і тому людям, що хотіли б зробитися авторитетами українській суспільності треба лише одного — вміння служити цьому українському національному ідеалові, вміння виказати всьому суспільству, що ця служба українському національному ідеалові — служба дійсно безкорисна, жертвенна, самовіддана.

Бо маса, загал, завжди самолюбна, завжди матеріялістична, завжди піклується в першу чергу про задоволення інтересів шлунку. Але саме тому вона відчуває повагу до людей, що відрізняються від неї (хоча довший час їм і не вірить, і їх поборює), що не мають тих потреб, які вона має, і що кохаються в інших цілях, у вищих ідеях. Лише такі люди можуть мати в її очах авторитет, коли йде справа про потреби й ідеали нації. Не дрібні люди, що шукають компромісів. і

угод (бо вони нічим не відрізняються від маси, від загалу), а героїчні люди, що змагають до досягнення цілі хоча б і саможертвою. Хіба не в цьому полягав авторитет Гарібальді? Хіба не в цьому полягає авторитет ірландського Де Валери?

Де є визнання авторитету, там є завжди визнання вищості й нижчості, визнання суспільної нерівності, визнання гієрархічності. Наші дотеперішні політичні партії були всі заражені непродуманим до кінця “демократизмом”, що проголошував усіх “рівними” і виключав усяку “гієрархічність”.

Тим часом треба прийняти за непорушне правило, що не може бути рівності між тим, хто віддає своє життя за батьківщину, і тим, хто на тій батьківщині спекулює; не може бути рівності між тим, хто організує народні маси, перейняті революційним духом та спрагою за чином, і тим, хто не має нічого спільного з тими народними масами, а живе партійними програмами, давно перекресленими життям. Тут жадні сполучення нічого не допоможуть і жадного авторитету не витворять.

Коли ми коримося якійсь особі, чи установі, що її авторитет визнаємо, то робимо це не тому, що вважаємо її ради, чи накази, за безперечно мудрі, — бо й найбільш мудра людина може помилятися, — але тому, що в нашому уявленні про ту особу, чи установу, є така духовна сила, що примушує нашу волю діяти в відповідному напрямку.

В нашому уявленні про мішанину всіх отих емігрантських недобитків та крайових угодців, що хочуть зібратися на “Всеукраїнський Конгрес”, не може бути тої духовної примусової сили, бо ми знаємо надто добре, що за тою мішаниною, чи збираниною, нема жадної дійсної сили і немає жадних моральних прав на всенациональний провід.

Бо й сам провід може бути авторитетним тільки тоді, якщо авторитетні ті люди, чи організації, що той провід складають. А тим часом, який авторитет може мати УНДО з його угодовою політикою і відсутністю будь-якої блискучої та саможертвенної особистості? Який авторитет може мати т. зв. уряд УНР, що проголошує “незацікавлення” до всіх тих земель, що знаходяться поза кордонами ССРСР, і так жадливо “розчаровується” тепер у своїй орієнтації на Польщу, що зробилася вірним советським приятелем? Який авторитет можуть мати представники есдеківської чи есерівської партій, коли всім відомо, що ті партії нараховують заледве кілька одиниць, а їхні програми нікого не цікавлять? Який авторитет можуть мати представники Скоропадського, коли всім відомо, що він одного разу вже дезертував зі свого гетьманства?

Ні, не в збиранині всіх цих безавторитетних людей може

витворитися всенациональний авторитет, а тільки в органічній, впертій, самовідданій праці, скерованій все в одному й тому ж напрямкові, на користь все одної й тої ж великої ідеї — Української Соборної Державности. Витворення такого авторитету вимагає часу, терпеливості і жертв, — але, якщо ми дійсно хочемо знайти наші авторитети, мусимо шукати їх тільки на цьому шляху впертої організаційної праці, а не штучних комбінацій безваторитетних осіб, чи установ.

10 березня

В Європі відбувається велика зміна політичної панорами: вчорашні приятелі й друзі робляться противниками, а вчорашні вороги стають найзавзятішими спільниками.

Ще не так давно весь зміст італійської політики ніби полягав у паралізуванні французької гегемонії та в поборюванні Малої Антанти, як найбільш небезпечної зброї й підпори французької гегемонії. Тепер ми тільки й чуємо, що про франко-італійське зближення, і навіть Мала Антанта, що перебрала була супроти Італії політику давньої Австрії щодо боротьби за перевагу в Адріатику, виявляє тепер бажання прийти з Італією до згоди.

Причини такої зміни відносин — це загроза Аншлюсу, злуки Австрії з Німеччиною. Німеччина не відмовляється від своїх плянів національного розросту. Тепер вся її увага зосереджується на Австрії, що в ній три чверті населення відкрито підтримують націонал-соціалізм.

З другого боку, порозуміння між Німеччиною й Польщею доходить до такої сердечности, що після підписання політичного трактату про невживання сили протягом десяти років, та після комерційного трактату, що поклав кінець економічній війні, що точилася від років між Німеччиною й Польщею, прийшло навіть до трактату про “моральне роззброєння”.

Офіційне повідомлення так висловлюється про цілі цього нового трактату:

“Щоб розвинути наслідки німецько-польського порозуміння, представники Німеччини й Польщі вирішили співпрацювати в усіх справах, що відносяться до формування громадської думки в обох країнах, та довести до дальшого обопільного розуміння й витворення приємної політичної атмосфери. Осягнуто повну згоду щодо засобів, яких треба буде вжити щодо преси, літератури, театру, кінематографу і т.д.”

Інакше кажучи, Німеччина, в якій вся пропаганда знаходиться в руках уряду і відбувається лише за його вказівками, відмовляється підносити більше в пресі, в літературі, в театрі і т.д. будь які справи, що могли б бути неприємні Польщі і викликати з її боку протести та обвинувачення про “втручання у внутрішні справи”.

Для нас, українців, цей пакт “морального роззброєння” зачиняє всякий доступ українських матеріалів про українсько-польські відносини до німецької преси. Але всі ті, що досі голосили, ніби українська справа — “німецька інтрига”, матимуть можливість тепер переконатися, що ця “німецька інтрига” існує й розвивається не тільки без німецької допомоги, але й всупереч німецькій політиці.

Тим часом і ми самі маємо нагоду переконатися, який несталий стан тепер в Європі. Загальна ситуація незвичайно швидко міняється, і саме це дає нам підставу думати, що, хоча тепер українська справа на міжнародньому форумі виглядає безнадійною, за який рік-два загальна ситуація може знову так змінитися, що і перед нами відкриються далеко кращі перспективи. Треба тільки не опускати рук і працювати вперто далі...

15 березня

Останніми часами у нас пішла мода на “аполітичні” організації. Стихийне національне почуття жене українців, бо відчули своє спільне походження, до якоїсь “Громади”, “Товариства”, “Просвіти”, але одночасно з цим висувається домагання, щоб в тій “Громаді”, чи в “Просвіті” не “було політики”.

Але що це значить — “займатися політикою”? Що значить саме слово “політика”?

Воно походить від грецького “поліс”, що значить — “місто”, яке в давній Греції було й державою, бо давні грецькі держави були дуже маленькі і обмежувалися власне міськими мурами. Звідти “політика” — наука про державу, як її найкраще організувати.

Та політика не обмежується самою територією, самими студіями про найкращий устрій держави, але й намагається перевірити ці студії на практиці, намагається перетворити теорію в **чин**. Саме тому в політиці розрізняється дві відмінні сторони — теорію й практику, науку й мистецтво.

Саме тому людям, що займаються політикою, потрібні довгі роки студій, яких вимагає кожна наука, але й потрібний окремий визначний талант, без якого не може бути жадне мистецтво. Мистецтву без природного, вродженого таланту не навчишся, але й

талант без студій і науки ніколи не зможе підвестися на потрібну, особливо в політиці, височінь.

Тому політика — найважча з діяльностей, яка тільки може припасти на долю людини. І найвідповідальніша. Бо політикові приходится мати до діла не з мертвим матеріалом, що пасивно і слухняно кориться руці мистця, але з живою масою тисяч і сотень тисяч людей, що мають — кожний — свою окрему психологію, свою відмінну особистість, свої власні смаки і своє власне розуміння справ.

Кожний політик повинен пам'ятати, що об'єкт і ціль його діяльності — це передусім людина. Щоб не помилятися в політиці, або, краще сказавши, щоб помилятися якнайменше, бо помилятися людині належить, треба добре зрозуміти, що таке — людина, які її природні нахили (любов до власності, намагання ствердження своєї особистості і т.д.), і робити свої політичні розрахунки відповідно до тих природних нахилів, а не всупереч їм, як це роблять большевики, що своєю політикою спричинилися до руїни одної з найбільших імперій світу й до збідніння та голодової смерті мільйонів і мільйонів людей, без ніякої надії на досягнення того ідеалу (комунізму), що ніби примушує їх робити ту нелюдську політику.

Муссоліні так визначив поняття політики:

“Політика — це мистецтво керувати людьми, себто скеровувати, використовувати, виховувати людські пристрасті і людський егоїзм, людські приватні інтереси для загальних цілей, що майже завжди виходять поза індивідуальне життя, бо проєктуються в будучину. А якщо політика — таке мистецтво, то нема сумніву, що її підставовий елемент — людина, і звідси треба виходити...”

Головна таємниця доброї політики — змісл практичності, вміння бачити факти в їх дійсному значенні, вміння передбачувати їх наслідки. Але помилявся б той, хто вважав би за факти лише конкретні, намацувальні речі. Помилка українських політиків полягала саме в тому, що вони не брали за факти, напр. такі явища, як сила почування, і не намагалися такі факти витворювати.

Бо ж завдання політики полягає не тільки в тому, щоб використовувати вже готові факти, а й в підготовлюванні їх, в витворюванні умов, сприятливих їх появі.

“Політика, — казав Муссоліні, — вимагає також часу, щоб її випрацювати, привести до терміну, забезпечити. Міністри старого (демократично-ліберального, парламентарного) режиму не мали на це часу. Вони нехтували державною машиною, бо ніколи не були певні, що дійдуть до мети і до якогось заключення...”

Отже, коли такі труднощі виникають перед міністрами сконсолідованої держави, можна собі уявити, які труднощі

виникають перед політиками недержавної нації, що мусять не тільки весь час рахуватися з конкретним фактом поневолення своєї нації, але й намагатися витворювати такі факти — національна свідомість, ненависть народніх мас до займанців, витворювання організаційних кадрів і т.д. — які могли б нарешті привести до бажаної мети.

Тому й не диво, що в широких масах виявляється тепер розчарування в політиці, бажання відійти від цієї трудної штуки в “аполітичні” організації.

Є в тому дещо здорове. Бо, якщо про культурність якогось народу, як каже Камбо, можна судити з ступеня його зацікавлення політикою, що підносить людину понад вузьку сферу її приватних інтересів і примушує її думати про інтереси **всього** суспільства, то, з другого боку, в ненормальних обставинах, в яких опинився український нарід, зацікавлення політикою в нас набрало так само ненормальних розмірів, невідповідних нашому культурному розвоєві.

Дуже добре писав з цього приводу М. Іванейко в ЛНВіснику ще в 1926 р. (II, ст. 152):

“Політичне зацікавлення, вихід із стану політичної байдужости, ці здорові вияви перейшли у нас в екстрему: що-другій людині хочеться стати активним політиком, що-третьій з-поміж активних політиків представником якогось напрямку, що-десяті й керманичем партії і т.д. Замість політичного мистецтва — зарозуміле партацтво, яке в своїй самовпевненій вдоволеності вбиває навіть тугу за дійсним мистцем, героєм. Крім того, для самої політики від’ємного впливу, такий стан відбивається просто катастрофально на духовій культурі нації. Утверджується переконання, що політика — єдиний ґрунт, на якому стоїть усе життя нації, з яким вона падає...”

Та з другого боку, даремно замикається в “аполітичність” той, хто втікає в ті “аполітичні” організації”, бо “аполітичних” організацій тепер немає. Все, що відбувається під українським прапором, вже тим тепер — яскраво політичне, бо й саме ім’я українське набрало суто-політичного змислу. Тому треба говорити не про “аполітичні” організації, але про “антипартійні” організації, бо “партійности” нам усім уже дійсно забагато.

Я дуже радо стверджував, що і наша молодь саме так розуміє “політику”. Ось що пише, напр. “Студентський Шлях” у статті Вітковського “Роля українського студентства в культурно-освітньому русі” (1933, II-III, ст. 38):

“Вузько розуміє політичне життя той, хто вважає, що політикою є лише потягнення партій на соймовій арені, чи урядів на різних міжнародніх з’їздах. Короткозорим політиком є той, хто хоче заскакувати світ фактами, а не оглядається на те, щоб тими фактами

виховувати власну суспільність і поривати її за собою... Школа має бути "аполітичною" в теорії, а на ділі кажуть їй виховувати дівчому в державному дусі. В ім'я володіння над душами недержавна нація бореться за існування своєї "Рідної Школи".

І так само вона бореться за існування й розвиток своєї рідної пісні, свого рідного танку, своєї рідної літератури, своєї рідної культури.

І вся та боротьба — за танок, за пісню, за літературу — все це політика, бо підводить підвалини нашій українській державності.

16 березня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 14 березня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Від Лилика дістав я коротке повідомлення про корисне полагодження справи стипендії. Це на протязі останніх кількох місяців перша вістка, що мене не схвилювала, а, навпаки, потішила. Тим способом бодай на деякий час відпали мені і Вам, турботи в справі тамошніх студентів. Особливо в теперішній час нашої матеріальної скрути я мушу радіти з приводу саме такого поладнання справи. Таким чином наші студенти матеріально забезпечені, за моїм обрахунком, по вересень. Маємо тим самим час думати, що далі робити, тим більше, що в мене є дані надіятися, що до того часу наше матеріальне положення повинно покращати.

Воно й далі залишається важким: особливо критичний буде квітень. Я поробив деякі старання щодо затягнення позички, яка дала б нам можливість передержати кілька місяців. Коли ці мої старання увінчаються успіхом, тоді я постараюсь переслати і Вам дещо за березень і квітень. Зараз, на жаль, нічого Вам переслати не можу.

Був би Вам вдячний, коли б Ви, на підставі Ваших студій фашизму і націонал-соціалізму, постаралися по змозі в найближчому часі переслати короткий еляборат у справі тих розходжень, які вже заіснували і, евентуально, заіснують між фашизмом і націонал-соціалізмом, і то як у ділянці ідеологічній, так і програмовій...

Здоровлю Вас щиро...

П.С. Прошу вітати від нас обох Вашу Вельмиповажану Дружину та написати мені, як їй зараз ведеться, зокрема, чи той інцидент, який мав місце перед моїм виїздом, минув без усяких комплікацій.

В залученні пересилаю еляборат Богуша під заголовком "Націоналізм перемаже!" Прошу ласкаво з'ясувати мені Ваші щодо нього завваження.

Про моє побачення з Донцовим напишу Вам у другому листі.

Відписав Полковникові:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Отримав Ваш лист і зараз же відповідаю.

Дійсно, позитивне полагодження справи стипендій та ще в той спосіб, що всю стипендію видано відразу, дуже приємно нас усіх уразило. Не мала гора звалилася з плеч. Проте, Ваші розрахунки щодо вересня, здається, занадто оптимістичні: студенти кажуть, що тих грошей вистане тільки до середини липня. Та в усякому разі і це значна полегша. А що буде далі, побачимо.

Долучую тут підписані посвідки за одержані від Вас гроші.

Долучую також і посвідки, підписані за студентів Мушинським.

Щодо еляборату Богуша "Націоналізм перемаже!" то особливих завваг не маю. Цікавить мене лише, як він його написав: чи не значить це, що йому з зором уже далеко краще? Хотів би надіятися.

Моя дружина почуває себе тепер цілком добре, і можна надіятися, що дійде свого терміну в повнім здоров'ї. Вона просить мене подякувати Вам і Вашій Шн. Дружині за ласкаву пригадку.

Розвідку про розбіжності межи націонал-соціалізмом і фашизмом постараюсь у короткому часі Вам написати.

На тому Вас щиро вітаю і чекатиму з нетерпеливістю вісток про Ваші паризькі побачення.

На кінець додаю ще одну, не вельми приємну, вістку. Гурток націоналістичний в Колегії, що знаходився в зв'язку з нами через Мілька, добровільно розв'язався, бо знаходить, що націоналісти, стоять на позиціях "модерного атеїзму"! До такого висновку вони ніби прийшли, прочитавши "Розбудову Нації", але, певна річ, над ними працювали інші чинники...

Написав Дм. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Отримав Ваш лист і зараз же відповідаю:

1. Про організацію виставки Українського мистецтва в Римі і Торині нічого ніяк не знаю. Була така ідея минулого року, але, за браком фінансових і технічних засобів, була похована. Не знаю, хто хоче її тепер воскресити. В усякому разі в нашій "Громаді" про це ніхто нічого не знає.

4. Щодо конгресу, то саме тепер, може за тиждень, з'явиться в американській "Свободі" моя стаття під заголовком "В пошукуванні за авторитетами..."

Отже, моя позиція — цілком негативна. І то, як з засадничих причин (я цілком не вірю в можливість творення політичного проводу в наші часи парламентарним шляхом взагалі, а в такому сурогатному вигляді, який мав би конгрес, зокрема), так і з технічних (в яких я поділяю погляди, які висловив Іван С. в “Свободі” з 28 лютого про “Політичне Бюро”). Уважаю, що ця справа взагалі не практична, вимагає колосальних грошових засобів, які, коли б знайшлися, було б далеко доцільніше витратити на щось більш пожиточне. Невже Ви думаєте, що з такого конгресу дійсно могло б вийти якесь **авторитетне** тіло і для нас, і для УНДО, і для гетьманців, і для УНР?! А якщо витворення такого авторитетного тіла не можливе, то і все інше цілком непотрібне. Уважаю, що позиція Проводу в цій справі цілком вірна.

Не раджу Вам приїздити на конгрес “Пакс Романа”, якщо не будете заздалегідь забезпечені місцем, бо тут на Великдень “столпотвореніє Вавилонське”. А коли б Ви могли таким місцем забезпечитися, то був би дуже радий Вас у Римі побачити.

З цим вітаю Вас широко...

Одержав запрошення від Президії Ради Міністрів бути присутнім на “Другій П’ятилітній Асамблеї Фашизму”, що її скликав Голова Уряду і Дуче Фашизму до Риму на неділю 18 березня в Королівській Театр Опері. Запрошення “суворо особисте”. Зарезервоване місце в Трибуні Преси. Треба буде піти.

20 березня

Від часу до часу провідники кожного руху мусять робити підсумки своїх осягів, і то не тільки для себе, але й для громадської opinii всього світу.

Італійський фашизм створив спеціальну установу, що називається “П’ятилітною Асамблеєю”, складається з відповідальніших членів партії, в кількості до 5.000 люду, що займають становища міністрів, членів Вищої Фашистівської Ради, парламенту, сенату, академії наук і т.д. і, збираючись раз на п’ять років, має вислухувати п’ятилітній звіт провідника італійського фашизму і голови уряду — Б. Муссоліні. Перша така Асамблея відбулася в 1929 р., друга позавчора, 18 березня 1934 р. третя має відбутися в 1939 р.

“П’ятирічна Асамблея, — заявив Муссоліні в своїй останній доповіді, — має типовий характер звіту за перейдений шлях...”

Перше, що відмітив цього року в своєму відчиті Муссоліні, це

те, що фашизм став універсальним явищем, набрав універсальности. Але в цьому розрості значення фашизму треба відзначити дві сторони — негативну і позитивну.

Негативна полягає в критиці минулого, в руйнуванні застрілих формул демократизму і лібералізму, і в цій критиці большевики, і взагалі комуністи не менш завзяті від фашистів. Саме тому треба бути дуже обережним щодо поширювання імені фашизму на всяку критику перейдених систем урядування, хоч би ця критика й приймала такі точки фашистівської ідеології, як визнання потреби сильного авторитетного уряду і т.д. Зміст фашизму не в цьому нахилі до диктатури, яку ми бачимо і в большевицькій Росії і в демократичній Америці, а в його позитивній конструктивній діяльності.

“Нас цікавлять лише ті, — сказав Муссоліні, — які, зруйнувавши, вміють будувати.” При цьому будуванні, треба пам’ятати, що — народ — тіло держави, а держава — дух народу. У фашистівській концепції народ — держава, і держава — це народ.”

Інакше кежучи, справжній фашистівський уряд має бути побудований так, щоб він спирався на дійсно широкі маси народу, зорганізовані з одного боку в партію, а з другого боку, в усіх тих професійних організаціях і спілках, що об’єднуються в корпораціях і надають право громадянства й активної участі в державній праці всім тим, хто в той чи інший спосіб, чи головою, чи руками, працює і підносить добробут країни.

“Праця і корпорації, — сказав Муссоліні, — це те знаряддя, через яке здійснюється тотожність між народом і державою...”

Здійснюючи цю тотожність, держава має звернути свою увагу (через корпорації, що мають опанувати безладний, егоїстичний, індивідуалістичний світ економічних інтересів) на головного ворога народніх мас — машину, яка в великій мірі була причиною теперішньої кризи:

“Фашизм відновлює в сучасному світі необхідну рівновагу між людиною й машиною: машина може підбити собі окрему людину, але мусить поступитися перед державою, яка поверне її на службу людині й колективові, як знаряддя звільнення від мізерії...”

Взагалі завданням фашизму має бути переборення мізерії, боротьба за поліпшення умовин існування всіх верств населення. В цьому відношенні вже зроблено багато, головно для міського населення. Щоб дати роботу безробітним, переведено колосальну працю над уздоровленням міст: старі негігієнічні будинки, і навіть цілі дільниці, повалено, а на їх місце побудовано модерні дома, повні світла і повітря. Цю роботу треба продовжувати, бо, як сказав Муссоліні, — “це залишилося чимало дільниць у більших і менших

містах Італії, що не мають нічого спільного ні з гідністю, ні з мораллю”. Але головну увагу треба звернути на селянські хати.

Із статистичних даних, зібраних з наказу Муссоліні, виявляється, що в Італії існує коло 3.390.000 окремих селянських хат. З них 142.298 треба зруйнувати, бо в них не можна жити; 475.000 потребують великої направи, без якої в них теж не можна жити; 930.000 вимагають меншої направи. Отже, тут фашизм має праці на яких 30 років. Власники цих домів не мають можливості зробити потрібні направи, і тому повинна прийти їм на поміч держава:

“Нашим гаслом, — казав Муссоліні, — має бути праця, щоб за кілька десятків років усі італійські селяни мали здорову й простору хату, в якій селянські покоління, як певна й непорушна підвалина нації, змогли б жити й процвітати протягом століть. Лише так можна буде перебороти зло урбанізму і повернути до села і до землі всіх тих, хто шукає тепер у місті марева легких розваг...” і піддається всім спокусам міста, виснажуючи таким чином демографічну силу нації, себто можливості її фізичного розросту.

Муссоліні продовжує твердити, що скількість населення, при наявності доброго національного проводу, це одна з головних передумов національної й державної сили. Із зменшенням кількості населення через зменшення народжень зменшується й питома вага нації в світі. Саме тому так багато зробив італійський фашизм для підтримання фізичної сили раси:

“День матері й дитини, податок на неодружених і їх моральний осуд, боротьба проти переселювання селян до міста, боротьба за поліпшення ґрунтів, діяльність установи охорони материнства, встановлення морських і гірських колоній для дітей, фізичне виховання і організація молоді, закони про гігієну — все це сприяє охороні раси...”

Але поза тим треба ще звернути увагу на те, щоб головній підвалині раси — селянству дати гарну хату.

Роблячи загальні підсумки, Муссоліні ствердив, що тепер увесь італійський нарід підтримує фашизм, а проте “існує ще одна небезпека, що може загрожувати фашистівському режимові: цю небезпеку являє т.зв. “міщанський дух”, що суперечить головному духовному заложенню фашизму — творчості, що ніколи не задовольняється вже здобутим, а все далі шукає нових доріг і намагається витворити все нові цінності. На погляд Муссоліні, навіть і революція — це “творчість, що чергує сіру роботу щоденної розбудови з блискучими моментами самопожертви і слави...”

І це визначення революції мені подобається: отже, не вандалське руйнування, не бунт розлючених рабів, а творчість, напняття душ, розпалених огнем любови, готових однаково і до сірої роботи і до блискучих подвигів героїзму.

Лише та революція може бути успішною, що в ній творчість бере гору над руйніцтвом, і саме в тому величезна істотна різниця межі большевицькою й фашистівською революціями, і в тому один із найважливіших підсумків останньої П'ятилітньої Асамблеї італійського фашизму.

23 березня

Одержав листа від Дмитра Андрієвського з 21 березня:

ВШановний пане Онацький!

Пересилаю Вам листа маляра Перебійніса з Парижу. З нього довідається, як стоїть справа з виставкою. Виходить, що Ваше ім'я в ній стоїть лише, щоб заохотити мене до участі в виставці.

Хотів би я знати, як поставитесь Ви до цієї справи. Маю враження, що там, де ми поговорили, але нічого не зробили, приходять нині УНР і уряджує виставку, яка, річ ясна, має піднести її акції в очах українського громадянства і італійців.

Після загально вживаної в нас тактики я мав би відмовити в будь-якій участі в цій справі. Але для мене справа піднесення українського престижу в очах чужинців важить більше, як той факт, що на тім в першу чергу виграє УНР. Тому власне я не вважаю себе в праві і просто не хочу саботувати виставку.

Отже, хотів би, даючи мою згоду на участь, поставити умовою, щоб упорядчиками виставки були, крім п. Єремівца і Н. Смаль-Стоцького, також п. Онацький. Моя збірка дуже поважна (понад 100 речей), отже, думаю, що зі мною порахуються. Заходить питання, як урядити, щоб Ви стали причастним до виставки.

Прошу по одержанні цього листа відписати мені негайно і звернути лист Перебійніса.

Наколи б мені вдалося прибути до Риму, поговоримо і вирішимо тим легше, що я проїжджатиму через Париж і всю справу розсліджу.

Але ще не певно, що я дістану французьку візу, а тому прошу відписати мені, не чекаючи мого приїзду.

Чи не вдалося б Вам розвідатися, що то за італійський комітет у

Римі, і чи не вдалося б прискочити до нього, натискаючи на те, що, через мене, Ви можете значно збагатити експонати.

З націоналістичним привітом...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Тільки що отримав Ваш лист із 21 березня і зараз же відповідаю.

За інформації в справі виставки дуже вдячний. Якщо в тому бере участь Єремій, то вважаю справу правдоподібною. Участь Нестора Смаль — Стоцького виключає можливість моєї участі в цьому підприємстві, бо він вийшов навіть із “Громади”, бо не міг знести, що я був її головою.

Думаю, що вся ця справа влаштовується, щоб піднести унерівські шанси в Італії і збити мій престиж, як голови “Громади”. Але на це не зважайте. Якщо дійсно ця виставка може причинитися до пропаганди української справи, то я також думаю, що не можна її саботувати. Хай робить, хто може! Я, правду кажучи, до організаційної роботи не маю жадних нахилів, не маю часу і жадної охоти. Отже, якщо Єремій з Н. Смаль — Стоцьким і іншими щось зроблять, хай роблять. Зарано нам сваритися та ділити шкіру ведмеда.

Про цю справу поговоримо ще, коли будете в Римі. Листа Перебийніса прикладаю.

Завтра маю цікаве побачення, — переказують мені деякі цікаві речі, але писати про це ще зарано.

Щось полковник нічого не пише про висліди своєї поїздки до Парижу.

Мій погляд на конгрес знайдете в черновецькій “Самостійності” (останє число з 18 березня) під заголовком “У пошукуванні авторитетів”.

Бачу, що Ви знову переходите якусь кризу. Пояснюю її тим, що загально-українські справи (не лише нашої Організації) стоять зле. Але впадати від того в розпач не приходиться. Ситуація може змінитися. А що ми тепер нічого не можемо зробити, то перечекаймо — момент праці не забариться...

Вітаю щиро...

24 березня

На другій П’ятилітній Асамблеї Італійського Фашизму, що

відбулася 18 березня в Римі, Муссоліні говорив про “міщанський дух”.

Він визначив цей “міщанський дух”, як єдину небезпеку, що загрожує фашистському режимові в Італії.

Всіх інших ворогів, чи супротивників, уже подолано, антифашизм в Італії фактично не існує, увесь італійський народ масово групується в фашистських організаціях, а закордоном престиж фашизму доходить свого апогею.

Та все ж у лоні самого фашизму загніздилася велика небезпека — міщанський дух.

“Цей дух, — казав Муссоліні, — виявляється в самозадоволенні, в бажанні пристосовуватися, в тенденції до скептицизму, до компромісів, до вигідного спокійного життя, до кар’єризму. Той фашист оміщанений, хто думає, ніби немає вже більше нічого робити, хто думає, що час уже спинитися, прохолонуту від ентузіазму й зайвих парад, задовольнитися одною дитиною в родині і визнати спокійне сидіння в хаті за одну з найбільших потреб людського роду.”

“Визнаю, — додав Муссоліні, — що такі міщанські темпераменти існують, але заперечую, що вони належать фашистам. Бо фашистівське вірую — героїзм, а міщанське — егоїзм.”

Нема сумніву, що і в нас на заваді підготовки героїчної народної революції стоїть теж отой міщанський дух, що його згадував Муссоліні, і що виявляється і в нас в нахилі до скептицизму (відсутність віри), в тенденції до компромісів, в бажанні позбутися якнайскорше права первородства за юшку сочевиці і, головно, в намаганні займатися виключно “практичними справами”, заплющуючи очі на все те, що носить більш ідеальний, етичний, виховний характер.

Міщанин не дбає і не думає про виховання. Що йому до будучих поколінь, коли він дбає тільки про сьогоднішній день?

Він знає тільки те, що можна бачити, вимірити, купити і продати.

Коли в давніх часах, — каже Де Валюа, — міщани бачили, як вороже військо зближалося до мурів їх міста, вони підраховували своїх міліціонерів, пікінерів та галебардистів, і, якщо вороже військо переважало їх числом, робили висновок про безпотрібність боротьби і намагалися ввійти в переговори й порозуміння з провідником ворожого війська. Вони говорили, що кепський гешефт все ж вартніший від порядного бою, якого наслідки завжди непевні.

Лицарські, героїчні люди поводяться інакше. Вони не роблять розрахунків, але, загрожені, бороняться, і що більша небезпека поразки, з тим більшим завзяттям і запалом кидаються вони на

ворога. Вони хочуть перемогти або — загинути. І дуже часто вони перемагають, не зважаючи на дуже несприятливі обставини, бо міщани рахують лише те, що бачать, лише **видиме**, а за лицарськими душами стоїть **невидиме**, ота жага перемоги, отой дух самопожертви, ота любов до батьківщини, що складають вартості, непомірно більші від кількості.

Зрештою, якщо вони і можуть загинути, вони про те не думають, — вони коряться непереможному наказові своєї любови до загроженої батьківщини, що для них — найвище добро.

“Герой, — казав французький дослідник героїзму Кентон, — діє не з обов’язку, а з любови”.

Героїзм — це тільки любов у своєму найвищому напнятті, в ньому не знайти ніякого стороннього примусу:

“Міщани набувають, щоб із набутого користуватися, герої здобувають, щоб набуте давати.” “Міщани — слуги тіла, герої — слуги людей”. “Давати відповідає в героєві такій самій органічній потребі, як у людини з власницьким інстинктом — брати. І якщо потреба брати породжує заздрощі й ненависть, потреба давати породжує в героєві любов до тих, кого він обдаровує.” (Meresure de France” 1931, II, 931-37).

Найвище й найбільше, що людина може дати, це — її власне життя.

Для міщанина нема нічого вищого від життя:

“Під міщанством, — писав Степун у “Современних Записках” (1928, кн. XXXV, ст. 367-68), я розумію почуття остаточної тутешності людського життя; несвідоме, глибоке, непереборне переконання, що людина — вінець творіння, що вищого від неї нема нічого, бо навіть Бог — це не якоесь абсолютне Буття, що ним тримається і наше життя, але лише вищий зміст пізнання самої людини. Саме в цьому безкритичному антропологізмі, в цьому духовому самозадоволенні, в цьому **оземненні** всього вищого таїться найглибша істотність буржуазного (міщанського) світогляду й буржуазної (міщанської) культури.”

Для героя існує щось вище за життя. Смерть може бути йому нагородою, здійсненням, щастям:

“Ідеалістичний герой, — писав Готьє (ЛНВісник, 1923, I, 83) представляється нам в апотеозі мотивів, що його надхнули. Його героїзм виявляється не в самім факті, що він готов умерти за якусь справу, але в силі його незломного рішення поставити цю справу вище від власного життя, та ще в чудеснім дарі уявлювання, в умінні здобувати собі наперед (в уяві) тріумф над світом. Отже, від звичайної людини відрізняє героя субстанція віри, відмінної від інтелектуального вірування в правду, — віри з її характером

довільного суверенного акту, яким вона протиставляє суб'єктивний світ особи об'єктивному світові юрби.”

Італійський письменник, падре А. Дзакі, протиставляючи міщанина героєві також писав (“Дію”, I, ст. 2-3):

“Якщо існують такі скаламучені душі, що не вміють і на палець підвестися від землі, дріб'язкові істоти, що живуть з дня на день, момент за моментом, матеріялізовані в своїх “справах” і втіхах, нездатні вийти з маленької шкаралуші, що складає весь їх світ, то існують проте й живі та здорові душі, які не вміють коритися необхідності стояти з головою, похиленою додола, приковані, мов ракушки до скелі. Ці живі душі, спрагнені доброго повітря й широких обріїв, ніколи не зможуть пристосуватися до олив'яного покрову, що хотіли б накинути їм грабарі ідеалів...”

Кожний учасник нашої першої революції пригадає собі ту вакханалію хижачьких інстинктів, отого бажання за всяку ціну **брати, а не давати**, отого шукання прав, а не обов'язків, що в великій мірі було причиною неуспіху нашого першого етапу визвольної боротьби. Особливо боляче вражає, що цим міщанським духом наживи були заражені навіть наші інтелігентські кола, що в інших країнах виступають, як найгостріші поборники міщанства. Ст. Рудницький писав з цього приводу в віденській “Воли” (1920, III, У, ст. 205):

“Українські інтелігенти в переважній більшості вже не міщани, а міщухи, — їх світогляд нечувано обмежений високими мурами, тісними вулицями, дрібними садками міста. Театр, кіно, каварня, ресторан, заступають їм культуру, міські плянтації — природу. Поза це їх зір не сягає. Це фатально відбивається на всім — і на політичнім, і на соціяльнім, і на економічнім світогляді. Цілком не дивуюся, що наші комуністи закидають усій нашій українській інтелігенції міщанський, буржуазний світогляд. Я донедавна, знаючи ближче тільки галицького інтелігента (який, вийшовши звичайно з села, тільки назверх міщанин, а задля матеріяльних недостач майже ніколи не може спромогтися на буржуйство), навіть не припускав, що серед української інтелігенції так багато поганого буржуйства, цієї міщанської тісноти, цього бажання **вживати життя за всяку ціну**, цієї жаги безпардонної наживи, цього чисто буржуйного нехтування всякою суспільною мораллю...”

Але якщо Ст. Рудницький вважав галицького інтелігента “тільки назверх міщанином”, то Мих. Грушевський, який пам'ятав, що головна прикмета міщанства — це обмеженість його інтересів і обріїв, при якій нахил до “вживання життя”, “жага безпардонної наживи” — лише факти, що з тої обмежености інтересів випливають, з жахом нотував у “Нашій Політиці” (1911, ст. 101):

“Галицьке життя вражає чоловіка з України своїм, так сказати, філістерським характером — дрібноміщанським прив’язанням до всякої, хоч маленької матеріальної вигоди, страхом перед ризикуванням, відразу, просто фізичною, до всякого жертвування інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цілі чи справ публічних або національних. Є карність (дисципліна, Є.О.) національна, якої не знає інша Україна, є певне декорум національне, виховане віками оборони свого національного існування, і воно держить у своїй владі суспільність і чоловіка. Але разом є непереможний нахил — якнайменше поступатися для цих національних вимог зо свого матеріального добра, обійтися по можності язиком, викрутитися голосними фразами і скінчити на них”.

Але — це все в минулому. Грушевський писав в 1911 р., а Ст. Рудницький в 1920 р.

На жаль, сучасність представляється не краще.

Про міщанський дух на советській Україні ледве чи приходиться говорити, але на західніх землях він розпускається пишним квітом, і то не лише з власного почину, але й з сильною підмогою польської влади, що змагає відтягнути за всяку ціну українські маси від політики, що виливається в революційну боротьбу проти окупаційної влади, та скерувати їх — на здобування матеріальних вигід. Ось як пише про це Кучабський в своїй книзі “Україна і Польща”, якої ніяк не можна запідозрити в бажанні додати націоналістам добрих аргументів до їх визвольної тактики. Отже, Кучабський, ворог націоналістичних метод визвольної боротьби, так пише:

“Згідно з загальним наміром деяких прихильників польської диктатури перевести “відполітикування” населення Річі Посполитої... видається їм, що нібито найпростішою розв’язкою “Українського питання” було б, залишаючи в силі всю систему п. Р. Дмовського на політичній і культурній ділянці, — зректися тільки методи павперизування (збіднення) населення української народности, і коли б, заохочуючи це населення до економічної діяльності, довести так український народ з часом до стану аполітичної маси філістрів, що дбають виключно про свій особистий матеріальний добробут. Є в цьому такий обрахунок, що, боячися економічних репресій властей і віднови старих метод павперизації на випадок виявлювання якихось сепаратистичних національно-політичних аспірацій і тенденцій, те населення навчиться думати “реально-політично”, себто, матеріалістично-опортуністично, що воно почне вважати економічний добробут українських філістрів своєю найвищою “національною цінністю”, що в ім’я збереження цієї своєї нібито “цінності” воно шукатиме “мирного співжиття з

польським народом в одній державі”; і що в наслідок цього не лише політичний, але й національно-культурний відпір з українського боку проти системи Р. Дмовського настільки ослабне, що українська сторона в решті решт спольонізується чого доброго не лише політично, але й національно-культурно...”

Ось вона, справжня небезпека, що загрожує нам від поширення “міщанського духа”, міщанської психіки і міщанської тактики!

Як же з цим боротися? Як цій небезпеці зарадити?

Муссоліні, на загрозу фашистівському режимові від міщанського духу, так відповідає:

“На цю небезпеку є лише один лік — принцип постійної революції. Цей принцип треба поручати людям, молодим роками і серцем. Він відганяє інтелектуальних боягузів і викликає постійне зацікавлення народніх мас. Він не дає застоюватися історії, але розвиває її сили. Революція, на нашу думку, це творчість, що чергує сіру роботу щоденної розбудови з блискучими моментами самопожертви і слави...”

Ця відповідь мені подобається, особливо тому, що звертає увагу на чергування сірої щоденної роботи з блискучими подвигами, бо героїзм, як “принцип і віра” італійського фашизму, полягає не тільки в одному моменті душевного напняття, але в **постійному** душевному напнятті, що вимагає великої сили волі й великої любови.

Сергій Єфремов, що всім своїм життям дає добрий приклад героїчної, дарма, що спокійної, зовнішньо не блискучої вдачі, так писав у другому томі своєї “Історії Української Літератури” (ст. 202):

“Блиснути величним учинком, усе навкруги освітивши відразу — не важко тому, хто має на це силу: досить на це тільки одного пориву, одного величного творчого розмаху. Але згнітити навіть бажання такого вчинку, але з дня на день тягнути ярмо буденної праці, але не бачити ні в минулому, ні в майбутньому нічого, окрім довгої низки таких самих гнітючих сірих днів — це справжній героїзм, це незмірний подвиг, бо все життя зводить на один суцільний подвиг. І не впасти під вагою такого подвигу — то найвищий ступінь, до якого тільки може піднятись людина, бо вимагає це майже надлюдської сили. Непохитну залізну вдачу, велику силу духа, незломну віру в себе і в своє діло треба мати для цього...”

Так писав наш С. Єфремов, а ось що пише А. Бруерс у найбільшому фашистівському журналі “Антиевропа” (1929, III, ст. 203):

“Дисципліна, чесність, непідкупність громадянина являються справжніми підмурівками величі народу, справжнім творчим джерелом великої цивілізації. Більшість людей — нечесна, навіть сама того не розуміючи. Дійсна сила всякої асоціації, міста, держави

залежить від існування в них групи людей, що підносять самі, своїм прикладом, мораль на найвищий ступінь вартости — до висоти міта. Зберігати себе безкорисними, коли навкруги кипить гарячка наживи; зберігати себе непідкупними, коли більшість заплющує очі на продажність громадського і приватного добра — це акт тим більше героїчний, що сильніша щоденна зараза; що частіші порівняння, які можуть принизити нашу гордість; що більша можливість, що вашої чесности не визнають і відповідно не оцінять. Людина повинна шукати в своїй власній свідомості і в Бозі, що все бачить і знає, велику силу цього мовчазного й незнаного героїзму, без якого міць держави ґрунтувалася б на піску”.

Героїзм сірої буденної праці, героїзм блискучих поривів і подвигів напняття творчости однаково чужі міщанському духові, який органічно не визнає ніякого душевного напняття і виявляється найбільшою перешкодою й небезпекою на шляху нації, що рветься до вільного активного життя.

25 березня

Лист від Преосв. Ів. Бучка з 20 березня:

Високоповажаний і Дорогий Пане Євгене!

Мої побоювання показалися вповні узаasadнені, бо таки на правду задурно я Вас турбував оце вже вдруге. Паломництво наше не відбудеться через брак пашпортів. “Ой, біда, біда чайці небозі...”

А при цій нагоді прохаю прийняти мої найсердечніші побажання з надходячим Воскресенням Христовим всіх благодатей від Бога, а перш за все благодаті — побачити чим скорше Воскресення з неволі Української Нації!

Прохаю передати ласкаво від мене такі ж побажання Вашій Вповажній Родині і всій нашій “Громаді” в Римі.

З висловом глибокої пошани остаюсь відданим у Христі братом...

26 березня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 24 березня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Вашого листа одержав. Наше положення й надалі невияснене, але не безвиглядне. Тому мусимо узброїтися в терпеливість і за всяку ціну перетривати цей критичний момент.

В залученні пересилаю тільки до Вашого й Лилика відома копію мого листа до Окея про перебіг моєї балачки з Зевесом (Д. Донцовим) та копію листа Василя Вишиваного до мене, яка між іншим порушує цю саму справу. Прошу Вас дуже, після Вашого й Лилика вгляду, у ці матеріяли, мені по змозі найскорше їх повернути. Звертаю Вашу увагу, що про те побачення, крім Вас і Лилика, рішуче ніхто нічого не повинен знати. Роблю це з лояльності до Зевеса, на його виразне домагання.

Крім того, в прилозі звіт Окея з його розмови з Митрополитом А. Шептицьким, яку він мав у часі його останнього побуту у Львові в січні ц.р. Ця копія зорієнтує Вас про настрої, які тепер панують в Святоюрській горі. Ці відомості остільки Вам корисні, що саме тепер, Ви, мабуть, будете гостити в себе Бучка. Згаданий звіт Окея дасть Вам можливість відповідно ставити справу і в балачках із Бучком.

Вчора й сьогодні заходив до мене голова т. зв. Ліги Освобождения Казачества п. Карев. Приїхав він до мене з поручальним листом Вишиваного. Звідси він хоче їхати до Італії, а потім до Німеччини, щоб шукати в тих країнах своїй організації допомоги. Сама Ліга, як виходить із його балачок, конкурує організації Вільного Козацтва. До мене він звернувся з проханням дати йому поручальні листи до Німеччини, на підставі яких він міг би там почати балачки. Розуміється, таких листів я йому не дав, а тільки заявив, що напишу Ярому, щоб Ярий, коли він зголоситься до нашого Бюро в Берліні, зорієнтував його в положенні в Німеччині, а також допоміг йому зійтись з деякими людьми.

Я думаю, що на разі нам із тою організацією ангажуватись не можна. Сам Карев робить враження порядної людини. Маю враження, що його організація обмежується на французький терен, — поза тим вони ще ніде не зорганізували своїх відділів. Дуже негативно ставиться він до Білого з Вільного Козацтва.

Щоб не потребувати точніше передавати Вам перебіг наших розмов, я поручив йому, щоб, при нагоді побуту в Римі, він поступив до Вас. Прошу його прийняти і у безпосередній балачці з ним зорієнтуватися про всі справи, а після того ще написати мені ваші враження, як з балачки з ним, так і відносно його особи.

Взагалі в останніх часах починає щораз більше людей звертатися до мене. Зокрема набираю я щораз більше переконання, що нашою Організацією почали дуже живо цікавитися всі ті народи, які живуть на схід від України. Проводити з ними балачки досить важко, бо в нас самих ще остаточно не вирішено питання нашого відношення до Кубані, самостійности Дону й взагалі наших сусідів на

схід. Я думаю, що саме життя примусить нас тепер бодай тимчасово розв'язати цю проблему.

Коли Карев зайде до Вас, прошу йому підтвердити, що я писав Вам про його приїзд до Вас
Здоровлю Вас щиро...

Відписав:

Вельми поважаний Пане Полковнику!

Відразу хочу Вам написати дещо з того, що надіслані матеріяли викликають у мої думці.

Карева, коли він зайде до мене, я погостюю і напишу Вам про мої від нього враження. Нема сумніву, що ми мусимо, особливо з огляду на СУЗ, в'яснити наше відношення до всіх тих сил, які діють, або, краще сказавши, можуть діяти в сусідніх з нами землях. Знаходиться в контактi з ними необхідно також з огляду на Італію й інші держави, які менш-більш зацікавлені в співпраці всіх тих елементів, що працюють над розпадом Росії. Один із головних козирів уенерівців — саме те, що вони по всіх усядах можуть вказувати на свою співпрацю з кавказцями та іншими. Зрештою, з розмов із Інсабатом, Ви вже орієнтуєтесь щодо цього в позиції Італії. Тому я буду дуже радий заізнатися з Каревим — просто для нав'язання зв'язку, але без наміру в будь який спосіб ангажуватися з ним, поки у нас взагалі ще не в'яснено, з ким саме нам по дорозі.

Тепер — до Зевеса.

Я завжди мав сумнів щодо можливості притягати його до Організації. Уважаю, що його діяльність все має обмежуватися на чисто публіцистичну, з огляду на його анархічну вдачу. Ваш лист ці сумніви тільки ствердив. Я цілковито поділяю погляд Василя Вишиваного, що його треба як можна широко використовувати, але в Організацію не вводити. Для цього той шлях, що він сам пропонує, найкращий, а саме, щоб він знаходився в безпосередній стичності з Вами, та може ще з кимсь, Океєм, наприклад. Нам треба мати співзвучні елементи, формально з Організацією не зв'язані. Це, як знаєте, все була моя точка погляду. Тому я й поділяю точку погляду Вишиваного щодо рефератів Зевеса в польонофільських громадах. Я дуже шкодую, що Ви стали на протилежну позицію, і Зевес не поїхав по інших громадах. Для нас зовсім не важно, як би там "Тризуб" використовував поїздку на своїх шпальтах. Саме той факт, що уенерівці були примушені (хоча б і з радісним виглядом) пустити вовка в отару овець, треба було використати максимально. Всім відомо, що Зевес позицій уенерівців не похваляє. Ми, дивним чином, обмежуємося рефератами й пропагандою серед своїх людей, які тої пропаганди зовсім не потребують, бо вони й так уже розпропаговані і

наші. Але, на превеликий жаль, ми не маємо людей, відповідно підготовлених, які могли б сміливо йти у ворожий табір, щоб витримати в ньому жорстокий бій і вийти з нього переможцем. Коли ж з'являється така людина і провадить у ворожому таборі пропаганду наших ідей, хоча й нас не називаючи (для мене це не має значення), ми вважаємо це шкодою нам. Глибока помилка! В одному інтерв'ю, видрукованому в римському "Їль Ляворо Фашиста", Гебельс оповідає, як він завжди приймав запросини, а коли таких не було, то й без запросин ішов на всякі мітинги комуністів та соціалістів, щоб витримувати з ними бій в їх власному таборі і забирати таким чином від них людей — у них же під носом. Це, на мій погляд, дуже вірна тактика. А що наше короткозорє й вузькоглядне членство могло б закидати, що Зевес їздить лише по польонофільських громадах, то, доки воно — членство, воно мусить рахуватися з думкою проводу в цій справі. Провід визнав потрібним, і — цього має вистачити. А зрештою, треба й членству вияснювати необхідність переносити боротьбу в середину ворожого оточення. У нас забувається, що, коли йде мова про поділ на два фронти, то ці два фронти залишаються фронтами, поки йде мова про провідні та ідеологічні кола, але ніяк не про масу, яка одного дня може бути по один бік фронту, а другий день — по другому, в залежності від обставин і, особливо, від вміння відповідної провідної сторони захопити ту масу. Не думаю, щоб польонофільські громади чито в Кнютанжі, чито в Ліоні так добре розбиралися в справах, щоб безповоротно залишалися польонофільськими. Реферат Донцова і там міг би бути корисним.

Потім я хотів висловити Вам ще один погляд у цій справі. Ми часто оглядаємося на нашого тимчасового противника і саботуємо якусь його акцію, забуваючи, що одного дня той противник може зникнути, але наслідки його доброї акції залишаться. Це відноситься до пропагандивної справи, особливо в міжнародніх колах: поки йде справа про популяризацію українського імени (певно, не компромітації!), байдуже, хто ту популяризацію робить, бо спільні зусилля всіх взаємно собі супротивних груп дають, зрештою, таку суму, яка служитиме найбільш життєвій групі, що переживе інші. Я ні скільки не сумніваюся, що такою найбільш життєвою групою буде наша Організація, і тому вважаю, що всяка акція наших супротивників, що йде на користь популяризації українського імени і української справи, піде зрештою на користь нашої Організації. Зникнуть люди, зникнуть суперництва, що викликають стільки зайвих і шкідливих терть в боротьбі за визволення України, але все житиме **наша** ідея Великої Соборної України. На нас лежить тільки завдання наближати цю нашу ідею до яко мога скоршого її

здійснення, а це буде можливе тільки тоді, коли ця наша ідея перейме всю українську масу. Саме тому вважаю корисними всякі виступи, що сприяють поширенню цієї нашої ідеї хоча б і в супротивному таборі.

Хочу завважити ще в справі ЦЕСУСу. Я рішуче протестую проти наміру вийти з СІЕ. Мій досвід у Венеції виказав мені, що СІЕ незвичайно пригожий терен для нашої пропаганди. Наші вороги були б несказано раді, коли б ми цей терен втратили. І от ми з дорогою душею йдемо назустріч цим їхнім бажанням!

Цей намір походить зі зле зрозумілого принципіалізму та бажання логічно дотримати деякі політичні постулати. Ми знову таки забуваємо, що життя має свою особливу логіку, далеку від логіки сухої схолястички, і ця логіка життя (а не логіка схолястиків!) наказує нам затримати за собою всі ті терени, на яких ми можемо розвивати корисну нашій справі діяльність. Політика ізоляції, яку проповідують автори реформи ЦЕСУСу, це — політика безсилости й пасивности, що суперечить не тільки життєвій логіці, але й змістові нашого націоналістичного руху.

Щодо інших пунктів проєкту не маю завважень.

До розмови з митр. Шептицьким не маю завважень.

Щодо двох еляборатів Іртена, то хочу над ними спинитися окремо, пізніше. В них треба вчитатися, а я тепер не маю часу. Я почав уже працювати над розбіжностями між фашизмом і націонал-соціалізмом, про що Ви мене просили. Крім того, мушу писати чергову статтю для "Свободи", і підготовляти матеріал для міжнароднього огляду для Розбудови Нації. Вчора вислав до РН статтю "Міщанський дух", про яку мене просив В. Мартинець.

Д-р Уго Бані, мій великий приятель, який лікує задушно всю нашу українську невеличку колонію, занявся дуже пильно Сайкевичем, і той зараз же після Великодня виїде з загоєною ногою. Одночасно з Сайкевичем, якого супроводить завжди до лікаря Мілько, як перекладач, прийшов до Бані і виховуватель дітей Муссоліні, що редагує також "тижневик для молоді", що виходить, друкується і складається в Віллі Торльонія, де живе Муссоліні з родиною. Номінальний редактор цього тижневика Віктор Муссоліні, але певно, що й його батько Беніто проглядає кожне число перед його виходом у світ. Довідавшись від Бані, що присутні разом із ним його пацієнти — українські студенти, почав розпитувати, що і як. Бані оповів йому про мене і визначив мені потім з ним побачення там же, в клініці. На побаченні я дав йому мої брошурки, і ми умовилися, що я дам на 4-те квітня статтю про український фольклор. Але мушу фігурувати не я, а хтось із студентів, бо Муссоліні хоче, щоб у тому тижневику писали самі студенти. Отже я дав відповідні матеріали

Лиликові, і він пише. Потім я перегляну, може щось виправлю, чи доповню, і зателефоную. Надіюсь, що пізніше можна буде познайомити Лилика і з редактором — головним і номінальним. Цей зв'язок видається дуже важливим. Тижневик читає вся молодь Італії. В ньому можна буде містити статтейки на різні теми, в тому і на політичні, але — поволі...

Про інше — пізніше.

Вітаю широко...

До відділу ОУН прийняли четвертого студента — Миколу Палія.

ЗВІТ Є. ЛЯХОВИЧА (ОКЕЯ) З РОЗМОВИ З МИТР. А. ШЕПТИЦЬКИМ

Насамперед я оповів митрополитові про те що діється за границею, себто про ролю Скоропадського й Коростовця; про те, що я чув від п. Колієра, відтак розказав про загадкову ролю Макогона і про те, що він старається за всяку ціну дістати від УНДО мандат для ведення заграничної політики в його імені; як теж про те, що це він усіми силами старається довести до всеукраїнського з'їзду, на ту ціль кидає гроші і сподіється на цьому з'їзді повести справу так, щоб осягнути той мандат, про який він тепер забігає.

Митрополит відповів, що чув, що Макогін звиває свої бюро, а з ними також свою політичну діяльність, тому дивується, чому я цю справу ще підношу.

Я відповів, що роблю це для його особистої інформації, а не тому, що вважаю цю справу якоїсь особливої ваги. Далі оповів про роботу Рудницької і Пеленського, підкреслюючи, що за всяку роботу, яку вони зробили, належитья подяка в першій мірі Рудницькій, бо Пеленський віді гравав ролю тільки її комісара, який стереже чужих рухів, а сам не прикладає рук ні до чого. Рудницька була настільки мудра й рішуча, що не завагалася скористати з допомоги націоналістів, які мають за границею поважні зв'язки і впливи. Вони радо помагають нашим діячам за границею, навіть коли вони представляють ворожі групи, а це тому, що вважають, що перед заграничними колами ми повинні по-можливості себе взаємно піддержувати і виступати солідарно.

Митрополит із цим погоджується.

Але, продовжував я далі, наші легальні партії в краю, здається, іншого погляду, бо не тільки не визнають ні трохи заслуг націоналістів, але ще й накидаються на них, мовляв, вони вічні руйніники, а навіть накидаються на пос. Рудницьку за те, що скористала зі зв'язків і услуг націоналістів.

Далі оповів я докладно про балачку Рудницької з журналістами в Берліні, яку підготував Карпат, і у висліді якої майже в кожній берлінській газеті появилися були довші або коротші замітки про українську справу.

Реасумуючи роботу всіх заграничних груп, я сказав, що представники наших легальних партій не можуть поставити нашої проблеми ясно й в усій її величі, а це тому, що вони бояться повороту до краю. Ті ж представники, які не мають зв'язків із краєм, не мають ніякого значення, і з ними ніхто не рахується. Єдино націоналісти, що спираються на тісних і широких впливах і зв'язках у краю, а крім того не бояться окупаційних режимів, бо і так існують в краю нелегально, можуть успішно вести заграничну політику. Тільки вони можуть ставити українську проблему в усій її величі, і так вони її ставлять. Мушу ствердити зовсім об'єктивно, що загранична політика зі всіх наших груп найбільше числиться з націоналістами.

Митрополит у цьому місці зазначає, що загранична політика, коли числиться з націоналістами, то це ще не значить, що вона числиться саме з організованими націоналістами, себто з ОУН.

Я спростовую, що такі саме з ОУН.

Митрополит з того задоволений.

Далі я почав говорити, як інші групи шкодять, які вони неперекірливі в кампанії, що називають нас без найменших підстав шпигунами, не доказавши і т.д.

У цій площині вив'язується межі нами широка дискусія, в якій митрополит намагається мені доказати, що весь підпільний рух веде поліція, що там самі провокатори і т.д. В часі розмови він із натиском сказав:

— Повірте мені на слово, що воно так є, і що навіть “Сурму” видає польська поліція!

На це я відповів, також із притиском:

— Повірте мені на слово, що воно зовсім не так, і що “Сурму” видаємо ми за границею!

Це трохи його змішало, і він додав:

— Ну, то може це “Юнака”, чи що там...

В дальшій розмові він переконував мене, що ОУН “це повна анархія, що там 150 отаманчиків, які роблять те, що їм подобається, що винищує нашу молодь і викривлює характери, що ледерам за границею байдуже те, що діється в краю, що їм ходить тільки про те, щоб дістати свою пенсію, що вони роблять багато помилок, от як наказували нашим рекрутам утікати з польського війська до Німеччини, або, напр., кажуть дітям там десь на селі, щоб зривали шкільні образи, нищили інвентар і т.п., чого тільки хоче влада, бо дає

їй формально причину замкнути школу і держати наші молоді покоління в темноті...

На це я відповів із натиском, що ми в цій дискусії повинні притримуватися певних принципів і повинні бути в наших твердженнях послідовними. Тому я прошу, щоб він рішився або на твердження, що в ОУН хаос, 150 отаманчиків, є провокатори і т.ін., і тоді не винувати Проводу ОУН за кожну помилку, яка станеться там десь на селі, чи в Познані, або, коли він хоче винуватити за кожний найменший промах Провід, тоді мусить признати, що в ОУН дисципліна, центральна влада, послух і то до тої міри, що виконуються точно навіть помилкові накази Проводу.

Митрополит на цю замітку промовчав.

Тоді я продовжував:

— Відносно винищування нашої молоді ОУН, прошу по-щирості мені відповісти, чи для нашого народу було б більше користи, коли б, припустім, Білас і Данилишин нині жили, і один там десь шевцював, а другий крамарював в кооперативі?

Митрополит відповів трохи розсіяно:

— Певно, що вони виявили дуже шляхотний вчинок, що віддали своє життя за свій нарід.

— У цьому міститься вся суть нашої революційної підготовки,— відповів я і пояснив ще ширше.

Після цього перейшов я знову до тої неперебірливої кампанії, яку ведуть проти нас інші групи, і то групи, які мають претенсії бути поважними й зрівноваженими, і які називають націоналістів молодими загорільцями і т.д.

— Коли літом я був у краю, то говорив із представниками тих легальних груп і давав їм слово, що всякі ревеляції в відношенні до шпигунства в ОУН опублікую за границею, нехай тільки вони мені дадуть достовірні матеріяли й докази. І показалося, що ніяких матеріялів, ні доказів вони не мали, а всі їх підозріння спиралися виключно на сплетнях, яких джерело майже все знаходилося в поліції.

Митрополит сказав, що шпигуни настільки хитрі, що майже виключена справа доказати їм, кому вони служать. Це загально відома правда, і це раз у розмові потвердив навіть Макогін.

— Не знаю, наскільки це правда, — сказав я, — та все таки, не доказавши комусь вини, не можна кидати на когось підозріння, що він — шпигун. Бо це викличе в нашій суспільності страшний хаос, — хаос, якого бажає собі поліція. По-друге, коли ми вже маємо когось підозрівати в шпигунстві без доказів, то тоді чи не буде більш логічно підозрівати в шпигунстві ті групи й партії, які прямують до

порозуміння з ворогами, а не ті, що поставили собі за ціль безпощадну боротьбу з ними?

Митрополит старався доказати мені, що терористичні акти в інтересі поліції.

Закидує нам старше громадянство, — продовжував я, — що ми неперебірливі в боротьбі з ними, але властиво це вони весь час провокують націоналістів, а не націоналісти їх. Візьмім хоч би події з берлінського ґрунту. Є там такий о. д-р Вергун. Хоч саме завдяки націоналістам він прийшов на цю парохію, тепер у підступний спосіб їх поборює, називає всіх шпигунами, агентами і т.п., зв'язавшись сам із Скоропадським, який навіть сам не криє, що знаходиться на утриманні німців. Цей о. Вергун останніми часами звернув усю свою душпастирську увагу на особу сотн. Ярого, розпускаючи про нього несотворенні речі. Нагінка на цього чоловіка зі всіх сторін починає вже його знеохочувати. Він служить українській ідеї з 1918 р., за неї наставляв свою грудь, а тепер у подяку за те все називають його ніби-то поважні люди шпигуном. На доказ того твердження висувують факт, що він має дім і кусень городу недалеко Берліну. Коли ми приймемо, що посідання дому може бути доказом на чисть шпигунство, то тоді голову УНДО п. Дм. Левицького ми повинні б називати архишпигуном, бо він має також у Берліні дім, який вартий вдсятеро більше, ніж дім Ярого. Історія цього дому добре відома всім, навіть тим, що пускають сплетні про шпигунство. Лютить тільки факт, що ці люди при іншій нагоді запевняють, що в Галичині найбідніша жидівка дістає посагу найменше 5.000 дол., а в цьому особливому випадку не хочуть повірити, що жінка сотн. Ярого дістала 3.000. Гидко мені оповідати про ці історії, але трудно: провокують на це ніби-то поважні громадяни.

— Вертаючись ще раз до Ярого, могу Вас запевнити, що ті, що працюють з ним уже кільканадцять літ, знають добре, що це за людина. Якби ми мали більше таких, то наша справа далеко краще стояла б. Між іншим йому закидають шпигунство на користь Німеччини, а це якраз він усе говорить і повторює, що ми не повинні спиратися виключно на Німеччину, щоб ми намагалися нав'язувати політичні зв'язки з іншими державами, бо, хоч Німеччина хвилево може навіть симпатизувати з нашим рухом, але може нас і кожної хвилі покинути. Зв'язки з іншими державами зроблять нас більше незалежними навіть в очах Німеччини, і вона почне нас більше через це шанувати.

Ця кінцева увага, здається, зробила більше враження на митрополита.

Але тут увійшов брат митрополита, і він перепросив мене, що

мусить перервати розмову, бо має інші важні справи, і просить мене зайти другого дня на продовження балачки.

Я відповів, що другого дня вже мусітиму відїздити, і закінчив свою балачку просьбою, щоб він кооперував із націоналістами, бо націоналісти цинять Церкву і релігію, мають загрозицію кілька зорганізованих громад, які хочуть спровадити священика, але бояться, щоб не повторився той випадок, який вони мають з о. Вергуном, який тепер, як уже сказано, їх у підступний спосіб поборює.

Митрополит сказав подати в цій справі прохання до консисторії, а вони старатимуться полагодити справу.

Розмова тривала поверх години.

20.1.1934

Окей

27 березня

Живемо в часах диктатур. В Советчині панує безоглядна диктатура Сталіна, в фашистівській Італії — диктатура Муссоліні, в націонал-соціалістичній Німеччині — диктатура Гітлера, і навіть у найдемократичнішій та свободолюбній Америці маємо фактично диктатуру Рузвельта.

Диктатура спирається завжди на силу, — вона сама по собі означає сильний уряд, що перебирає на себе всю владу і всю відповідальність.

Цілком зрозуміло, що спираючись на силу, диктатура дуже легко може тою силою зловживати і переходити в тиранію. Диктатура Сталіна являє яскравий приклад такої диктатури, що перейшла в тиранію, і якщо ще й досі Сталін тримається при владі, то тільки засобами безоглядного терору, що не спиняється перед найжахливішими злочинами, як, напр., винищування цілих сіл, як то ми бачили в Україні, або масове переселення соток тисяч людей, що звикли до м'якого українського підсоння в холодні північні тайги, ліси та тундри, де вони — ці сотки тисяч людей — мруть "свою смертю", як мухи.

Диктатура Муссоліні теж спирається на силу — на збройну силу фашистівської молоді, зорганізованої в міліцію, але вона опирається одночасно й на іншу велику силу — на сприяння маси народу, що не тільки дозволяє Муссоліні залишатися при владі, але й провадити дуже корисну для цього народу працю, розраховану на багато років наперед.

У демократичних державах, щоб довідатися про волю народу,

роблять вибори, при яких партії, які провадять між собою передвиборчу боротьбу, представляють ніби різні погляди більших, чи менших груп населення. Та партія, що перемагає в виборах, представляє волю більшості населення, і ця воля більшості вважається за волю всього народу, і представники цієї більшості виступають, як представники всієї нації.

У найдемократичніших країнах, як Швейцарія, в моменти сумнівів щодо справжньої волі народу, уряд звертається до плебісциту, себто звертається до народу з одним тільки ясним питанням, на яке нарід мусить відповісти тільки "так", чи "ні".

Цю останню форму запиту народньої волі привласнили собі й фашистівська та націонал-соціалістична диктатури.

Останній плебісцит у Німеччині виявив, що величезна більшість німецького народу цілковито підтримує політику Гітлера, і цей факт надав урядові Гітлера великого престижу закордоном та моральної сили в середині країни.

У неділю 25 березня подібний плебісцит відбувся і в Італії.

Треба було вибрати послів до нового парламента. Але фашизм не визнає корисною боротьбу партій, чи клас. Він вважає, що всі верстви населення повинні зважати більше на спільні, загальні інтереси всієї нації, ніж на свої партикулярні інтереси, і тому довіряють визначення й оборону цих спільних інтересів урядові, який, на свою повну відповідальність, провадить ту політику, яку вважає за кориснішу для нації.

Отже, в неділю 25 березня італійський нарід мав відповісти на запит, чи ухвалює він політику фашистівського уряду, чи, навпаки, її відкидає. Якщо ухвалює, то одночасно має ухвалити й запропоновану йому від уряду визначену лісту кандидатів на послів, якщо відкидає, то й відкидає цю лісту.

Цікаво зазначити, як саме складається в фашистівському режимі така ліста.

Насамперед, федерації синдикатів, що охоплюють хліборобів, селянських наймитів, промисловців, робітників, техніків, купців, крамарів, банкових та інших приватних урядовців, залізничників, професіоналістів і артистів, а також суспільні та культурні стоваришення (урядовців, вчителів, кол. вояків, інвалідів, дополявористів і т.д.), визначають тисячу кандидатів, залежно від ваги своєї організації в національному житті.

Вища Фашистівська Рада, найвищий орган держави, вибирає з цієї тисячі імен чотириста кандидатів, що їх вважає найпотрібнішими в новому парламента і ставить цю лісту на голосування.

Коли б нарід цю лісту відкинув, виявив би недвозначно своє

недовір'я урядові та складеній листі. В такому разі пішли б на голосування листи різних організацій.

Право голосу мають всі італійські громадяни, що скінчили 20-ий рік (якщо який молодик уже одружений і має дітей, може голосувати хоч би й мав усього 18 літ) і фігурують в якійсь професійній організації, або платять податок, не менший від ста лір на рік.

Отже, тихих італійців, що мали право голосу, було нараховано 10.433.586. З них голосувало 10.041.997, себто 96.25%, небувало високий відсоток.

З 10.041.996, що голосували, 10.025.593 висловилися за листу, яку запропонував уряд і тим ухвалили його дотеперішню політику.

Лише 15.265 осіб голосували проти.

Цікаво відзначити, що в південній Італії, переважно хліборобській, майже ніхто не голосував проти урядової листи. І це зрозуміло, бо ніякий італійський уряд не зробив стільки для хліборобів, і то зокрема на півдні Італії, як саме теперішній уряд.

Максимум голосів проти урядової листи дали промислові осередки Мілян і Турін, де, очевидячки, ще залишилися соціалістичні та комуністичні недобитки.

При цьому плебісциті не було жадного терористичного тиску, вибори відбувалися дійсно цілком вільно.

28 березня

Сьогодні був у мене день великої і приємної несподіванки: "Об'єднання Українських Організацій в Америці" прислало мені (мабуть, як великодній дарунок) повідомлення, що "ми вислали Вам 20 дол. титулом скромної допомоги, як українському громадському діячеві, що перебуває на примусовій еміграції". Підписали, як голова Омелян Ревюк і як секретар Л. Мишуга. Мишуга ще й зробив дописку:

"То так якби додаток до того, чого не доплачуємо зі "Свободи".

Значить, вони там свідомі того, що моя праця варта більшого! Ці 20 дол. нам дуже згодяться, але й моральне задоволення теж щось значить...

Дм. Андрієвський переслав мені до відома копію свого листа до полк. Коновальця з 19 березня:

... Писати до ВВ не збираюся, а тому, мабуть, не матиму нагоди пояснити йому, чому не вмістив заклику Паризького Комітету. За його заходи в справі візи був би вдячний, однак, за моїми останніми відомостями труднощі не мають нічого спільного з політикою, але скорше характеру формального. Роблю належні старання і, наколи

добуду візу, поїду на один конгрес до Риму і навідаюсь до Парижу.

Прочитав статтю Богуша і дав її Найденові. Стаття прекрасна і дуже потрібна. У ній висвітлюється цілком правильно питання актуальні і направляєтья важні справи, які були викривлені в крайовій і закордонній націоналістичній пресі (Скрипник). На тих справах маємо приклад, як часто у нас прикладається до велико-української дійсности мірку галицьку, або емігрантську. То — недоцільно і небезпечно.

Приглядаючись Найденові і маючи зв'язок із збігцями у Фінляндії, я дуже побоююсь, що вся наша робота розминається з вимогами східнього терену. Там думається зовсім не тими категоріями, що тут, тож і підхід до тих справ повинен бути зовсім інший. Боюся, що ближче обізнання зазбручанських українців з нашою практикою скорше відхилить їх від нас, аніж приверне. Пора над тим задуматися. А насамперед треба видрукувати статтю Богуша, як перший крок у тім напрямі.

З огляду на той східній терен і справа Конгресу не представляється мені такою простою. Я давно вже заявив, що питання єдиного політичного проводу утопійне й просто шкідливе. Тим не менш уважаю, що усуватись, чи виступати проти заходів у справі конгресу небезпечно. Питання двох таборів справи не розв'язує. Воно рішальне в поточний момент на однім терені, а зовсім не існує на другім, власне, східнім. На жаль, і тут узгляднюється лише зах.-українська дійсність.

Боюсь, що і в справі конгресу, як і в справі УМХри багато заважить наша пасивність, несміливість, брак ініціативности. Виробився свого роду трафарет, прикритий непримирністю. Такі мої міркування уважаються маніловщиною. Однак, більше спостерігаючи політику Гітлера, більше переконуюсь, що то не так. Адже не боявся він в'язатись із Сталевими Шоломами, щоб їх з'їсти; не боїться він розв'язати назі і оголосити єдиний фронт в Саар; не боїться кокетувати Францію, щоб зайти ззаду; ані заприятитись із Польщею, щоб оточивши, ликнути. А ми боїмось крок зробити, щоб не позбутись політичної невинности.

Пригадаю, що від самого початку моєю позицією в справі конгресу було: використання імпрези для витворення під плащиком якоїсь невинної централі національно-культурної чи пропагандивної організації, чи площини для негласного контакту й координації різних діючих угруповань. Це зовсім не виключає дальше провадження нашої виховної всередині й бойової назовні місії. Але це кладе певні межі внутрішній боротьбі, яка все висить над нами мечем історичної анархії й нездібности інтегрувати національні сили в однім спільнім — коли не змаганні — то напрямку.

Я радий, що ви побачились з особою, про яку пишете Океєві. У Вашім листі я знаходжу potwierдження моїх давніх думок. І тут мушу застерігати, що високо ціню згадану особу, як ідеолога і публіциста, але ставлюся з повним застереженням як до практика. Тому й його кличі, як оцей про два табори, авторство якого реклямує, треба брати критично і, головню, не пересаджувати живосил, лише пристосовувати до дійсности. Має повну рацію та особа, коли відмовляється від організації. І не треба її туди тягнути, бо з того лише вийде шкода для неї і для інших.

Дуже жалую, коли ці мої міркування, замість розвіяти наші тяжкі настрої, може, їх лише згустять. Але подаю їх Вам, бо питаєте. Питаєте також, “які ваші проєкти і що тепер робити?” Власне, що не маю жадних проєктів, бо не бачу перспектив. Не уявляю собі, яким шляхом піде Організація. Ті докори, які посипались на Вас за побачення і на ДД за відвідини деяких громад, сильно заносять фарисейством, що забороняє торкнутися до митаря. Так витворюється задуха.

Посилаю Вам дві мої статті, які з'явилися друком. Написав їх від початку року яких шість, чи сім. Чекаю, що з'являться й інші. Помалу посуваю справу УЧХ, але й тут не бачу виглядів. Становище ОУН і моє положення в ній мене дуже паралізує. Не виключено, що справа з конгресом, наколи вона взагалі впливе на поверхню, поставить мене в надзвичайно скрутне положення з Об'єднанням.

Прошу вітати п. Богуша від мене і від Найдєнка. Він працює.

З націоналістичним привітом...

1 квітня

Сьогодні — Великдень. Великдень був завжди великим святом — найбільшим святом християнського світу. Не дурно ж і наш український нарід надав назву “Великого Дня” саме дневі Христового Воскресіння.

Але Великдень 1934 р. у Римі — це подвійне, чи навіть потрійне велике свято для італійців, бо на нього припало й замкнення Святого Року з ілюмінацією фасад і бань усіх чотирьохсот церков Риму і на цей саме день призначено й канонізацію нового святого — Дон Боска, священника засновника чину Салезіянів, одного з найбільших італійських патріотів, що, працюючи для католицької Церкви, ніколи не забував про свою Італію.

Це вперше в житті католицької Церкви канонізація святого збігалася з найбільшим святом християнського світу. Це ще вперше в історії католицької Церкви свято Воскресіння Христового, не зважаючи на величезну кількість паломництв із усього світу, не зважаючи на різно-інтернаціональний склад присутніх у Римі на тому святі, набрало характеру італійського національного свята.

І над цим варто спинитися.

Дон Боско був католицьким священником, що залишався завжди вірним канонам і приписам католицької віри (інакше не міг би він нині дійти до слави віттаря!), завжди був апостолом добра й милосердя, найбільшого самовідречення на службі обездолених, його серце було завжди повне любови до ближнього, і та любов давала йому сили для безперестанної діяльності, для невичерпної енергії. Коли біографи нового святого спиняються над — “чудесами”, що були ділом Дон Боска, то вони всі однодушно визнають, що найбільшим чудом життя Дон Боска була власне та його творча організаційна енергія, що дозволила йому, бідному священникові, позбавленому всяких засобів, залишити по собі таку могутню організацію, якою був і є чин Салезіянський.

Коли в 1859 р. Дон Боско дістав був від папи дозвіл на свій орден, до нього належав тільки один монастир з двома відділами і 18

салезіянами. У 1888 р. в день смерті Дон Боска, салезіяни мали вже 112 монастирів, з котрих 62 були чоловічі з 1224 членами чину, і 50 жіночих із 489 “доньками Марії Допомішниці”. Тепер маємо 717 чоловічих монастирів із 11 тисячами салезіянів, і 710 жіночих із 8.000 черницями. Крім того, по різних країнах світа нараховують 200 місій салезіянського чину з 1.600 місіонерами. Орден має 4.973 різних виховних інститутів, 127 професійних шкіл, з котрих 57 хліборобських. Якщо додати ще до цього вечірні школи, недільні школи та різні майстерні на дозвільний — після праці — час, то матимемо понад 700 підприємств ремісничо-виховного характеру. Треба додати ще 9 шпиталів та 3 лазарети, що їх утримують салезіяни, та 47 клінік, що їх утримують салезіянські сестри.

Не треба забувати також і про 57 осередків допомоги італійським емігрантам, що їх утримують салезіяни в Америці.

Можна було б ще говорити про школи салезіянів, про організацію учнів, що покінчивши ті школи, не поривають із салезіянською організацією, але продовжують бути її вірними співробітниками в справах виховання та добродійної допомоги, але це завело б нас задалеко. Я хотів тут лише відмітити дійсно величезні заслуги Дон Боска на службі католицької Церкви.

Але хочу одночасно відзначити, що ця служба католицькій Церкві зливалася в Дон Боскові і з службою рідній Італії. Життя й діяльність Дон Боска припадали саме на той час, коли між новою Італією і Ватиканом зарисувався був такий конфлікт, що видавався неможливим до поладження: війська нової Італії силою зброї відібрали з рук папи Рим і проголосили його столицею італійського королівства. Папа відмовився визнати цей факт, хотів покинути Італію, називав італійську королівську династію “узурпаторською”, а всіх італійських патріотів та державних діячів — “без божниками”, що насмілилися піднести озброєну руку на Намісника Христового на землі. І от у цей трагічний мент історії саме Дон Боско вживає всіх заходів, щоб заспокоїти папу бодай в деякій мірі, і досягає те, що папа, зрештою, вирішив залишитися в Римі, замкнувся в Ватикані, як добровільний в'язень.

Але Дон Боско цим не задовольняється.

Замість приєднатися до тої зграї, що почала ретельно копати прірву між новою Італією і Ватиканом, роблячи неможливим усяке порозуміння, Дон Боско, навпаки, вживає всіх сил, щоб знайти якусь компромісну формулу, в якій і честь та добро католицької Церкви були б порятовані і необхідності батьківщини та нової держави були б задоволені. Він підтримує дуже добрі відносини з італійськими державними діячами, як от із виклятим у церкві Кавуром, як теж і з

Батаччі та пізніше з Креспі, і служить за постійного посередника між Ватиканом і Квіріналом.

Але пройшло аж 59 років, поки його мрія здійснилася, і Італія Муссоліні осягла порозуміння з Ватиканом. Папа Пій XI уважав своїм обов'язком пригадати з цього приводу ту **патріотичну** діяльність Дон Боска, що багатьом в його часи видавалася — і, певно, і тепер видається різним “Назарукам” — не досить католицькою:

“На другий день після події, що за неї тепер увесь світ дякує Богові, — сказав Пій XI, — ми звертаємося думкою до Дон Боска, цього великого і вірного і дійсно розумного слуги римської Церкви і святого Престола. Осягнення порозуміння між Святим Престолом і Італією все панувало над усіма його думками і над усіма почуваннями його серця...”

По п'ятьох літах після довершення мрії Дон Боска, католицька Церква підносить його на вівтар, як святого, а фашистівська Італія святкує цю подію ще й окремо, в приявності Б. Муссоліні, в Капітолії. Римська католицька Церква і фашистівська Італія уважали потрібним відповідно вшанувати пам'ять великого італійського патріота, що був одночасно вірним католиком і слугою Церкви, і працював для слави Христового імені, але й одночасно ніколи не цурався роботи для слави Італії, **хоч на її чолі стояли тоді атеїсти і масони.**

Думаю, що душа Дон Боска дійсно радіє з цієї великодньої церемонії, бо вона означала для нього не тільки визнання особистих заслуг, але й особливого визнання правдивості того шляху співпраці Церкви з Державою, на який він увесь час указував. Бо Ватикан, канонізуючи Дон Боска, цього національного італійського святого, за яким стоїть нинішня італійська держава, і призначаючи його канонізацію саме на Великдень, виказав недвозначно, що католицька Церква, не зважаючи на її універсальний характер, дійсно і насамперед Церква римська і, значить, італійська. Не дурно фашистівський уряд визнав католицьку релігію за єдину державну і національну релігію. Не дурно Муссоліні визнав, що поширення католицтва — це одночасно й поширення слави і впливу Риму, а значить і Італії. І не дурно, саме під час канонізації Дон Боска, король Італії був **вперше** офіційно представлений під час папської служби особою наслідника престоло, принцом Умбертом, для якого поставлено спеціальну трибуну, зараз же **праворуч** папського трону. При всіх інших папських церемоніях для всіх членів чужих династій, монархів і принців, ставили звичайно одну спільну трибуну **ліворуч** папського трону. Цього разу, для самого наслідника, італійського принца, поставлено окрему трибуну праворуч. Мало того: досі всі принци і монархи входили до базиліка св. Петра на

папські церемонії через бічні двері, для принца Умберта вироблено цілком окремий ритуал: він увійшов через головну центральну браму і пройшов через усю базиліку, поміж вишикуваних шеренг папської гвардії, ідучи тою самою дорогою, що й Папа.

Це все — дрібні факти, але вони повні значення, і не дурно такий поважний орган, як “Ле Темпс”, орган французького міністерства зак. справ, звертає на них велику увагу. Католицька Франція починає нервуватися, бо папа, мовляв, робить занадто італійську політику. Але, зрештою, чи ж цьому дивуватися?! Аджеж папа — все ж таки і в першу чергу — італієць. Усі функціонарі в Ватикані — італійці. Урядова мова в Ватикані — італійська. Все оточення навкруги Ватикану італійське. І навіть палатинська гвардія, що дотримує службу під час відправ у св. Петрі та вишиковується лавами під час проходу Папи (а тепер і принца Умберта) складається з італійських державних урядовців, які задурно, за саму честь, повнять цю свою службу.

Для нас українців, а особливо для українських єпископів і духовенства, варто запам'ятати, що навіть і папа, повнячи свою службу голови універсальної Церкви, ніколи не забуває про своє італійське походження та про інтереси Італії. Чи це не добра наука для нас?

9 квітня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 6 квітня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Вашого листа одержав правильно.

Ваші міркування відносно Зевеса, в зв'язку з пересланою Вам копією мого листа до Окея про побачення з Зевесом, тільки до деякої міри правильні, себто вони були б правильні тоді, якщо б не ходило про французький терен, де ще досі триває боротьба між нами й уенерівцями, і де ми якраз маємо найсильнішу легальну масову організацію. Прошу завважити, які пояснення мав би Дубчак дати нашому членству, коли б т.зв. ідеолог націоналізму побував у всіх уенерівських центрах, а не показався ні до одної нашої організації, яких, до речі кажучи, є далеко більше на даному терені, і які далеко численніші. Прошу вдуматися в положення Дубчака, і тоді Ви певно зміните теж думку щодо доцільности поради, яку я дав Зевесові, а саме, щоб здержатися з поїздкою до інших уенерівських осередків.

Я цікавий, що б Ви сказали на те, коли б Зевес приїхав до Риму та зайшов, наприклад, до Галушинського, Смаль Стоцького, або коли б

він попросив Смаль Стоцького скликати якісь збори, на які Ви навіть не одержали б запрошення.

Подібна ситуація витворилася в Парижі. Зевес балакав майже зі всіма уенерівцями (Ковальський, Косенко, Шумицький, Шульгин, Прокопович і т.д.) натомість, на мою пропозицію стрінутися з Органським або Дубчаком, дуже рішуче відмовився. Скажіть, чи того роду поступовання не могло наших людей вивести з рівноваги?

Мене самого та його боязнь, з одного боку, і упередження до моїх найближчих співробітників, з другого боку, надзвичайно обурила, і коли б я не вмів себе повздержувати, то безперечно моя стріча з ним могла закінчитися великим конфліктом. Одначе, я затиснув зуби і сказав, що в теперішній момент такий конфлікт ні йому, ні нам не приніс би користи. Одначе, не було в мене просто сумління здержувати обурення інших людей відносно такого поступовання Зевеса і то до тих людей, які безпосередньо на фр. терені працюють, та яких праця виказує великі успіхи.

Взагалі, як у Вас, так і в Стобара, я часто-густо добачую певне незрозуміння до праці тих наших провідних членів, яким, з одного боку приходиться мати безпосередній контакт із масами, а, з другого боку, з інтригами противних нам угруповань. Ваші міркування часто-густо, оскільки їх теоретично брати, видаються правильними. На жаль, коли б їх примінити до нашої дійсности й до самого життя, то тоді, очевидно, виказалися б вони навіть дуже помилковими. Все так досі бувало, що між теорією і практикою були великі розходження.

Далі мушу спростувати Ваш погляд щодо т.зв. короткозорости нашого членства. Наше членство, як узагалі маса, дивиться на всі справи простолінійно, воно любить безпосередність. Вияснити йому те, що для нас усіх незрозуміле, дуже важко, тим більше, коли ми від нашого членства вимагаємо якраз послідовного придержування принципів нашої Організації, що більше, коли ми наказуємо йому виконувати того роду завдання, за які загрожує тюрма, а то й смерть.

Чи можна тому членству вияснити, що ідеолог націоналізму, виїхавши закордон, не ввійшов у безпосередній зв'язок із нашими людьми тільки тому, щоб мати запевнений поворот додому, та щоб не стратити свого варстату праці?

Чи можна задля того кидати в те членство камінням і називати його короткозорим, що того роду поступовання воно зрозуміти не може?

Також Ваше твердження, що, мовляв, членству треба сказати, що так Провід рішив, та що воно не має більше нічого до говорення, на мою думку, саме в нашій Організації недопустиме. Навіть Муссоліні та Гітлер, маючи вже власну державу і точно зорганізований апарат, не вагаються примінювати в себе засади "бити

по сему!” Коли вони приймають рішення, то рівночасно пропагандивний апарат, і то державний та партійний, старається те рішення відповідно аргументувати. Коли б ми прийняли пропонувані Вами засади диктаторства, то, мабуть, Пане Онацький, в такій організації Ви перший довго не вдержалися б.

Не розумію теж, чому вважали Ви потрібним порушувати справу т.зв. саботування акції інших угруповань, спеціально на міжнародньому полі. Я тверджу, що саме ми, українські націоналісти, мабуть, єдині серед української суспільности, оскільки ходить про міжнародню пропаганду, - часто-густо з запереченням свого власного “я”, — допомагали якраз іншим угрупованням і то так, що ті угруповання опісля не тільки капіталізували нами фінансовані акції для себе, але й часто-густо використовували їх проти нас (численні виступи перед Союзом Народів Парляментарної Репрезентації, поїздка Рудницької до Лондону, акція в справі “пацифікації” і в останньому часі “голодова” акція).

Поза тим ми ні одної акції противного нам угруповання на ділі не саботували, бо саботування й відмежування себе — це не ідентичні поняття. Чому ніколи не прийде Вам на думку, як саме інші угруповання відносяться до кожного нашого почину на міжнародньому полі? В тому напрямку міг би Вам пребагатий матеріал дати саме Карпат. Коли б я Вам розказав усі ті нечувані інтриги, які проти нас пішли в останніх часах саме на карпатівському ґрунті, то, мабуть, Пане Онацький, Ви певно змінили б свою думку. Я вірю теж, що наша Організація переживе всі інші організації, але я переконаний, що зможе вона пережити тільки тоді, коли затримає в своїй діяльності принципи безпосередньости, простолінійности, і коли в ній буде менше дипломатизування і викрутасів.

Взагалі я бачу, що всі досі відбуті наші конференції ні до чого не доводять. На них ми, вправді, договорюємося, але, розїхавшись, кожний знову починає по своєму думати.

Я ніяк не можу Вас зрозуміти. Ви ж — бувший есер, себто людина тої групи, яка в часі Української Революції мала найбільший стик з народніми масами... Ви, далі, хоч би як секретар Центральної Ради, були безпосереднім обсерватором розвою подій в Україні в 1917-20 рр., і дивно мені, як мало досвіду, оскільки ходить саме про ставлення революційної та масової акції, Ви з тих подій винесли.

Взагалі бачу, що між нашою дипломатією і тими нашими членами, які мають безпосередній стик із широкими колами нашого членства й узагалі з масами, є розходження не тільки чисто тактичного характеру, але й у самому психологічному наставленні до поодиноких явищ, з якими Організації в розвою її діяльності приходиться стрічатися. Вважаючи, що націоналістичний рух може

ставати й розвиватися тільки на українських землях, та що все те, що робиться закордоном — тільки засіб, а не самоціль, я, Пане Онацький, мушу Вам щиро заявити, що, при розходженнях поміж нашими дипломатами й тими, які ставлять Організацію, моє місце бути все по стороні тих других.

Боюся, що б Ви цього мого листа не зрозуміли помилково. Я далекий від того, що б вбивати в Вас узагалі охоту до критики. Навпаки, висловлюйте далі свої критичні зауваження; що більше, признаюся Вам щиро, Ваші листи люблю читати і то більше, ніж Вас особисто слухати, як Ви балакаєте. Тільки прошу Вас, на милість Бога, при висловлюванні Ваших критичних зауважень, старатися більше вдумуватися в положення тих, які мають ставити Організацію й взагалі практично провадити підготовку самої революції, а не давати оцінку нашого відношення до поодиноких актуальних питань виключно зі становища інтересів чито пропаганди, чи політики, на міжнародньому полі.

Натомість я погоджуюся з Вашими міркуваннями щодо проєкту виступу ЦЕСУ Су з СІЕ. Зрештою, був це тільки проєкт, і я не думаю, що б він був у скорому часі реалізований.

Поза тим хочу довести до Вашого відома, що наш делегат в Америці п. Грибівський розвинув уже негайно після приїзду досить живу діяльність, яка дасть нам можливість протягом найближчих місяців перебороти гостру нашу матеріальну кризу.

Крім того, Карпатові на його терені вдалося довести до того, що його сусіди признали всю ту масу інтриг, які назбиралися проти нас на тому терені, нестійкими, що більше — брехливими. Таким чином маємо вже почищений ґрунт для нової нашої там акції.

Інсабато вже виїхав із Парижу. В міжчасі був уже в Брюсселі, де бачився з Стобарем, а перед двома днями дістав я повідомлення від Карпата, що Інсабато вже зголосився в нашому бюрі, та що вже умовлено стрічу між ним і Карпатом. Як перекладач фунгуватиме полк. Колосовський, якого в міжчасі, вповні реабілітованого, випущено з табору.

Взагалі в останніх часах у мене настрої трохи покращали. Розуміється, треба нам буде вкласти ще багато труду для того, щоб перебороти всі труднощі. Все ж таки ситуація тепер не така безвиглядна, як була ще тому місяць.

У прилозі 50 фр., як піддержка за місяць березнь. Більше на разі вислати не можу.

З Воскресенням Христовим прийміть мої щирі бажання Веселих Свят і всіх благ для вас і Вашої Рідні.

Здоровлю Вас щиро...

Написав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Спішу повідомити Вас, що сьогодні був у мене вдруге Карев і оповів про наслідки своєї подорожі до Риму. Виніс від нього найкраще враження.

Приїхав він до мене минулої середи 4-го квітня. А що у нас не було вільного місця (я сам теж уже цілий тиждень без хати, а дружина примостилася була в коморці коло кухні), то я поселив його в одних знайомих.

На другий день вранці він прийшов до мене, як ми були умовилися, і розмова наша затяглася майже до обіду. Моє перше враження було цілком добре. Те, що він говорив, збігалось з моїми відомостями і думками, як про окремих людей, так і про цілі рухи. Привіз він мені поручального листа від Токаржевського (Карашевича), який, посилаючись на наше давнє знайомство, висловлював надію, що я не відмовлю допомогти Кареву в усьому тому, чого він потребуватиме.

Але я відразу сказав йому, що вже знаю про його приїзд до Риму від Вас.

Приїхав він до Риму пізніше, ніж думалося, бо, з огляду на Великдень і брак кімнат у Римі, затримався на кілька днів у Фльоренції.

Питав він мене, що він може зробити в Римі, і кого треба бачити.

Я відповів, що зробити він зможе дуже мало, а саме — нав'язати зв'язок із Квароні, це єдине, що він тепер зможе зробити, бо до повороту до Риму Інсабата, який у перших числах травня має представити доповідь про наслідки своєї подорожі, абсолютно нічого в наших справах зроблено не буде. Проте, з Квароні побачитись треба, щоб він перед собою мав живий образ і безпосередні відомості.

Він сказав, що приблизно те саме казав йому і Інсабато, який закинув йому, що він їде “занадто рано”, але що все таки варто з'їздити.

Від Інсабата він мав враження, що той буде поручати Муссоліні нашу Організацію. Про козаці організації він говорив, що існують дві самостійні групи — “Вільного Козацтва” Білого і “Ліги Відродження Козацтва” самого Карева:

Щодо першої, то вона все більше розпадається, бо трималася допомогою Польщі, яка тепер дуже непевна, а для самого руху шкідлива, бо козацтво не хоче й чути про співпрацю з поляками.

Сам же Карев стоїть за якнайтіснішу співпрацю з українцями, і з його слів я переконався, що він дуже добре знає наші українські справи. Проте, він не доцінював, очевидно, як емігрант, значення

нашого західньо-українського запілля. Я постарався йому вяснити, що наша Організація спирається головню на те запілля, що може дати невичерпні запаси сил, а не на еміграцію, занадто здеморалізовану. Маю враження, що він, зрештою, зрозумів вагу цього нашого західньо-українського запілля, але все ж стояв на тому, що без допомоги якоїсь із великих держав, сил цього запілля не можна буде використати.

Загалом, його думка така, що поки антимоскоським силам не вдасться спертися з усією силою на якусь із великих держав, доти шанси і можливості боротьби з большевиками будуть дуже незначні.

Ми умовилися, що він прийде до мене знову після відвідин Квароні, щоб повідомити про наслідки і враження.

Отже, сьогодні він приходив і повідомив, що розмова з Квароні тривала коло години. Карев оповів йому про стан козачого руху. Квароні запитав його, з ким він стоїть у зв'язку. Карев відповів, що з українцями і, рівночасно, дав характеристику українських груп, яких нарахував чотири: гетьманську Скоропадського, УНР, Вишиваного в Парижі і нашу. Зазначив, що він уважає життєвою тільки нашу, і тому спеціально їздив до Вас у Женеву. Щодо Вишиваного, то сказав, що він співпрацює з Вами, а Скоропадський і УНР — то мертві справи.

На запит, чи він має зв'язки з татарами, Карев просив пояснення, з котрими саме, і отримав відповідь — із туркестанськими. Карев сказав, що їх закордоном майже немає. Є один у Парижі (забув його прізвище, Є.О.), і той говорив, що їх справа залежатиме тільки від того, чи буде розв'язано козачу справу, себто, якщо козацькі землі осягнуть самостійність. то і Туркестан буде самостійний, а якщо підуть на федерацію, то і Туркестан буде в федерації.

Щодо Кавказу, то він може відігравати ролю тільки, як антибольшевицьке запілля, але активної ролі не відограє.

Квароні цікавився, чи існують які зв'язки з турками.

Карев відповів, що Туреччина дуже боїться большевиків, але одночасно підтримує з ними такі відносини, що виключають можливість співпраці.

Під кінець Квароні підкреслив необхідність усім “тримати один спільний фронт” і погодився, що козакам дійсно неможливо погодитися з поляками, доручав тримати зв'язок із Інсабатом, який повинен бути в курсі всіх цих справ, і нарешті зазначив, що йому, можливо, треба буде ще раз, місяця через два, приїхати до Риму.

На заввагу Карева, що йому трудно з візою, Квароні сказав, що дасть наказ, щоб йому труднощів із візами не робили.

Як бачите, відношення ніби цілком сприятливе.

Карев мені дуже дякував за всі ті поради й інформації, які я йому

дав, а я йому — за ті інформації, що він мені приніс.

На його думку, Токаржевський має вплив на Вас, Вишиваного, а про О. Шульгина він висловився, що це “восторженний гімназист”. Від Єремєєва треба триматися подалі, бо це людина, яка може кожній справі зашкодити. Оповідав він мені про якесь бюро Єремєєва, що в ньому не буває жадної праці, аж поки не з'являється якась важлива особа, що дає гроші на те його бюро. Того дня в тому бюро з'являється аж кілька машиністок, які починають вистукувати на машинках, а різні хлопчаки безперестанку кликати Єремєєва до телефону, щоб показати, що “робота кипить”... Не знаю, скільки в тому правди, але на правду походить. Що ж до тієї “особи”, то мимоволі з'явилася в мене думка, чи це не Макогін, з яким Єремєєв намагався зв'язатися ще під час мого перебування в Женеві.

Розсталися ми з Каревим дуже добре, запевняючи один одного в готовності співпрацювати. Він говорив, що після Берліну заїде знову до Вас і оповість Вам про все. Я йому сказав, що зараз же напишу Вам про його побут у Римі.

Думаю, що з ним варто тримати зв'язок.

Саме тепер отримав Вашого порученого листа з 6 квітня.

Насамперед констатую, що 50 франків, про які Ви згадуєте в листі, я не знайшов. Думаю, що Ви їх забули вкласти. Є лише два листи до Мілька і Лилика.

Щодо Вашої відповіді на мої критичні завваги, то, думаю, Ви маєте рацію. В усякому разі організаційна робота далеко важча й відповідальніша за дипломатичну, яка може мати успіх тільки тоді, коли перша йде добре.

Щодо мене особисто, то хоч я і брав участь в нашому революційному русі 1917-18 рр., з того часу стільки води сплило, що я, певно, втратив зрозуміння до маси і навіть охоту мати з нею безпосередньо до діла. А проте, коли б треба було виступати на мітингах, то я б ще спробував...

Ваша аргументація в справі Зевеса мене переконує, хоча я і залишаюся при думці про необхідність виступати саме в ворожому таборі:

Блаженний муж, що йде на суд неправих.

І там за правду голос свій підносить,

Що безтурботно в сонмищах лукавих

Заціплії сумління їх термосить (Ів. Франко)

Тому я жалую, що Зевес не побував в усіх тих унерівських громадах, де тільки міг побувати, але одночасно не можу визнати йому жадної рації в його відношенні до нашого членства і, головне, в відношенні до наших відповідальних провідників.

Щодо “короткозорости” членства, то я мав на увазі всяку масу взагалі, яка все короткозора. Я надаю величезне значення пропаганді, і саме тому, як бачите, роблю все, що можу, хоча б своїми писаннями, (Між іншим, чи бачили, що “Наш Шлях” уже почав друкувати “Мою Енциклопедію?”), але саме тому визнаю, що в деяких випадках Провід повинен бути незалежний від маси. Проте, це не стосується до випадку з Зевесом, який виказав ще раз свій непомірний еготизм, що завжди примушував мене ставитися до нього і до його теорій з певним застереженням.

Щодо саботування акцій інших груп на міжнародньому терені, то це прийшлося так просто до слова, і я виклав свої погляди, не нав’язуючи їх спеціально до нашої Організації. Хоча, з другого боку, мушу пригадати, що на нашій останній великій конференції, представники краю в комісії виступили були з протестом, що Організація, а фактично, очевидячки, Ви і я, використовуємо “в цілях дипломатії” людей, які з нами нічого спільного не мають і лише під нас підшиваються. Справа йшла про Рудницьку і її перебування в Римі. Більше того: вони внесли тоді в комісії пропозицію, щоб на будуче таких “казусів” не траплялося. Тоді я виступив із дуже різкою реплікою, яка, на диво, на них вплинула, і вони на своїй пропозиції не настоювали. Це мені пригадалося, коли я писав Вам взагалі в справі пропагандивній, і я кинув з того приводу на папір кілька думок, знаючи дуже добре, що ці мої думки ні в якому разі не відносяться до політики Вашої і Проводу, але мають на увазі тенденції, які виявляються в отому “короткозорому” загалові.

Маєте цілковиту рацію, коли обіцяєте в конфліктах між дипломатами і організаторами народних мас, ставати на боці цих останніх. І я вже писав — чому. Аби лише організатори мали стільки сили, щоб **вести** маси, а не **підроблятися** під їх настрої. І щоб не ставили вони льокальні інтереси понад загальні...

Зокрема щодо французького терену, то я Вам, здається, писав сам перед цим, як я високо оцінюю спеціально діяльність Дубчака. Тому в моєму листі я в усякому разі не мав жадного наміру кидати в його бік, чи в бік його товаришів і співробітників, будь-які завваги. Навпаки визнаю, що поведінка Зевеса в відношенні до нього незвичайно образлива й несправедлива.

Маю враження, що взагалі мій лист був досить невдало і наспіх стилізований, тому й винесли Ви від нього трохи схилене враження.

Тепер новини з мого поля.

Лирик мого іспиту не витримав. Тримав матеріяли дуже довго і, нарешті, коли приніс мені статтю про “Великдень на Україні”, я мусів її забракувати, бо вона не давала нічого цікавого нам і нашій справі. А що залишався тільки один день до останнього терміну, то я мусів

сідати за машинку і писати сам наспіх. Зрештою написав. Сьогодні маю повідомлення, що тижневик уже вийшов із нашою статтею і ілюстраціями. За ілюстрації служать: етнографічна мапа України за картками, що їх видало Берлінське Бюро (текст під мапою ми, на просьбу головного редактора, переклали на італійську мову) та два образки Кульчицької і Новаківського (з їх картин. Те, що в мене знайшлося під рукою). Зрештою, як тільки отримаю журнал, вишлю Вам. Але одночасно звертаю увагу на необхідність мати під рукою якісь світлини чи то з Галичини, чи то з України — бодай на поштових картках.

Два роки тому було тут у нас наше паломництво і привезло було мені дві прегарні писанки. Одна з них розбилася, а другу я, посилаючи через Лилика статтю, підписану псевдом “Бульба”, передав редакторові й зацілілу писанку, якому вона страшенно подобалася. Тоді ж я передав картки (В. Касіяна) про голод на Україні, видані в Брюсселі, які його дуже зацікавили. І хоча він відразу сказав, що їх не можна буде вмістити в тижневику, все ж він їх покаже Муссоліні.

Я замовив Лиликові другу статтю “Українські козаки в обороні Європи”, — маю гарні картки з козаками, як ілюстрації. Отже, маю надію, що цей важливий для нас зв'язок буде добре підтримано.

Мені було сказано, що Польща ніби хотіла б приступити до того комерційного союзу середньо-європейських держав, що його випрацював Муссоліні під час побачення з Гембешем і Дольфусом. Але Італія ніби хоче поставити їй передумову — виконання взятих на себе зобов'язань щодо українців перед Радою Амбасадорів Великих Держав.

Оце покищо все. Сьогодні сідаю писати “міжнародній огляд для “Розбудови Націй”, а реферат про “націонал-соціалізм і фашизм” усе відкладається, бо, не маючи кімнати, не можу як слід працювати. Але, покінчивши з “оглядом” приймуся і за цю працю, і думаю, що скоро її напишу, бо матеріялу є вже досить.

Вітаю щиро... Воістину Воскрес!

13 квітня

Написав Преосв. Ів. Бучкові:

Вельмиповажаний і Дорогий Преосвящений Іван!

Висилаю Вам сьогодні один примірник журналу “Анно XII,” що видається під редакцією сина Муссоліні, але, розуміється, і під доглядом батька. Як побачите з “деклярації” на першій сторінці, редакція бере на себе повну відповідальність за все, що друкує.

Ця декларація набирає для нас особливого значення, бо саме в цьому числі вміщено мою статтю (під псевдом) про “Великдень в Україні” з ілюстраціями, поміж якими фігурує мапа України, яку видало Українське Бюро в Берліні, картка про голод з написом “Рятуйте Україну!”, яку видало брюссельське “Об’єднання” та одна репродукція картини Новаківського.

Звертаюсь до Вас із такою проською: мене прохають про інші статті. З огляду на те, що зв’язок із цим журналом незвичайно важливий, я зроблю все можливе, щоб його втримати. Але мені потрібні **ілюстрації**. Накажіть вислати мені серії українських карток з репродукціями наших майстрів, із світлинами наших краєвидів, типів селян, все, що тільки можна дістати, і що надається до ілюстрацій. Відповідно до матеріалу я складатиму статті.

У нашій родині все як слід. Всі здорові і дуже шкодують, що не пошастило на Великдень побачитися з Преосвященим Іваном.

Весна цього року в нас дощова і похмура. Ось уже півтора місяця, що сонце тільки коли-не-коли з’являється на небі. От тобі й Італія!

Святий Рік закінчився дуже бучно. Навіть у деякій мірі незвичайно. У “Вістях” читатимете мою статтю про “Великдень 1934 р. в Римі”. Боюсь, викличе та стаття не дуже поштиві компліменти на мою адресу, але смію Вас запевнити, що в ній нема нічого пересадного: я був на Великодній Службі Божій в базиліці св. Петра, але про Воскресення Христове ніхто не думав і не згадував, — говорилося про Дон Боска. А щодо священників, які забувають, що вони — насамперед українці, маємо приклад того і в Римі, де о. Чорняк не міг залишитися в нашій “Громаді”, бо в ній знаходяться студенти, які “думають інакше, ніж він” (буквально!), — отже в такій “Громаді” він не може працювати, бо праця, мовляв, може бути тільки там, де всі думають однаково (буквально). Даремно я його впевняв, що “Громада” існує лише на те, щоб витворювати насамперед серед самих українців почуття національної солідарності, що повинна бути понад ріжницями в “думках”, чи в “віруваннях”. А під впливом о. Чорняка покинув “Громаду” і о. Фурикевич...

Такі наші новини. Поза тим усе добре.

З тим здоровлю Вас щиро і прошу не забувати всієї нашої родини в Ваших молитвах.

З щирою пошаною і відданістю...

П.С. Сьогодні одержав запрошення на відкриття міста Сабавдії, яке відбудеться з участю короля і королеви в неділю 15 квітня о год. 15:30. О годині 15 будуть закриті всі під’їзди до Сабавдії. Нас, чужинецьких журналістів, привезуть вчасно міністерські автобуси.

15 квітня

Сьогодні народилося в Італії нове місто — Сабавдія — молодша сестра Літторії, що виникла два роки тому, недалеко від Риму, на колишніх Понтійських болотах.

Літторія і Сабавдія — діти організаційного генія італійського диктатора.

Там, де білють тепер мури міських будинків, де підносяться високо вгору башти управи та дзвіниці церков, ще три роки тому простягалось непрохідне болото. Дня 14 лютого 1931 р. голова організації кол. вояків, що перебрала на себе меліорацію земель для їх пізнішого розподілу поміж безземельними членами своєї організації, вперше розмовляв із Муссоліні про перспективи осушування Потійських боліт, які вкривали величезні простори між Вольськими, Авзонінс та Лепінськими горами з одного боку і Тиренським морем, з другого. Протягом мало не 2.000 років, починаючи від давнь-римських імператорів, виникало чимало проєктів щодо осушення цієї території, загрозливого осередку малярії, але ані один із тих проєктів, за браком відповідних засобів і, головню, за браком відповідної енергії і рішучості, не був виконаний.

Уряд Муссоліні може похвалитися, що зумів доконати те, перед чим відступали його попередники.

30 червня 1932 р. Муссоліні заклав перший камінь Літторії, а 18-го грудня того ж року її вже було покликано до офіційного життя.

5 серпня 1933 р. Муссоліні закладає перший камінь Сабавдії, а сьогодні 15-го квітня 1934 р. король і королева покликали до життя і це нове місто, що робиться, разом із Літторією, осередком двадцяти менших містечок, охрещених всі іменами місцевостей, де відбувалися за світової війни найважливіші для Італії бої — Борго ді П'яве, Борго ді Граппа, тощо. Тисяча триста п'ятдесят родин кол. вояків знайшли вже собі тут затишні й привітні хати з приналежними шматками меліорованої землі, де вже зеленіє густа пшениця.

Шляхів проведено тут на 416 кілометрів; каналів для стоку води в море прокопано 1756 км. Зрушено землі під час робіт 9.800.000 куб. метрів.

На запрошення Організації кол. Вояків, я теж мав можливість приглядатися інаугурації цього міста та оглянути потім його будови та наоколичні роботи.

Положення Сабавдії — чудове; на березі прегарного озера, зовсім близенько від моря, серед лісу, який завдав основникам міста теж не малі труднощі. Нема сумніву, що з часом тут виникне поважний туристичний осередок. І то тим більше, що саме з цієї місцевістю зв'язується легенда про славного троянського героя Енея

(“Еней був парубок моторний і хлопець хоч куди козак...”) та чарівницю Цірцею: найближча мальовнича гора, що стрімко підноситься з моря, носить назву небезпечної красуні.

Будинки Сабавдії побудовано в новому раціоналістичному стилі, без зайвих прикрас, без кривих ліній, без колон і аркад, але з чисельними терасами. Треба признати, що для маленьких будиночків, цей стиль надається дуже добре. Зате великі будинки — театр і кінематограф, міська управа, домівка місцевого відділу партії, домівка кол. вояків — нагадують зовнішнім виглядом звичайні касарні і не надто ваблять зір. Але в середині мають багато світла й повітря.

Нове місто нараховує 29 вулиць, п'ять площ, десять великих будівель, з котрих найкраща — палата пошти та телеграфу, і 1027 житлових мурованих домів.

Досі повернено в оброблені поля 41.600 гектарів болота:

—“Ось війна, яку ми волиємо!” — сказав Муссоліні минулого року при інавгурації Літторії, натякаючи на ті труднощі, що їх приходилося переборювати в боротьбі з природою та станом ґрунту.

“Ми встановлюємо новий суспільний лад, — повторив він сьогодні кореспондентові “The New York Times”, — і ми не хочемо перешкод у цій нашій організаційній роботі... Тут ніхто не бажає війни. Забезпечте нам бодай десять років миру...”

16 квітня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 13 квітня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Вашого листа одержав. В першу чергу хочу порушити справу 50 фр. Я не виключаю, що забув їх вложити в коверту. Одначе, прошу на всякий випадок спитати Мілька, чи не вложив я помилково тих 50 фр. до його коверти. Крім того, бажано було б придивитися (якщо, очевидно, Ви ще не знищили коверти), чи часом по дорозі десь не витягнуто з коверти тих грошей. Одначе, ще раз зазначую, що не виключаю можливости, що взагалі забув я їх вложити. На майбутнє пересилатиму Вам гроші не в листах, але поштовими переказами.

В залученні пересилаю Вам критичні завваги Органського до Богушевої статті та прошу Вас дуже забрати голос у цій справі. Питання незвичайно важливе, бо від правильної його постановки залежить узагалі успіх нашої акції на СУЗ.

Далі пересилаю Вам витяги листа до Окея і мою йому відповідь, відомості з карпатівського терену та звіт із діяльності Товариства “Січ” у Відні.

У відповідь на Вашого листа хочу подати Вам ось такі мої завваження:

1. Ви правильно здогадуєтесь, що Єреміїв мусить стояти в зв'язку з Макогоном і, мабуть, одержує від нього фонди. Що дійсно справа так маєтсья, наводить на це ще один факт: Вам, мабуть, Андрієвський писав, що Єреміїв та Перебийніс (цей останній, за моїми відомостями, теж у зв'язку з Макогоном і навіть вироблював йому плян для його вілли в Парижі) задумують улаштувати виставку образів і гравюр у Римі. Думаю, що це ідея Макогона. Через таку виставку він хоче зачепитися за Італію. Я вже Вам, мабуть, згадував, як надзвичайно опікувався Інсабатом Макогін під час перебування його в Парижі. Агент Мак-на на паризькому ґрунті майже щодня заходив до Інсабата та пропонував йому всякі услуги. Хотів його зв'язувати з різними українцями, мабуть, для того, щоб у той спосіб бути присутнім при балачках Інсабата з різними українцями та збирати розвідочний матеріал. До Парижу приїздила навіть сама Макогониха для побачення з Інсабатом та запевняла його, що всеукраїнський конгрес тепер представляється неповажною справою, та що Макогін поробив успішні старання, щоб на місце всеукраїнського конгресу скласти по змозі якнайскорше комітет із представників різних українських земель, який гідно міг би репрезентувати українську справу перед чужинцями. Коли Інсабато хоче, то Макогін може той комітет запрезентувати Італії вже в найближчому часі. Назвиск осіб, які мали б входити в той комітет, дружина Мак-на Інсабатові не подала.

З уваги на все це, я відписую Андрієвському, що б не давав гравюр у розпорядження Єремієва, бо, хоч ідея виставки сама собою прекрасна, цілі, яким вона евентуально має служити, та ті особи, що будуть замішані в організацію тої виставки, не дають нам абсолютно гарантії, що того роду виставка буде корисна для української визвольної акції. Одначе, щоб нам не закинули руйництва, мовляв, ми протиставимося всяким корисним починам, я вважаю, що нам треба поважно подумати над тим, чи нашими власними силами й засобами не вдалося б нам такої виставки зорганізувати. Подумайте над тою справою і напишіть мені Ваші міркування.

За інформації в справі Карева Вам дякую. Радий, що справа взяла такий оборот. Ваші інформації пересилаю в копії Ярому, щоб під час балачок із Каревим він був зорієнтований про все те, що робив Карев на Вашому ґрунті.

Я Вам свого часу згадував про поїздку до Будапешту. Думаю, що тепер ця справа стає щораз більше актуальною, і нам треба приступити до реалізації нашого пляну. Делегація мала б складатися

з Вас і Курмановича. Бажано було б ще перед Вашим виїздом скласти відповідний меморіал, який — у залежності від вислідів Ваших балачок на місці — мали б Ви опісля передати відповідним чинникам. Заходить тільки питання, чи цей меморіал мав би бути наскрізь тільки інформативний, чи залучити теж, як це було в меморіалі до японців, якісь конкретні побажання. Прошу Вас подумати над тою справою і евентуально, беручи за базу наш меморіал до японців, постаратися скласти проект такого меморіалу для мадярів. На мою думку, така поїздка повинна б відбутися десь у першій половині травня.

Здоровлю Вас щиро...

17 квітня

Написав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Отримав вчора Ваш лист із 13 квітня з усіма вельми цікавими матеріалами. Мілька про гроші не питаю, бо він живе тепер поза Римом, в Браччано, задля ощадности і щоб краще студіювати, бо в квітні в університеті цього року нема лекцій. Проте, констатую, що зараз же після отримання листа від Вас (якого я йому передав), він приїздив до Риму, щоб позичити гроші з загальної студентської каси, що знаходиться в мене. Коли б він знайшов у коверті тих 50 фр., не потребував би цього робити. Потім я не припускаю думки, що він міг би не сказати мені про знахідку в своїй коверті 50 фр., про призначення яких нічого не знає. Виключаю це з повною рішучістю. Думаю, що Ви просто таки забули вкласти гроші до коверти, бо на коверті немає слідів, що її було відкрито. Але, певно, буде краще пересилати гроші поштовими переказами.

Щодо зауважень Органського до статті Богуша, то я цілком з ними погоджуюся. Статті Богуша я просто не надав значення, себто прочитав її, як статтю, і, як така, вона видалася мені доброю. Але я ніколи не думав, що вона могла б “позначити новий етап нашої чинности на СУЗ”, як то видалося Стобареві. У моїх поточних статтях я мав нагоду висловлюватися про Скрипника, і я висловлювався, з нашої точки погляду, безперечно негативно. Я припускаю, що він був ідейною людиною і навіть до певної міри українським патріотом, але, як український політик, він зробив фатальні помилки, які його привели зрештою до самогубства. Тим самогубством він навіть сам визнав свою тактику помилковою, — отже чи можемо ми похвалювати вже й після його смерті подібну тактику?!

Наше завдання полягає саме в тому, щоб поборювати безоглядно політичне москвофільство і вказувати в наших публікаціях єдино правильний шлях українського **націоналізму**, що не йде на компроміси з займанцями, поки вони залишаються займанцями. Це тим більше, що, як каже Органський, — “це не означає, що, йдучи в Україну, ми повинні пропагувати гасло “смерть комуністам!”, “бий комсомольців!” і т.под. Це було б безглуздом, бо змусило б усі ті чинники боротися проти нас, а тим самим за Москву, просто вже з інстинкту самозбереження...”

Рішуче під цим підписуюсь. Але саме це останнє твердження Органського примушує мене піднести ще одну справу, яка, без сумніву, стоїть у зв'язку з вищезазначеним питанням. Все таки наша діяльність не повинна обмежуватися на саму критику, і навіть не на саму конструктивну діяльність, що служить прикладом і дороговказом для інших, але й на відзначування позитивного бодай у тих групах, які хотіли б іти з нами, але не мають на те ще ні сили, ні відваги. Це, як знаєте, моя стара точка погляду, до якої я все вертаюся. Знову і знову тверджу, що треба підтримувати і підбадьорювати всіх тих, що хотіли б іти нашими слідами, але ще не вмюють того робити. Я не вірю в те, що кожний грішник — безповоротний грішник, і мені безконечно противні всі оті фарисеї, які, б'ючи себе з патосом в груди, дякують привселюдно Богові, що вони не родилися такими грішниками, як всі оті “теж-націоналісти”... Таких фарисеїв, на жаль, серед наших націоналістів сила, і, як виказує Ваш останній досвід із Зевесом, він сам хворіє чимало на те фарисейство.

Але йдімо далі.

Ваші інформації про Єремієва і Макогона дуже цікаві.

Що ж до виставки, то мені писав у цій справі Андрієвський. Тоді я відповів йому, що, коли хто має час і охоту робити таку виставку в Римі, то хай собі й робить. Роботи досить для всіх. Мене особисто ідея цієї виставки не спокушає, бо вона вимагає насамперед грошей, а потім багато часу. Але, зрештою, коли б хтось зібрав відповідну кількість експонатів, що могла б гідно зарепрезентувати українське мистецтво, то я міг би тим зайнятися або сам особисто, або доручивши комусь із “Громади”. Залю я міг би дістати в нашому Клубі Зак. Кореспондентів, де міститься також й найаристократичніший клуб Риму — “Чіркольо ді Рома”. Але треба грошей на видруккування каталогів, запрошень та на “вернісаж”...

Коли б відповідний ансамбль експонатів був би цілком певно зібраний, я спробував би зацікавити цею справою нашу “Громаду” і з боку фінансового, хоча тут справа стоїть майже безнадійно, бо, з виходом із нашої “Громади” священників, що ніяк не хотіли

примиритися з “безбожництвом” та “непоштивим до них відношенням” наших студентів, залишилася в “Громаді” сама голота.

Але все таки, повторюю, насамперед мати той ансамбль експонатів.

Перед своїм відїздом Карев ще мені телефонував про Казенбекова, що все добивається побачення з Муссоліні. Казав він мені також, що має вістки з Парижу, що Токаржевський був у Барту і в Думерга, і що мав з ними переговори, які останніми часами затрималися. Карев в успішність тих переговорів не вірить, але відмічає самий факт прийняття Токаржевського в таких поважних осіб. Він дуже хвалить Вишиваного і впевняє, що він ще багато зробить для української справи. Проте, зазначає, що Вишиваний ніколи не міг би бути провідником руху, але тільки помічною силою, головню через свої зв'язки, та, зрештою, як вельми поважна противага всяким претендентам в роді Скоропадського та Макогона. Карев мав, по дорозі до Берліну, заїхати до Вас у Женеві, але не знаю, чи це зробив, бо мав тільки проїзну візу.

Щодо поїздки до Будапешту, то коли треба їхати, то я поїду. Лише відразу зазначаю, що я проситиму якнайточніших інструкцій, бо для мене ще досі неясно, що саме ми можемо мати тепер із Будапешту. Я думаю, що в цій справі треба порозумітися з Вишиваним. Це місія дуже трудна, і можна наробити в ній великих помилок. Щодо меморандуму, то я проситиму від Вас французького тексту меморандуму до японців, — його можна буде відповідно скоротити і додати те, що відноситься до Підкарпаття. Добре було б, щоб цю частину обробив хтось із тих, хто писав той меморандум до японців, бо, признаюся, не маю належного хисту до писання меморандумів, а меморандум до японців написано дуже добре. Також я проситиму поставити належно грошеву справу на час поїздки, бо я не матиму можливости витратитися.

Ваше листування з Океєм незвичайно цікаве. У нас досі, на мій погляд, не дооцінювано значення Англії в нашій справі, головню щодо СУЗ. Я порушив цю справу (дуже посередньо, але для Вас, буде зрозуміло) в моєму останньому “огляді” для Розб. Нації. Натиск Советів на Англію в Азії останніми роками дуже зріс, і проблема суперництва двох імперіялізмів стає все більш загрозлива. Я певний, що, при відповідному ставленні справи, Англія була б рада мати в нас доброго спільника для розвалу російської імперії, що знову відроджується...

Пригадав собі в цей момент і, щоб не забути, приписую: після

довгої перерви, бачився я знову, при інавгурації Сабавдії, з Жентізоном, кореспондентом паризького “Ле Темпс”, і звернув його увагу на останню статтю в українській справі, вміщену в його часописі, де було перемішано горох із капустою. Він сказав мені на те, що, коли я маю якийсь фактичний матеріал, то було б добре, що б я написав відповідну статтю, а він береться її вмістити, змінивши належно стиль. Отже, в цій справі я хочу просити Вас попросити Андрієвського, чи Богуша, скласти відповідну статтю, бо я не почуваю себе в силі, бо, як і Окей, не знаю, що саме можна подавати до “Ле Темпс”, а чого не можна. А цю нагоду треба було б використати. При цій нагоді добре було б пустити і Вашу коротеньку біографію.

На цьому покищо кінчаю. Лирик готує нову статтю для “Дванадцятого Року” (тижневик для молоді В. Муссоліні, про який я Вам писав: його заголовок відноситься до вибуху фашистівської революції і з кожним роком відповідно відмінюється, себто минулого року цей тижневик називався “Рік Одинадцятий”, а будучого року називатиметься “Рік Тринадцятий”) про демографічний рух — зріст населення — в Україні. Редакція сама попросила статтю на цю тему, - вона, мовляв, буде цікава не тільки для сина, але й для батька...

Більше новин немає. Вітаю щиро...

18 квітня

Регіструю копії листів Окея з Лондону до Є. Коновальця:

Лист із 19 лютого 1934 р.:

... Був я в Форейн Офіс і говорив знову з Мр. Колієром. Нав'язуючи до моєї перед тим переданої записки, він сказав, що багато з того, що я писав, вони вже знали, але також довідалися багато нового, а головню про наш націоналістичний рух. Сказав теж, що цю записку давав читати й іншим особам, які цікавляться українським рухом.

Я ставив йому безпосереднє питання, чи, на його думку, націоналістичний рух може рахувати на якісь симпатії серед англійців, бо, наскільки мені відомо, всякий націоналізм тут засадниче досить несприйнятний. Та, додав я, як уже вияснено в записці, наш націоналізм трохи відмінний від інших, бо ми — поневолена нація, яка домагається своїх елементарних прав, і не змагає до будь-якої агресії на інші народи.

Він дуже об'єктивно на це відповів, що в Англії є різні групи, є

консерватисти, ліберали і соціалісти, а також фашисти; крім того, є ще різні впливові люди й групи, які мають свої окремі погляди, так що це вже річ наша знайти собі серед них симпатиків. Очевидно, за тими симпатіями нема чого шукати серед соціалістів, бо ці — прихильники Сов. Росії, і те, що ми вважаємо там злим, вони саме хотіли б завести тут у себе дома.

— Ми, — сказав він також, — не маємо нічого засадничого проти націоналізму, тільки хіба проти зв'язків із п. Розенбергом та націонал-соціалістами...

На це я зараз же відповів, що ми з ними не маємо нічогосіньки спільного, що Німеччина нині хворобливо русофільська, що між німцями і російськими монархістами має бути тісний зв'язок і співпраця в напрямі відбудови старої російської імперії, в якій переважали б впливи Німеччини; що в цьому пляні має також відіграти ролю бувш. гетьман Скоропадський, як референт української справи; що всі позначки вказують, що Німеччина повернулася назад на свої старі політичні шляхи, а саме Берлін-Багдад, тільки через Австрію, Чехословаччину, а відтак Україну; що це нас також занепокоює, бо ми здаємо собі дуже добре з цього справу, що в цій концепції Україна буде грати ролю не суб'єкта, а тільки об'єкта: Німеччина поділиться впливами з Росією, яка буде задалеко, щоб їй самій німецька експансія на схід могла безпосередньо загрожувати. Націоналісти мають своє Бюро в Берліні, з якого ведуть проукраїнську пропаганду, стараючись зискати собі і серед німців симпатиків. Та цьому нема чого дивуватися, бо Німеччина — все таки сила. Це правда, що серед націоналістичних провідних людей були особи, які вважали Німеччину за природного союзника проти Польщі, але тільки проти Польщі, та й вони після підписання німецько-польського пакту не-нападу перестали німців за таких уважати.

Колієр слухав це уважно і відповів, що моє заперечення йому вповні вистарчас. Проти нашої пропаганди в Німеччині ніхто нічого не може мати, що це всім відомо, що ми починаємо робити...

Останнє речення він сказав трохи з натиском, і я не можу додуматися, що він під цим розумів і чи взагалі чи думав щось інше, ніж те, що сказав...

Щодо голоду, то погоджувався зі мною, що в Україні цього року не буде краще, ніж попереднього. Я набрав переконання, що вони краще від нас знають, що там діється. Казав теж, що був у нього в цій справі і Кол. Мелон, Мр.Сміт і Місіс Крісті з Т-ва Квейкерів.Всі вони радилися його, якби допомогти Україні, та він не міг їм багато порадити, бо Сов. Уряд у першій мірі сам проти того виступає. Місіс Крісті він порадив звернутися до одного жидівського товариства, яке

пересилає успішно на Україну харчові пакунки. Натякнув також, що коли б Росія належала до Союзу Націй, то можна було б натискати на неї.

Передаючи йому чергову записку про українські справи, я запитав, чи не думає він, що було б добре, коли б Англія взяла в українській справі ініціативу.

На це він виразно відповів, що його уряд у приязних дипломатичних зносинах із тими урядами, з якими ми боремося, так що він, як представник свого уряду, не може в цій справі нічого почати.

Я передав йому також книжку про голод, що видало Об'єднання.

Відходячи, я порушив також справу мого побуту і просив, чи він не міг би мені щось у цьому порадити.

Він сказав, що б я покликався на тих людей, яких я тут в Англії знаю:

— Бо бачите, — сказав він, - я ще вас не зовсім добре знаю.

Та по хвилі додав:

— Скажіть, що ви приходили до мене, і можете покликатися на моє ім'я, а я скажу, що ви не большевицьких поглядів.

В одному місці в часі нашої розмови, говорячи про Мелона, він сказав:

— Та він працює з паном Макогоном, якого ви не маєте причини любити...

І тут голосно засміявся.

Я знаю добре, що попереднього разу я йому нічого не сказав проти Макогона, так що я з цього роблю висновок, що Макогін певно нас тут дуже чорно змальовував, коли не сам, то через Мелона, якого втримує Макогін. В останній стрічі з Кисілевським я сказав йому про це ще й додав, що Макогін мав нас добре посмарувати. Кисілевський відповів, що ні, а потім сказав:

— Можливо, давніше, коли між нами і ним велася боротьба.

Щодо записки, яку йому останнього разу я передав, то я просив би висловити Ваші завваги. Я бачу, що я мушу їм говорити більше отверто про наші справи, бо це єдиний спосіб направити ту "кондуїту", яку ми тут маємо.

Мовчанка І. мене дуже непокіть. Та думаю, що ми дістанемо відповідь, як він поверне з України. Нераз мені лізуть до голови чорні гадки, що, може, ми замало секретні, що, може, наші вороги видобувають тайну наших тягів та опісля компромітують нас видобутими відомостями в очах тих людей, з якими ми переговорюємо... Та, може, ці гадки зовсім безосновні. Точно мусить бути хтось, хто точно за цим слідив би.

Був у Лондоні д-р Панейко і заходив кілька разів до мене. Як

причину свого побуту тут подавав, що виїхав стрінуги сина, який має приїхати з Америки, але чомусь не приїхав.

Ми говорили на різні теми. У відношенні до галицьких справ ми зовсім годилися. Він нині відноситься до ундистів так само, як націоналісти. Але в відношенні до Вел. України ми дуже різнилися. Він дуже заражений москвофільським духом. Не вірить у Вел. Україну і тамошніх людей шанує менше, ніж росіян. З великою пошаною ставиться до російської літератури. Мої непохвальні епітети щодо московської нації його видно вражали. Та я не хотів дуже загострювати наші відносини. Ми розійшлися по-приятельськи. Він дав мені поручальний лист до Сітон Вотсона, а також обіцяв дати до Вікгема Стіда. Останній ніби тепер загралицею. У Сітон-Вотсона я був нині, але не застав його в Офісі. Перед хвилиною телефонував до нього, але мені сказали, щоб я кликав завтра до його дому.

Вас. Вишиваний прислав мені три поручальні листи — до Ворд Прайса, головного адміністратора преси Ротерміра, до сера Мослі і до Кол. Мелона, про якого вже була згадка. Ці листи переслав мені незапечатані, і я їх читав. Поручає мене якийсь п. Елліс, кажучи, що я в тісній співпраці з Вас. Вишиваним. Сам Вишиваний просить мене, що б я не соромився його імени та не заперечував факту, що я з ним у співпраці. Боюся, що з цього можуть вийти непорозуміння, тому вважаю потрібним втягнути Вишиваного до ОУН, бо зв'язки, які він мені передав, для мене незвичайно цінні.

Фашистівський рух шалено розростається, і ніхто не може знати, що в найближчому часі може статися. Ротермір став здекляровано піддержувати Мослея, а він тут — неабияка сила. Правда, що англійські фашисти нині фінансово досить бідні: самі стараються видусити від когось гроші... Але, приглянувшись докладніше тутешньому життю, чим раз більше приходжу до переконання, що нам за фактичними зв'язками треба в першій мірі шукати такі серед співзвучних нам течій, себто серед фашистів.

Лист із 22 лютого:

...Тільки-що повернувся від Сітон-Вотсона, і трохи мені легше на душі. Я телефонував за ним кілька разів усюди, і важко було мені до нього дістатися. Тому я рахував, що він дасть мені тільки пару хвилин щось сказати, і з тим я відійду. Та я мило розчарувався. Ми говорили цілі дві години. Він трохи русофіль і старався мене спочатку переконати, що, коли большевицький режим провалиться, то новий російський уряд наладнає з Україною дружні відносини в той спосіб, що дасть їй широку автономію, або й федерацію.

Я сказав, що це — виключене, та доказав йому — чому.

Після довгих дискусій він почав годитися зі мною. Та на всякий

випадок я закинув йому в голову цілком нові думки, про які, як він признався, досі не мав поняття. Просив мене заходити ще. Я дав йому свою записку та, очевидно, прирік, що ще заходитиму.

Він тут також професором Слов'янського Інституту, так що не виключено, що, щоб бути з ним у ближчому зв'язку, я запишуся туди на студії.

Про нашу Організацію я сказав виразно, що вона нелегальна. Коротко кажучи, я не крив нічого.

До того Інституту записаний також і д-р Кисілевський, але він про це мені нічого не згадував.

Передучора був я також у головній квартирі британських фашистів. Говорив із шефом і заступником відділу пропаганди. Я сказав, що приходжу від української націоналістичної організації, яка має чимало спільного з фашистами. Це їх дуже зацікавило. Про Україну знали мало. Знали тільки, що бореться завзято проти большевиків, що лежить на дуже важливому географічному просторі, а саме між Європою і Азією, та що має в себе багато жидів.

Щодо жидів, то він додав, що ми будемо мати з ними багато клопотів.

Я відповів, що ми — не антисеміти, бо антисемітизм — ірраціональна, нічим неоправдана ненависть, але ми поборюємо жидів, бо жида все шкодили нашим інтересам. Він погодився зі мною і сказав, що аналогічно стоїть справа і в Англії.

Питав я його, яка буде їх політика в відношенні до Росії, на що він відповів, що буде далеко гостріша, ніж тепер.

Ми запускалися також у деякі філософічні питання, в яких показувалося, що ми цілковито погоджуємося.

Він обіцяв поручити мене мр Томсонові, який, як він мені говорив, незвичайно впливова людина, яка цікавиться українською справою.

До Мослі я тепер не можу дістатися, бо він хворий.

Він висловлював гадку, що вони, брит. фашисти, прийдуть до влади вже протягом найближчих місяців. І це не виключено.

Вертаючись до Вотсона, то він мені також натякнув, що, коли ми рахуємо на цілковите відірвання і від Росії і від Польщі, то без помочі Німеччини не обійдемося. Я відповів йому те саме, що я сказав Колієрові. Це його досить зацікавило.

Заміток до присланих документів не роблю, хоч вони дуже цікаві. Дуже цікаві й місцями зовсім влучні замітки Органського, але я ніяк не можу зрозуміти, чому в нього така ненависть, і то засаднича ненависть, до фашизму, чи гітлеризму. Це ж стихія, яка нині захоплює світ, і ми якраз та течія, що має тій стихії відповідати.

Певно, що ми не сміємо наосліп малпувати інших просто тому,

що ми маємо відмінні від інших завдання і живемо серед цілком відмінних відносин, але засадничо ми не повинні цієї стихії цуратися. Дивно, мабуть, вразили б Органського слова Мослі, який, не вважаючи на запевнення Муссоліні, що фашизм — італійська питома течія, таки твердить, що це початок — світової течії. І така культурна нація, як англійська, не тільки що не соромиться поширювати в себе цю духову течію, але устами свого лідера каже, що “нема нас за те осуджувати, що ми копіюємо італійців. Ми від Риму дістали багато розумних речей, які лягли в основу нашої культури, то чому соромитися фашизму?”

У висліді вони прийняли не тільки зміст, але й форму, себто чорні сорочки, назву і навіть емблему, себто в'язанку різок із сокирою.

Очевидно, ми не можемо занадто копіювати інших і мусимо мати на увазі наші можливості і обставини. Щодо цього я ніяк не висказуюся, бо собі на сором признаюся, що досі не знаю, чи ми, себто ОУН, має якийсь статут, чи регулямін, чи ні. Я знаю, що це треба урегулювати, та мені особисто це не важно.

3 листа з 9 березня 1934.

... Біля мене нічого незвичайно нового. Говорив я з головним адміністратором концерну лорда Ротерміра, м-ром Ворд Прайсом. Він сам цікавився справою, але говорив, що починати тепер кампанію в цій справі неможливо, бо просто читачі питатимуть “пощо?” Одначе, коли б ця справа прийшла на чергу дня і активізувалася, то тоді він готов піддержати нашу справу.

Спочатку він також виявляв свого роду русофільство, кажучи, що англійська загальна опінія ледве чи одобрила б “балканізацію Сх. Європи”.

Я відповів, що це не буде ніяка балканізація, бо українська держава, буде одною з більших світових держав, начислюючи понад 50 мільйонів людей. Крім того я старався доказати, що створення такої держави буде мати посередні й безпосередні впливи на британську імперію; що Росія багато псує в Азії британським інтересам, це ж відома річ. Як довго Москва панує над Україною, так довго вона мусітиме мати автократичний режим, що все буде встрявати в азійські справи.

Він погодився зі мною, кажучи:

— Можливо, ви й маєте рацію. Мабуть, було б краще відділити Україну зовсім від Росії...

Я залишив йому дві свої записки.

Був я також кілька разів в головній квартирі британських фашистів і з деякими з їх лідерів заприятелював. В їх офіційному органі “Фашіст Уік” (“Фашістівський Тижневик”) було в наслідок того дві статті. Але в першій з них, через незнання справ, у зовсім добрій вірі,

дописувач згадав також про Скоропадського. Коростовець, м. і., посилає до них свої статті й Інвестиґейтора, але вони досі нічого з його матеріалів не використовували.

Я після того написав до директора “Рісєрч Департаменту” м-ра Гілмора, з яким я досить близько зазізнався, автора цієї статті, та вияснив йому справу, очевидно, в дуже делікатний спосіб. Цього тижня він написав другу статтю про українські справи і цим разом опер своє писання на моїй записці, з якої деякі місця переповів живцем. Крім того, він написав мені листа, що б я його відвідав.

Я був у нього, і він сказав, що він хоче для української справи, а точніше для ОУН зробити добру рекламу та хоче написати обширнішу статтю та помістити в одному щоденнику, що має мільйон тиражу. Я дав йому інформації про наш рух, але признаюся, що був у досить великому клопоті, бо не знаю, що властиво можна подавати, а що — ні.

Я вияснив Гільморові ці труднощі, і він мене зрозумів.

Коли ми хочемо робити пропаганду для ОУН, то мусимо за всяку ціну добре розміркувати в центрі, що саме можна подавати чужинцям, а що — ні.

Ми погодилися в той спосіб, що я даю йому інформації, але він у ніякому разі не дасть до пізнання, що ці відомості походять із наших джерел.

Сам Гілмор досить симпатичний шотляндець, але не дуже поважний. Він хоче з цього зробити драму. Та це не шкодить: щобільше про нас пишуть, то краще, хоч би навіть писали помилкові речі.

Цього місяця появилoся дуже багато заміток і статей в поважних місячниках про нашу справу. В приблизно такому ж дусі, як у “Інґліш Рєв’ю” була довша стаття Могґеріджа в “ХІХ Сенчюрі.”

З німцями треба якнайскорше вияснити справу, себто, якщо вони дійсно наші союзники, то мусять і як союзники поводитися, і тоді, очевидночки, ми не зможемо вести проти них ніякої кампанії. Коли ж вони не наші союзники, то ми це повинні гостро замаркувати і повести рішучу відповідну пропаганду. Бо марка “германофілів” без ніяких виглядів на фактичну німецьку поміч вам тільки шкодить і ні чим не оправдана.

У цій справі я просив би точних інструкцій, як також повторюю своє прохання, щоб Ви висказували час-від-часу свої думки щодо моїх записок, бо деколи, маючи на увазі добро всієї організації і всієї нації, я гублюся, і у мене родяться сумніви щодо доцільности моїх кроків.

Також просив би я поладнати якось справу з Банком у Базі, про яку я вже згадавав давніше. Вони знову писали до мене листа й

прислали відносно цього літературу.

Копія листа полк. Є. Коновальця до Є. Ляховича з 29 березня 1934 р.

Вельмиповажаний Товаришу Окей!

Ваш лист до мене, в якому Ви пишете про потребу вироблення підстав нашої заграничної політики й тактики, далі Ваш лист до Стобара, якого копію Ви мені переслали, врешті коротка інформація в листі Грибівського до мене, мовляв, Ви знаходитеся в не дуже то гарних настроях, та що при прощанні ніби то жартівливо переказували через нього до американців, що б вони Вас сподівалися на травень, та вкінці те, що Ви скаржилися, що не знаєте, як ставити справу в зв'язку з Карпатовими приятелями, — про що Ви мене запитували, але я не дав Вам відповіді — все це примушує мене обширніше в нинішнім до Вас листі розібрати весь той матеріял.

1. Проти Вашого наміру виробити підстави нашої заграничної політики та її тактики нічого завважити не можу. Навпаки, того роду намагання з Вашого боку можна тільки якнайгарячіше повітати. Одначе, звертаю Вашу увагу на те, що того року намагання були роблені різними нашими членами вже декілька разів, зокрема основний в тій справі реферат предложив був свого часу З. Пеленський на 1-му конгресі, а далі кількома наворотами старався з'ясувати цю справу саме Стобар, як політ-референт. І коли тепер я переглядаю ті реферати і взагалі весь той матеріял відносно усталення напрямних у нашій закордонній політиці, то переконуюся, як незвичайно важко було протягом післявоєнного періоду переводити аналізу міжнародного положення, а зокрема ставити прогнози щодо політики поодиноких держав на майбутнє.

Скільки в тому матеріялі суперечностей, скільки можна знайти там тверджень, які після відносно навіть недовгого часу саме життя вповні перекреслювало! Бачу, що основним промахом всіх тих наших намагань було те, що ми, беручися до з'ясування підстав нашої міжнародної політики, не виходили з тих тенденцій, які являються основними для поодиноких держав, а тільки часто-густо давали себе заманювати на бездоріжжя різними тактичними і тільки на короткий час обчисленими потягненнями, які робили в різних часах уряди поодиноких держав. Були часи, що ми захоплювалися, напр., Союзом Націй, Пактом Чотирьох, загостренням відносин між Францією і більшовиками і на цій підставі старались робити різні комбінації. Одначе, саме життя дуже скоро ці комбінації перекреслювало.

На ділі, ми негайно після ліквідації наших визвольних змагань знайшли підстави нашої міжнародної пропаганди й політики.

Можливо, не були вони як слід науково обґрунтовані, а більше подиктовані здоровим інстинктом і інтуїцією, які казали нам шукати союзників у Німеччині, Італії, Англії і врешті в Японії, при чому головну увагу класти саме на Німеччину й Італію.

Відносно Англії, то наша політика на тому терені повинна зводитися до того, щоб у рішальний момент Англія не противилася, але була помічною, коли ті дві держави візьмуться до вирішення української проблеми.

Ми негайно після війни станули рівночасно на тому, що справа інтервенції, як її собі уявляли уенерівці, нереальна і, занявши до неї негативне відношення взагалі, ми тим самим окреслили і наше відношення до Польщі й Румунії. Не з'ясоване довший час було наше відношення до Чехословаччини. Останні події примусили нас і в цьому напрямку поробити відповідні заходи, щоб цю нашу нез'ясованість якнайскорше зліквідувати.

Оскільки ходить про Францію, то ми зразу станули на тому, що від неї безпосередньої, чи посередньої, помочі надіятися не можемо, і тому на цьому терені не проводили ми майже ніякої діяльності. Не виступали ми, одначе, проти неї, виходячи з того заложення, що Франція вправді помочі нам не дасть, але пошкодити може. Наша політика зводилася до того, щоб у рішальних моментах не мати Франції, як явного ворога, проти себе.

Про японську справу не буду згадувати, бо Ви про неї поінформовані. Наш погляд, що Японія вправді наш природний союзник, але що вона може допомогти нам тільки посередньо, вповні себе виправдав. Останні події дали нам змогу ввійти з тим чинником у безпосередній зв'язок, і я певний, що скорше чи пізніше до співпраці з Японією ми дійдемо.

Значить, як сьогодні справа представляється, активну політику, не тільки пропаганду, ми в даний момент ведемо на двох теренах: німецькому й італійському. Щойно після закріплення нашої діяльності на тих теренах, було для Організації доцільним і вказаним вислати свого відпоручника і на англійський терен, при чому Ваша акція на цьому терені повинна довший час обмежуватися саме до пропаганди української проблеми так, як ми її розв'язку собі уявляємо, і нашої Організації.

На мою думку, передчасним було б вже тепер робити якісь оферти чи то англійському урядові безпосередньо, чи яким будь англійським угрупованням, бо раз ми ще, силою об'єктивних обставин, не можемо бути таким контрагентом, з яким Англія могла б поважно почати балачки, а далі, що перше, ніж робити оферти, треба нам обов'язково серед англійської суспільности провести пропаганду тих саме ідей, які репретензує і за які бореться наша

Організація. Щойно після тої підготовної акції і після перестудіювання як слід англійського терену (це одне з дальших Ваших головних завдань), можемо ми думати над тим, у якій саме площині могла б бути в майбутньому наладнана співпраця mezi нами й Англією. Передумовою до цього має бути переведення дуже основних студій (і то по змозі якнайскорше) проблеми т.зв. Козакії і Кавказу та вирішення до них нашого відношення, бо без того входить в поважніші балачки з англійцями було б нам надзвичайно важко, небезпечно та недоцільно.

Тому й дивними видаються мені Ваші жалі, мовляв, я Вам не даю точних директив, як маєте Ви ставити справу зв'язку з Карпатовими приятелями. Зрештою, про цю справу я балакав з Вами у часі нашого побачення в Берліні. Для мене не улягало сумнівові, що потягнення сусідів Карпата супроти поляків можуть мати тільки переходове й часове значення, бо основні тенденції політики сусідів Карпата того роду, що між ними й поляками до якогось тривкого порозуміння прийти не може. Значить, це тактичне потягнення сусідів Карпата, як і наш теперішній провал на цьому терені не могли ні в якому разі бути причиною, що б ми з одного дня на другий могли змінити наше відношення до них і відразу перекидуватися в їх ворогів.

Оскільки ж ходить про вияснювання нашого відношення до сусідів Карпата перед Вашими сусідами, то ці вияснення не можуть бути інші, як саме ті, які Ви в балачках із поодинокими людьми їм давали, а саме, що ми в першій стадії нашої закордонної акції ведемо пропаганду для нашої справи по всіх державах, які зацікавлені в існуванні сильної Української Держави, а зокрема в тих державах, які, при вирішуванні в майбутньому відносин на сході Європи, будуть безперечно мати рішальний вплив і голос.

Коли я вже при справі нашої закордонної пропаганди і політики, то мушу ще раз пригадати Вам один основний наш принцип, якого ми досі намагалися придержуватися, і який безперечно нам допоміг на міжнародньому полі в відносно скорому часі стати таким чинником, яким зацікавилися поодинокі держави. А цей принцип зводився до того, що ми в нашій акції давали все першенство нашій внутрішній політиці над зовнішньою.

Виходили ми з того заложення, що тільки тоді, коли на самих українських землях ми будемо представляти собою чинник сили, з нами будуть числитися і закордоном. Цього принципу ми повинні й надалі придержуватись і то аж до того часу, доки дійсно не тільки на ЗУЗ, але й на СУЗ, не зродиться такий сильний націоналістичний рух, який дасть нам основи для ширшої нашої міжнародньої акції, який чито нас, чи тих, що прийдуть після нас, зробить контрагентом, здібним для переговорів і співпраці з чужими чинниками.

Врешті, в нашій закордонній політиці мусимо придержуватися й дальшого принципу, а саме — не йти по лінії найменшого спротиву, але, навпаки, ми мусимо твердо, хоч би навіть ціною тимчасового провалу, обстоювати наші ідеї й таку розв'язку української проблеми, яка не тільки в інтересі української великодержавности, але яка єдина, на наше глибоке переконання, може довести до упорядкування відносин на сході Європи. Тимчасових провалів і невдач та незрозуміння нас ми боятися не повинні, особливо коли в нас глибока віра, що наші позиції і наші рецепти єдино правильні. Бо, коли нас навіть у даний момент не зрозуміють і через те чужі чинники від нас тимчасово відсахнуться, то, по якомусь часі, вони, переконавшись в правильності голошених нами ідей, самі до нас прийдуть і будуть з нами далеко інакше балакати, ніж тепер. Взагалі в нашій закордонній акції мусимо виявити велику видержливість, твердість і терпеливість.

Через це було б теж недоцільним Вам негайно починати на Вашому терені ляяти сусідів Карпата, бо це була б там акція по лінії найменшого спротиву. Крім того, Ваші сусіди, мабуть, такій лайці не повірили б і інтерпретували б якраз зовсім інакше, ніж це було б нам бажане, а, крім того, в мене взагалі великі сумніви, чи того роду лайка сусідів Карпата перед Вашими сусідами була б доцільна.

Я глибоко переконаний, що між Вашими і Карпатовими сусідами скорше, чи пізніше, прийде до вирівнювання різниць поглядів відносно того, як мають бути упорядковані відносини на сході Європи. Врешті, таке остентанційно негативне відношення до сусідів Карпата ні в якому разі не примусить наших ворогів, чи противників перестати далі клеймувати нас, як німецьких агентів.

2. Переходжу до другого Вашого постуляту, а саме до потреби створення, на Вашу думку, центру, звідки мали б виходити інструкції відносно нашої міжнародної політики. Особисто я нічого не мав би проти того. Однак дотеперішня практика виказала, що для створення такого центру передусім треба далеко більше фондів, ніж ті, якими ми розпоряджаємо. Для того, далі, треба людей, які б не тільки визнавалися в справах міжнародної політики, але й стояли близько до всіх справ Організації, просто тримали руку на пульсі життя Організації й усього націоналістичного руху, та які врешті могли б увесь час присвятити якраз тим справам. Таких людей у даний момент підшукати важко, і то не так тому, що їх узагалі немає, але що фонди Організації не вистачають на те, що б їх уповні заангажувати для того роду роботи. Значить, ще, мабуть, довший час ці справи лежатимуть на мені, і, розуміється, їх я вестиму по моїй найліпшій волі і знанню. Помічними мені в цій справі мусять бути всі ті члени Організації, які мають доручення проводити нашу акцію в

поодиноких державах, себто, конкретно кажучи, Карпат, Онацький і ті молодші члени Організації, які в даний момент на берлінському й римському теренах себе до майбутніх завдань у тому напрямку підготовляють. Зрештою, коли в нас буде подостатком матеріяльних засобів, можна буде подумати над розбудовою нашого апарату, і тому я нічого не маю проти того, коли вже тепер Ви виробите й пропозите мені відповідний проєкт, як саме в майбутньому ведення агенд нашої міжнародньої пропаганди та політики має бути управильнене.

3. Натомість я вповні погоджуюсь з Вами, що теперішній час повинні ми використати на те, щоб приступити до розв'язки цілої низки ідеологічних і практичних питань, зв'язаних із нашою внутрішньою політикою. Безперечно, саме життя примушує нас багато таких питань розв'язувати з дня-на-день практично, але саме тому, що ми заздалегідь не маємо їх теоретично обробленими, така практична розв'язка питань, диктована самим життям, потягає за собою цілий ряд промахів, яких можна б було оминати, коли б теоретично вони, в нас були вже заздалегідь опрацьовані. Надіятись, що Донцов зможе нам багато допомогти, не треба. Особливо після останнього мого з ним побачення я утвердився в тому переконанні, що Донцов не багато нам буде помічним у розв'язці практичних питань. Все ж таки я далі обстоюю, що Донцова треба витягнути закордон і дати йому змогу працювати в тій ділянці, до якої він найбільше надається, себто доручити йому розрібку чисто ідеологічних питань і організації міжнародньої пропаганди. Через це я теж форсую справу конгресу ОУН, бо через конгрес можна буде найкраще примусити людей, якраз за згори укладеним пляном, опрацьовати теоретично цілий ряд питань, які для нас в даний момент найбільш актуальні.

Дуже турбуюся справою продовження Вашого пасу, і то з двох причин; що в випадку, коли Вам не вдалося б його продовжити, Ви мусіли б покидати бодай на деякий час теперішній Ваш терен, і через це перервалася б тяглість праці, яку Ви вже на тому терені почали, а далі, що Ви мусіли б вертатися до Америки, що спричинило б нам нові витрати. Взагалі я просив би Вас таке для нас важливе питання по зможі якнайскорше вияснити, щоб уже заздалегідь мав я змогу розглянутися за відповідними фондами, які будуть потрібні для фінансування такої Вашої поїздки.

На кожний випадок, прошу Вас докласти всіх зусиль, що б бодай ще один рік Ви могли залишитися в Лондоні.

На наступний тиждень постараюся переслати Вам 100 шв. франків на покриття Ваших витрат, зв'язаних із закупном машини.

Здоровлю Вас щиро...

21 квітня

Одержав листа від Дм. Андрієвського з 18 квітня:

ВШановний Пане Онацький!

Пересилаю в залученні для Вашої орієнтації листівку п. Єремієва. Разом з тим подаю мої загальні міркування, викликані листом Полковника.

Не бачу можливості і вважаю недопустимим робити старання, щоб започаткована Єремієвим виставка не відбулась, а натомість відбулась наша. Думаю, що такі наші старання скомпромітували б нас перед італійцями, бо для них певно засада національної солідарності видається не менше обов'язливою серед українців, як і деінде.

Зрештою, думаю, що ті старання нічого б не дали, і виставка таки відбудеться, наколи Єреміїв справді зробить те, про що пише. Отже: або ми (Ви, як один із організаторів, як один із експонентів) берем в ній участь, або ні. В обох випадках, крім користі для загально-українського престижу, була б політична користь для тих груп чи осіб, що до неї прислужилися.

В першій випадку, наша участь зрівноважила б ті користі, які УНР, чи Єреміїв, чи Макогін хотіли б із неї витягти для себе. В другій — наше ухилення з тої одної причини, що серед організаторів знайшлися наші внутрішні противники, нас би принизило в очах італійців, а вийшло б подвійно на користь тим противникам.

Це — щодо політичних вирахунків, полишаючи на боці питання загально-національного престижу, яке для мене не менше важить, як і групові інтереси. І то тим більше, що від піднесення його, виграє і наша акція. Але, здається, не для всіх ця сторінка має ціну.

Отже, практично: я вважаю, що ухилитися від виставки для нас просто небезпечно, бо скомпромітуємось. Натомість мусимо й можемо зробити з чисто єреміївської виставки загально-українську. Для цього Ви повинні встрянути в число організаторів, і то не з дозволу і ласки Єремієва, лише за допомогою італійців. Вам то ліпше видно, як! Думаю, що найліпше через Інсабата.

Прошу дуже розглянутися в тій справі і мені відповісти якнайскорше. В разі полагодження Вами справи на місці, і то не так формальної, як практичної, я вислав би мою збірку на **Ваші** руки. При тому міг би також написати до мого приятеля В. Січинського в Празі, який має також багатий матеріал, щоб він зробив те саме. В той спосіб Ви мали б два поважні козири на руках.

Думаю, що на цій справі виставки ми можемо і повинні виробити певну тактику, важну й для інших справ, і яка нам дозволила б, не

руйнуючи чужі започаткування, обертати їх собі на користь.

Чекаю Вашої ласкаво відповіді... Ваш...

Одержав також короткого листа від полк. Є. Коновальця з 19 квітня, в якому він переслав мені статтю Шемета, яка з'явилася в "Дер Слявіше Остен", що його "гетьманці почали недавно видавати спеціально для побороування нас", і копію листа Кашинського. Крім того, полковник просить повідомити його, чи були у нас паломники, а зокрема преосв. Бучко...

З огляду на те, що в цих "Записках" мені вже приходилося згадувати про Кашинського, відомого видавця книжок, як члена ОУН, реєструю його лист, що кидає світло на багато справ. Ось він:

До проводу ОУН

Через те, що мої приватні справи не дають мені можливості бути активним членом Організації, прошу не вважати мене більше її членом.

Для того, що ті закиди, що їх проти мене ширить п. Залізник, можуть відноситися ним і до того часу, коли я належав до Організації, пересилаю тут мої на них спростування. Коли б їх не вистарчало, можу додати ще пояснення та документальні дані, де це тільки можливо зробити.

Свій вихід із Організації вважаю за тимчасовий, бо, коли тільки зміняться обставини, що до цього виступу мене давно змушують, то я зголошуся наново й думаю, що до прийняття мене в члени не буде жадних перешкод.

Відень, 8/ІУ.1934 Д-р Павло Кашинський вр.

Спростування на вигадки п. Залізняка

Цими днями стало мені відомо, що п. М. Залізник у листах до різних осіб подає "факти", на підставі яких я являюся злодієм, дефравдантом, большевицьким, чи іншим, агентом, тощо. Нижче подаю всі роблені мені ним закиди й доводжу їх безпідставність.

1. Я спроневірив одержані від п. Кедровського з Америки 500 плюс 300 доларів.

Таких грошей я від п. Кедровського не діставав. Версія про них могла виникнути хіба тому, що я свого часу дістав був кількома ратами від книгарні “Січ. Базар” в Нью Йорку через п. Кедровського 300 дол. Про це повинен був знати й п. Залізник, бо з останньої рати позичив був я йому в березні 1924 р. 100 шілінгів, коли його донечка Оленка лежала в санаторії, засуджена лікарями на смерть. Він казав, що цим я йому зробив велику прислугу, бо він не мав з чого заплатити лікарям за консилиум.

2. Я спродав без відома Кедровського його російський словник Брокгауза і Єфрона за 2.000 шілінгів, а гроші привластив.

4 січня 1928 р. дістав я був доручення від Кедровського переслати йому до Америки його бібліотеку, що переховувалася в мойому магазині. При цьому писав він мені, що коли буде потрібно грошей на зв'язані з цим видатки, то я можу спродати згаданий словник. Щоб зробити на нього ціну, звернувся я до п. Свенціцького, директора Нац. Музею у Львові, з пропозицією купити цей словник для Музею. Цей відписав мені, що такого словника не потребує; ціна на нього ustalена на 250 зол. (тодішніх 250 зол. — 250 шіл.) За цю ціну спродав я п. Савулі словник у грудні 1928 р. За ці гроші не можна було виконати доручення п. Кедровського. Гроші лишилися у мене. В надії, що я дістану свій довг з Аргентини, я їх ужив на свої потреби.

Словник не представляв великої бібліографічної вартости. Кедровський дістав його безплатно від Семенова, коли той ліквідував посольство УНР в Відні, на цій же основі міг дістати й хто інший. Думаю також, що Кедровський не заперечить, що я йому ще 1924 р. вислав був своїх книжок на суму 970 дол. За ці книжки я нічого не одержав від нього. Пізніше виявилось, що частину з них він спродав, а решта пропала. Цього я Кедровському за зле не брав.

3. Я спродав більшовикам архів латвійського посольства.

Я не продавав цього архіву, але передав його безплатно п. Навчукові, представникові харківського центрального архіву. Я признаю, що поповнив велику помилку, за що, розуміється, готовий понести відповідальність. Вину, однак, зм'ягчують обставини, що тоді були в Відні, коли багато архівного матеріалу переходило через Навчука до Харкова. Мені відомо було також, що й сам п. Залізник готовий був передати свої архіви, але за добрі гроші. Так, напр., за звіт контрольної комісії про діяльність закупочної комісії в Відні жадав він 3.000 дол., і ще до того за той примірник цього звіту, що властиво призначений був для проф. М. Грушевського, а опинився в руках Залізняка.

На початку 1925 р. Залізник був активним і платним співробітником Навчака й постачав останньому документи з архіву митр. А. Шептицького. Крім п. Залізняка, передавали різні

документи також пп. д-р Мірчук, радн. А. Вітошинський, А. Жук, можливо й інші особи.

Як висловлювався тоді Навчук, має він у пляні перебрати весь архівний матеріал, що переховувався закордоном. На це, крім уповноваження від центрального архіву в Харкові, мав він повноваження і від Всеукраїнської Академії Наук. Коли взяти під увагу, що в р. 1925 большевики виявляли деякий лібералізм щодо культурного, політичного й економічного життя України, що знайшло було як на Зах. Україні, так і на еміграції прихильне відношення до большевицького режиму, передача архіву латвійського посольства сама по собі не була великим злочином. Вина моя найбільша в тому, що я це зробив без згоди Кедровського (який був міністром УНР в Латвії, Є. О.). Тоді я здавав собі з того справу. Навчук придумав таку форму передачі, так переконував мене, щоб я врятував архів од загину (він знав, що мені загрожував примусовий продаж усіх скринь із книжками, що були в магазині “Доротеум”), що я врешті на це згодився. Він запропонував мені передати йому скриню з архівом, якої він, одначе, не передаватиме до Харкова, а буде тримати на стриху в себе. На цій підставі зможе він подати до Харкова, що архів уже перебрав, а вислати зможе “пізніше”. Тоді Навчукові йшло найбільше про те, щоб управа харківського архіву бачила успішність його праці та згодилася на поширення його прав та компетенцій у справі збирання архівного матеріалу не тільки в Австрії, але й по інших еміграційних осередках в Європі. Його пляни мав підтримати радник большевицького посольства в Відні — Ю. Коцюбинський, що відкликався до Харкова і мав бути приділений до посольства в Варшаві.

Можливо, що Ю. Коцюбинський настояв, щоб Навчук таки передав і архів латвійського посольства, щоб із тим більшим успіхом міг інтерв'ювати в Харкові щодо здійснення плянів Навчука.

Про передачу скрині з архівом довідався я пост фактум. На покриття видатків, зв'язаних із перебранням скрині (було заплачено магазинове, сплачено частину довгу, покрито кошти переводу, тощо (дістав був Навчук 20 (?) дол. (140 шіллінгів) : 100 шіллінгів передав мені, а 40 затримав собі.

4. Я продав большевикам листи Кедровського до мене.

Я не продавав цих листів і не міг би цього зробити навіть, коли б уважали, що я старався продавати большевикам усе, що має якусь для них вартість, бо листи п. Кедровського носили цілком приватний характер. Як відомо, Кедровський ніякої визначної ролі в житті американсько-української еміграції не грав. Про своє ізольоване становище там згадує він не раз у своїх листах.

5. Я продав большевикам ратифікаційні грамоти та відбитки

розмов по прямому дроту української мирової делегації з Києвом.

Про те, що грамоти були на руках п. Сидоренкової (вона перебрала їх від свого чоловіка) мусить бути відомо Залізнякаві. Аджеж ще р. 1923, коли грамоти ці вона передала була одній віденській антикварні на продаж, в цій справі інтерв'ювати в поліції п. Сінгалевич. Коли р. 1931 справа з грамотами стала знову актуальною, пп. Ю. Витошинський і др. Левицький перебрали від Сидоренкової кілька грамот і переслали їх до Нац. Музею у Львові. Решта грамот залишається далі під заставом тої позички, що її зробила п. Сидоренкова в одного віденського адвоката.

Про те, що я не мав відбиток розмов по прямому дроту, повинен також знати Залізник. На його та Севрюка просьбу писав я в літі 1932 р. п. Сидоренковій, щоб вона дозволила йому використати ці відбитки, на що дістав я був відповідь, що в цій справі належить звертатися до її адвоката д-ра Бляєра. Картку п. Сидоренкової читав і п. Залізник.

6. Я був через посередництво Навчука большевицьким агентом.

3 Навчуком познайомився я в кінці 1924 р. через п. Колодницького. Ближче зійшовся з ним на початку січня 1925 р., коли опинився без даху над головою. Навчук запропонував мені тоді перенестися до нього. Мешкав я з ним три місці, поки сторожиха проти цього не запротестувала. Від кінця березня 1925 до вересня 1929 р. був я безпритульним. Спав у Маннергаймі, або в нічліжці Гайльсарму, коли мав 60 гр. на заплачення нічліжного, а тому що в нічліжках мене знали, як такого, що має на своєму сумлінні залеглості (невирівняні рахунки), тому здебільшого ночі проводив я на вулицях, в парках та в Вінервальді. Отже, коли я так бідував, що не мав грошей на плачення нічліжного, то як це помирити з тим, що я тоді був платним большевицьким агентом? Про те, що я тоді бідував, знав і п. Чайка, — він довідався про це випадково в поліції. Коли б я був большевицьким агентом, то міг би так жити, як пп. Залізник чи Кобзрай, що були тоді такими агентами й могли собі добре жити. Мимо того, що я чотири з половиною років бідував, виступав я, як у пресі, так і публічно на зборах і проти радянофільства, і проти московського комунізму.

7. Я був чеським агентом і дістава від чеського посольства гроші.

Відповідь на цю злісну видумку покривається поданим вище. Слідуючий факт міг послужити причиною до виникнення такої видумки: р. 1927 прибув до Відня представник Директорії в Празі (п. Макаренка) п. Богуш (чех). Мав він намір нав'язати тут із католиками зв'язок, а через угорське посольство в Відні дістати дозвіл на формування в Угорщині експедиційного корпусу для операції проти большевиків. Готовилась знову якась авантюра й блямажа для нас,

українців. Про ціль приїзду Богуша довідався п. Чайка. Він намовив мене разом із ним перешкодити надуманій “акції”. Я мав піти до чеського посольства, щоб про цю аферу повідомити чеський уряд, а п. Чайка мав відвідати пресшефа угорського посольства д-ра Ціглера. Я говорив, як ми домовилися, з секретарем чеського посольства п. Зайчіном, а п. Чайка сказав, що з д-ром Ціглером не міг побачитися. Я й не знав досі, як я міг з такої справи мати якусь користь. Навіть якби я мав сприт до всяких комбнацій, що його має п. Залізник, та й то б із наведеної тут справи користис матеріальної не можна було витягнути.

8. Я був австрійським агентом, для чого нав’язав контакт із бароном Гавтчем.

Про барона Гавтча довідався я від Залізняка, бо ж через нього Залізник міг здобути австрійське громадянство. Залізник казав не раз, що барон Гавтч приятель українців. На цій підставі звернувся я був до нього в справі продовження мого пашпорту на довше, як трьохмісячний термін. На цім мій “зв’язок” із бароном Гатчем припинився.

9. Я намовляв п. Чайку співпрацювати з польським посольством.

Восени 1927 р. запропонував був мені п. Єреміїв із Деневи закласти в Відні пресбюро. Плян роботи, що його він мені при тому передавав, не суперечив моїм переконанням, і я заснував тоді “Остеуропеіше Кореспонденц” і видавав бюлетені для преси і австрійських організацій і установ. Редактором перекладів на німецьку мову був з початку д-р Войтович, а, коли він від’їхав до Львова, ним став п. Чайка. Співробітництво з п. Чайкою було поширено й на українську пресу. Але Єреміїв передав наше пресбюро в 1928 р. під контролю М. Ковалевського в Варшаві. Д-р Ковалевський приїздив тоді до Відня й умовився як зі мною, так із п. Чайкою що до дальшої нашої роботи. Тому, що ми не діставали жадних грошей від п. Ковалевського на видавання бюлетенів, справа ця скоро впала.

Пізніше казав мені Чайка, що він має зв’язок із генералом Змієним начальником контррозвідки центру УНР, і листується з п. Лотоцьким.

10. Я стою в зв’язку з п. Затеєм, польським агентом.

З п. Затеєм познайомився я через п. Залізняка, в якого п. Затей у рр. 1931-32 мешкав. Для п. Затея старався Залізник дістати пашпорт. Версію про мнимий зв’язок п. Затея з польським посольством подає п. Залізник на підставі слів гофрата Нойдека (який здобув для п. Затея австрійський пашпорт), що казав ніби п. Затей має польський пашпорт. Залізник забув видно, що він знає про цей пашпорт, і що

походить він ще з р. 1923. Затей має вуйка поляка (п. Зелінського, що торгує худобою). Але це не говорить за тим, що він має бути польським агентом. Я ствердив, що Затей політичними справами не займається, між українцями не буває і не має тут з ними жадного іншого контакту.

Я подав усе, що було мені відомо про ті наклепи, що їх ширить про мене п. Залізник. Відповіді на них відповідають правді, за що я перебираю повну гарантію. Готовий і надалі давати, коли то буде потрібно, пояснення та доповнення.

Через те, що головні закиди торкаються справ моїх із п. Кедровським, я постарався в'яснити їх перед ним, щоб могли перейти до оборони в інших пунктах.

Відень, 8/1У 1934

Д-р Павло Кашинський, вр.

23 квітня

Перемога націонал-соціалізму в Німеччині викликала була в фашистській Італії велике задоволення: фашисти дивилися на націонал-соціалістів, як на братів по зброї в боротьбі проти віджилого світу, а на самий націонал-соціалізм, як на відгалуження того “універсального фашизму”, що, маючи Рим за свій духовий осередок, мав би відродити Європу після занепаду, викликаного пануванням демоліберальних та соціалістичних доктрин.

Що-правда, італійські фашисти, в відмінність від комуністів, які все проповідували **світову** революцію, досить довго стояли на позиції національної виключности, твердячи, що “фашизм не для експорту”, що фашизм — виключний твір італійського генія, обумовленого місцевими обставинами та взаємовідносинами. Тільки в 1930 р. Муссоліні проголосив, що фашизм, як ідея, не знає кордонів, і тому — універсальний, а в листопаді 1932 р. він уже вважав можливим пророкувати, що за десять років уся Європа буде фашистською чи сфашистизованою. І нема сумніву, що саме успіхи націонал-соціалізму в Німеччині привели італійських фашистів до думки про універсальність фашизму, про фашизм — як світову революційну ідею.

Дійсно, по всіх європейських — і навіть позаєвропейських — країнах спостерігаємо рухи, скеровані проти тих самих супротивників — проти матеріалістичного марксизму, що опанував законодавчу владу понад виконавчою, паралізуючи її діяльність;

проти інтернаціоналізму, що приносив життєві інтереси нації на вівтар сумнівних абстрактних ідеологій; проти пацифізму, що ослаблював енергію і моральну відпорність культурних націй; проти надмірного індивідуалізму, що приносив інтереси загалу в жертву інтересам окремих одиниць, чи груп; проти надмірного колективізму, (комунізму), що забивав приватну ініціативу і не давав можливості розвивати особистість...

Довший час, поки йшла революційна пропаганда націонал-соціалістів в Німеччині (а інших “фашистських” рухів по інших країнах), саме ці заперечування давніх ідеалів, саме цей негативний бік фашистської програми був спільний у німецьких націонал-соціалістів та італійських фашистів. Але пізніше, коли націонал-соціалісти прийшли до влади, негачії вже не могло вистачити, треба було починати будувати щось позитивне; — тут відразу виявилось, що, незважаючи на спільні негативні постулати революційної програми, кожний нарід має свої власні позитивні ідеали й завдання й здійснює революцію відповідно до власної природи, до власних звичаїв, традицій, темпераментів і психіки.

Приглядаючись до розвитку націоналістичного руху в Німеччині, вже після того, як він опанував владу, можемо констатувати, що і в цій своїй, так би мовити, державній стадії націонал-соціалізм затримав чимало спільного з італійським фашизмом, і то не лише в наведених вище запереченнях, але і в позитивній розбудовній діяльності.

Обидва рухи — чисто національні рухи, що мають за підставу націю, як етичну, історичну і суспільну єдність.

Обидва вони — народні, масові рухи, бо спираються на народні маси і дбають про задоволення їх потреб і інтересів, і одночасно виховують ці маси в тому напрямку, щоб індивіди підпорядковували свою волю волі організованого колективу та розвивали в собі якнайбільшу дисципліну та жертвенність на користь того колективу, що в остаточному висліді представляє нарід, себто націю.

Обидва вони — рухи етичні, що ставлять політичні ідеали понад економічні інтереси і тому висувають гасло “етичної держави”, що дбає про виховання своїх громадян, та говорять про політику, як “вищу етику”.

Обидва вони змагають до унітарної побудови нації, як необхідної бази національної солідарності в конкурентній світовій боротьбі.

Обидва вони визнають необхідним існування сильної авторитетної влади для правильного розвитку політичного життя нації.

Обидва вони заперечують необхідність і неминучість клясової

боротьби та виставляють супроти цього постуляту — постулат необхідності співпраці всіх виробничих сил нації, в якій кожна суспільницька верства — необхідна частина національного організму.

Обидва вони надають величезного значення фізичному станові нації і тому провадять енергійну демографічну політику, дбають про розвиток спорту та про розвиток родинного життя.

Але поза цим спільним стверджуємо й величезні принципові розбіжності між двома цими рухами, — розбіжності, що ставлять їх, первісно споріднених, в необхідність конкуренційної боротьби на світовій арені.

Хід фашистівської і націонал-соціалістичної революції був відмінний, фашистівський рух, виникнувши в 1919 р., прийшов до влади в 1922 р. шляхом революційних збройних виступів проти своїх противників і державної влади.

Націонал-соціалістичний рух прийшов до влади шляхом конституційним, легальним і розбив остаточно своїх противників уже після опанування владою.

Італіці були революціонерами, що кохалися в традиції повстань.

Німці, навпаки, все йшли еволюційним і програмовим шляхом.

Фашистівська революція була насамперед пристрасним зусиллям італійського народу звільнитися від розполітикованої парламентарної кліки та розбудувати нове життя, цілком від парламентарної кліки незалежне.

Націонал-соціалістичний рух довгі роки був скерований на здобуття парламентарної більшості шляхом звичайної виборчої демагогії.

Фашистівська революція розвивалася шляхом емпіричного пізнання потреб народніх мас та повільного пристосування нових революційних установ до цих народніх потреб. Тому вона витворила власні правні норми, власну доктрину та встановила законний лад в процесі постійного відновлення й постійної революційної творчости.

Націонал-соціалістична революція завжди була догматична в своїх постулятах і залишилася вірна ухваленій ще в 1920 р. програмі, що була потверджена в 1926 р.

Відповідно до цього, внутрішня і зовнішня політика італійського фашизму визначалася великою гнучкістю; націонал-соціалістична — фанатизмом і нетерпимістю.

Фашистівська Італія, ставлячи своєю метою виховання нового суспільства, ніколи не витрачала сил на нищення попередніх інтелектуальних здобутків, не проголошувала хрестового походу проти будь-якої інтелігенції та не палила ніяких книжок. Вона

звертала всю свою увагу на творення нового, вважаючи, що нове, якщо воно буде дійсно вартісне, вже тим самим заб'є старе, що воно **нове**, ще ніколи не сказане і не зроблене.

Націонал-соціалістична революція розвинула фанатичну боротьбу проти деяких напрямків інтелігентської діяльності, вважаючи їх викривленням традиційного німецького духа. Тут у великій мірі відіграла роль т.зв. расова теорія, над якою варто трохи спинитися.

Для італійського фашизму, який в інтересах того вищого колективу, свідомого своїх цілей, що зветься нацією, прикладає найбільших зусиль, щоб піднести й розвинути особистість, і підкреслює кожночасно духовість фашистівського руху, скерованого на витворення й зміцнення духового зв'язку між усіма верствами й складниками нації, ідея раси, а зокрема ідея її консервації та поліпшення способами матеріалістично-фізіологічними, видається просто потворною, невідповідною людям, що в них переважає дух над матерією.

“Коли я говорю про людей, — пише один із італійських публіцистів, Джорджо Пасквалі, — я вживаю більш охоче вираз “народи”, залишаючи вираз “раси” для перегонових коней, для пекінських песиків, для ньюйоркшайських свиней, тощо, бо я знаю, між іншим, що сполучення людських індивідів дає часто “іраціональне” потомство, іноді далеко вище від безпосередніх батьків, дідів, чи прадідів, і в усякому разі від них відмінне. Теорію раси не можна прикладати до людей, бо ця теорія залишає осторонь дух, що власне й характеризує людину...”

Сам Муссоліні в своїй “Доктрині фашизму” підкреслив духовість фашизму:

“Фашизм — релігійна концепція, в якій людина уявляється в зв'язку з вищим законом, з об'єктивною волею, яка перевищує окрему особу і підносить її до рівня свідомого члена духового суспільства...”

Націонал-соціалістичний закон про стерилізацію небезпечних для здоров'я раси осіб викликав саркастичну замітку Муссоліні на сторінках “Ль Попольо д'Італія”, а “Фашистівський Режим”, щоденник Кремони, говорячи про цей закон, назвав його “іраціональним, антинауковим і нелюдським”:

“В його підставах лежить ідея, якої ніхто, хто має почуття й розуміння глибокої людяности фашизму, ніколи не зможе стравити. Цей закон — заперечення права на існування людини, заперечення відновлювальних сил природи, заперечення Бога, який, очевидячки, в своїй недосяжній мудрості, не зважає на статистики німецьких лікарів...”

Фашизм і націонал-соціалізм дивляться цілком відмінно навіть на саму націю, що має бути дороговказом і підставою їх рухів.

Для фашистів нація — природне суспільство, об'єднане цілою низкою матеріальних (територія, спільне походження, кров, і т.д.) і особливо духових (мова, спільна історія, спільні традиції, спільні моральні поняття й ідеали, спільні цілі) зв'язків. Проф. Бортолотто, один із визначніших ідеологів італійського фашизму, каже:

“Нація — це не щось тільки ідеальне (абстрактне, Є.О.), бо вона має в собі й елементи матеріальної дійсності; але вона не наслідок й чисто зовнішніх обставин, бо й духові сили відіграють в її формуванні велику роль; вона — не тільки природне (біологічне, Є.О.) явище, бо й історія та культура сприяють глибоким змінам природних формацій і вислідів. Нація несе з собою всю історичну й духову спадковість, яка простягається з далекого минулого в майбутність, що надходить...”

У першій фашистівській програмі, складеній в 1921 р. ми знаходимо вже таке визначення нації:

“Нація не проста сума живих індивідів, ані знаряддя в руках партій для реалізації їх цілей; нація — це організм, що включає в собі безконечну низку поколінь, в яких особи — тільки переходовий елемент; вища синтеза всіх матеріальних і духових вартостей даного народу...”

Націонал-соціалізм ототожнює націю з расою і кладе в її підстави тільки один чинник — кров, себто чинник чисто матеріалістичний, біологічний:

“Нація, або краще — раса, — пише Гітлер в “Мейн Кампф” (“Моя Боротьба”) полягає не в мові, але в крові. Отже, можна буде говорити про германізацію якогось народу тільки тоді, коли вдасться відмінити в цьому процесі кров переможених. Але це — не можливе, хіба що в наслідок мішання крові відбудеться якась зміна, що означатиме зниження рівня вищої раси. Остаточним наслідком цього процесу було б знищення саме тих прикмет, які одного дня спричинилися до перемоги народу, що був ще здатний перемогти. І зокрема культурні сили зникли б у злитті з нижчою расою, хоча б новий нарід і говорив мовою раси, яка була свого часу вищою...”

Звертає увагу в цій цитаті вираз “Кров переможених”, бо для націоналізму “новий період історії, — як каже Розенберг у своєму “Міті ХХ століття”, — починається тоді, коли одна раса перемагає другу...”

Для італійських фашистів новий період історії починається тоді, коли якась нова культура входить в життя народу.

Отже, там — фізична перемога, тут — культура; там — матеріал, тут — дух.

Для націонал-соціалізму аксіома, що саме німецька раса — найвища, і що навіть латинські народи, не кажучи вже про слов'янські, — народи, порівнюючи нижчої раси, хоча, як арійці, вони й безмірно вищі від не-арійських народів, не кажучи про африканських негрів.

Теорія про вищість німецької раси досить давня, і нею хотів покористуватися свого часу ще Кайзер Вільгельм II для цілей своєї зовнішньої імперіалістичної політики. Але тоді вищість німецької раси поширювалася на всіх громадян німецької держави і фактично приводила до проголошення вищости німецького народу між іншими народами, — націонал-соціалісти ввели теорію расової вищости всередину німецької нації і поділили власних громадян на кілька категорій, більш чи менш “чистих” щодо кількості німецької крові.

Сам Гітлер мусів признати, зрештою, що “абсолютно чистих” представників вищої колись німецької раси, чи крові, тепер знайти неможливо, — отже все полягає в релятивній кількості. Найчистішими представниками німецької раси вважаються, розуміється, члени націонал-соціалістичної партії, ніби члени політичної партії можуть складатися відповідно до антропологічних прикмет!

Не задовольняючись поділом німецького громадянства на категорії більш чистих, менш чистих і зовсім не-чистих, націонал-соціалісти звертаються й до минулого і запевняють, що все, що було славного в німецькому народі в минулому, зробив геній вищої німецької раси. Чимало ж славних імен, що їх, в наслідок їх безсумнівного походження, ніяк не можна зарахувати до “вищої раси”, просто викреслюється з німецького пантеону і приписується їм фатальний вплив на формування німецької етики.

Італійський фашизм ставиться цілком негативно до такого визначення національної приналежності. Ніякий нарід не має такої мішанини крові, як італійський, і це ні скільки не перешкодило йому піднятися на найвищі щаблі культури й світового значення. Етруски, лігури, кельти, латинці, греки, готи, сарацини, нормани, еспанці, слов'яни, льонгобарди, германи, — всі залишили тут свою частину крові в цій амальгамі рас, об'єднаних інтересами спільної території, спільної цивілізації і культури, спільної віри і мови. І, якщо ще й досі залишилися в Італії не абиякі різниці в мові і психіці різних то фашистівський уряд намагається не підкреслювати цих різниць і не ділити своїх громадян на кращих і гірших в залежності від тої чи іншої кількості латинської крові, а, навпаки, прикладає всіх зусиль, щоб об'єднати їх усіх в одному спільному культі спільної батьківщини. Відповідно до цього Італія не тільки не відкидає нічого і

нікого з того людського багатства талантів і геніїв, що давала їй і продовжує давати різноманітність її рас, яка лягла в основу італійської нації, а, навпаки, широко користується ним для піднесення свого престижу в світі.

Один італійський публіцист, Асканіо Дзапоні, писав недавно:

“Якщо Німеччина відкидає Гейне... ми на дванадцятому році нашої революції святкуємо Леопарді... Ми не руйнуємо минулого, ніби якусь ворожу країну... Расизм — це свого роду війна за визволення. Треба було б отже зосереджувати всі сили проти чужинця і прославляти власні здобутки. І для цього треба було б почувати за собою підпертя свого минулого. У Німеччині ж нацизм набирає характеру громадянської війни. Бо негативний момент, момент остракізму й очищення раси, бере гору над позитивним ствердженням самої раси (нації) супроти інших рас (націй)... Нацизм займається покищо проскрипціями мертвих і остракізмом живих...”

І якщо Гітлер пише, що “помішання крові і зниження рівня раси, що з нього випливає, єдина причина занепаду старих культур, бо народи, мовляв, занепадають не через утрачені війни, а через утрачені війни, а через втрачення сили відпорности, яку може дати тільки “чиста кров”, то фашистівський публіцист Пасквали йому відповідає:

“Не вірю в існування в Європі чистих рас. Антропология навчає нас, що в Італії вже в неолітичну добу раси були помішані, і все ж це не перешкодило Римові завоювати весь світ військами латинців та італійців, і у новіших часах англійці, теж дуже помішаний нарід, зуміли здобути собі велику імперію. Що ж до Римської імперії, то вона, з найбільшою правдоподібністю, занепадала не тому, що її “еліта” ніби занадто занечистила свою кров різними домішками, але саме тому, що ця еліта не зуміла перемогти своїх упереджень і інстинктів та відмолодити свою кров через прийняття в своє лоно селяхів відмінного походження, себто відмінної раси...”

Так само і Сільвані в своїй розвідці “Імперія і жінки Цезарів”, цитуючи Гіббона пише:

Політика заховання чистоти крові давніх громадян прискорила руйну Атен і Спарти. Римський геній, навпаки, знехтував цією марнотою і вважав доцільнішим і розважнішим зробити своїми всі таланти й добрі прикмети, де б вони не знаходилися... (1927 р. ст. 83).

У зв'язку з кардинальним розходженням в поглядах на значення “раси”, фашизм і націонал-соціалізм розходяться і в своїх поглядах на формування “еліти”, себто провідної аристократії.

Для націонал-соціалізму еліта формується з представників “чистої” раси, яких пізнається завдяки їх особливим прикметам, а передовсім — героїзмові:

“Проповідуйте крадіжку, - казав Гітлер минулого року на

конгресі партії в Нюремберзі, — і до вас посягаються злодії; проповідуйте особисте збагачення, і до вас посягаються егоїсти; проповідуйте упокорення, і до вас посягаються слабодухи та боягузи; проповідуйте “бізнес”, і матимете “економічну партію”; проповідуйте героїзм, самопожертву, цілковите самовідречення одиниць на користь громади, і до вас прийдуть герої, політики, творці держави, себто — керівна раса...”

Не керівна верства, а просто таки — керівна раса!

Ця теорія. — писав П'яцца цього року в “Антиевропі”, — дуже приваблива. Шкода тільки, що вона мало рахується з фактами. Бо для кожного ясно, що всі раси, отже і та, що формує німецьку націю, мають свою частину героїв, політиків, державних діячів, але так само і аферистів та економістів, як і боягузів та слабодухів; керівна верства будь-якого народу ніколи не складатиметься з представників одної тільки раси, але зі свого роду “кращих” із кожної з присутніх рас. Гітлерівська расистська містика приводить до концепції “керівної класи”, як чогось неблаганно замкненого в непрохідних межах, як у межах касти, себто в межах первісного завойовницького племені, яке єдине мало право збудувати державу. І так само героїзм мав би бути виключним привілеєм тільки одного цього племені. **Межі раси**, мовляв, визначені самим Богом, незалежно від людської волі. Отже, представники всіх інших рас, залишіть усяку надію на те, що між вами з'являться колись якісь герої і що ви зможете піднятися до відповідальності влади. Такий детермінізм, ризикує привести до деморалізації народу і до розподілу його, а не до об'єднання. Фашизм має цілком іншу концепцію політичної й героїчної класи, як національної синтези, а не синтези расової, — аристократії, що походить із усіх племен відповідного народу і творить з народу — націю...”

Фашистівський націоналізм, що кладе в основу свого існування корпоративізм, як принципову співпрацю всіх елементів нації для добра всієї нації, зовсім не виключає міжнародньої солідарности. Навпаки, він уважає, що справжній добробут світу може прийти лише при розумній співпраці всіх націй, які так само потрібні для всестороннього економічного розвитку й культурного багатства світу, як різні верстви нації для її всестороннього розвитку.

Не від речі буде тут зачитувати молодого філософа, економіста Уго Спіріто, що його писання користуються великим признанням самого Муссоліні. У другому томі “Збірки корпоративних студій”, що її видає Пізанський університет, видруковано його статтю, присвячену “Програмовій економіці”. У ній він пише:

“Всі економічні сили нації мають бути скоординовані на досягнення єдиної економічної цілі... Але не треба думати, що до такого наслідку можна дійти в межах тільки одної нації (заперечення

автаркції, Є.О.) і ніби ідеал корпоративізму — замкнена економія. Корпоративізм не економічний націоналізм,— навпаки, він осуджує націоналізм, як матеріялістичну концепцію, абстрактно протилежну соціялістичній концепції. Економічний націоналізм в дійсності тільки повторює — **площині націй** — індивідуалістичну та егоїстичну множину лібералізму, і економічна наука, яка могла б із нього вийти, лише загострювала б проблему ринків і конкуренції. Протекціонізм, якого вживається в боротьбі з прихильниками вільної торгівлі (економічний лібералізм) — це лише зброя в боротьбі економічних націоналізмів. Корпоративна економія, натомість, дійсно національна і тим самим інтернаціональна. Вона зрозуміла, що перший вираз не може бути вартісним без відповідного протиставлення й синтези з другим. І тому вона протипоставила лібералізові й протекціонізові співпрацю між країнами і почала політику погоджень і компенсованого обміну, як очевидну прелюдію до більш органічної програмової інтернаціональної економії.

“Абсурдним було б думати, що при актуальному розвиткові інтернаціонального економічного життя, при технічних вдосконаленнях виробництва, при фактичному єдинстві світового ринку, при взаємній залежності найвідмінніших і далеких у просторі і часі економічних явищ, можна було б установити якимсь чином національну автарктичну економію, в матеріялістичному розумінні цього слова. А навіть коли б і було це можливо, було б це осягнуто шляхом незмірного збідніння всієї економічної системи та відмови від тих можливостей збагачення й вдосконалення, які походять із різноманітних інтернаціональних відносин...”

“Але, — пише він далі, — якщо визнаємо необхідність нерозривної синтези між національною й інтернаціональною економією, приходимо логічно до визнання, що витворення інтегрального корпоративізму в Італії залежить від перетворення всієї світової економії в корпоративному змислі...”

Таким чином, **фашизм**, виходячи із свого корпоративізму, що без нього, як казав Муссоліні, нема фашизму, як без расизму нема націонал-соціялізму, приходить до визнання необхідності співпраці всіх націй бодай на економічному полі, при чому визнає так само гієрархію націй, як і гієрархію осіб, але буде цю гієрархію не на гаданому незмінному принципі **ніби навіки** встановленої расової вищости чи нижчости, але тільки на тій ролі, яку відповідна нація в відповідний момент історії грає в світі. Змінюються ролі, змінюються й позиції націй у світовій гієрархії. Фашизм надає колосальної ваги динамічній волі націй, як і окремих осіб.

Німецький націонал-соціялізм, у протилежність до італійського фашизму, заперечує міжнародню співпрацю, бо визнає принцип

расової вишости тільки **власної раси**, — принцип, що не дозволяє іншим націям, що мають почуття власної гідности, трактувати з німцями з усією щирістю, але завжди з обережністю, щоб не впасти, бува, жертвою народу, що вбачає свою місію в пануванні над іншими, ніби менш вартісними, з расової точки погляду, народами.

Відповідно до цього фашистівська преса підкреслює відмінність у методах міжнародної політики фашизму й націонал-соціалізму, і то з тим більшим огірченням, що один час гітлерівська Німеччина почала була імітувати фашистівську Італію і в закордонній політиці (пригадати першу промову Гітлера в парламенті, намагання порозумітися з Польщею і т.д.)

“Фашистівський Режим”, підносячи більшу гнучкість і пристосованість до життя італійської міжнародньої політики, пише:

“Досить тільки порівняти різкий вихід Німеччини з Ліги Націй з пропозиціями Італії зреформувати Лігу Націй і влити в неї нове, більш плідне життя; досить порівняти відношення до Австрії, бувшої спільниці Німеччини, яку вона тепер хотіла б викреслити з числа окремих націй, із відношенням Італії, бувшої її неприятели, що робить тепер усі зусилля, щоб порятувати її незалежність; досить порівняти, після того дипломатичного архитвору, яким було примирення з Ватиканом і розв’язання т. зв. “римського питання”, відпошення Італії до різних не-католицьких і навіть не-християнських релігій з тим жорстоким переслідуванням жидів, яке ми бачимо тепер у Німеччині...”

Фашистівська преса не вагається навіть закинути німецькому націонал-соціалізові, що він іде слідами тих самих жидів, яких переслідує. Так, римська “Трибуна” в числі з 5 жовтня 1933 р. в статті за підписом свого директора, п. Форджеса Даванцаті, одного з кращих теоретиків італійського націоналізму, просто вказує на юдаїзм, як на теоретичного попередника націонал-соціалізму, з тою лише різницею, що жидівський нарід виводив свою “обраність” між народами з ласки Божої, а німецький расизм відмовляється від цієї надприродної інвеститури і опирається на чинник чисто біологічний:

“Підводячи підсумки, — пише Форджес Даванцаті, — мусимо визнати, що помилка націонал-соціалізму в цьому відношенні глибоко іррелігійна і тому не відповідає людській гідності...”

Зрештою, сам Муссоліні вмістив в “Іль Попольо д’Італія” 26 травня ц.р. коротку статтю під заголовком “Тевтоніка”, в якій пише такі багатозначні речі:

“Коли хтось виходить із заложення, що ніби німецький нарід — єдиний нарід, що пережив атлянтську цивілізацію і тому невимовно заслужився перед людською цивілізацією взагалі, то висновки з того

безсумнівні: стовідсотковий расизм! Проти всіх і проти всього! Вчора був проти християнської цивілізації, сьогодні проти цивілізації латинської, завтра, хто зна, може буде проти цивілізації всього світу. Але така політика, що не може не бути обскурантистичною, як є вже шовіністичною, виключною й імперіялістичною, не може бути політикою двадцятого століття. Дивно й боляче бачити, що німецькій нації й німецькому духові, таким видатним, бракує майже цілковито почуття рівноваги...”

Відношення фашизму і націонал-соціалізму до християнства взагалі і католицизму зокрема цілком відмінне.

Для італійського фашизму католицька релігія — єдина державна релігія Італії, і фашизм уважає за обов'язок не тільки забезпечувати Церкві можливість вільного розвитку, але й всіляко сприяти тому розвитку:

“Фашистівська держава, — пише Муссоліні в своїй “Доктрині Фашизму”, — не залишається байдужою супроти релігійного факту взагалі і супроти того партикулярного факту позитивної релігії, яким є італійський католицизм, зокрема. Держава не має теології, але має мораль. У фашистівській державі релігію вважають за один із найглибших проявів духу, і тому фашисти не тільки її шанують, але й обороняють та охороняють. Фашистівська держава не витворює “свого Бога”, як хотів те зробити свого часу Робесп'єр, і не намагається даремно викреслити його з душ, як то робить більшовизм; фашизм шанує Бога аскетів, героїв, святих, а також того Бога, що до нього молиться наївне й примітивне серце народу...”

Відносини між державою й Церквою у фашистівській Італії врегульовано Лятеранським трактатом з 11 лютого 1929 р., з якого випливає, що цивільна влада має перевагу над духовною в усьому тому, що відноситься до політичної діяльності.

У фашистівській державі, яка зветься “етичною державою”, етичний принцип випереджає принцип релігійний: це значить, що фашистівська держава етична не тому, що вона релігійна, а, навпаки, релігійна тому, що вона — етична. Фашизм визнає, що релігія необхідна для правильного функціонування суспільності й держави, і тому протегує католицьку Церкву, яка, в свою чергу, визнає суверенність держави в її етично-юридичній функції, себто визнає, що лише державі належить визнання всіх інституцій і установ, які виявляють свою діяльність на території держави.

Для фашистівської держави католицька Церква насамперед — “Римська Церква”, що в усіх своїх центральних установах складається з людей італійської нації і тому спричинюється незмірно до поширення й підтримання італійської, чи взагалі “латинської”, культури по всіх кутках світу. Саме тому місійна діяльність

католицьких священників знаходить повне попертя італійського уряду. Недавній ювілейний “Святий Рік”, що привабив до Риму десятки, а може й сотки тисяч вірних католиків із усіх країн світу, і канонізація Дон Боска, якого фашизм прославляє, як великого італійського патріота, підкреслюють враження того повного порозуміння, що існує тепер між фашистівським урядом і Ватиканом.

Німецький нарід належить не до одної лише католицької Церкви, але поділений також між різними протестантськими віровизнаннями, і самий цей факт існування кількох Церков, що між собою конкурують, ставить націонал-соціалізм у відмінну від фашизму позицію.

Гітлер у “Майн Кампф” заявив, що політичні партії не мають нічого спільного з релігійними проблемами, поскільки вони не чіпають звичаїв та духових традицій раси. Але в тім-то і справа, що сама расова теорія “чіпає” дуже ґрунтовно релігійну проблему, бо, по-перше, сам Христос був із жидівського (нижчого!) народу, а, по-друге, християнська релігія з самого початку навчала про солідарність усього людського роду і про походження його від одної й тої самої родини. Христос не визнавав поділу людей по крові, чи по кольору шкіри, чи навіть по клясах. Його слово повинно належати всім людям: “Нема ні жида, ні еллена (грека)”. Крім того, християнська Церква визнає людям деякі природні права, як, напр., право розмножування, що є вищою ціллю шлюбу, і що його ніяка людська установа не сміє порушувати. Тому вона поставилася крайньо ворожо — особливо католицька Церква — до закону про примусову стерилізацію, що не зустріла, як я вже відзначав, доброго відгуку і в фашистівській пресі.

З другого боку, і протестантські Церкви поставилися вороже до “арійського” пункту расистської програми, що виключає з державаної служби всіх німців, які мають у своїх жилах хоч трохи (до другого покоління) семітської крові. З цього “арійського” пункту виходило б, що жид, хоч і охрещений, все мусить залишатися парієм у християнським суспільстві, — точка погляду цілковито суперечна християнству, що розрізняє людей щодо їх віри, не щодо їх походження, і дбає про прозелітизм, який, з точки погляду націонал-соціалізму, виявляється цілком недоцільним.

У самому націонал-соціалізмі почали розвиватися течії, що намагаються витворити нову “північно-германську релігію”. Один із її апостолів — граф Ревентлов, ще покликується в своїх промовах на індійські Веди, на Платона, на Еркгардта, містика середньовіччя, засудженого католицькою Церквою за пантеїзм, на Канта, Фіхте, Гете і Вагнера, і спирається на “північну мораль”, на расу, на народні традиції, та припускає для кожного члена нової “церкви” широку

свободу сумління. Ця “північно-германська релігія” здобуває собі чимало прихильників між інтелігентськими колами націонал-соціалізму, які не знаходять задоволення ані в “римській” католицькій Церкві, ані в різних протестантських Церквах, ані в стовідсотковому німецькому “вотанізмі”, що хотів би протиставити християнству, як релігії упокорених, релігію героїзму, дарма, що поганську, давніх германів.

У зв'язку з цим цікаво відмітити, що тим часом, як в Італії католицька Церква, після досить завзятої боротьби (про це див. “Рік 1930”) погодилася віддати монополію фізичного й культурного виховання всієї італійської молоді в руки фашистівської держави, яка, зі свого боку, забезпечила католицькій Церкві належну участь в тому вихованні молоді, — в Німеччині Ватикан ніяк не хоче і не може погодитися на ліквідацію католицьких організацій молоді, бо, як пояснюють у ватиканських колах, фашистівська Італія — дійсно католицька, тим часом, як націонал-соціалістична Німеччина переважно не-католицька (дві третини німців протестанти), і сама доктрина націонал-соціалізму просто таки антихристиянська.

Нема сумніву, що і в справі Аншлюсу Австрії, Ватикан зумів ужити всіх можливих засобів, щоб не допустити переходу цієї чисто католицької країни під опіку “нео-поганців”, як називають в католицькій пресі націонал-соціалістів.

Проте зазначені розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом ще не вичерпуються. Вони сильно позначаються і в робітничому законодавстві: фашизм сприяє розвитку синдикатів, нац.-соціалізм їх зовсім скасував.

24 квітня

Написав полк. Є. Коновальцеві.

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Пересилаю Вам тут у прилозі статтю на тему, про яку Ви мене просили: “Ідеологічні розходження межі фашизмом і націонал-соціалізмом”. Хотів би її десь видрукувати, щоб праця не марнувалася, та, крім “Вісника” Донцова, не бачу ніякого іншого журналу. Тому був би Вам вдячний, коли б Ви, використавши для себе цю статтю, переслали її до “Вісника”, якщо, розуміється, не матимете ніяких в цій справі зауважень.

Паломництво до Риму не доїхало, бо поляки відмовили пашпорти. Так само і преосв. Бучка в Римі не було, бо не захотів їхати одинцем.

Я переслав преосв. Бучкові “Дванадцятий Рік” зі статтею про

Великдень та просив від нього різних поштових карток з образами наших майстрів, наших народніх звичаїв, тощо. Отже, чекаю від нього листа.

Лилик уже закінчив статтю про “Демографічний рух українського населення”, але ще її не здаю, а вчора я мав телефонічне прохання обов’язково підготувати до чергового числа статтю на підказану мною тему “Українські козаки в обороні Європи”. Ця тема, мовляв, дуже цікавить. Отже, треба буде написати.

В справі моєї поїздки до Будапешту, звертаю Вашу увагу, що мій паспорт вартісний тільки до 28 травня. Отже було б добре, щоб я до цієї дати міг уже повернутися назад. Інакше мені треба було б його відновляти, а це коштує 105 лір. Добре було б виїхати десь коло 15 травня. Але в усякому разі я не хотів би виїхати до повороту Інсабата і вяснення з ним усіх тутешніх можливостей.

З цим здоровлю щиро...

27 квітня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 25 квітня, що з моїм розминувся:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

В залученні пересилаю Вам: дальші матеріали в справі Кашинського; завваги Іртена щодо листування Окея та його тези щодо Англії; Копія мого листа до Окея; копія останнього листа Окея до мене; копія листа Колосовського до мене і копія листа Стобара до мене.

До долучених матеріялів такі мої завваження:

Виправдання Кашинського не вистарчальне, і я думаю, що для нас він — скінчена людина.

Мої завваги на завваги Іртена знайдете в копії мого листа до Окея.

Щодо листа Стобара до мене, то я ставлюся позитивно до його пропозиції поїхати до Фінляндії. Буду старатися роздобути відповідні фонди, щоб цей проєкт можна було зреалізувати.

Крім того, доводжу до Вашого відома ще ось що:

Інсабат досі перебуває на карпатівському терені. Якраз учора одержав я листівку з поздоровленням, підписану ним та його дружиною. За заподаннями Карпата, під час його перебування на тамошньому ґрунті всі наші противники повели перед ним проти нас велику кампанію. Зокрема мав дуже пописуватися Кожевників. Здержати його перед участю в свяченім в УНО було важко.

Натомість Карпат улаштував святочне засідання студ. корпорації “Зарево”, на яке запросив і Інсабата з дружиною. Інсабато ніби виніс з того свята якнайкращі враження, і він та його дружина ніби висловлювалися, що “коли інші тільки сваряться, то Коновалець робить найкраще діло, бо організує молодь”.

В найближчих днях має Інсабато виїхати до Варшави.

Одно мені не подобається, що в часі побуту в Парижі Інсабато дуже заприятелював з Токаржевським. Коли інакше не буде можливо, тоді нічого іншого не залишиться, як притягнути Токаржевського ближче до нас. Зрештою, ще побачимо.

Карев у неділю був у мене. Балачка тривала коротко, бо він спішився до поїзду. Передав мені приблизно те саме, що Ви вже писали в листі. Рівночасно питав мене, чи має їхати ще до Карпатівки. Я, порозумівшись із Карпатом, йому на разі це відрадив, з тим, що ми ще окремо повідомимо, чи і коли він мав би туди їхати. Він із тою порадою погодився.

Щодо висилки делегації до мадярів, то дійсно, нам ще деякий час треба здержатися. Одначе, не зашккодить, що б ми шляхом листування усталили точно ті директиви, які мали б обов'язувати нашу майбутню делегацію. Зрештою, про це буду Вам ще пізніше окремо писати.

Ваше прохання щодо складення статті до “Ле Темп” пересилаю Андрієвському. Одначе було б бажано, щоб Ви йому безпосередньо подали число, в якому появилася була стаття про українську справу, бо не виключене, що він тої статті може не мати.

Здоровлю Вас щиро...

Матеріали Кашинського під заголовком “Чому п. Залізник хоче моєї заглади” досить цікаві і дають багато відомостей про різних моїх давніх знайомих, тому, хоч вони й довгі, їх реєструю:

Чому п. Залізник хоче моєї заглади?

Ближче знайомство моє з Залізником, а пізніше й “приятелювання” (ми були з ним від 1922 р. на “ти”) мало в основі, через тісніший контакт із ним, направити його діяльність у корисний для нього та нашого загалу бік.

Про його вчинки до часу нашого знайомства був я добре поінформований.

Загально признавали його здібність, читаність, але осуджували за його неморальність: серед своїх приятелів, з якими п. Залізник під час війни жив та грав у карти (“робив революцію в Росії”), мав він назву “ск...сина”. Під цією назвою був він більше знаний, ніж під своїм дійсним ім'ям.

Подам один характерний приклад.

Одного вечора до каварні “Максимиліян”, де щодня оберталося товариство п. Залізняка, прийшов один новий гість. Було вже досить людей, але чекали Залізняка. Новий гість запитав, хто то властиво, на що від Чумака дістав таку відповідь:

— Як? Ви не знали, хто такий ск...син?! Та ж це знає кожний українець у Відні. Це — Залізник.

Таку славу мав Залізник через свою жадність до грошей, егоїзм, уникання від плачення спільної цехи, неджентельменське поведження під час гри в карти, тощо.

Буваючи часто в його хаті, був я не раз свідком, коли його жінка починала докоряти йому за його пияцтво, лінивість, марнотратство, недбальство про долю дітей. Часто дорікання кінчалося плачем, бо бачила вона, що словами не зрушити їй його закам’янілу душу. Я все ставав у таких випадках на її сторону і зі свого боку подавав йому різні проєкти, щоб зацікавити його корисною роботою.

І так увійшов я поволі в ролю, яку вів сливе до останнього часу.

Чи багато я осягнув? Не дуже, але все ж, напр., докторат зробив він тільки за моїми намовами, багато справ, що він їх занедбував, старався я йому допомогти полагодити, або його до такого полагодження заохотити. Негарні вчинки старався я заладнювати. Залізник мав звичай робити більшу цеху в ресторані, чи каварні, і, не заплативши, зникати з льокалю. Щоб рятувати його реноме, не раз заспокоював я кельнерів, або просто платив за нього. Також бувало не раз, що запрошував він десь до пиварні товариство, замовляв понад міру, а потім непомітно зникав, лишаючи запрошених у трудному положенні, бо, щоб заплатити цеху, заставляли вони в кельнера свої годинники, або поручали одному з них позичити потрібні гроші в місті і їх “викупити” (при цьому були пп.: Д-р І. Німчук, Пасічник).

Коли мені вдалося, що Залізник зробив докторат (до того часу присвоював він собі цей титул неправдо), переконував я його старатися дістатися на доцента українського університету в Празі. Не раз писав я в цій справі до Праги. Але він поставив такі високі вимоги щодо платні, що справа ця розбилася. Намагався я також відхилювати його від різних політичних комбінацій, через які сподівався він прийти до грошей.

Коли восени (жовтні) р. 1923 (здається) поїхав він у делегації українського Т-ва Ліги Націй до Будапешту, то там запропонував мадярам співробітництво. Годився на певні зобов’язання, але за це мав би бути добре плачений. Через інших членів делегації перешкодив я Залізникові цією справою займатися.

Так само й його поїздка до Америки в характері делегата того ж Т-ва Ліги Націй мала на цілі під різними претекстами діставати

гроші. Цим викликав там тільки недовір'я, і то не тільки до себе, а й до інших членів делегації (пп. Кедровський і Базяк), через що змушені вони були від нього відсепаруватися.

Повернувшись із нічим до Мавера, займається спродажем своїх архівів. Через п. Тищенка (Сірого) продає він тоді частину архіву для російського архіву в Празі.

Його інтерес до архівних справ зводить його з Навчуком, що на початку 1925 р. дістав від харківського центрального архіву повноважень на представництво. Залізник виготовлює плян спільної роботи на широку скалю. У надії, що гроші посиляться в його кишеню, починає цю роботу й передає з архіву Митрополита Шептицького (ним завідував п. Сінгалевич, до якого Залізник зумів підійти) кілька партій документів (копій), але, діставши 180 шілінгів (тільки!), знеохочується й усамостійнюється.

Пропонує радникові большевицького посольства в Відні Ю. Коцюбинському купити його архівні збірки. Коцюбинський відвідує Залізняка в Мавері і готовий піти на пропозицію. Та Залізник хоче продавати документи частинами, щоб досягнути більшу ціну. На початок запропонував Коцюбинському купити звіт контрольної комісії щодо діяльності закупочної комісії. Цей звіт був відбитий у кількох примірниках і розданий Центр. Комітетам партій. Один примірник, призначений партії есерів, мав бути переданий формальному її голові проф. М. Грушевському. Залізник переконав Семенова (секретаря українського посольства в Відні), не давати таких компромітуючих документів М. Грушевському, бо він збільшився, а большевики використають звіт для агітації проти української еміграції. І звіт дістався в руки Залізняка. Через те, що він жадає за нього 3.000 дол., гешефт не був зроблений.

Але він робить інші пропозиції — купити його манускрипти, призначити його професором одної з вищих шкіл у Харкові, тощо — але все безрезультатно.

Тоді нав'язує він контакт через о. Войнаровського з митрополитом Шептицьким і продає для Національного Музею свою російську й українську бібліотеку, при чому нетактовним поведженням викликає в Митрополита огірчення.

Весною 1926 р. Залізник приїздить до Львова. Спочатку був членом редакції “Діла”, але скоро переходить до редакції “Неділі”.

Після конфлікту з Голяном під час Різдвяних Свят, коли, запрошений на Свята до п. Голяна, напившись, поводить, як дикун, у хаті господарів, нав'язує контакт із большевицьким консульством у Львові і стає приятелем та дорадником Лапчинського.

З групою радянофілів (К. Левицький, Федорців) мав він зв'язок

ще раніше. Але вагався щось з ними починати, бо мав інші проекти. Так, під час кількох поїздок до Варшави старається дістати гроші на пресбюро там, як філію ПАТу. Запропонована йому платня (1.000 зол. місячно) видається йому малою. Задумує тоді ж з п. Базяком видавати есерівську газету, на що гроші мали б дати поляки. Це підприємство мало б бути організоване на зразок “Вільного Козацтва” (журнала), тобто Залізник діставав би певну більшу суму на видання та на “акцію” згори. Поляки годилися оплачувати тільки кошти видання газети.

Рівночасно через В. Кульчицького думає він дістати доцентуру в польській вищій політичній школі. Через небіщика Голуфка та В. Бачинського приймає участь в угодних переговорах.

Через Чеботарева знайомиться з начальником 2-го відділу польського генер. штабу і, притягнувши до співпраці М. Порша, творить активістичну організацію “За Самостійність” з органом “До бою”.

Через те, що А. Ливицький бачить у тому підприємстві конкуренцію для себе, вимагає від поляків видалення Залізника з Польщі й припинення органу. Цим кінчаються варшавські комбінації Залізника.

Відтепер аж до свого видалення з границь Польщі (6 грудня 1931) свою діяльність зв’язує з большевицьким консульством у Львові. Стає членом редакції “Нові Шляхи”, співпрацює з комуністичним видавництвом “Сила”, пише, на замовлення консула Лапчинського, різні проекти, через які вдалося большевикам опанувати культурне, економічне й політичне життя Зах. України, при чому всі ці проекти получує з більшими сумами грошей, що через них малося все зосередити в руки Лапчинського. Деякі трансакції (позичка 50.000 дол. Союзіві Кооператив, субсидії Науковому Товариству ім. Шевченка, поширення большевицьких видань через українські книгарні, поїздки кооператорів і вчених на Україну) були наслідками його проектів.

Під час частих поїздок закордон одвідує Залізник у Берліні Петрушевича, перевозить для редакції “Рада” звідси гроші і являється посередником поміж Петрушевичем і його групою у Львові. Аж поки проти радянофільства не виступила “Молода Громада”, яка в пресі оповіщає Залізникаві та його співробітникам бойкот.

Залізник був змушений незадовго після цього забратися зі Львова.

Приїхавши до Відня, пояснює тут конфлікт із “Молодою Громадою” інтригами Шепаровича, що ніби спроневірив більшу суму кооперативних грошей, і для того, що він — Залізник — вимагав

від К. Левицького викрити зловживання Шепаровича, цей останній, щоб позбутися скандалу, агітує проти нього і не тільки осягає оповідження бойкоту, але й інтервеніює, щоб польська адміністрація видалаила його з Польщі.

У Відні (властиво Мавері) Залізник не затримується.

Їде до Берліну, щоб там продовжувати ту роботу, що її вів у Львові. Але видно, що там не дано йому якихось позитивних обіцянок, і він вертається назад. Опинившись без грошей, не знає, що почати.

Я піддаю йому думку зайнятися літературно-історичною роботою. Зв'язую його з Організацією Націоналістів (через одного з членів Проводу) і заохочую його до писання розвідок на актуальні теми.

Якийсь час, здавалося, Залізник візьметься за писання, але, передумавши, заявляє, що він тільки тоді може для якоїсь справи робити, коли є в центрі і сам собі платить, бо навіть якби він діставав по 10 дол. за аркуш, то й такий гонорар вважає для себе замалим.

Приїздять десь у серпні до Відня пп. Лятішенко і Севрюк. З ними відбуває якісь наради і їде до Румунії. Вернувшись, задоволений видно якимсь гешефтом, задумує поїздку до Італії. Але видно, що ті, що йому дають поручення, не дуже задоволені з його поїздок. Дальших доручень не передають.

Залізник хоче в Відні реалізувати свої комбінації. Пропонує Центр. Комітетові Соц. Демократичної партії в Відні свої послуги, для чого говорить із Елленбоґеном. Йому поручають робити відчити по робітничих товариствах з платою по 2,50 шіл. за годину, що викликає його обурення: як? за пару грошей має він працювати на тих, що мають сотні, а то й тисячі шілінгів місячної платні?!

Звертається тоді до християнсько-суспільної партії з подібним проєктом і годиться давати відчити проти соціал-демократів і большевиків.

Але не щастило і з тим проєктом.

Продає свою хату в Мавері і хоче спробувати зайнятися торгівлею.

Та для цього треба передовсім грошей, котрих у нього осталося з 44.000 шілінгів за спродання хати вже не багато.

Напередодні сливе свого переїзду до Відня приходить від п. Бігарія до мене картка, в якій стоїть, що в одній важній справі я маю зголоситися в його канцелярії. Я в цей час був у Празі. Залізник передчуває, що ця картка відкрис йому нові вигляди на гроші. Приходить до Бігарія і довідується, що цей потребує для Полтавця-Острияниці складення проєкту нових німецько-українських стосунків.

А тому, що Бігарієві було важливо, щоб такий проєкт склав наддніпрянець, доручає він Залізнякаві його виготовлення.

В основу його він узяв бюджет коло 5 мільйонів марок річно, що мав би служити реалізації плянів групи Полтавця. Бігарій прийняв проєкт, а за якийсь час відбулося в каварні побачення Залізняка з делегатами з Мюнхену, що прибули на запрошення Бігарія. Розмова ніби мала позитивний результат.

Та вертаючись додому, Залізник заходить до ресторану “Цум майнен Гагн” і тут довідується, що за ним стежили агенти поліції. (Агенти викликають інцидент, приходять до ресторану поліція і змушує Залізняка вилегітимуватися). Про це все оповідає мені п. Константинович, що приїздить коло середини квітня 1933 р. до Праги.

Я, хоч і знав, що з комбінацій Залізняка нічого вийти не може, все ж уважав за відповідне попередити про його заходи Провід Організації.

Довірочно про нову діяльність Залізняка сказав я й Д. Дорошенкові.

Здається, що Д. Дорошенко в листі до Залізняка натякнув йому щось про те і тим дав підстави догадуватися, звідки все це пішло.

Тому, коли я повернувся до Відня і стрінувся з Залізняком, побачив, що він до мене ставиться з резервою. Задумавши, якби позбутися контакту зі мною, починає дорікати мені, ніби я оповідаю про нього неприємні речі.

Я зрозумів його тенденцію і також стратив охоту з ним стрічатися.

А тим часом Залізник відбуває розмови з пп. Навчуком, Кобздаєм, Савченком, Чайкою, Константиновичем і збирає проти мене компромітуючі факти.

Для того, що з названими тут особами я взагалі не хотів мати знайомства і від певного часу не стрічався, не міг я знати докладно, що за факти вони подавали Залізнякаві.

Восени минулого року доходили до мене передавані ним погрози, що, коли я до нього прийду, то він мене не пустить на поріг своєї хати, що він мене поб'є на вулиці і передасть поліції, як намовника, тощо. Про самі “факти” довідався я тільки недавно і тому зміг тільки тепер подати до них пояснення, чи спростування. Але вважаю, що на ширенні про мене різних закидів Залізник не обмежиться. Йому вдалося через свої зв'язки, що їх він мав за часів світової війни з вищими урядниками австрійського військового міністерства дістатися до Ліги Боротьби з Большевиками. (Лігу цю патронує князь Ліхтенштайн, і вона має русофільський напрям. До неї

входять представники тутешньої монархічної російської організації — інж. Карпов, граф Мусін-Пушкін, тощо).

Тому, що я ніби через Берлін перешкодив Залізнякаві здійснити його політичні комбінації, ширячи про нього чутки, як про большевика (так він аргументує причину походу проти мене), то він намагається представити мене большевицьким агентом, долучуючи, що я брав гроші і від чехів, і від поляків, і від австрійців. Він думає, як не тим, так іншим способом не тільки унеможливити мені громадську роботу в Відні, але й досягнути інтервенції місцевої поліції. Треба припускати, що в теперішні часи, коли до всяких політичних комбінацій може мати він широке поле для попису, не обмежитья він на дотеперішніх успіхах у Відні. Він сам каже, що прийшов нарешті для цього час, бо ті люди, з якими він співпрацював під час війни, приходять до значення. Не випадково зв'язався він із Лігою Боротьби проти Большевиків. У міжнародніх протибольшевицьких проєктах не забракне й проєктів Залізняка. Всі вони матимуть в основі бажання через їх реалізацію прийти до грошей. Протибольшевицька тенденція поширюється ним на всі особи, що були, чи можуть бути зв'язані з большевиками, чи радянофільством. Так, виступаючи, як безкомпромісовий антибольшевик, торує він собі дорогу до дальших успіхів.

Тепер дещо про оточення Залізняка, що в його боротьбі проти мене солідаризується з ним.

Навчук. Редагував із Вітиком “Нову Громаду”. Від 1925 р. був представником харк. центрального архіву. Видавав тоді ж бюлетень для української преси в дусі радянофільства. Редактором бюлетеня був Кобздай. Пізніше підтримував зв'язки з большевицьким посольством у Відні, надіючись дістати посаду в “Інтуристі”, чи при філії “Международная Книга” в Відні. Через інтриги посварився з Кобздаєм і переніс свою діяльність до Х-го Бецірку (Т-во “Пролетар”). Людина безхарактерна і здібна до інтриг. Залізник минулого літа дав йому 600 шіл. на переведення спільного гешефту (спродання документів, відписаних з австрійського архіву за час 1914-18 рр.). Цим позискав його для себе і заангажував до виступів проти мене. Тепер між ними йде боротьба. На інтервенцію Залізняка поліція хотіла видалити Навчука з Австрії.

Кобздай, був головою Української секції комуністичної партії в Австрії. За впливи в посольстві почав інтригувати на групу Навчука. В “Роте Фане” кинено було на його адресу обвинувачення, що він на польській службі. Кобздай процесу проти газети не виграв. Викинений з партії, переходить до австрійських соц-демократів. Ненавидить Навчука. Старається доказати тепер свою прихильність до Церкви.

Савченко. Був на станиці військово-санітарної місії і тоді вже мав зв'язок із атташе чеського посольства. Про цей зв'язок говорив різним людям (Кобздаєві також). В р. 1932, в грудні, був заарештований австрійською поліцією за шпигунство проти Італії, на користь Югославії. З арешту визволив його Бігарій. Здається, дає інформації полякам. Напр., свого часу розпитувався, хто такий Сушко (певно, поляки хотіли довідатися про полк. Сушка), який має паспорт, тощо. Віденська поліція закидає йому, що він дає інформації різним державам без розбору, аби тільки дістати за це пару шілінгів. Хвалився, що видав одну комуністку-мадярку мадярській владі. Цю комуністку було засуджено на смерть. Особа неінтелігентна, тепер стоїть у зв'язку з Чайкою.

Чайка. Був урядником військово-санітарної місії і ліквідатором Українського Червоного Хреста. В рр. 1924-25 вів переговори з большевицьким посольством, щоб вернутися в Україну, передавши архіви місії та УЧХ до Харкова. Проект не був зреалізований, бо не дістав дозволу на перевезення своїх машин до роблення светрів. Листувався з О. Лотоцьким. Мав зв'язок із ген. Змієнком, начальником центр. розвідки в Варшаві. Був гетьманцем і виконував обов'язки секретаря Українського Інституту в Берліні. Через інтриганство звільнений з посади. Думав свого часу прилучитися до унійної церковної акції. Тепер належить до приятелів Залізняка і сподіється через нього доступитися до якоїсь платної посади. Тим більше, що в рр. 1932-33 посередничав Залізнякові в нав'язанні контакту з впливовими с-д в "Ратгавзі..."

Стільки понаписував п. Кашинський.

Має рацію п. Полковник, це для нас має він бути скінчена людина...

28 квітня

Дальше листування між полк. Є. Коновальцем і Океєм (Є. Ляховичем), яке мені переслав вчора полковник:

Лист Окея з 20 квітня 1934 р.:

... Нині бачився з Мелоном, членом Парляменту, який стоїть у тісному зв'язку з Макогоном. Мали ми довшу балачку, з якої я сам не знаю, чи бути задоволеним, чи ні. Я його досить зацікавив націоналістичним рухом, а понад усе запевненням, що ми не емісари німців, а маємо свої власні інтереси на увазі.

Приходжу до переконання, що ті люди, які цікавляться українською справою, настільки усвідомленні в ній, що більше й не

треба їм говорити. Тому вони цікавляться головно питанням: чи майбутня Україна буде під переважним впливом німців, чи ні.

Мелон потвердив мені мої думки, висловлені в записці щодо англійської політичної думки на Сході. Він сказав мені без обиняків, що “створення Української Держави під впливом німців суперечить інтересам Англії”.

Я запевняв його, що на німців числить український нарід тому, що німці найбільше нами цікавляться. Ми знаходимося нині в дуже тяжкому положенні й мусимо радо зустрічати кожний голос, який цікавиться нашими стремліннями. Але, беручи під увагу характер німців і англійців, ми воліли б англійців, коли б вони захотіли нами ближче зацікавитися й дати нам поміч у наших змаганнях.

Він тоді поставив гіпотетичне питання:

— Коли б, припустім, Мр. Колієр з Форейн Оффіс, або хтось інший, хотів увійти з кимсь із Вас у переговори, то з котрим лідером він міг би переговорювати? Хто ваші лідери?

На це я відповів, що наш лідер — полковник Є. Коновалець.

Він спочатку крутив носом, але я йому сказав, що як націоналісти, так і їх лідер, мають в Англії хибну опінію, мовляв, вони — емісари німців. А це неправда. По війні поляки завзялися за всяку ціну нас асимілювати. Ми знайшлися в розпачливому стані. А що поляки були тоді й ворогами німців, то зовсім логічно і натурально націоналісти старалися дістати піддержку в німців. Одначе, це не значить, що вони — емісари німців. Вони мають на меті свої власні завдання, а не німецькі, і з хвилею, як Польща заключила союз із німцями, всякі зв'язки українських націоналістів з німцями урвалися.

Далі я говорив про польсько-німецький пакт, який, здається, криє тайні клявзулі щодо наступу на схід і замінення України в польсько-російсько-німецьку колонію, про шкоди, які б із того виникли, про ролю, яку в цьому може відіграти Англія і т.п. Говорив я також обширніше про розвії. ОУН і про її соборництво.

Це все його дуже цікавило, і кожне моє запевнення, що ми з німцями не маємо нічого спільного, викликало в ньому видиме задоволення.

Розійшлися ми з тим, що на другий тиждень він мене на котрийсь день попросить на обід і запросить деяких представників преси.

І тут саме я не знаю, чи радіти з цього, чи ні. Вони також захочуть моїх запевнень, що ми проти німців. Коли я таких запевнень не дам, то це викличе в них незадоволення, так що краще було б, щоб я з ними не бачився. Коли ж я дам, то це може викликати комплікації на другому ґрунті. Приходжу до переконання, що, коли нам із німцями

удалося б по-людськи наладати, то мій побут тут не тільки не приноситиме ніякої користі, але й шкодитиме.

Коли він мене на правду запросить на обід, то мусітиму бути дуже дипломатичним. Але це їх не обдурить. Буду старатися розвинути їм плян активної помочі Англії, а саме — заохочувати Японію до війни з Росією, випрацювати з нами плян підготовки повстання на наших землях, організація евент. українського корпусу в Канаді й Америці і, вкінці, інтервенція самої Англії на Чорному Морі. Буду старатися дати їм легко зрозуміти, що, мимо всього ми не можемо занадто їхати проти німців, як довго ми не маємо запевненої якоїсь фактичної помочі від якоїсь другої сильної держави.

А тепер зовсім друга справа: перечитуючи нашу пресу, мене занепокоїло, що наші ундисти переходять у наступ, а націоналісти займають оборонне становище. Покищо цього яскраво не видно, але в той спосіб зарисовується уклад сил. Причина цього та, що ундисти, - які не згинули тому, що націоналісти не перебрали від них проводу органічного сектора і через це хоч-не-хоч дали їм право на дальше життя, — тепер вхолонують у себе щораз більше націоналістичного патосу й ідей. Маючи в своїх руках органічний сектор і легальний вияв, вони в стані тим націоналістичним ідеям надати плястичну живу форму і таким чином реабілітувати своє животіння, яке чим далі набиратиме щораз більше сили. Зате в націоналістів слідне вичерпання.

Такий стан довго тривати не може, бо через рік-два ми готові загубити весь той політичний капітал, яким ми сьогодні гордимся. Тому ми мусимо якнайскорше розроблювати нашу націоналістичну ідеологію і поширювати її на всі ділянки суспільного життя.

Передусім мусимо створити нашу націоналістичну економію, яка показала б наглядно, як має виглядати наш майбутній економічний орган, і чому панування інших народів не дає йому як слід розвиватися. Бо коли ундистам удасться переконати загал, що розвій економічного життя можливий під чужим пануванням, то це означатиме наше банкрутство.

Ми мусимо бути уважні й на той факт, що в Польщі режим у найближчих роках готов нам дещо звільнити. Досі ми підганяли ундистів. Але коли вони переберуть від нас наші початкові ідеї, а ми не створимо рівночасно чогось вищого, наші ролі перемініться, і вони готові почати підганяти нас. Чим воно скінчиться, не важко догадатись.

Тому ще раз повторюю: ми мусимо якнайскорше обробити ідеологічно наш майбутній економічно-соціяльний устрій, на взір італійців, німців чи фашистів в Англії. Дехто назве це малпуванням.

Але це зовсім не малпунання. Коли ми прямуємо до створення своєї держави й заведення в ній нашої влади, то ми мусимо і своїм і чужим дати доказ, що ми знаємо, в чому ця влада заключається, і що ми будемо знати докладно, як нею орудувати. Це додасть нам віри у власні сили, а нашим масам дасть віру в нас.

Крім того, треба буде обробити ідеологічно нашу заграничну економічну та фінансову політику...

Відповідь полк. Є. Коновальця з 24 квітня:

Вельмиповажаний Товаришу Окей!

Обидва Ваші листи одержав правильно. Відповідатиму по точках:

1. Щодо Вашого побачення з Меломом, прошу Вас додатково мене поінформувати, як саме до нього дійшло. Йде мені в першу чергу про те, чи ініціатива до того побачення вийшла від Вас, чи від нього. На загал, я оцінюю факт того побачення позитивно. Одначе, мушу Вас остерегти, щоб у майбутніх балачках з Меломом Ви були по змозі якнайобережнішим, бо не виключено, що в даному випадку можемо мати до діла з певним підступом.

Як знаєте, цей плян тісно зв'язаний з Яковом (Макогоном, Є. О.), і не можна тому відкидати а ліміне, що взагалі плян побачення і балачок з Вами був уложений ними спільно, щоб видобути від Вас якнайбільше відомостей та їх евентуально після (розуміється, мені тепер у невідомий спосіб) використати проти нас.

Також не виключене, що ті балачки Мелона з Вами відбулися може навіть і без відома Якова; можливо, що десь, з якогось вищого місця Мелон дістав доручення Вас простудіювати точніше, або довідатися про Ваші теперішні зв'язки, і хотів теж і від себе до Вас нав'язати.

Все це, кажу, не повинно Вас відстрашувати від того обіду, який має відбутися. На мою думку, балакати Вам треба далі, при чому повинні Ви мати дуже відкриті очі та студіювати, яку саме ціль переслідує п. Мелон.

При цій нагоді хотів би я порушити ще ось таку справу: коли б дійсно той заповіджений обід відбувся, і коли б з перебігу балачок під час нього Ви набрали враження, що це не підступ, а дійсно якась поважніша акція, приходить мені на думку проєкт, чи не добре було б Вам запропонувати Меломові безпосередню стрічу зі мною. Можете йому заявити, що на той випадок я навіть готов приїхати до Вас. Зазначую, що це не категорично моя для Вас директива, а тільки один із проєктів, виконання якого залишаю я Вам відповідно до того, чи серед обставин, які зложаться, Ви вважатимете реалізацію того

проекту доцільною, чи ні. Нічого не шкодило б Вам у міжчасі десь побачитися з Кисілевським і делікатно провідати, чи про факт Вашого побачення з Мелоном він уже поінформований, чи ні.

2. В залученні пересилаю Вам записки Іртена з його міркуваннями щодо концепції, яку ми повинні пропагувати серед Ваших сусідів, і до змісту деяких Ваших листів, витяги з котрих я був переслав до відома Карпата і Іртена. Застерігаюся при цьому, що я не прикладаю великої ваги до тих міркувань Іртена, бо вони ані повні, і що більше і в деяких місцях навіть наївні, а в деяких дуже неясні. Коли рішився їх Вам переслати, то тільки тому, щоб Ви зорієнтувалися про хід думок та наставлення наших молодих націоналістів. Все ж таки мушу зазначити, що оскільки ходить про тези, то вони в основі правильні. Йшло б тепер про те, щоб їх ширше обробити та науково підбудувати. Годі мені тепер сказати, чи зможете Ви це зробити. На кожний випадок, бажаним було б, щоб Ви поважно зайнялися проблемою взаємовідносин “Україна — Англія”. Думаю, що того роду студії найкраще провадити саме тепер у Вас, де центр політики Ваших сусідів.

Щодо другого акту “На маргінесі листів Окея”, то признаюся, що виклад дуже непрозорий і задиркуватий. Все ж таки не можна відмовити рації Іртенові в тому уступі, де він говорить про закидування нам германофільства та про те, як ми повинні на того роду закид реагувати.

На мою думку, неправильно Ви робите, коли на цей закид, роблений Вам там на місці, Ви відповідаєте, мовляв, ми хотіли німців використати тільки проти поляків, і з тим моментом, як німці з поляками погодилися, ми пірвали з ними всякі зв'язки.

Поминаючи те, що такого роду пояснення не відповідають дійсності, — бо весь час нашого зв'язку з німцями ми ставили націоналістичну організацію соборницько і у тому напрямку не мали від німців ніколи жадних перешкод, — ми на німців дивилися і дивимося по нинішній день не тільки як на чинник, який можна використати проти поляків, але теж як чинник який скорше, чи пізніше, можна буде використати також проти червоних. З того ми не робили перед німцями ніколи секрету, і вони теж у балачках з нами не заперечували, що наші розрахунки на них у цьому напрямку були неправильні.

Зрештою, аргументація, мовляв, із моментом польсько-німецького порозуміння ми автоматично з німцями зірвали, бо, мовляв, вони в даних умовах не представляють уже для нас ніякої вартости, на мою думку, не зовсім теж промовить до переконання Вашим сусідам, бо ж Ваші сусіди певно точно здають собі справу з

того, що без їхнього порозуміння з німцями вони (англійці) самі на сході нічого зробити не зможуть.

Зрештою, таке представлювання справи перед сусідами безперечно суперечить нашій концепції, яка була, є і буде полягати на тому, щоб не тільки зацікавити, а й активно заангажувати до розв'язки української проблеми німців, сусідів Євгена, під еwentуальним проводом, чи в тісному порозумінні з англійцями.

Як я орієнтуюся, англійці, оскільки йде справа про Францію, або, більш конкретно говорячи, про проблему обезброєння, підпирають німців; оскільки ж ходить про розв'язку східних проблем, то в даний момент вони дуже гостро наставлені проти німців. У даному випадку йде про те (і то не тільки Вашим, а й Онацького сусідам), щоб німці не здобули виключного впливу на наших теренах. Натомість, як Ваші сусіди, так і сусіди Онацького, нічого не мають проти поділу впливів між тими трьома контрагентами.

Значить, у балачках із Вашими сусідами треба безперечно виходити з основ нашої концепції та вияснювати їм, що ми не прихильники беззастережного й виключного впливу німців на наших теренах, а що в наших інтересах саме, щоб на наших теренах була певна рівновага впливів, бо тільки тоді матимемо можливість розбудувати сильну й суверенну державу.

З уваги на те, що без участі німців, Ваші сусіди на власну руку не зможуть налагодити справ на Сході, ми теж не можемо зривати всіх мостів із німцями. При цьому можете зазначити, (що, зрештою, Ви вже зазначували), що ми з обуренням відкидаємо закиди про якесь "емісарство" чи агентство німців, бо нашим ключем усе було, є й буде "Україна понад усе!" Значить, у нашій політиці ми все будемо руководитись інтересами України, а не інтересами чужих чинників. Взаємовідносини між Україною і чужинцями можуть бути тільки тоді успішні, і тільки тоді зможуть привернути рівновагу та замирення на сході, коли ті взаємовідносини будуть побудовані на основах взаємних інтересів. І саме, на нашу думку, між Вашими сусідами й майбутньою Україною є багато моментів, які обидві держави можуть тісно між собою зв'язати.

На мою думку, ми не можемо вести політики, щоб за ціну наразі навіть дуже проблематичної ще надії на поміч від Ваших сусідів перекреслювати все те, що ми досі вже зробили на терені Карпата: це була б політика по лінії найменшого спротиву, яка зрештою довела б нас до провалу. В політиці мусить бути все аксіома — не узалежнювати себе від одного контрагента. Ми мусимо так вести нашу акцію, щоб якраз через скріплення наших позицій в одній і другій державі викликувати в них обох щораз більше зацікавлення до нашої проблеми.

Ці мої міркування прошу вважати за директиви для Вас у Вашій дальшій діяльності на Вашому терені.

Для пояснення Вам скажу, що недавно мав я балачки з представником Дуче, якого той останній вислав на поїздку по Європі студіювати східні, зокрема українську, проблеми. Це наш давній приятель (Інсабато, Є.О.). Він мені заявив, що самий Дуче й вся італійська політика проти того, щоб на Україні виключно німці мали вплив, але рівночасно підкреслив, що Італія не піде на ніякі комбінації в українській проблемі, яка була б зовсім протилежна інтересам німців.

При цій нагоді хочу Вас ще додатково поінформувати, що, оскільки йде про Італію, то з балачок із вищезгаданим представником я виніс враження, що італійська політика дуже цікавиться Грузією й Азербайджаном. Мабуть, іде їм про нафту. Тому треба допускати, що при дальшому розвою подій мало б прийти до різного роду дипломатичних сцисій між Вашими сусідами й Італією за ті терени.

Тому в Ваших балачках із сусідами мусите мати і цю обставину на увазі і рівнож, для відтяження нас від роблених нам закидів германофільства, заявляти, що ми не тільки на території Карпатівки ведемо акцію, але ведемо її рівнобіжно і в Італії, та що для нас краще було б, коли б ці три держави могли дійти щодо розв'язки українського питання між собою до порозуміння. Зазначувати треба при цьому, — зрештою, Ви це знаєте, — що розв'язку тої проблеми ми уявляємо собі тільки як виникнення великої, сильної і сконсолідованої держави, яка б могла внести момент рівноваги між усі ті сили, що діють на сході, при чому як *conditio sine qua non* і як аксіома для нас є, що Зах. Українські Землі повинні входити в склад тої держави, бо тільки під тою умовою Україна може зіграти ролю чинника рівноваги й замирення на сході.

3. Не гнівайтесь, Товаришу Окей, але мушу Вам заявити, що через Вашу впертість ми прогайнували багато дорогого часу, оскільки ходить про японців. Коли б ми, рівночасно з передачею їм меморіялу в січні, були нав'язали не тільки до політиків, але й до військових, то, мабуть, справа стояла б далеко краще, ніж тепер. Я не маю ще вправді точного звіту з тих балачок, що їх мали наші на карпатівському ґрунті з японцями (про це я вже згадував в одному з попередніх листів), але з короткого телефонічного звідомлення про ці балачки я набрав враження, що нам обов'язково треба було рівночасно нав'язати і до військових.

На кожний випадок настоюю, щоб Ви вислали запит до п. І., що сталося з меморіялом, та дуже делікатно просили його повідомити Вас, чи всі справи, про які Ви з ним безпосередньо балакали, перестали для нього бути актуальними й узагалі його цікавити. На

ділі, ми маємо тепер пов'язані руки, а що час не жде, і що ми мусимо обов'язково проводити далі ту акцію, яку почали в січні, треба нам — або від нього одержати відповідь і знати, на чому стоїмо, або з ним розв'язатися й шукати для продовжування тої акції інших шляхів. Дальше вичікування може принести нам необчислимі шкоди, тим більше, що в даний момент інші шляхи для ведення тої акції вже знайдені. Не виключене, що хтось із них у скорому часі приїде з Карпатівки тут до мене на балачки, і я мушу знати, як ставити справу: чи інформувати його про те, що ми відповідний меморіал вже передали, бо, як мене з Карпатівки інформують, ті панове, які з ними там балакали, про той меморіал взагалі нічого не знають. Безперечно, найкраще було б, коли б Ви ще раз до п. І. могли поїхати, тому прошу Вас і в листі до нього про це згадати. Листа, на мою думку, через тамошнє представництво повинні Ви вислати якнайскорше. Можете навіть у цьому листі згадати про це, що, мовляв, є у Вас відомості, що в різних державних центрах їхні представники виявляють велике зацікавлення нашою проблемою, що більше — висловлюють побажання з нами балакати, але що ми — з уваги на те, що зв'язалися вже з п. І. — не знаємо, як узагалі до того ставитися.

У зв'язку з цією справою пересилаю Вам для Вашої інформації копію листа полк. Колосовського до мене.

Копія листа полк. Вол. Колосовського з 18 квітня:

ВПоважаний Полковнику!

Ознайомлення моє з сучасним станом Далеко-Східньої проблеми переконує мене, що саме там, на Дал. Сході, діється щось велике, невідоме, багато ширше наших надій і бажань.

Царський уряд, бажаючи позбавитися на Україні від неспокійних елементів нашого селянського населення, переселяв на Амур десятки тисяч наших земляків, і тепер те саме дозволяє нам шукати посунення нашої національної справи з просторів усіма забутого “Зеленого Клину”.

Політика Літвінова все більше веде до того, що озброєний конфлікт між Японією і ССРСР стає неминучим. Захоплення японцями всього советського Дал. Сходу стає на порядок денний світової політики.

Японія, без сумніву, має свої головні завдання на півдні Азії, але приступити до виконання тих завдань вона може не скорше, ніж вона забезпечить своє запілля від советських далеко-східніх володінь. Абсолютно в інтересах Японії створення на Дал. Сході Української Колоніальної Держави, — будемо називати її — “Зелена Україна”.

У пертрактаціях із японськими представниками нам треба висувувати наші інтегральні права на ці землі. Історично, російська експансія в Азії, після 1654 р., провадилася спільними силами москалів і українців, — отже, морально ми маємо право шукати й для себе колоніальних земель. Фактично територія “Зеленого Клину” має стати українську більшість.

Мінімальні границі “Зеленого Клину”, очевидно, нас не можуть задовольнити. Треба висувувати наші права на весь сов. Далеко-Східній край, себто на території Сахалінської, Алданської, Колимської й Камчатської округ. Ці території мають велике економічне значення.

Японцям треба підкреслювати:

1. Наша політика На Далекому Сході, оскільки ми там одержимо колоніальні землі, буде завжди приязна до Японії. Ми забезпечимо всі права японців на рибних промислах, на нафтових родовищах, тощо.

2. Ми можемо зараз же розгорнути пропагандивну акцію на користь японців серед населення “Зеленого Клину” і також серед вояків української національності в армії Блюхера (за останніми відомостями туди перевезено три стрілецькі дивізії з України).

3. Ми можемо при допомозі японців розпочати формування партизанських загонів серед населення “Зеленого Клину”. В разі війни ми можемо формувати регулярні українські частини на Дал. Сході.

4. Ми можемо організувати акти саботажу на Великій Україні з метою не дозволяти знімати звідси воєнні частини і пересувувати їх на Дал. Схід.

Очевидно, що в ніякому разі не треба перебільшувати наших можливостей, а триматися тільки рямок реальности.

З висловом правдивого й глибокого до Вас поважання....

29 квітня

Копія листа Стобара (Дм. Андрієвського) до полк. Є. Коновальця з 19 квітня:

... Хочу писати нині в справі Фінляндії.

Як знаєте, я стою у зв'язку з українцями в Гельсінгфорсі. На чолі їх Баранецький, який в листах робить враження людини зрівноваженої, солідної, совісної, признається до націоналізму. Через нього помагаю з УЧХ і надсилаю пресу та деякі поради. Громади в Гельсінгфорсі і Виборгу в стадії легалізації. Не обходиться без внутрішніх труднощів. Офіційне положення

українців у Фінляндії досі було неясне. Але поволі поліція починає рахуватися з організацією. Тим не менше є деякі заарештування властей, які змушують наших людей йти в московські організації. Москалі добре зорганізовані й мають стислі зносини з фінляндськими фашист. формаціями.

Вже давніше виникла думка про мої відвідини Фінляндії в цілі залагодження на місці цілого ряду справ серед українців і перед фінляндцями.

Вчора дістав листа з Праги і Гельсінк в справі двох нових збігців. Поліція передала їх на руки українців, що трапилося вперше, і провадить слідство.

Пишуть, що нещодавно на Радянщині вислано до 4.000 чоловік за УВО і націоналізм, і що треба сподіватися нових збігців.

Це все спонукало мене поставити справу подорожі практично і навідатись до фінського консула.

Консул прийняв мене симпатично. Я одверто сказав, про що йде справа, і запитав про візу. Пропонував йому зладити записку для передачі Міністерству. Він від того ухилився і казав, що найліпше все полагодити на місці.

Обіцяв, що з візою не матиму труднощів, але мушу поробити належні заходи. Я рішив почати їх негайно, щоб поїхати до Фінляндії в другій половині травня, доки панове з міністерства не виїхали на вакації. Думаю переїздити через Берлін і бачитися з Сотником.

Сподіюся моєю поїздкою допомогти українцям зорганізуватись, піднести їх престиж в очах фінів, виговорити для них коли не привілеї, то в кожному разі рівноправність із москалями і незалежне становище перед властями. Мої завваги про те, що українська справа лежить в інтересах фінляндців, консул потакував і дав до зрозуміння, що в Гельсінках з нами говоритимуть у міністерстві закордонних справ. Заходить питання, чи не вдалося б знайти якісь кола чи формації, яких удалося б зацікавити нашою справою і нашими збігцями. Чи не міг би в цій справі допомогти щось Сотник вказівками, а може й рекомендаціями? Прошу ласкаво висловити Вашу думку й у разі потреби його про це попросити.

Фінляндський терен важний тим, що лежить поблизу таборів, де є сотки тисяч людей, готових до борні. Москалі це вже давніше оцінили. Є звичайно й інші мотиви. Все це змушує мене приложити до нього рук, бодай розглянутись на місці. На жаль, це забере немало часу і коштів. Але треба робити, що можна. Чекаю на Ваш лист у цій справі. Після цієї подорожі в мене лишитьесь один місяць відпустки...

ПС. Я немало вагаюсь перед цією подорожжю і то з двох причин: вона забере багато часу і коштів. Цей час може здався б на щось інше, а кошти для допомоги певним особам. З Найденом справа гіршає,

бо він, мабуть, вскорі втратить працю. Тому — чи не здалось би поїхати, замість мені, комусь із карпатівців (Сотник), чи з Данцігу? Але треба солідної людини, щоб заїмпонувати фінляндцям. Можливо, я міг би покрити частину видатків. В кожному разі комусь треба їхати, а тому я далі готуюсь до подорожі і вже її заповів у Фінляндії.

30 квітня

Передо мною лежить перша українська книжка про Б. Муссоліні, італійського диктатора. Написав її М. Островерха, і за кілька місяців вона вже дійшла до другого видання, — факт у нас досить рідкий, а може й єдиний.

Вийшла ця книжечка в “Книгозбірні Вісника” у Львові, нового політичного видавництва, яке вважає, що “перестарілі соціалістично-ліберальні доктрини в корені знищили в нашій суспільності 1. розуміння найпримітивніших засад розвою й упадку суспільств; 2. основних, вічних і незмінних пружин людських учинків; 3. значення для громадського життя — індивідуальності і характеру.”

Щоб зарадити цьому лиху, вирішило видавництво “видавати суспільницькі твори старих майстрів, у нас проскрибовані і тому не переложені, а рівно ж твори, які б знайомили наше громадянство з новими, теж у нас ігнорованими, духовими течіями Заходу.” “Книгозбірня призначена не для аматорів популярної літератури, лише для інтелігенції, яка не лиш так називається, а й хоче нею бути...”

Поминаючи незвичайно претенсійний тон цієї заяви, книжка про Муссоліні п. М. Островерхи, себто, перша книжка цього видавництва, цілковито її заперечує: написано її дуже “популярно” і прочитає її, певно, не тільки “інтелігенція”, що ставиться з призирством до “популярної літератури”, а й пересічний робітник та селянин. І в цьому, певно, не хиба книжки М. Островерхи, а скорше її добра прикмета.

Текст Островерхи випереджує передмова Д. Донцова.

“Коли наступив фашистівський переворот в Італії, — пише він між іншим, — ледви хто передбачав, що не мине й десять років, а “фашистівська зараза” розточиться по всій Європі. У нас спершу викликав фашизм здвигання плечима. Тепер із ним, як із кожним фактом, погодилися, але розуміють його і його основника, чин і людину, так само мало, як і перед десятьма роками. Це одна з причин, чому ми видаємо цю книжку, першу у нас, присвячену Муссоліні. В наші часи, пересякнуті отруйним запахом прогнилого соціалістично-

ліберального світу, він був перший, хто тому світові завдав рішальний удар...”

Книжечка М. Островерхи — невеличка, всього 85 сторінок малого формату. Та проте своє завдання вона в деякій мірі виконує: подає в живій формі життєпис Муссоліні, спиняється над різними епізодами його життя, що найкраще характеризують його динамічний, волевий характер, та змальовують повільний перехід Муссоліні від марксистської віри до націоналістичного світогляду:

“Тільки божевільні,— казав він, — непорушні в своїй ідеї, тільки мертва не змінюють постави...”

Та помилявся б той, хто подумав би, що цими словами Б. Муссоліні виправдував всяких зрадників та ренегатів ідеї: він змінив свою ідею не тому, що ворожа ідея брала гору, а якраз навпаки — змінив свою соціалістичну ідею саме тоді, як вона брала гору, і перед ним відкривалися блискучі перспективи переможця. Але він переконався в її помилковості, і — він пішов проти неї.

Це не була зрада ідеї задля вигоди, задля кар’єри, — навпаки це був крок до мучеництва задля вищої правди, це був справді героїчний крок.

Є в нижечці М. Островерхи і окремих розділ на дві сторінки “Муссоліні і Україна”. В ньому подано, без показання джерел, й те, що я свого часу видрукував в “Ділі”, — цитати з “Іль Попольо д’Італія” 1919 р., в яких Муссоліні виступав палким оборонцем самовизначення народів кол. Російської Імперії, а зокрема України. Незважаючи на використання вже мною видрукованого, цей розділ у книжці М. Островерхи рішуче не вистачальний, бо саме це відношення Муссоліні до української справи напевно цікавить не лише людей, що “кохаються в популярній літературі”, але й “справжню інтелігенцію.”

1 травня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 29 квітня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Доводжу до Вашого відома, що в зв'язку з проєктованим у найближчих днях побутом у мене Іртена, я рішився викликати і Лилика до мене. Тому звертаюся до Вас із проханням допомогти йому в підготовці його виїзду до мене. При цьому зазначаю, що до присутності Лилика тут у мене прикладаю я велику вагу.

Про реченець виїзду дістане Лилик ще окреме повідомлення. Також у найближчих днях перешлю я потрібні на його поїздку кошти.

В залученні пересилаю: витяги з листів Степняка з Карпатівки, Сокирки й Окея, копію листа Кіндрата, як додаток до матеріалів у справі Кашинського, та копію листа Вигнанського про Закарпаття.

Щиро Вас здоровлю...

Витяг із листа Окея з 26 квітня:

... При цій нагоді я хочу зробити кілька завваг до “критики” Іртена.

Передусім я не можу його так довго поважно трактувати, як довго він оперує символістикою, чи, радше, пустою фразеологією. Символістика, така, як “шахівниця”, “трикутник в Азії”, “трикутник в Європі”, а може “квадрат у голові” — це все дуже добре для пописів у домашній еквілібристиці. Такими категоріями я не можу говорити з чужинцями. Вони хочуть чогось конкретного, хочуть слів, які репрезентували б конкретні поняття, і дієслів, які означували б якийсь конкретний рух.

Зрештою, коли вже Іртен говорить про “рівновагу сил”, то вже нехай скаже, що цей символічний “трикутник” Україна-Японія— Англія в Азії і Україна-Німеччина-Італія в Європі має означати?

Які інтереси ці “трикутники” замикають у собі, і які сили, як також які інтереси і сили містяться на другому боці рівноваги?

Я розумію, що говорити конкретно далеко важче, ніж говорити символами. У першому випадку треба багато читати і вчитися. І не раз учитися, як штубак, попросту виконувати на-пам'ять, а така робота, на гадку декого, що вважає себе найвищим авторитетом у справах “патріотизму”, “національної гордості”, “національної могутності” і т.д. — може видаватися “старомодним пережитком”.

Прошу не думати, Пане Полковнику, що я дразливий на критику. Навпаки, я радо зустрічаю всяку критику і всякі ясні інструкції, бо я собі прекрасно здаю справу зі свого положення. Я сам на нинішнім моїм становищі відчуваю шалений брак відповідного знання, підготовки, рутини, розмаху, а навіть відваги. Відповідальність, яка зв'яже мене з моїм постом, не раз мене дуже придавлює, так що, коли б не сором перед дезерцією, я радо за цей пост подякував би та відступив його більш амбітним одиницям. Супроти цього, очевидно, кожна критика і інструкції для мене — велика полегша. Але я хотів би, щоб критика була конкретна.

Я розвівся над цим так довго тому, що оперувати символами, чи, точніше, пустими фразами увійшло — і далі входить — у нас у моду. Проти цього мусимо боротися. Бо наша підготовка “духового наставлення” вже довершена. Тепер ми мусимо не тільки оперувати чисто абстрактними, філософічними поняттями, але також реальними поняттями, бо націоналізм увійшов тепер у вищу стадію державного будівництва: ми зближаємося до реалізації наших мрій.

Закінчуючи справу Іртена, я просив би ще Вас, Пане Полковнику, при нагоді поінформувати тих, кому пересилаєте звіти моїх балачок із чужинцями, що зміст цих балачок не призначений для внутрішнього вжитку, себто для творення якихось ідей, підвалин в нашому народі, чи творення народніх імпондерабілій. Супроти цього вони можуть містити і часто містять у собі багато “ересей”. Деколи, щоб проломити перший лід, я мушу вживати різних засобів, і вони можуть бути інші в відношенні до японців, інші у відношенні до німців, або тутешніх. Коли я стараюся подати по можності точний звіт із тих балачок, то це тому, щоб витворити тяглість у нашій праці. Не знати, як довго я буду тут. Не знати, хто прийде по мені, і хто буде продовжувати цю працю. Та хто б він не був, коли він прочитає звіт із моїх балачок, він буде до деякої міри впроваджений в круг мого ділання, і не буде мусіти зачинати там, де я зачинав, але зачне від того, де я скінчив...

3 листа Степняка до полк. Є. Коновальця:

... Про розмову з Інсабатом, мабуть, Тебе подрібно повідомив Ріко. В доповненні подаю, що я опісля бачився з його добрим знайомим, який з Інсабатом щодня стрічається. Йому Інсабато

зрадив свої враження з дотеперішніх конференцій, як у Тебе, так і в Парижі. На його думку, є тільки дві групи, що можуть і відіграють рішальну роль в Україні, це уенерівці і оунівці. Балачки з Тобою і з нами утвердили його, що наше значення більше, ніж уенерівців, хоч не може відмовити, що представники тамтого табору мають і можуть мати впливи на В. Україну титулом свого походження та титулом традиції давніших визвольних змагань. Аргумент, що ми маємо молодь за собою, його, мабуть, переконав.

До Павла (Скоропадського) ставиться критично і не вірить, щоб цей мав будь-які впливи в Україні.

Тут він у першу чергу відвідав Зеленівського. Висказувався до мене, що це добрий старушок з гарною бородою, але ці зовнішні прикмети не стоять у ніякому відношенні до розуму.

До Інституту водив його Петя, який рівночасно був за перекладача. Петю він побачив у Зеленівського. Як мені цей добрий знайомий Інсабата оповідав, Петя там страшно на нас виговорював, витягав справу Сич-Чеботарів та давав до зрозуміння, що перипетії Петі на тутешньому ґрунті нами спричинені. На Інсабата не зробив Петя доброго враження. Питав Інсабата, з чого Петя живе та що властиво робить, бо вся його поведінка Інсабатові не ясна.

Про Тебе висказувався Інсабата дуже позитивно. Цікавився, чи дійсно Ти маєш такий авторитет в Україні, як він у наших чув. Знайомий підтвердив та підкреслив, як він мені говорив, Твою роботу на Україні в р. 1918. Чи дійсно він так Тебе в суперлятивах представляв, як мене запевнював, я не мав ще нагоди ствердити, але думаю, що зле про Тебе не говорив. Сам Інсабата ніби сказав моєму інформаторові, що цінить Тебе високо, не знає тільки, чи Ти в грядучих часах на В. Україні зможеш у початках бути доволі безоглядним диктатором, бо внутрішньо ти м'який та не диктатор.

Про наше Бюро висказувався Інсабата перед інформатором добре.

Взагалі, я думаю, що досі усе йде гладко і для нас позитивно, мимо тих малих дисонансів у Парижі і тут із такими гаманами, як Петя та Бородатий.

Тяжча буде, мабуть, справа в базі та в Володівці, як там усі наші противники кинуться фалянгою проти нас.

Карпат думає ще раз просити Інсабата, перед його виїздом, на обід десь у місті, при чому була б теж і жінка Інсабата. Він, мабуть, на другий тиждень їде.

Витв. говорив мені, що, будучи в Кучабського, читав листа від Пеленського, в якому цей останній пише, що його запхав до Іванової хати Петя. Ближчих даних не подає. Витв. написав тому по ближчі дані, бо хоче мати аргументи проти Петі, який, на його думку, теж

йому тут у певних, не наших колах, шкодить. Вважаю дуже важним дістати такі дані, бо маючи їх в руках, остаточно вдасться нам Петю зліквідувати.

Копія листа полк. Сушка до полк. Є. Коновальця з 10 квітня з припискою з 17 квітня:

Голошу:

У зв'язку з пересланим Вам звітом "сповіді" МЗ (Микола Залізняка? Є.О.), на який я одержав відповідь донині тільки від п. Органського, я мусів таки сам говорити з п. Кашинським. Посередника на це не міг я знайти. Одначе, Кашинський не знає, з ким говорив, а тільки що "з доручення" Органського.

В доповненні до залученої оповіді наказав я додатково списати документальні дані про МЗ, Чеботарева, Мірчука і т.д. і сподіюсь одержати листа ще цього тижня.

Мої доповнення до оригіналу з довшої розмови такі:

Перший універсал Острияниці складав за гроші проф. Колесса, другий — адв. д-р Бігаріза, що одержав 4.000 шілінгів. Тепер із Жеребком співпрацює Бігарі й МЗ.

Кашинський моїми відомостями про проданий архів був дуже заскочений і не старався навіть укрити свого прикрого положення. Тому й признався чисто до всього. Взагалі робив враження людини не злохитрої, і фатальну помилку усвідомлює собі. Думаю, що це його від довшого часу гнобило, але, що тільки Навчук був того свідком, думав, що не викриється. Ця справа сама по собі огидна, але, коли мати на увазі ту атмосферу тих усіх "торговців" державним майном при ліквідації закордонних місій, то й його можна зрозуміти, хоча й не виправдувати. Причиною була нужда, в якій знайшовся, і хотів вертатися в час НЕПу додому. Та по глупому робив усе так само, як із мастком своїх книжок: і не поїхав, і не дістав грошей, бо одержаних 100 шіл. ("за перевіз") не можна вважати заплавою.

Не зголосив виступу з ОУН по інерції своїй душевній, а робить це тепер, щоб за нього не несла відповідальність ОУН. Сам думає справу з Кедровським полагодити мирно, та натомість вивести на чисту воду МЗ. Але, поправді, дуже з ним прикро говорити, бо людина до краю виголоджена, і я мусів під час балачки нагодувати його. Прикро, справді...

МЗ він характеризує, як п'яницю і кокаїніста. За віллям взяв 40.000 шіл. і, поки жінка приїхала з краю по гроші, пустив майже все. Тепер перенісся вже жити до міста. Грошей не має далі. Колишні свої балачки з О.К. характеризував маневром на роздобуття грошей, але не "дурний за охлапи з панського стола співпрацювати". Може

працювати тільки тоді, коли в центрі всіх справ, то, коли справу веде сам.

Справа з його арештом: він — австрійський громадянин. В 1922 р. приїздило двоє нацив із Мюнхену на переговори. Конфериував МЗ і Бігарій в якійсь каварні з тими представниками. Свідком того був д-р Константинович. Представники питали МЗ і Біга, „як мають наци наставити українську справу”. Обіцяли гроші, і МЗ був дуже вдоволений з розмови. По ній пішли МЗ і д-р Константинович “запивати” справу. Там Константинович завважив двох типів, які МЗ і Константиновича “фіксували”. Бачили себе обидва в пастці. Вийшла авантюра по-п'яному, прийшла поліція і легітимувала МЗ і Константиновича, але обох “фіксаторів” не захотіла вилегітимувати.

МЗ виїхав із бази тому, що “Молода Громада” оголосила йому публічний бойкот разом із Букшованим і двома іншими. Букшований, Сказинський виписували, як большевики, проти УГА в тижневику (не пригадую нині назви), а МЗ робив те саме через Крушельницького, а безпосередньо поширював чутки, що дир. Юлько Шепарович брав хабарі в жидів в “Народній Торгівлі”. “Молода Громада” виступила в обороні чести УГА й отамана Шепаровича та проголосила МЗ-ові бойкот. Кіндрат пригадує цей факт, як дійсний. Можна перевірити в “Нов. Часі”.

Т-во “Огніско”, до якого Затей вписав д-ра Нейбека, не львівське, а тутешнє т-во академічне. Затей виїхав із Польщі, бо там “хапнув” значну суму з Каси Хворих. Признається сам до того і не має діла з політикою, торгує тут худобою.

Увага! Довірно!

Кіндратівка повідомляє: пп. Микола Залізник, Савченко, Навчук, Кобздай і студ. мед. Микитин — агенти різних держав та ворожого табору. Здержати з ними всякий зв'язок, не листуватись, здержати пренумерати видань ОУН, за які точно платять і за якими пошукують. Постій. 17.IV.1934.

Кіндрат

Копія листа Вигнанського з Закарпаття до полк. Є. Коновальця з 16 квітня:

Вельмишановний Товаришу!

Вашого листа я одержав давно, але відповідаю на нього щойно нині. Причина того — не ліниство, але те, що хочу нараз написати Вам про всякі справи, яких в останній час тут дуже багато.

Національний рух на Закарпатті просякає всі верстви українського населення. Треба тільки цей рух оформити й дати йому напрямні, що впливали б із відповідних до сучасної хвилі засад Організації. Коротко — треба створити осередок, який підніс би наше

національне життя з мовного й партійного хаосу, а поставив би добро Нації понад усе, надав нашому національному (тут на місці вживають більше, замість слова “національний”, — “народовецький”) рухові, крім ідеологічних підстав, і певні практичні напрямні. Цю справу було обговорено з представниками поодиноких міст Закарпаття і рішено, що треба такий осередок створити. І ось у Мукачеві 1 квітня ц.р. заложився т.зв. “Народовецький Союз” на статутах, що їх відбитку в прилозі Вам пересилаю.

Вже, може, від року говориться всюди на Закарпатті, що треба скликати в літі з'їзд молоді. Говорять це однаково партійні й безпартійні. З-поміж партій найбільші зазіхання на молодь в останній час роблять соціал-демократи, які майже в кожному числі свого органу “Вперед” містять заклики, щоб організувати молодь в рядах соц.-дем.партії. Вони бачать, що ґрунт під ногами починає їм хитатися, що означає неминучу пропасть, та хотіли б таким чином підкріпити свої позиції і зискати моральний капітал.

Тому, в порозумінні з Союзом Закарпат. Українських Студентів обрано організаційний комітет, завданням якого буде організувати з'їзд молоді, що відбудеться 1-го липня ц.р. в Мукачеві. Таким чином організація з'їзду полишилася в наших руках. Було б бажаним, що б Ви подали нам деякі вказівки й поучення щодо організації такого з'їзду. Ближчі інформації можете дістати в редактора часопису “Пробоем”.

Дуже актуальна для нас справа — відкриття власної книгарні й бібліотеки в Мукачеві. “Народовецький Союз” мав би завданням ширити поміж своїми членами відповідну лектуру. Замовляти книжки з-за кордону фізичній особі в останній час майже неможливо. На все треба просити девізові дозволи, що спричинює великі труднощі. Книгарня собі з цим легше дасть раду.

Крім того, треба ще взяти під увагу лінивність нашого роду, який лінується замовити собі книжку, або де-коли й не вміє. Але, коли ця книжка вже на місці, то справа мається інакше. До того ще можна додати, що існування такої книгарні справа не ризиковна, навпаки, вона може дуже добре просперувати, бо в усій околиці немає жадної української книгарні.

Це все було б дуже добре, але тут треба сказати погане “але”. Ми так багато потреб мусимо задовольнити, що потрібних засобів до заснування такої книгарні в нас не хватає. Звертаюся до Вас за порадою, як було б найкраще зробити, і чи не можна б потрібні гроші позичити, або в який інший спосіб придбати?

Часопис “Пробоем” у нас масово розходиться. Постараємось про кольпортерів. Зробимо все, що в наших силах.

Починаючи з квітня, має виходити, як прилога до “Пробоем”

т.зв. “Народовець” (“Націоналіст”) для підготовки з’їзду молоді.

З заграничних часописів отримую “Новий Шлях”, “Самостійність”, “Самостійну Думку”, “Студентський Шлях”, “Вогні”, “Вісник” і “Новий Час”.

Перешкод у веденні пл. праці чим далі все менше. Поважних труднощів тут нема.

З листа Сокирки до полк. Є. Коновальця з 19 квітня:

... Щодо матеріалів, які Ви мені переслали, то коротко зазначу: 1. міркування Аскольда — дурниці; 2. міркування Іртена про нашу видавничу справу — нерозбериха і буквоїдство. Між іншим я ношуся з думкою написати для внутрішнього вжитку реферат “Геть із буквоїдством” з критикою цього шкідливого в нас явища, що завинює між іншим застій нашого розвитку в базі (у відмінності, напр., від Канади і Америки, де примінено інші методи), а для зовнішнього вжитку “Хай живе імперіялізм ОУН!” з умотивованням потреби генерального наступу ОУН на всі позиції противників і всіми способами.

Тут Кандиба, заступник Червоного Хреста, зачинає ставати в обороні чести Організації. Донеслося до нього, що молодий і старший Антоновичі поширюють, що хор Шуровської в листопаді тому не співав російських і польських пісень, що націоналісти зробили донос до... поліції, і ця... заборонила співати російські й польські пісні хором (якраз тоді націоналісти сиділи в криміналі).

З огляду на безглуздість того твердження, Кандиба постановив уже раз прочистити атмосферу, взяв двох свідків і з ними пішов до Антоновича. Молодий потвердив та ще й додав, що націоналісти й у Берліні доносили на гетьманців, і Мірчук може доставити докази.

Крім того, старий Антонович сказав, що... сам Кандиба похваляв донос націоналістів до тутешньої поліції в справі хору. На те Кандиба зробив шалену авантюру старому. Потім із двома свідками пішов до адміністратора хору, який подав, з яких причин хор не співав тих польських і російських пісень. З черги жадатиме від Мірчука доказів на доноси в Берліні. А накінець всі на купу будуть фасувати по морді, але вже не від Кандиби, якого від того відтягається.

Зате Кандиба вважає той момент за знаменитий, щоб... зрезигнувати з функцій заступника ЧХр. Він мотивує це так: ЧХр. — загально-громадська установа; коли тут будуть авантюри з мордобиттям і т.д., на його особу посипляться пльотки і т.д., і на тім може потерпіти ЧХр.

Я думаю, що Кандибу просто “дує” співпрацювати з Ідеалістом, бо це чорт зна що таке, і він уже навіть воліє когось у морду бити, аби

тільки зложити з себе цю “почесну функцію”. Біда тільки, що нема заступника на його місце.

Не читав я ще завваг Органського до статті Богуша “Націоналізм перемаже!” Мої погляди на справу такі: стаття не годиться до друку, бо 1. вона перечить тому, що ми писали про Скрипника; 2. її підхід до справи Скрипника неправильний. Аргумент, що Скрипник був колосальним українцем, який дбав про добро Української Нації, і таким його вважають усі українці на В. Україні, не стійкий з двох причин: а) не можна вважати за спасителя Нації і то на В. Україні того, хто зліквідував Шумського, Максимовича, Воблого, КПУ, СВУ і т.д. і т.д., себто людей, які ще більше агресивно ставилися до Москви, ніж він, і яких він безпощадно нищив; отже, твердження, що в тамошніх умовах Скрипник був найбільшим ворогом Москви, не згідне з правдою. Покликування на Найденка також не стійке, бо якраз я оголошую спомини Найденка, де представлена грандіозна боротьба народу з Москвою. Не перечу, самогубство Скрипника зробило враження (але вже по смерті Скрипника), але бо й у нас зробив враження Волинець. Одначе, це не значить, щоб Волинця ставити на п’єдестал; б) Навіть коли б повище було неправдою, себто, коли б Скрипник був дійсно “націоналістом”, то плювати на його тактику, яка довела до теперішнього стану; її треба осудити. Колись УНДО також було “найбільш революційною українською партією”, але нині не є, коли є групи, які виступили з іншою програмою й тактикою (ОУН); отже, коли ми немилосердно критикуємо галицьких опортуністів (які також виступають проти Польщі!), то чому мали б ми щадити чомусь Скрипника з банкрутством його політики?! Така тактика, мовляв, що не треба з огляду на В. Україну, зовсім не стійка. Це так само, як гльорифікувати Вол. Бачинського, який також поповнив самовбивство, опинившись у сліпім куті зі своєю тактикою.

Щодо Моралевича, то він попав цілковито під вплив Меленця і веде з ним “акцію”. М. ін. ходить їм про уневажнення останніх загальних зборів Громади. В тій справі впали ми на сліди їхніх листів у Кошицях. Крім того, Моралевич прикликав до себе одного чоловіка тут (не-члена) і зачав обговорювати з ним справу виступу проти Української Громади; при тому сказав йому, що Меленець — порядна людина, і що те, що про нього говорять, брехня, і що Організація викинула його не з тих причин, що говориться, але в наслідок інтриг проти Меленця.

Недавно говорив з ним голова Відділу і заявив йому, що ми знаємо про те, що він робить. Він відпекався від того, заявивши, що ніякої акції проти Української Громади не веде. (Прошу при нагоді подати це Органському, бо я вислав до нього листа й забув це подати).

2 травня

Одержав листа від Дм. Андрієвського з 30 квітня:

ВШановний Пане Онацький!

Полковник мені вже писав в кількох словах про статтю для "Ле Темпс". Сьогодні дістав я відпис Вашого листа, з якого справа вирисовується ясніше.

Щоб не тратити марно часу, посилаю Вам відпис одної моєї статті, що досі ніде не влаштована. Думаю, що матеріал, поданий в ній, може придатися для цілі, про яку пишете. Єсть у мене ще друга стаття, яка маринується в одній редакції. Коли б надсилана мною в залученні не придалася, то міг би прислати ту другу, або зладити спеціальну. Пишіть.

Дістав ще одного листа від Єремієва, в яким пише, що все йде добре, але дати виставки не подає. Пише також, що, на його думку, найліпше, коли я вишлю гравюри до Вас. Зрештою, я так і зроблю цими днями, полишаючи Вам вільну руку, як їх використати.

Я все стою за тим, щоб використати пороблені починання, участь у виставці взяти і, по можності, вибитися на чоло організаторів. Найголовніше: де здобути потрібні кошти? Найліпше, коли б дали італійці, а потім старались визволити кошти з продажу вступних білетів.

Не добре збагнув я Вашу позицію в справі статті Богуша "Націоналізм перемаже!", але вважаю, що ми в поточну хвилю мусимо бути найбільш реалістами і уникати доктринства в питаннях СУЗ. У жоднім разі не можна підходити до таких складних і делікатних проблем, які виникають на тих теренах, з трафаретами, що випродукувались зовсім на іншій ґрунті, і які, зрештою, навіть тут починають бути небезпечними. Чи ж досвід і практика нових режимів не повчає нас бути більш емпіриками, ніж доктринерами? Думаю, що так.

В очікуванні від Вас щиро застаю з націоналістичним привітом...

П.С. Наколи побачите п. Інсабата, повітайте його від мене і подякуйте за картку. Скажіть, що я маю йому писати, але все чекаю, доки появиться якась із моїх заповіджених статей. А вони, як на гріх, не з'являються. Почекаю ще трохи, щоб йому надіслати, бо так ми з ним умовилися, а далі напишу і без огляду на їх появу.

Одержав також картку від В. Мартинця:

Високоповажаний Пане Онацький!

Підставили Ви мені свиню зі статтею про “Міщанство”! Я ж спеціально писав Вам, щоб Ви її нікуди не слали. Чи не шкода такої статті для “Свободи”?! До того я мав другу статтю, аналогічну, яка доповнювала Вашу, і хотів разом її оголосити. Сама ця друга стаття заслаба. От зробили Ви мені “Strich durch die Rechnung”! Вашу статтю вишлю до “Сам. Думки.” А Вас прошу (коли будете мати вільний час) написати мені резервову статтю, яку я можу оголосити в РН колибуть, і яка нігде не сміє бути друкована.

З привітом...

3 травня

Місяць квітень приніс дві довші статті про Україну в італійських журналах. Одна з них “Великдень в Україні” за підписом Бульби з’явилася в журналі “Анно XII” (“Рік XII”), що виходить кожних десять днів (в листах до Є. Коновальця я невірно називав його “тижневиком”) під редакцією молодого сина італійського диктатора, Віктора Муссоліні. Цю етнографічну статтю попереджено політичним вступом про сучасний стан українських земель, поділених між чотирма займанцями. Додано й політичну мапу України, яку видало Українське Бюро в Берліні, з точним визначенням територій і числа мешканців у кожній з частин національної території. Додано дві ілюстрації — одну з серії “Голод на Україні”, що її видало “Європейське Об’єднання Українських Організацій на Чужині”, з підписом “Рятуймо Україну!”, а другу з малюнків Олекси Новаківського “Наука”.

Але на особливу увагу заслуговує стаття Лідо Чіпріані, що її видрукував прегарний місячник “Le Vie d’Italia e del mondo” (“Шляхи Італії і світу”), що його видає італійський “Туринг-Клюб”.

Цю статтю присвячено гуцулам. Чіпріані прожив довший час в Карпатах і простудював побут, вірування і звичаї гуцульського племені. До статті додадано аж 30 прегарних світлин, деякі на всю сторінку! Текст написано з великою симпатією до нашого народу, і він служитиме доброю протигагою польській пропаганді, яка представляє гуцулів, як польське плем’я.

“Самі гуцули, — пише автор, — називають себе українцями на просторі всієї гірської території, яку вони займають у Польщі, в Румунії та в Чехословаччині, і хотіли б, що б уся їх країна, яка називалася Карпатською Руссю, називалася тепер — Карпатська Україна. Багато з них з обуренням відкидають назву “русинів”, як назву, що надається тим, які, як вони пояснюють з завзяттям, — “були рабами і цілували руки панам, які їх били”.

“Тут усе виявляється ірредентизм, далеко не втишений, — бодай у тій частині Карпатів, де я перебував. Він приводить до того, що тут люди часто відмовляються вживати слова, що з’являються під чужинецьким впливом, але все ж, наприклад, в Жаб’ю та вздовж Ворохтянської залізниці українська мова зазнає сильного впливу польської мови. Уважаю, проте, що цей вплив іде не на користь твердої краси гуцульської мови, яка, на мою думку, повинна б залишитися такою, якою є. В останніх часах, як я помічаю, українська література черпає багато тем і виразів із Гуцульщини, та, здається, все ж не так багато, як би випадало з огляду на багатство й красу гуцульського діалекту”.

Споміж ілюстрацій треба відзначити добру мапу всієї території, де живуть гуцули, з поділом на три займанщини; потім, різні типи гуцулів і гуцулок із їх характерними одягами та топірцями, трембітників та різних майстрів. Бачимо тут також прегарний образок з гуцульських виробів (тарілки, палиці, писанки, тощо), світлини гуцульських хат, церкви в Криворівні, моста на Бибниці, в Косові і т.д.

Стаття написана з великим знанням справи, і вона прислужиться до пізнання нашого народу в Зах. Європі. З помилок я помітив тільки одну: гуцулів зараховано до римо-католиків.

7 травня

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Користуюся нагодою, щоб передати через Лилика кілька слів.

Ваш лист Лиликові з наказом бути в Женеві в понеділок, прийшов у неділю, коли всі канцелярії зачинено, і тому нічого не можна було зробити. Грошей, які Ви переслали, ніяк не могло вистачити, і тому я видав Лиликові з студентської каси на цю поїздку 350 лір. Отже, в касі залишається на всіх трьох студентів тільки 900 лір. Над цією справою треба добре подумати, бо я маю всі підстави побоюватися, що цього літа наші пенсіонні справи будуть не дуже блискучі, і тому навряд чи ми зможемо й самі пробитися, не кажу вже фінансувати студентів.

Особливих новин у мене немає. Чекаю повороту Інсабата, — його ще досі нема. На просьбу Головної Квартири я написав рецензію на книжку Островерхи про Муссоліні. Вона вже була в Головній Квартирі, і її ніби збираються друкувати в якомусь із

політичних щоденників Риму. Це було б добре, бо я в тій рецензії, трохи чіпнув самого Муссоліні, що він, мовляв, у теперішній своїй політиці, забув про своє минуле в українській справі, але що єсть, мовляв, ще буде...

Андрієвський прислав статтю для кореспондента “Ле Темпс”. Стаття добра, але не те, що тут хотіли б: треба було б вказати про **теперішній** розподіл сил і на нашу інтернаціональну ситуацію. А головне, Жентізон, отримавши від мене цю статтю, мусів відїхати на кілька днів до Неаполю і займеться цією справою аж по повороті до Риму. Але сьогодні я був в нашій Асоціації і бачив його ім'я на листі тих, що їдуть до Венеції на відкриття щодворічної виставки мистецтва (“Бієннале”). Отже, не знаю, що з того вийде. Ставиться він до нас далі дуже добре, і “не тепер, то в четвер” щось добре таки напише... Між іншим він мені казав, що поліпшення відносин між Францією й Італією пояснюється не тільки задикуватою політикою німців щодо Італії та загрозою Аншлюсу, але й тою обставиною, що французький банк має в своєму розпорядженні мільярди лір і кожної хвилини міг би кинути їх на ринок, щоб знизити курс ліри. А що курс ліри тепер для італійського уряду — головне питання престижу, то італійці й мусять іти на порозуміння з французами...

Вітаю Вас щиро...

8 травня

Михайло Грушевський, наш великий історик і далеко менш великий політик, писав в 1921 р. в своїх “Початках громадянства”:

“Доба, котру переживаємо, стоїть під знаком реакції проти індивідуалізму й клясовости новішого цивілізованого ладу та повороту до колективізму й солідарности. Стоїмо, очевидно, перед одним із тих великих переломів в провідних мотивах людства, котрі воно не раз переживало. Все ясніше це мені стає всякий раз, коли від біжучих фактів переходжу до студій соціальної еволюції в минулому. Все більше укріплююся в переконанні про рішальну роль в вічних змінах людського життя цієї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других...”

Переконавшись таким чином, на підставі своїх студій та міркувань, в тому, що наша доба йде до перемоги колективізму, старенький професор почав переконуватися і в тому, що “колективізм”, що його большевики силоміць заводили в Україні, випалюючи цілі села контрреволюційних селян, занадто

індивідуалістичних, був також “явищем нової доби”, і тому, склавши свої книжки в валізки, подався й собі на Україну, щоб прийняти участь в “соціалістичному будівництві”.

На жаль, московські більшовики теж дуже скоро переконалися (вони, зрештою, й давно про те знали), що їх погляди на “колективізм” зовсім не сходяться з поглядами старого професора, що занадто уболівав за українськими селянами, і тому не тільки його до соціалістичного будівництва не допустили, але й з України вислали...

Бо “колективізм” — це лише слово, в яке кожний наливає свого змісту.

Є колективізм більшовицький, колективізм фашистівський, чи національний, колективізм націонал-соціалістичний. Всі нові соціальні рухи колективістичні вже хоча б тому, що спираються на маси, і то на зорганізовані маси, себто, на колективи.

Справа може йти тільки про якість того чи іншого колективізму і його цілі.

Щодо якості колективізму в Советах, то вона дуже не висока і людина мусить приносити все в жертву колективові, для неї цілком чужому, що уособлюється в комуністичній партії, а властиво в її голівці. Цілком ясно, що така жертва ніколи не буде добровільна. Цілком ясно, що влада, яка примушує до такої жертвенності, мусить бути деспотична, тиранічна. Цілком ясно, що всяка яскрава особистість, яка підносилася б над загальним рівнем своїм характером чи здібностями, зовсім не бажана в такому колективі, бо вона легше від інших може піддатися спокусі бунту проти силоміць накиненого рабства, бо вона сильніше від інших почуває весь жах такого рабства і не знаходить жадного задоволення, жадної моральної компенсації в тій самопожертві, яку мусить приносити.

Немає в більшовизмі особистої віри, — всі мусять “вірити” тільки в матеріалістичний атеїзм. Нема особистого розуму, — все наказується згори, і хоч ті накинені згори пляни суперечать усім даним реального життя, проти них ніхто не сміє підносити голосу; немає розвитку власної особистості, немає власної душі, нема нічого власного, і тому кожної хвилини хтось чужий може влізти зі своїми брудними чобітьми в “святая святых” твоєї душі...

Але є й інший колективізм, що не накидається силоміць, але виникає з пізнання спільних цілей і завдань, з усвідомлення необхідності жертвенності для розвитку себе самого і інших, з усвідомлення, що власний розвиток можливий лише рівнобіжно з розвитком інших і в співпраці з ними.

Цей колективізм виникає перше в родині, яку був заперечив і відкинув большевицький колективізм; потім переноситься на плем'я,

на нарід, на націю... В такому колективі не заперчується власности. Але заперчується вживати її на шкоду колективові.

Тут не заперчується право кожного розвивати свою особистість до найвищого ступеня, на який тільки можуть дозволити його здібності, — навпаки, тут всіяко такому піднесенню допомагається, бо воно відповідає інтересам усієї родини (нації), — але заперчується право вживати ці здібності і зріст своєї особистости на шкоду родині (чи нації).

Тут діє етичний закон, що в'яже до купи всіх членів колективу свідомою солідарністю і обов'язком співпраці та обопільної допомоги всіх кожному.

На шляху до такого колективізму стоїть тепер людськість, бо цей колективізм — крок уперед в порівнянні з безмежним егоїзмом відірваних осіб, груп, кляс, що хотіли б працювати кожний на свою виключну користь, не піклуючись про загальне добро, — колективізм же на зразок московсько-комуністичного — це крок назад, до первісного життя давніх народів із їх поділом на касты і кляси, що ненавидять одна одну, що поборюють одна одну, і що все знаходять якусь одну, що над ними тиранічно панує...

19 травня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 17 травня:

Дорогий Пане Онацький!

Незвичайно жалую, що не запросив Вас на конференцію. Причини, які казали мені здержатися від притягнення Вас до неї були ось такі:

1. Згадану конференцію постановив був я скликати передусім для вирівняння цілого ряду розходжень, які в останніх часах зарисувалися між мною й представниками молодшої генерації. Через те рішив я в першу чергу викликати Лилика, бо саме між ним і мною заіснували в останніх часах деякі непорозуміння, що їх шляхом листування годі було поладнати.

Обговорити та вирішити ті справи постановив я в присутності самого Лилика, далі Іртена, Нового й Фіялки, і тому Вашої присутности при розгляданні того роду питань не вважав я кінечною.

Крім того, на згаданій конференції хотів я теж устійнити й узгіднити, в зв'язку з акцією Окея в останньому часі на його ґрунті, нашу дальшу політику на терені цього останнього й Карпата, бо заходила небезпека, що саме на тих двох теренах політика наших

представництв може взяти такий оборот, що, замість себе взаємно доповнювати, спричинить розріз.

У зв'язку з тою справою щойно в часі самої конференції, завдяки рефератам Нового, поширено порядок нарад, зокрема в справі нашої закордонної політики в цілому. З огляду на це, Ваша присутність була б безперечно корисною, одначе, вже було запізно Вас до згаданої конференції притягати.

2. Другою причиною, яка в періоді підготовки конференції казала мені здержатися від притягнення Вас до неї, була та обставина, що й так, — уважав я, — треба буде нам стрінутися після повороту Інсабата. В тому випадку доцільніше вже буде стрінутися мені з Вами по конференції, коли Інсабато повернеться до Риму, і коли безперечно стане актуальним питання його звіту з поїздки по різних центрах.

Мушу, одначе, зараз ствердити, що, розглядаючи перебіг нашої конференції та її висліди, далеко краще було б, коли б Ви в ній були взяли безпосередню участь.

Далі мушу перед Вами зазначити, що тов. Лилик здавав собі справу з доцільности Вашої присутности на конференції і навіть два рази підносив передо мною потребу телеграфічно Вас закликати. Та я, як з уваги на наші фінансові спроможності, так і з уваги на недостачу часу (конференцію треба було б продовжити), не вважав за доцільне піти назустріч тим побажанням т. Лилика.

Про сам перебіг та висліди конференції точніше розписуватись не буду. Тов. Лилик дістав від мене доручення зreferувати Вам усе особисто. Крім того, в скорому часі одержите від мене точний протокол балачок та, на основі проведеної дискусії, мої рішення в цілому ряді актуальних питань. Тов. Лилик забрав зі собою стенографічний текст складеного ним на конференції звіту про італійський терен.

В залученні пересилаю Вам наразі витяг із протоколу про те становище, яке я до згаданого звіту тов. Лилика заняв. Коли б були в Вас якісь завваження щодо цього звіту, прошу ласкаво їх мені переслати.

Далі пересилаю Вам тези до дискусії і перебіг дискусії над нашою міжнародною політикою в семінарі в Карпатівці і першу частину реферату Нового про міжнародну політику, який то реферат він виголосив на збіговищі тут у мене. Врешті залучую конспект переорганізації нашого проп.-реферату.

Про різні актуальні справи писатиму Вам окремо.

Також у найближчому часі постараюся переслати Вам павшаль на травень. Маю надію, що на протязі найближчих трьох-чотирьох тижнів повинно остаточно викляруватися і наше матеріальне

положення. Коли все піде щасливо, старатись буду упорядкувати й фінансові справи, і то як Ваші особисті, так і стипендіятів. Наразі я ще ніяких рішень не в спроможі прийняти.

Щиро Вас здоровлю...

До цього листа залучений другий теж із 17 травня:

До Високоповажаного Пана Є. Онацького в місці постою.

Високоповажаний Пане Онацький!

З огляду:

1. на конечність повної однозгідности нашої закордонної політики з крайовим рухом;

2. на потребу основного розроблення пляну нашої політичної акції в Італії й на Балкані;

3. на потребу налагодження безпосереднього зв'язку з балканськими теренами,

призначаю Вам тов. Лилика, як співробітника, котрий разом із Вами, як офіційним представником ОУН на Італію, стає співвідповідальним перед Організацією за напрям і діяльність нашого представництва на терені Італії.

При цій нагоді вважаю конечним зазначити, що повна гармонія і взаємне довір'я, як при розроблюванні пляну на майбутнє, так і при можливості спільних Ваших виступів перед відповідними чинниками на Вашому терені, являються передумовою успішности й нашої діяльности на італійському ґрунті і взагалі однозгідности між націоналістичним рухом на крайових теренах та його представництвом на італійському ґрунті зокрема.

З націоналістичним привітом...

Зараз же відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Оце допіру отримав Ваш із 17 травня з додатками... Звіт із італійського терену та іменування Лилика вимагають моєї негайної відповіді.

Погоджуюся насамперед із Вами, що обговорення моєї діяльности в Італії на офіційній конференції без моєї присутности — факт цілком ненормальний. Уважаю також, що Ваш лист з приводу іменування Лилика моїм співробітником (не запитавши про це моєї попередньої згоди), як вплив із того попереднього ненормального факту, є фактом ще більш ненормальним.

Річ не в тому, що Лилика іменовано моїм співробітником, — я його сам був би іменував на цю "високу посаду", а в тому, під яким

сосом цю номінацію подано — “для однозгідності між націоналістичним рухом на крайових теренах та його представництвом на італійському терені зокрема...”

Таким чином мені висловлено цілком явне недовір'я (ще не заслухавши моєї відповіді на звіт Лилика) і дано мені не “співробітника”, а ... щось інше, що волюю краще не називати.

Працювати в таких умовах я, на жаль, не можу, бо, як вірно зазначив Карпат у дискусіях над міжнародньою політикою, “ті, що провадять закордонну політику, мусять мати не то 100%, а 120%-ве довір'я в Організації”.

А що я такого довір'я, не тільки на 120%, а і на 100% не маю, то вважаю доцільним це моє місце відступити тим, хто таке довір'я має на всі 120%.

Я, дорогий Пане Полковнику, працюю тільки в тому оточенні, яке почуваю собі співзвучним. Досі я вважаю за таке оточення нашу Організацію і вважаю, що, без огляду на дрібні, неминучі в кожній організації, розходження в другорядних справах, в загальному я йшов завжди по лінії Організації. Коли ж Організація вважає, що ця моя лінія не відповідає лінії Організації, то це засвідчує таку мою сліпоту, що я, далєбі, не можу бути “офіційним представником Організації”.

Бо тут справа ясна: або моя політика відповідала політиці Організації, і тоді всякий “співробітник” та ще з такими функціями, як допіру призначений, непотрібний; або моя політика не відповідала політиці Організації, і тоді тут потрібний цілком новий політик-керівник, а ніяк не “співробітник”, що під таким скромним титулом переховував би цілком інакші завдання.

Мушу сказати, що мені на титулі “амбасадора” цілком не залежить. Ви мені колись докоряли, що в мене замало амбітності. Мушу додати, що найменше в мене амбітності до титулів без належного їм змісту. Волюю скромніший, але повний змісту титул журналіста і публіциста. Тому складаю на Ваші руки титул “представника на Італію”.

Одночасно заявляю, що не перестану працювати, як і працював, для поширення ідей націоналізму в повному порозумінні з напрямними ПУНу.

Переходячи до “звіту з італійського терену”, заперечую насамперед, ніби “вся наша акція тут досі йшла в напрямі зневіри в наші сили”.

Той, хто слідкує хоч би трохи за моєю публіцистичною діяльністю, навряд чи міг би де знайти сліди “зневіри в наші сили”, — навпаки в усіх моїх статтях я намагався підносити дух і віру в нашу остаточну перемогу.

Лише я завжди стояв на тому, що наша закордонна акція може розвиватися тільки в залежності від нашої внутрішньої сили, і саме тому в моїй публіцистичній діяльності я віддавав увесь мій час і сили для співпраці в творенні тої внутрішньої сили, — віддавав, розуміється, згідно з моїм фахом і здібностям, як журналіст. Я уважав, і уважаю, що всяка пропагандивна праця в італійській пресі не матиме жадних наслідків, поки за цією пропагандою не знайдеться щось, що заімпує італійцям не словами, а зорганізованою силою. Тому я все намагався знаходити серед італійців людей, які самі писали б в українській справі, користуючись матеріялами, які вони від нас діставали б. Я дивився і дивлюся на роллю нашого представництва в Італії, як на осередок, де італійці в кожний відповідний момент можуть знайти потрібні їм — і корисні нам — інформації в українських справах. І — тільки. Бо, як вірно зазначив Лилик у своїй ому звіті, громадська думка в Італії значення не має, тут має значення тільки думка Муссоліні та, почасти міністерства закр. справ. Отже, і Муссоліні, і міністерство закр. справ знають дуже добре, куди б їм треба було звернутися, коли б вони мали яку потребу в українській справі.

Щодо зв'язку з Муссоліні, то, крім тих матеріялів, які йому переслалося чи то безпосередньо чи то через міністерство закр. справ. почастило мені останніми часами знайти зв'язок із ним через студентський журнал "Анно XII". Отже, знайшовши цей зв'язок, я передав його саме Лиликові, надіючись, що він зможе, зрештою, як студент, зробитися постійним співробітником цього студентського журналу, — бо про те нас навіть просили. На превеликий жаль, першу статтю, яку написав Лилик, прийшлося мені забракувати, і то не через її фольклористичний характер (про Великдень на Україні), бо Лилик у фольклорі визнавав себе некомпетентним, — через цілковитий брак політичних даних у тій статті, бо для нас кожна стаття в українській справі цікава головно постільки, поскільки вона перепачковує потрібні нам політичні ідеї. Прийшлося мені самому писати цю статтю, і кожний, хто знає хоч трохи італійську мову, знайде, що перша сторінка тої статті — виключно політична, соборницька, ревізіоністична і подає не тільки цифри, але й мапу розподілу українського народу між займанцями. На запрошення редакції, треба було писати другу статтю про "демографічний стан в Україні." На жаль, цю статтю було написано так сухо і нецікаво, що я відразу сказав Лиликові, що в такому вигляді її подавати не можна. Але все ж її було подано, щоб праця не пропала, і, хоч Муссоліні її напевно бачив, видруковано її не було. Від дальшої праці з цим журналом т. Лилик відмовився за браком часу (іспити й інше). Тоді я, щоб активізувати ті елементи нашої "Громади", які могли прислужитися

українській справі пером і знаннями, звернувся до “Громади” з запрошенням писати статті, бо я маю можливість містити їх у різних часописах.

Лилик називає це — “стежкою в горох для угодовців”.

Він забуває, що для своєї статті про “демографічний стан” він користувався в великій мірі матеріалами і вказівками, які давав йому один із тих “угодовців” (д-р І. Гриненко).

Уважаю, — як я й писав уже в одному з моїх попередніх листів, — що всяка праця за кордоном, що спричинюється до популяризації української справи, піде зрештою на користь тої організації, яка виявить себе найбільш життєздатною й витривалою в краю. Я писав Вам тоді також, що ніколи не сумнівався, що такою найбільш життєздатною організацією має бути ОУН, і що тому всяка робота за кордоном в пропаганді українського імені, піде зрештою на її користь, абстрагуючи навіть від користі для загально-української справи (як це далеко від “зневіри в наші сили”, яку мені закидують!).

Каже т. Лилик, що “одинокі зв’язки п. Онацького — це зв’язки з журналістами, які ніякого впливу в політиці не мають...”

Сам Лилик зазначив перед цим, що в Італії ніхто, крім самого Муссоліні, впливу на політику не має. Отже, серед усіх тих, що впливу на політику не мають, я вибираю все таки насамперед журналістів, бо ці люди можуть таки, бодай у відповідний момент, своїми писаннями впливати на політику. А поза тим т. Лилик забув, що він уже два роки живе в Італії тому, що має стипендію, яку я здобув для нього, очевидячки, не через журналістів.

Відзначу також, що поїздка Інсабата по Європі, до якої у нас прикладають деякі надії, теж відбулася не без моєї діяльної участі... в її підготовці.

Щодо моєї “уенерівської концепції”, яка, мовляв, виявилася в балачках із Квароні, то я вислав Вам завжди дуже точний й детальний звіт із моїх балачок, тому, коли б там була яка уенерівська концепція, Ви особисто і інші члени ПУНу, що отримували копії моїх звітів, вчасно звернули були б мені увагу на ту мою “уенерівську концепцію”.

Своєї згоди “виступати спільно з “Обновою” в Пакс Романа” я ніколи не давав, лише, коли делегація “Обнови”, що складалася з трьох людей, просила мене, чи не можна було б посилити кимсь делегацію, щоб вона краще й імпозантніше виглядала, я відповів, що, можливо, що хтось із студентів міг би співпрацювати з делегацією, — а відповів я так тому, що перед тим писав мені Андрієвський, що він приїде до Риму з тою делегацією.

Дивує мене дуже вираз Лилика, що я “заяканий” уступив із моїх позицій (щодо двоподілу фронтів). Не знаю, коли, ким і через що я

був “заляканий”. Це мені зовсім не ясно, і тому на цей закид не відповідаю.

Т. Лилик пише: “Чи й яка сила українського націоналізму діє на ЗУЗ, на це п. Онацький не представляв, на мою думку, ніяких даних. Узагалі сумніваюся, що б він умів це представити, ставлячись до нього скептично й не вірячи”. На жаль, тут заносить більше скептицизмом т. Лилика, ніж моїм. Зрештою, Пане Полковнику, Ви пригадуєте мій звіт із розмов із представником козацтва Каревим, де я писав, що він лише після розмови зі мною зрозумів значення ЗУЗ, як резервуару молодих революційних націоналістичних сил...

І нарешті приїзд до Риму Литвинова, про який Лилик пише:

“... тоді італійці... щоб уникнути будь-яких виступів проти Литвинова від українців чи білогвардійців, багато білогвардійців навіть поарештовували, а до п. Онацького прийшов агент та питав його, чи може він заручити, що з боку українців не буде ніяких виступів проти Литвинова. Тоді п. Онацький авторитетно заявив, що ручить, що з боку українців всякий виступ виключений. Таким способом представляв він справу, себто представляє нас гірше, ніж італійці про нас думали. Коли агент приходив питати, то, видно, припускав можливість чогось подібного, “...п. Онацький повинен був відповісти, що не знає, бо це не його компетенція...”

Я стою на цілком відмінній позиції і думаю, що, коли ми знаємо **позитивно**, що ніхто з українців жадного атентату робити не буде, і про це авторитетно заявляє, то тим спричиняємося до піднесення нашого престижу, бо вказуємо на нашу організованість, яка не допускає свавільних виступів.

На цьому кінчаю. Проте, синтезуючи, констатую, що, хоча т. Лилик з ласки своєї признає, що “п. Онацький дуже чесна людина, та що його засадниче непогоджування з проблемою двоподілу фронтів, його концепція всеукраїнського фронту і т.п. — все це впливає з його глибокого переконання, і те, що він так уперто обстоює свої думки,” т. Лилик “може признати мені за плюс”, все ж він уважає:

1. що я сію зневіру в наші сили. Сіяння зневіри суперечить самому духові націоналізму. Таким чином т. Лилик заперечує мій націоналізм;

2. що я стою на “уенерівській концепції”, яка теж суперечить націоналізмові. І тим самим знову заперечує мій націоналізм;

3. що я протоптую “стежку для угодовців”, і це не може бути в ніякому разі похвальним для “офіційного представника націоналізму”;

4. що я освітлюю нашу справу гірше, “ніж навіть самі італійці про неї думають”.

Закиди все такої ваги, що я не вбачаю жадної можливости

знаходити, як Ви, Пане Полковнику, пишете “повну гармонію і повне довір'я” в “спільних наших виступах перед відповідними чинниками...”

На цьому закінчую і прошу прийняти мої найщиріші поздоровлення.

20 травня

Вельми поважаний Пане Полковнику!

Вчора я написав Вам листа про мою димісію з посту “представника ОУН в Італії”, та, після кількогодинної розмови з Лиликом, я вирішив був той лист у себе ще передержати, і висилаю його Вам сьогодні тільки як документ тих моїх настроїв, які викликало в мене вирішення італійських справ, і то таких, що торкаються безпосередньо моєї діяльності, без усякого порозуміння зі мною.

Ніщо в тих настроях не змінилося. Тому документ залишається документом, і то особливо в тій частині, що відноситься до моєї відповіді на “звіт із італійського терену”. Не маю охоти ще раз спинятися над цим і тому висилаю мій вчорашній лист таким, яким він відразу вийшов. Але, щоб не вносити в Організацію зайвих комплікацій, і особливо, щоб не створювати Вам нових труднощів, я на димісію не подаюся і призначення Лилика на “співробітника” приймаю.

А що з того вийде, побачимо.

Хочу сказати кілька слів з приводу реферату Нового про міжнародню політику українського націоналізму.

Насамперед про “трикутник” Італія, Соборна Німеччина, Соборна Україна.

Референт, очевидно, не здає собі справи, що поєднання Італія — Соборна Німеччина неможливе. Італія робитиме — і робить — все можливе, щоб до соборности німецьких земель ніколи не дійшло, бо воно означало б постійну загрозу їй на північних її кордонах і відмову від усякої перспективи на Балканах, які для Італії мають безпосередній і дуже великий інтерес.

Але виникає питання, чи Соборна Німеччина — в інтересах Соборної України?

Я тверджу, що — ні. Бо і для України Соборна Німеччина з її 80 мільйонами агресивних німців була б постійною загрозою і то тому, що німці, зі своєю “геополітичною” концепцією уважають Україну за

одну з територій, для них призначених. В книжці Гітлера “Майн Кампф” (в італ. виданні) на ст. 380 читаємо:

“Право на нову територію може зробитися обов’язком, якщо якийсь великий народ почне занепадати через неможливість поширення своєї території... Отже, коли ми говоримо про нову територію, то ми мусимо думати в першу чергу про Росію і про держави, їй підлеглі. Здається, сама доля визначила нам ці терени...”

Відношення до українського народу можна вивести з такого уступу на ст. 386:

“Для мене, націоналіста, що оцінює людськість, з точки погляду раси, визнання меншої расової вартості тих “пригнічених” націй вистачає для того, щоб не прив’язувати до їх долі мого народу.”

Потім у зв’язку з трикутником Німеччина, Італія, Україна виникає питання Японії. Якщо Німеччина зацікавлена в московсько-японському конфлікті і стала б на боці Японії, то Італія відноситься до всякої експансії Японії цілком вороже. Муссоліні вказував не раз на небезпеку Японії, для всієї Європи.

Як бачимо, справа зовсім не така проста, як це уявляється референтові. Сидячи за столиком, можна побудувати таких “трикутників”, скільки кому хочеться, — досить тільки підкреслювати один бік справи і заплющувати очі на всі інші. “Геополітична концепція” добра, як і всяка інша концепція, бо вона допомагає, як каже референт, “зібрати всі проблеми, які існують і які заторкують інтереси української нації, та розглядати їх з власної точки погляду...”

Але — й тільки!

Ніякої догматики, тут не може бути. Політика взагалі і зовнішня політика зокрема — це **мистецтво**, що в ньому той, хто має до того дані, може робити архитвори, що їх подивлятиме світ, але треба мати до того належні дані, себто талант і здатності, без яких партачі провалюватимуть і найкращі концепції, без огляду на будь-які “трикутники”. Муссоліні, наприклад, ніколи не був великим теоретиком та творцем “концепцій”, — навпаки, він увесь час стверджує свій емпіризм і підходить до кожної проблеми без усякої упередженої думки, але з єдиною ідеєю — добра для Італії. На його думку, всякі попередні концепції тільки в’яжуть думку і не дають можливості бачити проблему в належному світлі.

З точки погляду геополітичної концепції Польща — безсумнівний ворог Німеччини, а з точки погляду соборности німецьких земель такий її ворог Італія. Але все ж Гітлер, неважаючи на всю догматичність, підписав пакт не-нападу з Польщею, а в справі Тироллю так писав у своїй книзі:

“Причина, чому деякі кола останні роки зробили з питання

південного Тиролю ключ до італійсько-німецьких відносин, дуже ясно: жиди і габсбургські легітимісти мають великий інтерес у тому, щоб перешкодити німецькій політиці союзів, які могли б привести одного дня до відбудови вільної німецької батьківщини. Галас, який здійснюється тепер, походить не з любови до південного Тиролю, — бо цей галас не допомагає Тиролеві, а йому шкодить, — але походить із боязні італо-німецького порозуміння.” (с. 350). І на сторінці 351:

“Якщо німецька нація хоче покласти кінець небезпеці її викорінювання в Європі, не повинна вона повторювати довоєнної помилки і озброювати проти себе Бога і весь світ: треба пізнати, хто з ворогів найнебезпечніший, і на ньому зосереджувати всі свої сили, щоб його побити. Якщо цю перемогу буде досягнуто завдяки жертвам в іншому місці, будучі покоління за це нас не посудять...”

І на стор. 359:

“Багато речей можуть завдавати нам біль, — але це не дозволяє нам відмовлятися від розуму і галасувати і сваритися зо всіма, замість того, щоб концентрувати наші сили супроти смертельного ворога...”

Якщо ми не можемо порозумітися з Англією, бо вона, мовляв, відняла у нас колонії, ані з Італією, бо вона захопила південний Тироль, ані з Польщею та Чехословаччиною, через ясні причини, то ясно в усій Європі нам тільки й залишається, що Франція, яка між іншим теж відібрала у нас Альзас-Льотарінгію. Ясно, що так не можна служити німецькому народові: нема сумніву, що той, хто боронить таку політику, або наївний дурень, або стопроцентова каналія. І коли йде про провідників, то я схильний припускати, що справа йде про каналіі...”

Таким чином, неважаючи на цілком ясний принцип соборности всіх німецьких земель, висунений самим же Гітлером, Гітлер не замикається в догматизм геополітичної та соборницької концепції, але, маючи на увазі далекі цілі, вибирає з-поміж засобів, які ведуть до тих цілей, навіть такі, які нібито цим цілям суперечать... І все ж німецькі націонал-соціалістичні маси йому вірять!

І саме тому теза реферату: “Політичні констеляції та наростання конфліктів не змінюються з дня на день. Вони досить постійні...” цілком хибна. Політичні констеляції міняються просто таки з дня на день, і трудність сучасної міжнародної політики саме в тому й полягає, що вимагає від політиків незвичайної гнучкості, вміння схоплювати сприятливі моменти в плінній змінливості обставин, вміти пізнавати можливості їх дальшого розвитку в той чи інший бік.

Цілком ясно, що для людини, яка не в силах розбиратися в колосальній грі подій і ситуацій, що відбувається в світі, найкраще й найлегше замкнутися в одній якійсь концепції, як у фортеці, яка може

боронити її в її власних очах супроти обвинувачення невміння зрозуміти події і використати їх для потреб своєї нації.

У зв'язку з цим я мушу піднести, щоб зняти з мене частину відповідальності, проблему нашого Підкарпаття. Я уважно слідкую за зростом українського руху на цьому шматочку нашої землі і вважаю, що було б злочином, коли б ми виступили там заскоро і примусили тим чехословацьку владу до суворих репресій. Український рух там ще занадто молодий, — він вимагає ще нормального зросту. Нашими головними ворогами залишаються СРСР та Польща, і на них ми, за рецептою Гітлера, повинні концентрувати всі наші зусилля, готуючи з Закарпаття наше культурне запілля.

На цьому кінчаю і здоровлю Вас широко...

23 травня

Був час, коли кожний український патріот уважав за перший свій обов'язок віднайти відповідну "орієнтацію" і накинати її своїм не менше патріотичним землякам. Ті в свою чергу вигадували свою "орієнтацію" і висували її всупереч тій, яку їм намагався накинати інший український патріот. І саме тому, що кожний з тих винахідників "орієнтацій" уважав свій винахід за єдино відповідний (авторська амбіція відіграла тут чималу роль), то між тими патріотами розпочиналася завзята боротьба, і то в такій мірі, що ті патріоти навіть не помічали, як із українських патріотів переверталися на патріотів тих країн, на які "орієнтувалися". Бо, як писав В. Липинський в своїх "Листах до Хліборобів", "орієнтацією" серед політиків в Україні називається спосіб "знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цєю допомогою владу над своїми земляками..." (ст. 3-4).

"Замість давати своєму громадянству образи спільних хотінь, — писав він далі,— вказувати ясні способи для їх здійснювання і піддержувати силою духа тих людей духа, що ці ідеї беруться здійснювати, українська інтелігенція стає головним продуцентом орієнтацій і прибраних в партійні програми різних магічних заклинань..." (ст. 462).

Покійний В. Липинський дуже не любив українських інтелігентів і нагромаджував над їх головами силу різних обвинувачень, почасти правдивих, а почасти перебільшених. Гріх зокрема "орієнтацій" це не гріх пізнішої української інтелігенції, а, можна сказати, історичний гріх загалом українського патріотизму. Дм. Андрієвський в

“Розбудові Нації” (1932 р.кн. III-IV, с. 61) писав цілком вірно:

“Завжди так бувало, що коли один визначний діяч “орієнтувався на сусіда, то другий орієнтувався на іншого сусіда, і від їх боротьби в середині все було більше шкоди, ніж користи від зовнішнього союзника. Хмельницький хотів був покористати з союзу з Московщиною (від якої мусів шукати потім охорони в союзі з Швецією, Є.О.)... та після нього Виговський кинувся в обійми Польщі і наклав за це головою з польських рук. Коли Дорошенко тримав із Туреччиною, то Брюховецький накладав із Москвою, хоч пізніше і сам мусів був збунтуватися і також був скараний на горло... І так протягом соток років серед змагань за державність і самостійність питання орієнтації і союзу з одним із наших історичних ворогів проти другого, весь час різнило і сварило українських патріотів.”

Лише з поширенням серед українського громадянства націоналістичної ідеології, починається відкрита боротьба проти “орієнтаційних” настроїв. Замість “примату зовнішньої політики над внутрішньою” все впертіше висуває український націоналізм “примат внутрішньої політики над зовнішньою”, все більше поширюється погляд, що наша зовнішня політика тільки тоді буде успішна, коли спиратиметься на дійсно зорганізовані внутрішні сили.

Зрештою, вже Липинський цілком справедливо вказував, що “всі наші орієнтації, і добрі і недобрі, мають одну спільну рису: вони звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої організаційної будуючої політичної праці, яка зовсім зайва там, де завдання політично зорганізувати рідну землю й рідну націю покладається відповідною орієнтацією на ту чи іншу зовнішню силу”.

В наслідок поширення націоналістичних ідей, самий термін “орієнтація” зробився в народніх українських масах непопулярним, і ті українські політики, що наважились би висунути тепер якусь “орієнтацію”, напевно зустріли б кпини та вигуки “ганьба!”

Проте, з одної крайности ми, як то завжди буває, готові перейти в іншу.

Відаючися справам внутрішньої організації мас всередині, ми готові взагалі махнути рукою на закордон, або, в найліпшому випадку, виробити собі якусь “концепцію”, яка дозволяла б нам дивитися на світ Божий невидючими очима.

Недавно довелось мені читати в одній доповіді про нашу закордонну політику таку багатозначну фразу:

“Політичні констеляції та наростання конфліктів не змінюються з дня на день. Вони досить постійні.”

Отже, вистачить визначити раз на все ці “політичні констеляції”

та сучасні конфлікти, щоб мати готову “концепцію” на все життя, як бусоллю серед моря всіх можливих міжнародних подій.

Небезпека подібної “концепції” не менша, ніж колишня небезпека “орієнтації”, бо вона присипляє бажання і здатність розбиратися в міжнародних подіях та в розвиткові міжнародних констеляцій, що, всупереч вищезгаданому поглядіві, змінюються в останніх роках з казковою швидкістю.

Правда, щоб надати твердого ґрунту під ніби постійні й незмінні “концепції” міжнародної політики, їх ставиться в площину таких незмінних чинників, як географічна структура країни, або загалом її геополітичне становище.

Але якщо в минулому географічна структура країни й могла визначати її міжнародну політику, бо, в наслідок обмежених засобів комунікацій, ставила ту країну в безпосередню залежність від тих чи інших її сусідів, то в наших часах географія, і взагалі фізичне оточення, не відіграє більше рішальної ролі.

Колись надавалося рішального значення “природнім кордонам” — рікам, горам, тощо, але тепер, з перевагою летунства над всякими іншими родами зброї, ці “природні кордони” втрачають усяке значення, а набирають все більше значення промисловість тої чи іншої країни і її духовна активність, чи пасивність.

Що могло б бути спільного — в негативному чи позитивному змислі — між Японією й Італією, віддаленими на тисячі кілометрів одна від одної? Але поширення японської торгівлі так сильно б’є по Італії, що вона тепер займає рішуче антияпонську позицію.

Під впливом німецької расистської теорії в нас почало ширитися своєрідне обоювання території, ґрунту, як справжнього джерела й первопринци всіх людських учинків, а в тому й міжнародної політики. Але це означає — зводити незвичайну складність життя до одного лише його складника; це значить — спрощувати, спростачувати всі життєві людські проблеми.

“Перебільшення щодо впливів фізичного оточення на зміни, які відбуваються в структурі людини, — пише швейцарський дослідник расового питання Піттард, професор женецького університету (в книзі “La race et P.histoire) виявляють нам тенденцію легкого пояснювання, прикладання закону найменшого зусилля... Я не хочу дати тут зрозуміти, ніби я зовсім не визнаю впливів оточення. Але не можна їх перебільшувати, — бо на них занадто зручно спертися, коли хочеться розв’язати якесь важливе питання, і тому треба покласти край і не давати молоді цієї подушки лінощі...” (ст.16-18).

Саме так! Якщо “орієнтації” свідчили про наші лінощі у внутрішній нашій політиці, то бажання знайти якусь постійну “концепцію” засвідчує про наші лінощі в ділянці закордонної

політики. Лінощі, очевидячки, все були і залишаються нашим головним гріхом...

24 травня

Вертаючись до теми, яку я зачепив вчора, хочеться мені її розвинути ще глибше, бо з поширенням серед наших націоналістичних кол націонал-соціалістичної ідеології, все більше надається в нас значення таким матеріалістичним чинникам, як “кров” і “грунт”.

Гіпократ, батько модерної медицини, був перший, що у своєму трактаті “Про повітря, води і місцевості” відзначив залежність людей від фізичного оточення.

Монтескьє надавав впливові підсоння на політичні події такого значення, що Вольтер скористав із цього пункту його політичної доктрини, щоб піддати її найвїдливішим сарказмам. Але це не перешкодило потім Тюрго, а після нього Гердерові докладно розробляти теорію впливів на людину її фізичного оточення, — теорію, що її пізніше Карл Ріттер зробив центром своєї антропогеографічної доктрини.

Історик англійської цивілізації Бокль поклав в основу своєї капітальної праці думку, що підсоння і грунт — і тільки вони! — визначають долю народів:

“Коли ми, — каже він, — думаємо про безупинний контакт людини з зовнішнім світом, ми переконуємося, що мусить існувати тісний зв’язок між учинками людини і законами природи...”

Дуже слушна думка, але — чи треба обмежувати “законо природи” на самі тільки грунт і підсоння?!

Всі закони природи зпливають на людину, а в тому головно ті, що керують її думкою й почуваннями.

У своїх початках людськість, як і всяка інша порода живих істот, була, без сумніву, продуктом зовнішніх умов, в яких жила. Але від часу, як вона пристосувалась до загальних умов свого існування, вона почала все більше звільнятися від залежності від зовнішнього світу і, навпаки, почала все більше впливати на нього і навіть його, в своїх інтересах і згідно свого смаку, зміняти.

Саме тому Август Конт, який навчав, що “історія суспільств визначається історією людського духа”, ближчий до правди, ніж Бокль.

Досить згадати, що англійці мали віддавна копальні вугля, якими дуже мало користувалися. Але досить було Джемсові Ваттові

вигадати першу парову машину, яка заступила руки тисяч робітників, але вимагала вугля, як цей винахід одної людини змінив цілковито не тільки все життя Англії, але й її взаємовідносини зо всіма іншими країнами і з усім світом. Англіїці почали копати глибокі колодязі, будувати фабрики й заводи, пускати на всі моря й океани свої пароплави і зробили, зрештою, з свого острова, загубленого в тумані, осередок світової імперії із містом, що в ньому можна легко знайти речі з найдальших кутків світу.

Так силою творчого духа людина може змінити своє оточення.

Поруч із Англією лежить другий острів — Ірландія. Ріжниці в підсонні майже ніякої, зовнішній вигляд обох островів той самий, але характер народів, що їх заселяють, англійського й ірландського, дуже відмінний, їх історія цілком різна. Винахід Джеймса Ватта зробив з Англії одну з найбільш промислових країн світу, але Ірландія залишилася країною пасовиськ та хліборобства.

Або візьмім Північну Америку. Яких чотириста років тому в ній блукали тільки дикі, чи напівдикі народи червоношкірих, які протягом тисячоліть залишалися все на одному й тому самому рівені воявничих жорстоких номадів. Але — з'явилися європейські осельці і, незважаючи на те, що фізичне оточення залишалось те саме, Америка зажила цілком іншим новим життям, виходячи все більше на чоло цивілізованих народів.

Ле Бон, досліджуючи впливи оточення на життя й історію народів, прийшов до таких висновків:

“Впливи оточення виявляються тільки в народів в періоді формації, себто у таких, що в них предківські характери були поруйновані суперечною спадковістю... Зхрещення, руйнуючи психологічний характер предків, витворюють ніби порожнечу, в якій вплив оточення протягом століть вибудовує, а потім і зафіксує нові психологічні характери... Отже вплив оточення дуже сильний, або, навпаки, дуже кволий, в залежності від окремих випадків, і тим пояснюється суперечність думок, що з цього приводу висловлюються... Старі народи, міцно віддавна зафіксовані шляхом спадковости, майже зовсім не піддаються впливам оточення...”

І він додає:

“Більшість народів Європи ще тільки формується, і це варто знати, щоб розуміти їх історію...”

Себто — щоб розуміти, що в їх взаємовідносинах нема ще нічого сталого, і що гору серед них візьме той, хто виявлятиме більше активності, більше творчости духа для опанування оточення, фізичного і всякого іншого.

Бо тепер ще більше, ніж будь-коли, історію народів визначає історія людського духа, історія героїчних змагань та геніяльних винаходів.

3 червня

Конференція роззброєння ще не закінчилася, але це має значення хіба для тих дипломатів, що мусять брати в ній безпосередню участь.

Громадська ж думка Європи цікавиться нею лише постільки, поскільки знаходить у женеvських дебатах матеріяли для констатування все більшого загострювання міжнародніх відносин. Не дурно ж Муссоліні, який і серед турбот національно-державної розбудови Італії, ніколи не забуває, що він, з свого покликання, перш за все — журналіст, написав недавно статтю під заголовком “До зброєння”.

А в цій статті, користаючи з відомостей, які доходять до нього, як до голови італійського уряду, повідомив своїх читачів, що “конференція роззброєння фактично скінчилася, і починається, чи може скоро початися, конференція зброєння.”

Одним із помітніших наслідків неуспіху конференції роззброєння була повільна ліквідація Ліги Націй, яка коштувала світові силу грошей, ще більшу силу ілюзій і, зрештою, нікому нічого не дала. І от того самого дня, коли делегати на конференцію роззброєння, — як пише Муссоліні, — будуть примушені визнати, що роззброєння — тільки фантазія, дуже гарна, але тим самим і небезпечна, Ліга Націй утратить увесь свій престиж, і все своє значення. На місце її політики, що виключала — бодай про око — бльоки держав одних проти одних, прийде політика власне тих бльоків, себто союзів, що була політикою, яка панувала і перед великою війною.

І зрештою Ї Величність гармата зволить сказати своє останнє слово.

“З важким серцем, — додає Муссоліні, — пишу я ці слова. Порозуміння щодо роззброєння було б забезпечило Європі деякий час спокою, — банкруцтво конференції роззброєння відчиняє двері в невідоме...”

Відповідно до цього Італія вживає заходів.

Саме цими днями італійський уряд, неважаючи на важкий стан

фінансів, вирішив негайно розпочати роботу над вибудуванням двох крижаків (крейсерів) на 70.000 тонн.

Але особливу увагу звертається на наймодернішу зброю наших часів — на авіацію. На розбудову військового летунства призначено, поза нормальним бюджетом, цілий мільярд італійських лір, причому особливу увагу звертається на побудову таких літаків, що могли б підноситися в стратосферу і перелітати в ній зі швидкістю тисячі кілометрів на годину. Подумати тільки — тисячу кілометрів за годину! Дехто може подумати, що справа йде тільки про мрії, або, в найкращому випадку, про далеке майбутнє. Але ті, що знають добре італійську авіацію, вірять у дуже скорі здійснення цих “мрій”.

Кореспондент паризького “Ле Темпс” так пише в числі з 1 червня:

“Італійська авіація, осягнувши перше місце в масовому леті і попрацювавши добре над здобуттям першого місця в швидкості, намагається тепер здобути перше місце в стратосферичному леті, який дозволив би їй переміщати свої ескадри зі швидкістю тисячі кілометрів на годину і тим значно поширити сферу свого чину.”

Одночасно з цим відбувається в Італії злиття армії з міліцією, поширення на всю шкільну молодь обов’язку військових вправ, що, зрештою, приводить до того наслідку, що, на випадок війни, Італія матиме не лише узброєну армію, але й весь італійський народ узброєний.

Можна собі уявити, як добре працюють тепер в Європі всі фабрики зброї!

І все-таки, неважаючи на всю їх інтенсивну працю, їх ще не вистачає, Балканські країни, наприклад, звертаються по зброю... до Японії!

Свого часу і турецький уряд замовив був в Японії десять легких крижаків, а тепер ось часописи приносять звістку, що й грецький уряд замовив в Японії легкі крижаки, підводні човни, літаки й гармати.

Італійська преса чимало цим стурбована. І то не лише тому, що всі країни зброяться, — це італійський уряд своєчасно сконстатував і прийняв за цілком логічний факт, — але власне тому, що по зброю звертаються так далеко, забуваючи про можливість набути зброю в своїх сусідів.

“Це поширення японської активності, — пише “Іль Ляворо Фашиста”, — на землі, що в наслідок свого географічного, історичного й економічного положення, повинні б знаходитися цілковито поза колом японських впливів, викликає чималі труднощі. Ця справа представляється дуже поважно, і що більше часу проходить, тим тяжче буде її розв’язати...”

Така, власне, тепер тут загальна думка: що більше часу

проходить, тим більше справи заплутуються, і виходу з них, крім війни — якщо війну можна назвати виходом — не видно.

Тому — всі озброюються...

6 червня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 4 червня:

ВПоважаний Пане Онацький!

Обидва Ваші листи одержав правильно. Негайно зняв копії з них та переслав їх до відома всім учасникам відомого Вам збіговиска.

Мою відповідь на обидва ці листи одержите від мене дещо пізніше. зрештою, я вже в попередньому листі зазначив Вам, що вважаю моїм промахом ту обставину, що не викликав Вас на згадане збіговище. Подав я Вам був і причини, чому саме я так поступив. Також у пізнішій моїй відповіді подам Вам точніші причини, які схилили мене прийняти рішення відносно назначення тов. Лилика Вашим співробітником.

З новин подаю Вам ось такі:

1. Тому два тижні дістав я чергову карточку від Інсабата, вислану на мою приватну адресу з Варшави. Було це безперечно трохи необережно з його боку. Та, можливо, поляки не завважили цього. Від того часу не маю ніяких вісток, де він і що робить. Коли б довідались Ви про те, що він уже вернувся, прошу мене негайно повідомити.

2. Окей доносить, що на тамошньому ґрунті появился Скоропадський. Рівночасно, як, певно, Ви вже читали, появился в “Ділі” за “Газетою Варшавською” вістка про причини приїзду Скоропадського до Лондону.

3. В США на вічу в Пасейку вибили члени ОДВУ посла Гривчак, висланника радикальної партії, який на вічі в демагогічний спосіб накинуня на нашу Організацію, мовляв, вона на услугах німців.

4. В Берліні Спілка Студентів, яка, до речі, складається з самих понад 40-літніх людей, і яку вирішили гетьманці використати для своїх цілей, скликала протестаційні збори проти виключення її зі складу ЦЕСУСу. На ці збори запросила вона “Зарево”, себто нашу студентську організацію. “Зарево” (7 членів) прийшло на збори. Відразу організований член гетьманської групи Яковенко накинуня на одного члена “Зарева” Митлюка та важко його зранив. Зарев’яни станули в обороні свого товариша: розгорілася досить жорстока бійка, яка закінчилась тим, що семеро зарев’ян викинули з залі всіх

інших учасників. Очевидно, попало всім при тому.

Щиро Вас здоровлю...

7 червня

Написав В. Мартинцеві:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу Мартинець!

Пересилаю Вам черговий огляд “на міжнародні теми”, написаний на спеціальну тему “Ідеологічні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом”. Думаю, що ця праця буде корисна нашим читачам, бо дає багато цікавого матеріалу до думання і навіть до дискутування.

Другу копію, після виправлення, прошу ласкаво переслати “Самостійній Думці”.

Окремої меншої статті ідеологічного характеру я не міг написати, бо залишався оце десять днів без кімнати, і лише вчора мав можливість засісти за машинку. Та маєте тут “огляд”, що і змістом і розміром заступить Вам і мій черговий огляд і ідеологічну статтю. Проте, обіцяю Вам на чергове число, якщо будете потребувати, окрему ідеологічну статтю. Тепер хочу працювати над літерою “Б” “Моєї Енциклопедії”. Чи Ви слідкуєте за літерою “А” в “Новому Шляху”. Я використав, виправляючи текст, мало не всі Ваші завваження, і мушу признати, що деякі з них були дуже влучні. Крім того, задля ощадности місця, повикидав усе те, що немає безпосереднього відношення до націоналізму.

Ви, певно, вже маєте мою відповідь на “звіт із Італії” Лилика. Цікаво було б почути Вашу думку щодо всього того...

Вітаю Вас щиро....

8 червня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 6 червня:

ВПоважаний Пане Онацький!

В прилозі пересилаю Вам копію листа Карпата до мене. Нав'язуючи до відомостей у тому листі, я думаю:

1. Що Вам треба буде, після приїзду Інсабата до Вас, у більшій мірі ним зайнятися, ніж досі. Зокрема, коли б на Вашу думку зайшла потреба мого приїзду до Вас, то, безперечно, я це зробив би. Судить Ви самі після Ваших балачок із Інсабатом.

2. Вам треба далі обов'язково, на підставі знайомства тамошнього ґрунту, здати собі точно справу з того, які саме вимоги ми повинні поставити до Ваших сусідів. Дальша тактика, яку досі Ви приміювали, мовляв, не можна висувати ніяких проблем матеріального характеру, мабуть, мусить бути змінена. На мою думку, на першому пляні треба буде поставити вишкільні завдання, і ту справу треба нам буде обробити дуже широко; далі треба буде поставити справу матеріальної допомоги на посилення нашої акції на СУЗ; врешті, певні домагання відносно допомоги на нашу пропагандивну акцію. Прошу Вас дуже над тими справами основно подумати й написати мені Ваші міркування.

3. Як із карпатівського листа Ви зорієнтуєтесь, уенерівський центр зробив на Інсабата певне враження. Щоб із того приводу не було ніяких комплікацій, треба, на мою думку, перед Інсабатом і взагалі перед Вашими сусідами ставити справу так, що коли вони хочуть, то хай собі уенерівський центр підпирають. Про яку-будь кооперацію між нами й уенерівцями, одначе, не може бути мови, раз тому, що це не дало б нам можливости як слід розгорнути нашу діяльність, бо така співпраця була б запереченням всього нашого руху, а, врешті, що і з чисто тактичних поглядів для самої підготовки національної революції краще, коли уенерівці будуть і надалі не зв'язані з нами.

Можете ще зазначити, що самі реальні умовини їх перебування в Варшаві не допустять до того, щоб узагалі можна було налагодити якийсь, хочби й люзний, зв'язок між нами.

На мою думку, найкраще було б тепер виготовити від нас меморіал, який-то через Інсабата, чи безпосередньо, можна б передати Вашим сусідам. Той меморіал для Ваших сусідів можна б базувати на тому меморіалі, що його свого часу ми вислали до японців, і що його я Вам (на французькій мові) передав через Лилика. Одначе, перше Ви мусите старатися запросити Інсабата до себе і, спільно з Лиликом, дуже основно старатися вивідати від нього про те, що він далі думає робити.

4. У балачці з Інсабатом треба Вам у дуже делікатний спосіб звернути його увагу на певну небезпеку втаємничування Севрюка в пляни і наміри, які Інсабато має відносно нашої проблеми і інших східніх проблем. Коли я зазначую, що треба це робити в делікатний спосіб, то роблю це тому, що небажаним було б, щоб про того роду остороги Севрюк довідався. Річ у тому, що Севрюк має деякі симпатії до нас і, коли б про того роду остороги довідався, безперечно міг би нам у дечому поспувати. Одначе, остерегти Інсабата треба, бо я певний, що про всі його балачки з Інсабатом Севрюк

безперечно доносить сусідам Карпата; не виключене, одначе, що ці відомості передає й ще куди інде.

Цього листа пишу на-поспіх, щоб своєчасно, ще до приїзду Інсабата, Ви його одержали. Постараюсь у найближчих днях ще обширніше про ці справи Вам написати.

З уваги на те, що не виключене, що в приблизно скорому часі Вам прийдеться посилити Вашу діяльність на Вашому терені, я вважаю, що Ви мусите бути точно поінформовані про деякі справи, про які Ви досі нічого не знаєте. Тому теж висилаю я Лиликові доручення, щоб він Вас про них поінформував. Ті відомості прошу вважати наскрзь довірочними, зокрема в балачках із Вашими сусідами прошу рішуче не зрадитися, що Ви про них щось знаєте. Коли досі я про це Вам нічого не говорив, то робив це на виразне домагання тих контрагентів Ваших сусідів, про яких розкаже Вам Лилик. Прошу рівно ж не старатися на разі з тими контрагентами зв'язуватися. Я постараюсь Вас із ними зв'язати, коли приїду до Вас. Тепер стане Вам ясною і справа мого останнього побуту в Міляні.

Здоровлю Вас щиро...

Копія листа Карпата (Р. Ярого) до полк. Є. Коновальця з 2 червня:

ВП П.П.! З початком тижня вернувся Інсабато з Варшави. Він там задержався був. У порівнянні з берлінським побутом, досить коротко та до краю не заїздив. Тут він перебуде ще кілька днів, так що, мабуть, десь коло 5-го повернеться додому. Він ще хоче тут виготовити все зіставлення (рапорт) про свою поїздку і, за нашими інформаціями, має йому бути помічним при цьому Севрюк.

Річ ясна, що вся колонія, по повороті, знову постаралася з ним зв'язатися. Ми спокійно чекали його телефону. В середу, згідно в четвер, він ще раз потелефонував до нас, що хоче попрощатись. У п'ятницю він прийшов.

З нашого боку був, крім мене, Коло й Меценас.

Він зробив на мене враження досить умучене. Розказав коротко, що в Варшаві стрічався з українцями, зачинаючи від Лівницького аж до Чеботарева, і, розуміється, також і з різними поляками.

У Варшаві тертя між українцями не так ясно виходять, як, напр., у Берліні. Для них фірма УНР певний символ, згідно прапор, під яким усі гуртуються без огляду на особисті сварки й непорозуміння. До особи А. Лівницького він ставиться з певною пошаною. Про Чеботарева він махнув рукою, так ніби він не зробив на нього доброго враження. Каже, що мужчина він гарний, з темпераментом і т.д., але нічого не вартий, як політик. Видно, що вже уенерівці його відповідно поінформували.

Замітно, що при перших відвідинах у нас він хвалив Токаржевського, а до Лівницького відносився холодно. Тепер навпаки — дуже хвалить Лівницького.

В останньому резюме він зазначив, що в українській дійсності треба рахуватися з двома групами — з Лівницьким і з Коновальцем. Він зазначив, що Лівницький і більшість уенерівців досить із признанням висловилися про полк. Коновальця та націоналізм. З інших джерел ми довідалися, що він тут у балачці з одним із місцевих українців м.ін. сказав, що серед уенерівців у Варшаві курсують вістки, що між Лівницьким і Коновальцем існують якісь внутрішні тайні зв'язки.

У балачці з нами він ще раз про гетьманців висловився дуже негативно, зазначив, що це взагалі не політична група, одначе, гетьман має багато різних високих зв'язків у різних країнах, але, на жаль, українській справі він тільки шкодить своїми вічними інтригами.

Далі ми його питали, як він узагалі дивиться на теперішню світову політику. Каже він так: Тепер зарисовується один бльок — французько-московський плюс Мала Антанта; другий бльок — італійсько-англійський та деякі неутральні держави. Німеччина тепер через військову слабкість та господарський стан не може грати занадто активної ролі. Оскільки, одначе, прийде до якихось конфліктів, тоді, розуміється, і Німеччина гратиме першорядну роллю. Між тими бльоками лявірує ще Польща й Туреччина. Він думає, що для української справи конечно потрібно, щоб Польща прилучилася до італійсько-англійського бльоку та при її допоміжці заактивізувалося також українську проблему. Оскільки Польща піде далі в бльок франко-московський, то, на його думку, розв'язку української проблеми буде відложено на 50 літ.

На нашу заввагу, що й Польща має українські землі, і то спеціально активні, яких українці ніколи не зречуться, і як же цю проблему можна погодити з його концепцією, — він відповів, що вже інші держави можуть відповідно натиснути на Польщу, щоб ту справу відповідно полагодити.

Видно, що під час побуту в Варшаві в нього досить впомпували уенерівської концепції, і тому, мабуть, він вже далі до Львова не поїхав.

Ми більше з ним на політичні теми не говорили. Подякували за його прощальні відвідини та просили, щоб він спеціально займався підшуканням студійних можливостей для нашої молоді. Він на те погодився й зазначив, що та справа лежить в його проекті. Він думає, що треба дати можливість вишколу в технічних справах, радіо, летунстві і т.д., чого українцям бракує.

Потім ще раз підкреслив, що в українській справі Італія займе становище тільки в повному порозумінні з Англією.

Коли він при першій візиті спеціально згадав був і Німеччину, то тепер уже весь його натиск іде на італійсько-англійську співпрацю в українських справах.

Востаннє він ще передав спеціальний привіт для Полковника. До Женеви при повороті не вступить.

Моє резюме таке: Він збирав зо всіх боків усі пльотки, бруди і т.д. про українську політику. Йому, мабуть, самому тепер це сприяло. По повороті до Італії, мабуть, ще зложить не тільки рапорт про поїздку, а цілий плян, що Італія в цій справі має робити. Тому, що найбільш рішуче слово має та група, яка остання говорить, я вважав би за доцільне, щоб п. Вірський, оскільки задумує об'їхати наші амбасади, заїхав до Риму так, щоб приїхав зразу на перші дні приїзду самого Інсабата, щоб із ним ще балакати, заки він зробить офіційний звіт, та перевести певні корективи в його ставленні справи. Така стріча може бути зовсім принагідна. Ми тут про таку можливість не говорили. Не виключене, що його концепція така, щоб підпирати ОУН і УНР, зглядно, як це чужинці люблять, довести до співпраці. Тим самим і на римському ґрунті виник би той самий хаос, що і в інших емігрантських центрах.

Інформують нас, що в найближчому часі Порш тут має видавати українську газету, яка виходитиме двічі на місяць. Ми собі пояснюємо цей факт так, що Черевик, який не скінчив своєї місії в справі ліквідації та компромітації з повним успіхом, хоче тут закласти брукову газету з ціллю нас через неї спровокувати, розконспірувати і т.д. Ми шукаємо тепер ближчих інформацій в цій справі.

9 червня

Слово “батьківщина” в клясичних народів, себто в старовинних греків і римлян, означало — “землю предків” — патріа.

Батьківщиною кожної людини була тоді частина землі, яку була освятила її хатня релігія, і в якій лежали кості предків та перебували їхні душі.

Маленькою батьківщиною була родинна загородка з своїм огнищем і своїми могилками. Великою батьківщиною — була громада зі своїми героями, зі своєю освяченою огорожею та релігійно-визначеною територією.

“Свята земля батьківщини”, — казали старовинні греки, і цей

вираз не був у них порожнім словом, а відповідав цілковито тодішнім поняттям.

Все, що людина мала найдорожчого, змішувалося з батьківщиною. В ній вона знаходила своє добро, свою безпеку, своє право, віру, своїх богів. Стративши батьківщину, вона все тратила.

Тому батьківщина не була тільки місцем осідку, — досить їй було покинути святі межі, як вона не знаходила більш для себе ні релігії, що була відмінна в кожному окремому місті, ані жадного суспільного зв'язку. Лише в батьківщині знаходила вона свою гідність і свої обов'язки. Тому — треба було її любити, як релігію, коритися їй — як Богові. Треба любити її, — казали вони, — славною і незвісною, багатою і нещасливою. Треба любити її за те добро, яке вона нам дає, і за те зло, яке вона нам приносить.

Великий грецький мудрець Сократ, засуджений несправедливо на смерть, не дурно говорив:

“Батьківщина — це більше, ніж батько і мати; тому, якою несправедливою вона б до нас не була, мусимо ми зносити цю несправедливість, навіть не намагаючись її уникнути.”

Греки та римляни ніколи не вмирили з відданости до якоїсь людини, чи через якісь гонорові справи, а тільки — за батьківщину. Бо якщо батьківщина була в небезпеці, їх релігія була в небезпеці. Кожний знав, що коли ворог заволодіє його батьківщиною, понищить він вівтарі його богів, поруйнує хатні вогнища, осідок душ предків, скасує прадідівський культ...

Патріотизм стародавніх народів був ніби формою їхньої побожности.

Але така форма патріотизму могла тривати, доки батьківщина обмежувалася найбільше мурами одного міста. З появою й розростом римської імперії, виникає нова форма патріотизму, як прив'язаність до державних установ, законів, звичаїв, визнаних форм життя.

Громадянин продовжує відчувати свої обов'язки до батьківщини, віддає далі за неї свою кров і життя, але робить це вже не в обороні своїх національних богів та предківської хати, а в обороні тих форм життя, до яких він звик, і які видаються йому “рідними”.

Цей рід любови до батьківщини не був такий абсолютний, як попередній: батьківщину любили лише настільки, наскільки любили її закони й установи, наскільки любили той політичний режим, що в ній панував. Той-же, кому цей режим не подобався, почував себе вільним від усяких обов'язків до батьківщини.

Поволі думка окремої людини, думка партії і її тріумф робилися важливіші, ніж тріумф батьківщини. На таке відношення до

батьківщини вплинуло в значній мірі і християнство, а потім різні інші універсалістичні та космополітичні доктрини, які ставили Бога, родину, ідею, людську особу вище за батьківщину.

Та з поширенням національних рухів в XIX і XX вв., з поширенням національної свідомости, поволі народжується новий культ батьківщини, що все більше наближується до давньо-клясичного культу і відзначається так само рисами релігійности.

“Поняття батьківщини, як ми його тепер розуміємо, — каже Ле Бон, — зробилося можливим лише тоді, як зформувалася національна душа. Завжди у всіх народів і в усіх століттях існувала більша чи менша сітка почувань, ідей, традицій і спадкових вірувань, що формують душу людського колективу. Обмежена перше на родину, потім поширена на село (громаду), місто, провінцію, колективна душа поширюється на всіх мешканців даної країни, нації, щойно в пізніших часах. Індія протягом 2.000 літ не знала ніякої іншої політичної одиниці, як село, і саме тому вона завжди знаходилась під владою чужинців.”

Проти універсалізму і космополітизму попереднього століття здійсмається голос націоналізму, який каже:

“Патріотизм спирається, без сумніву, на ілюзію, коли робить із батьківщини осередок світу. Але хіба все наше життя не тримається низкою ілюзій, з котрих треба приймати тільки ті, що найменш хибні та найбільш корисні? Для світу потрібно, щоб кожна нація працювала на себе. Коли б кожна з них хотіла діяти на весь світ і — з любови до людськості — на всю людскість, вона або цілком нічого не зробила б, або ризикувала б в цілому цілковито помилятися. У світі буває найчастіше, що найуспішніше співробітництво має місце тоді, коли воно відбувається несвідомо і навіть у формі взаємної конкуренції...” (Guyan “L’Irreligion de l’avenir” стр. 164).

Відповідно до цього, навіть у католицтві, принципово універсальному, помічається нове зрозуміння батьківщини і нації. Так, кардинал Мерсіє писав, що “релігія Христа зробила з патріотизму закон: нема совершенного християнина, який не був би совершенним патріотом.” І, коли бельгійські вояки, що їх героїзм подивляв кардинал Мерсіє, сам бельгієць, чули від нього ці вислови пошани й подиву і відповідали, що виконували тільки свій обов’язок, бо того вимагала їх національна честь, то кардинал Мерсіє стверджував, що так вони “виявляли релігійний характер свого патріотизму”.

“Бо патріотизм, — додавав він, — святий, а замах на національну гідність — це свого роду блюзнірська профанація.”

Зрештою, сам Христос був великим патріотом свого народу і довго не хотів дивитися за межі Своєї батьківщини, кажучи —,

“Послано мене тільки до загублених овечок дому Ізраїлевого”. І коли одна канаанка приступила до Нього й благала вигоїти її біснувату доньку, відповів Він їй так:

— “Не годиться взяти в дітей хліб і кинути його собакам” (Матвія, ХУ, 22-26).

Так само своїх перших учнів Христос посилає тільки до “загублених овечок дому Ізраїлевого” і при цьому настоює:

— “Не йдіть шляхом поган і не входьте в город самарянський...” (Матвія, Х, 5-6).

13 червня

Наші вороги так багато галасували про те, що “Україна — вислід “німецької інтриги”, що чимало українців і самі в те увірували. Не в тому буквальному розумінні, що без німецької інтриги, мовляв, не було б і української проблеми, але в тому, що Німеччина в усякому разі інтригує за Україну.

З приходом до влади Гітлера, з його рішучою антимосковською постановою та з його голосними заявами про “соборність” німецької нації, що мусіли б ніби привести до воєнного конфлікту з Польщею за т.зв. Данцігський коридор, надії на німців ще зросли. Заворушився экс-гетьман Скоропадський, що віддавна був зв’язаний з вищими німецькими колами; заворушився бувший його ад’ютант Полтавець, що прибрав собі ще й прізвище давнього гетьмана Остряниці, бо, незадовільняючись титулом “був ад’ютантом”, посунув і собі в “гетьмани”. Посипались, наче з торби, різні проєкти А. Розенберга, які, проте, при ближчому розгляді, не мали в собі нічого для України корисного, крім хіба викликання в інтернаціональних політичних колах sensationного зацікавлення українською справою та посилення репресій і переслідувань на советській Україні.

Але потім — почалася реакція: Остряниця, для заспокоєння амбіцій, опинився в концентраційному таборі; Скоропадський виїхав до Англії, Розенберг перестав кувати свої “українські” проєкти, а сам Гітлер підписав із Польщею пакт ненападу на десять років, перекреслюючи тим усі надії українських патріотів, що в конфлікті Німеччини з Польщею вбачали можливість знайти розв’язку справи українських земель під Польщею, а там і під Советами.

Для багатьох наших політиків такі вияви німецької політики видаються незрозумілими. Їм видається, що німецький націонал-соціалізм у своїй боротьбі з большевизмом і Німеччина в своїй боротьбі з Росією за впливи на сході Європи повинні б у першу чергу

порозумітися з українцями і, виходячи з засади, що вороги наших ворогів — наші приятелі, допомогти українцям всілякими засобами.

А тим часом усі бачать щось цілком щось інше...

На жаль, наші політики, вибудовуючи свої політичні концепції, дуже рідко звертаються до таких перводжерел, як грубі книжки політичних сповідей теперішніх політичних провідників народів. А тим часом серед тих сповідей книжка Гітлера “Майн Кампф” займає дуже помітне місце і дає ключ до розуміння багатьох проблем німецької політики. Є там і ключ до розуміння відношення теперішнього німецького уряду до української проблеми. Той ключ — т.зв. расистська теорія націонал-соціалізму про вищість німецької раси.

Недавно один мій приятель, боронячи ту расистську теорію, писав мені, що “вістря расистської теорії звертається на практиці в першу чергу проти жидів”. А що у нас, відомо, жиди не користуються особливою симпатією, то ця расистська теорія й не викликає великого занепокоєння.

А тим часом ця расистська теорія звертається не тільки проти жидів, але й проти українців і б'є їх преболяче.

Гітлер у згаданій вище книжці, яку я прочитав недавно в італійському виданні, присвятив кілька сторінок і проблемі так званих “пригнічених націй”, і на стор. 385 пише цілком ясно:

“Для мене, націоналіста, що оцінює вартість людства на підставі расизму, визнання меншої вартости, з точки погляду раси, тих “пригнічених націй” вистачає, щоб не зв'язувати з їхньою долею долю мого народу”.

Цю саму думку повторюється і на стор. 380, де стверджується, що солдати німецької нації — “персоніфікації найвищої людськості на землі” — не мають бути оборонцями “бідних малих народів”.

Більше того: ця “найвища людськість”, персоніфікована в німецькій нації, має право і обов'язок претендувати на територію тих “пригнічених націй”, що своєю пригніченістю виявили свою нижчість. І про це Гітлер теж говорить цілком ясно на стор. 380, а на стор. 381 він уже недвозначно вказує, що до тих територій, на які має “право і обов'язок” претендувати “найвища людськість”, належить і Україна.

І це нам треба добре пам'ятати: у боротьбі за визволення нашої Батьківщини ми, українські націоналісти, можемо йти на порозуміння й співпрацю з різними народами, але при одній лише умовині — визнання права України на свою територію, як територію незалежної самостійної держави. Ми ніколи не можемо погодитися на заступлення одного займанця другим.

Ми ніколи не боялися обвинувачень у тому, що ми, мовляв,

робимо німецьку політику, бо ми робимо і робитимемо тільки українську політику.

Ми не боїмося і тепер сказати, що в боротьбі за визволення України Німеччина могла б відіграти поважну роль, але для цього сучасна гітлерівська Німеччина повина б була змінити свою расистську теорію та заперестати дивитися на українські землі, як на якісь дикі поля, пригожі для попирання і зросту “вищої” німецької раси.

Висилаю на цю тему статтю до “Свободи” і “Нового Шляху”.

14 червня

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Ваш лист із прилогами з 6 червня правильно одержав.

Інсабато приїхав до Риму лише позавчора.

Вчора він був у міністерстві, а сьогодні вранці ми мали з ним побачення в парламенті. Балакали щось із годину. Він переказував мені свої враження і пляни. Про ці останні просить нікому, в тому і Вам, не писати, щоб хтось небажаний не довідався та не попсував.

Враження його, загалом кажучи, песимістичні. Головне, він не бачить, при теперішній інтернаціональній ситуації, хто б міг дійсно поважно заважити на справі поділу Росії. Сама Італія нічого не може зробити. Ключ ситуації в Англії. США в усьому підтримують Росію. Франція цілковито зближується з Росією. Мала Антанта, під тиском Франції, визнала Росію. Франція між іншим загрозила Румунії, на випадок, коли б там прийшло до небажаного Франції повороту в політиці, розподілом її території, себто поверненням Басарабії Росії, а Добруджі Болгарії. Останній переворот у Болгарії — це велика перемога Франції над Італією, і, на думку Інсабата, він виключає всяку можливість, бодай на деякий час, рахувати на болгарську територію, як вихідну. Про це треба було перше думати. (До речі кажучи, у нас тепер живе один болгарський авіатор, приятель тих трьох, що жили в нас минулого року, — він так само дивиться на останній переворот у Болгарії, як на орієнтацію її на Францію та Югославію. Говорить він про необхідність близького порозуміння між балканськими слов'янами та висловлюється проти македонців, які “дуже нетактовно” почали називати і болгар — “займанцями”. “Отже, — казав він, — для нас тепер нема македонців”.)

Перспективи взагалі дуже невеселі. Совети все зростають у силі, і, якщо Японія не виступить ще цього року, то ризикує сильно

набрати в шию. Але, якщо вона і виступить у цьому році, то залишається ще багато питань, з котрих найголовніше — чи матиме цей конфлікт досить сили, щоб викликати відповідні відгуки в Європі. Німеччина могла б рухнутися, але, маючи за спиною Францію, приятельку Росії, навряд чи матиме цю можливість. Залишається тільки Англія, яка, єдина в Європі, займає досить ясно протиросійську позицію, але — чи в такій мірі, щоб ув'язатися в війну? Тут питання. На англійському терені провадить акцію Скоропадський, який знайшов там і фінансову підтримку. Зате на німецькому терені він сильно втратив, особливо в зв'язку з справою Остряниці, який вийшов із табору реабілітований, а попав був до табору через скоропадчиків.

Щодо УНР, то Інсабато вважає, що вона має своє значення на варшавському фронті. Не треба думати, що Польща ніби-то так уже цілковито стала на советофільські позиції. Навпаки, саме зближення Франції з Советами викликало в Польщі великий неспокій, бо, якщо Польща могла не боятися ССРСР з його поділом і фактичним безсиллям, то зріст нової Російської Імперії не може залишати її спокійною. Проте, в перспективі будучини, УНР з кожним місяцем втрачає на силі, бо спирається тільки на старші кола еміграції, які натурально відмирають. Єдина реальна сила, що має перспективи в будучому, це Організація Націоналістів з Вами на чолі.

У міністерстві ніби дуже задоволені наслідками місії Інсабата і чекають його синтетичного рапорту, який він має дати якнайскоріше. В справі цього докладу він телефонуватиме мені завтра, щоб ми разом переклали на італійську мову деякі матеріали та перевірили деякі інформації. Він надіється, що, в наслідок його докладу, йому буде доручено вести далі українську справу не лише в теоретичній, але й в практичній площині.

Смертельна вада УНР, грузинського уряду та інших з “варшавського фронту”, на думку Інсабата, та, що всі вони походять із II Інтернаціоналу та демократії, які не викликають в Італії ані симпатії, ані довір'я. Італія може орієнтуватися тільки на молоді сили, що мають цілком інше духове наставлення.

Про кооперацію між нами й УНР нема жадної мови, — це відразу виключається. Сили УНР можна використовувати тільки для культурної пропаганди закордоном, тоді як наші сили мають іти на організаційну й пропагандивну роботу всередині.

Але Ваші інструкції в цій справі я однаково маю на увазі. Те саме відноситься і до Севрюка, про якого ми ще не говорили.

Щодо того, щоб вивідувати в Інсабата про те, що він має робити, “разом із Лиликом”, то це не було можливе з двох причин: по-перше, Інсабато призначив мені побачення в парламенті, де він мав

побачення також і з іншими особами, і я не міг попередити Лилика, що не має телефону, а, по-друге, коли б навіть міг попередити, то цього не зробив би, бо я дуже добре знаю, що Інсабато міг сказати мені — і сказав — далеко більше сам-на-сам, а не в присутності третьої особи, якої він добре не знає. Взагалі, Інсабато — людина дуже обережна і намагається все робити, — і повторює це мені дуже часто, — в найконспіративніший спосіб, бо інакше, мовляв, вся справа може провалитися. Бо тут, мовляв, і хотіли б щось зробити, але тільки під умовою найбільшого секрету, і з людьми, що можуть дати щодо цього належні гарантії.

Але певна річ, при першій же нагоді я познайомлю Лилика з Інсабатом і дам йому повну можливість говорити з ним, про що він хоче і скільки хоче.

Лилик оповів мені те, про що Ви мені писали в попередньому листі. Я про це (окрім про Гузара) знав, і навіть мав зв'язок із одним із тих людей, але потім його залишив, бо людина видалася мені занадто авантюриницька і жила занадто широко.

Проте, відомості все ж цікаві. На жаль, є велика різниця в зацікавленні Італії тими справами і нашими. Та й щодо тих справ, мені здається, що вже є тут деяке охолодження. Не вистачає Італії засобів провадити широку політику. Італія сама потребує допомоги і ту допомогу може мати тільки з Англії. Не дурно вона післала в Лондон найкращого свого дипломата.

Зі свого боку, могу висловити тільки жаль, що свого часу Окей не використав можливості зв'язатися з Мослі, коли він ще не був у силі. Через нього можна було б впливати на Італію. Але це треба робити тоді, коли люди ще тільки підростають і раді знаходити бодай моральну підтримку. Тепер момент уже втрачено. Взагалі, коли б Ви мали нагоду поглянути на мою доповідь про закордонну політику, яку я був виголосив на конференції в Берліні минулого року (я тоді віддав ту доповідь Селешкові), то Ви побачили б, що мої тодішні перспективи виявилися правдивими...

Я тоді звертав увагу і на Болгарію, на необхідність посилити нашу працю саме на тому терені. Припускаю, що тоді були для того великі можливості. На Болгарію вирішено звернути більшу увагу аж на останній конференції,— себто саме тоді, як Болгарія вирішила цілковито змінити свою дотеперішню політику і визнати СРСР...

Єдина наша надія тепер — на світову війну. Цілком ясно, що нашими силами повстання ані в Польщі, ані в СРСР нам не викликати. Знаходимося в такій ситуації, що до совєтської України нам нема жадного підступу. Тут може допомогти тільки широко закрєена світової ваги інтрига, в якій могла б відіграти велику роллю

Англія з її азійськими інтересами, та Італія з її спрагою великодержавности. Одній і другій велика і сильна Росія дуже небезпечні. І вони обидві трактуватимуть із нами лише постільки, поскільки вбачатимуть у нас чинник на знесення Росії, — але Росії, нікого іншого. Тому вони охоче трактували б і з УНР, але тому, що УНР не має жадного значення й впливів серед молоді, не має вона значення для будучини, а люди хочуть працювати з перспективами в будучину.

Це все я пишу головним чином тому, що пишучи, приводжу свої думки до ладу, думаючи про меморандум, який треба б подати італійцям.

Погоджуюся з Вами цілковито, що треба знову порушити вишкільну акцію, а також справу допомоги нашій пропаганді. Інсабато думає, що це можна буде зробити створенням окремого організму з Інсабатом на чолі, ніби цілком незалежного від міністерства і зі спеціальними фондами.

В усякому разі він надіється, що цю справу можна буде перевести.

Щодо Вашого приїзду, то я не знаю, що сказати.

Думаю, що краще підождати, поки виясняться якісь наслідки Інсабатової подорожі. Я натякнув Інсабатові на можливість Вашого приїзду, — він поставився до цього байдуже: як приїдете, то добре, а не приїдете, то теж добре. Потреби, мовляв, у тому немає. Висловлюється він про Вас якнайкраще.

Перечитавши лист Карпата, бачу, що його резюме розмов із Інсабатом сходиться з моїм. Проте, моя оцінка відношення Інсабата та його плянів щодо нас більше оптимістична, — поскільки йде справа про самого Інсабата.

Зрештою, було б може не зле, коли б Ви таки приїхали і обговорили з Інсабатом можливості нашої практичної політики в Римі. Одночасно можна було б обговорити і текст нашого меморандуму.

З цим вітаю широко...

19 червня

Зустріч двох диктаторів, що безвідклично рішають про долю яких ста мільйонів душ, безпосередньо від них залежних, без смутніву, не буденне явище. Коли ж ця зустріч відбувається ще й у час мало не повного банкрутства Розбройної Конференції й накопичення чорних хмар на всіх політичних обрядах, набирає вона значення справжньої історичної події.

Німеччина нараз знайшлася цілком осамітненою і оточеною зі всіх боків колом приятелів та союзників Франції. Недавнє визнання Советів від урядів Малої Антанти та приязні відносини, що встановилися межі Францією і Москвою, примусили Гітлера шукати десь бодай за моральною підтримкою. І цілком ясно, що в такій ситуації Німеччина мусіла насамперед звернутися до Італії, з якою її єднає — при всіх ідеологічних розходженнях — все ж значна спільність націонал-соціалістичної та фашистівської доктрини.

Був час, коли відносини між фашистівською Італією та націонал-соціалістичною Німеччиною були дуже сердечні. Націонал-соціалісти не соромилися називати фашистів своїми ідеологічними попередниками і вчителями.

Але ця ідилія тривала не довго.

Межі двома побратимами встала Австрія.

Для Німеччини питання Австрії було питанням національної соборности, тим гострішим і актуальнішим, що сам Гітлер — австрієць.

Для Італії питання Австрії полягало в необхідності перешкодити здійсненню тої ідеї німецької соборности, надто небезпечної.

Інтереси Німеччини й Італії на цьому пункті були настільки суперечні, що вся німецько-італійська приязнь помітно була захиталася, і Італія почала й собі зближатися до Франції.

Побачення в Венеції, що відбулося в днях 14 і 15 червня, мало направити ці німецько-італійські відносини, а що направа не могла відбутися без порозуміння про Австрію, то Німеччина, як видно з офіційного комунікату, мусіла відмовитися, бодай тимчасово, від ідеї Аншлюсу та признати незалежність Австрії необхідною для втримання миру й рівноваги сил Європи.

У зв'язку з цим Гітлер приобіцяв зробити все можливе, щоб терористична акція націонал-соціалістів в Австрії припинилася.

Отже, Німеччина, а властиво — Гітлер, пішла на значні, принципової ваги, уступки. Що ж вона за них отримала?

Про це з офіційного комунікату годі довідатися. Диктатори не мають потреби складати звітів, чи справоздань. Вони мають повну владу і говорять лише те й тому, що й кому самі забажають. Отже, покищо диктатори на цьому пункті залишилися досить дискретні.

Муссоліні, що-правда, виголосив промову на площі св. Марка в Венеції, в якій заявив “італійцям і всьому світові”, що він і Гітлер “зійшлися в Венеції не для того, щоб переробляти чи змінювати політичну мапу Європи і світу, і не для того, щоб додавати зайвого неспокою до вже й так стурбованої атмосфери захмареного світу від Далекого Сходу до Далекого Заходу. Ні, вони зійшлися, навпаки,

тільки для того, щоб спробувати розвіяти ті хмари, які ще затьмарюють політичні обрії...”

Але хіба в цих загальних фразах вишукаєш який ясний зміст?! Трохи більше його в наступній фразі:

“Ми прийшли ще раз до висновку, що перед усіма європейськими народами стоїть страшно: або ми знайдемо мінімум політичної єдності, мінімум економічної співпраці та морального взаємного розуміння одні одних, або долю Європи буде невідклично припечатано...”

У цих словах Муссоліні відбилася найдорожча йому тепер ідея необхідності міжконтинентальної політики.

На думку Муссоліні, вся Європа тепер однаково загрожена з одного боку розвитком американського капіталізму, а з другого боку розвитком японського імперіялізму та взагалі пробудженням кольорових народів Азії й Африки до політичного й економічного життя.

Особливу вагу надається в Італії зростові японського імперіялізму.

Більшість європейців ще донедавна вірила, що розвій японського імперіялізму приведе до неминучого конфлікту між Японією й СССР, і цей конфлікт з одного боку може знесилити Японію, а з другого боку причиниться до розвалу Советського Союзу і до звільнення України.

Та в останні часи починає зростати думка, що японська акція супроти Советів — тільки диверсійна акція, і що Японія, не в меншій мірі, ніж СССР, зробить усе можливе, щоб не допустити до справжнього конфлікту з Москвою, яка кожної хвилини могла б знищити японські життєвої ваги центри, як Токіо, Йокагама та інші, що відстоять від советських військових баз на дві-три години лету. Японські ж літаки не мають жадної можливості вразити московські життєві центри.

Нема сумніву, що в балачках межі Гітлером і Муссоліні було порушено питання й напрямних японського імперіялізму, і Муссоліні, мабуть, радив Гітлерові змінити своє відношення до Москви та шукати з нею порозуміння, не роблячи собі ілюзій щодо можливості советсько-японського конфлікту, але в усякому разі на зустрічі в Венеції розмова межі Гітлером і Муссоліні не закінчилася, — навпаки, офіційний комунікат стверджує, що вони продовжуватимуться.

Чи було в них зачеплено українську справу?

Можна сумніватися. І Муссоліні, і Гітлер — реальні політики,

що рахуються тільки з організованою силою. Такої в Україні вони ще не бачать.

А тим часом, як тут уже запевняють, Німеччина таки намагатиметься, під впливом Італії, наладнати свої відносини з Москвою в більш приязній формі...

Та то таке тривале, як булька на воді.

20 червня

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Відома Вам особа обідала в мене сьогодні.

З огляду на те, що подала вона мені деякі цікаві відомості, спішу Вам їх переслати, бо вони можуть Вам здатися для орієнтації в напрямках загальної політики.

Декілька днів тому у мене був один чоловік із голляндських Індій, — лікар Дубинський, який дуже добре знає ситуацію на Далекому Сході. Отже, на його думку, відносини на Далекому Сході зовсім не ведуть до війни між Советами й Японією. Навпаки, події, мовляв, виказують, що ані Совети, ані Японія тої війни не хочуть і всіма силами її уникають. Причина тому ясна: японці бояться за свої життєві центри, які знаходяться в сфері акції советської авіації. Зрештою, Японія зацікавлена тільки в Манджурії і, почасти, в Монголії (які вже має), щоб прикрити ними своє запілля. Далі вона йти не думає і Сибіром зовсім не цікавиться, що видно й з того, що в 1921 р. вона його вже мала в руках, але добровільно його відступила.

Теперішня акція Японії має, мовляв, лише диверсійні цілі — забезпечення запілля для цілком іншої акції, скерованої на Філіпінські острови та на голяндську Індію, щоб звідти перейти безпосередньо до Австралії — порожнього суходолу.

І дійсно, коли придивитися до мапи, то ця концепція виглядає дуже правдоподібно, — особливо з огляду на те, що Філіпінські острови відділені від США Маріянськими та Каролінськими островами, які Японія дістала як мандат від Ліги Націй, сильно їх укріпила і зовсім не думає назад їх будь-кому повертати. На випадок воєнного конфлікту, США не мали б жадної можливості не тільки оборони Філіпін, але навіть і до них дістатися. Японська колонізація на Філіпінах і тепер уже дуже значна, і тому вони — легка здобич Японії. А потім уже прийшла б черга і на голляндські колонії. Ось, мовляв, справжній шлях японської експансії, — шлях, що відповідає островному характерові японської нації і потрібний їй молодій

промисловості, що вимагає сирівців, які всі оті острови постачали б більш ніж у вистачальній кількості...

Це все я виклав сьогодні відомій Вам особі, яка проти того гаряче запротестувала, зазначаючи, що всі ці можливості були своєчасно прийняті під увагу англійським та голландським урядами, що мали в цій справі спільну конференцію в Лондоні. На цю конференцію було запрошено й японського представника, який дав формальні запевнення, що до голландської Індії, і взагалі до всієї тієї зони прийшло до повного порозуміння й поділу сфери впливів.

Порозуміння для Японії мало б вилитися в три англійські літери — к,к,ай, що означають коал, корн і айрон, а по нашому — вугілля, хліб і залізо, які знаходяться в Манджурії, Монголії і Туркестані. Японія, мовляв, ніколи не погодиться на те, що б Росія залишалася на Зеленому Клині, постійно загрожуючи Кореї й самій Японії. Тому вона мусить опанувати Зелений Клино, щоб витворити на ньому, як буфер, Українську (Зелену) Державу. Друга — Сибірська — Держава виникла б у Якутській області, — вона мала б забрати від большевиків золоті копальні на Лені. Сама Японія пішла б далі в Монголію. В Туркестані дійшло б до поділу на дві сфери впливів — англійську й японську. Вже і тепер у Туркестані працюють японські старшини, які керують бандами, що провадять боротьбу проти банд місцевих советофілів.

Коли б Японія опанувала Монголію, то Англії припав би Тибет.

Недавно советські часописи писали не мало про англійські інтриги в Тибеті.

Крім того, японські й англійські агенти працюють в Афганістані, в Персії і в Туреччині. Афганістан і Персія нібито цілковито ввійшли в цей антиросійський фронт, і тепер праця мала б іти над тим, щоб відірвати від Росії Туреччину. У цій цілі ніби сам шах мав би приїхати до Ангори.

Коли б удалося втягнути Туреччину до цього бльоку, почалася б диверсійна акція повстанням на Кавказі, більш придатним своїми горами до повстання, ніж Україна, на яку акцію було б перенесено пізніше.

Щодо Італії, то вона покищо не заангажована в цій акції, але не виключено, в зв'язку з останніми подіями, що могла б бути заангажована. У такому разі витворився б величезний бльоку від Японії до Англії — через Афганістан, Персію, Туреччину, Італію, Угорщину, Німеччину і — Польщу. Проблема тепер полягає в Туреччині — чи вдається відірвати її від Росії. Для цієї цілі Японія запропонувала Туреччині вибудувати їй крижачки на 40% дешевше від того, як це могла б їй зробити яка інша держава. Англія з свого боку запропонувала Туреччині великі кредити.

Але для нас в цій комбінації неприємна Польща. Без неї, мовляв, ніяка протиросійська акція неможлива. Італія ніби теж стоїть на тій точці. Лише, що Італія вимагає, — і ніби це вже осягла, — рішучого зречення Польщі від всяких претенсій на Україну, що мала б постати як незалежна держава в кордонах теперішньої советської України. Що ж до західніх земель, то їх доля залежала б від дальшого розвитку подій.

Польща за свою участь у цій комбінації, і за відмову від претенсій на українські землі, мала б дістати Білорусь і Литву, що мали бути сфедеровані. Німеччина, очевидно, дістала б назад свій коридор.

Вся інтернаціональна акція ворогів Росії йде тепер на прискорення поділу Росії в переконанні, що коли цього не буде осягнено в порівняльно скорому часі, то потім уже пізно буде про це думати.

Таку концепцію розвивала мені відома Вам особа, додаючи, що щось подібне чула вона і серед німців.

Значача вона також, що небезпечною особою для всього українського руху є Скоропадський, не через те, що він має якісь сили в Україні (він їх не має), а через свої інтернаціональні зв'язки. Хтось може захотіти накинути його знову силою, поставивши саму свою участь в акції — в рішучий момент — в залежність від визнання особи бувш. гетьмана, що продовжує між іншим отримувати грошеву допомогу як від бувшого кайзера, так і в Англії.

Бачив я Інсабата, який говорив, що італьо-польські відносини тепер дуже добрі. І так само добрі відносини польсько-німецькі. Тут навіть поговорюють про італьо-німецько-польський союз, що мав би на увазі Советчину.

Він має подати свій рапорт до 1 липня. Покищо він тільки приводить до ладу свої матеріяли і бачився двічі з Квароні, Якомоні, та іншими, які вказали йому на Квароні, як на людину, якій цілковито віддано всю ту справу.

Інсабато надіється, що справа піде практичним шляхом, і насамперед справа вишколу. Але він натякнув мені, що треба було б вишколу молоді з В. України, себто з емігрантів з В. України, бо він боїться ускладнень із іншими державами.

Я запевнив його, що можна буде мати й трохи емігрантів, а щодо ускладнень, то справу треба було б робити так конспіративно, щоб ускладнень не було. Зрештою, всіх вишкільників можна було б записати, як емігрантів, та по видавати їм нансенівські пашпорти. Це ж залежатиме від самого міністерства. При добрій волі і не таке можна зробити!

Він хвалив Токаржевського, — казав, що він “досконалий джентельмен” і добрий політик. Хвалив і А. Лівичького, що він зрівноважений в своїх осудах людей. Хвалив О. Лотоцького. З наших людей він пізнав тільки Андрієвського та Ярого. Замало. Хвалив обох.

Наші студенти тримають іспити. Бандера вже витримав два. Мушинський один.

Сьогодні познайомив Лилика з Інсабатом, і вони разом вийшли від мене.

Більше новин нема. Видав студентам останні гроші. Наш фінансовий стан теж не добрий. Цього місяця вже не могли заплатити податків.

Моя дружина почувається добре. Вона сьогодні брала велику участь у нашій балачці, і закидала Вам надмірну скромність. Я знову нагадую Вам про Вашу автобіографію, яку треба було б дати Інсабатові.

Між іншим, чи не міг би, в зв'язку з акцією Скоропадського, повести якусь більшу акцію в Англії і Вас. Вишиваний?

Інсабато казав, що Токаржевський цілком з Вами.

Вітаю щиро...

22 червня

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Продумавши добре ситуацію і перевіривши мої враження від балачки з Інсабатом, я починаю думати, що було б дійсно добре, коли б Ви приїхали сюди. І то або зараз же, або приблизно дня 2-го липня. Що до дат, то пояснення таке:

Від 28 до 1-го (чотири дні) в нашій хаті буде страшне переповнення: буде в Римі з'їзд гімнастів--спортівців, і ми щоб поправити трохи наш фінансовий стан, також беремо їх до пенсіону, а що їх можна брати тільки групами по 15 чоловіка, то ми пакуватимемо по кілька в одній кімнаті, і нашу кімнату також відамо. Отже ці дні від 28 до 1-го будемо страшно заняті, і не буде навіть де працювати і поговорити.

Що ж до потреби Вашого приїзду, то

1. Я почуваю себе трохи дезорієнтованим; почуваю, що треба подати меморандум, але не відчуваю себе в силах це зробити без Вашої активної в тому участі. Мені бракує в цьому відношенні пера й виробленості Андрієвського. Відвик я від такого роду писань. Та і

думаю, що перше в цій справі треба було б добре порозумітися, щоб не наробити дурниць. Але я відчуваю, що меморандум треба подати.

2. Інсабато, на мою думку, теж може наробити дурниць, якщо Ви з ним не перебалакаєте. Здається, він переслідує головним чином думку підпірати Остряницю, який здавна його приятель. Він просив мене перекласти йому “Статут Українського Національного Козацького Руху” з 20 червня 1933 р., що перебрав мало не всю націонал-соціалістичну програму та робить чимало ухилів і в бік італійського фашизму. Я взяв його, як і маніфест Остряниці, але перекладати не думаю. Вимовлюся браком часу, та і зазначу, що, хоча справа тут іде тільки про “документи” до його доповіді (так він мені представив справу), і хоча я обіцяв йому допомагати в перекладах різних документів, все ж вважаю неможливим перекладати такі документи, що являються ніби меморандумами до італійського уряду. Хай Остряниця знайде собі свого власного перекладача.

Замість того я дав йому переклад деяких сторінок із доповіді Найденка про комсомол в Україні і зріст там націоналізму, а спеціально те місце, де говориться про популярність Вашого імені в Україні, що його популяризують самі більшовики, як “ката пролетаріату”.

Він запевняв мене, що цей переклад піде на руки Самого. В такому разі він був би вже свого роду “меморандумчиком”.

3. Сам Інсабато, здається, не дуже хотів би Вашого приїзду, але, подумавши, сказав, що може було б і добре, щоб Ви побачилися з Квароні.

Коли ж я зазначив, що Вам, як Голові руху, не випадає бачитися всього з Квароні, він відповів:

— А проте, саме в його руки віддано всю цю справу!

І я теж, подумавши, гадаю, що, може, Вам таки варто було б побачитися з Квароні. Він говорить по-німецькому. Особистий контакт у цьому разі може був би пожиточним.

4. І ще є одна справа. Військовий атташе болгарського посольства, з яким я в добрих відносинах, отримує місце помічника команданта Варненської військової округи. Командантом тої округи — ген. Георгієв, великий приятель, чи навіть родич, того болгарина, що живе тепер у нас. Думаю, що було б добре, коли б Ви познайомилися з тим військовим атташе, поки він ще не відїхав до Болгарії. Він, здається, затримається тут ще з місяць. Ми говорили з ним про українські справи тільки загально, але для мене важливо, що він — не русофіл, яких так багато серед болгар, і знає про вплив українців на розвиток болгарського відродження. В усякому разі цей зв'язок міг би бути корисним на будуче.

Оце, здається, все, що я мав Вам написати.
Здоровлю щиро...

23 червня

Свого часу я був одержав листа від О. Бойкова з 10 травня, в якому він просив мене про активну співпрацю з “Українським Словом” в Парижі, обіцяючи його скорий перехід на друк, проте, за браком часу я не спромігся йому навіть відповісти. Тепер маю знову від нього лист із 19 червня:

Високоповажаний Пане Онацький!

На жаль, на мої листи не маю від Вас ніякої відповіді, як також не мав я в останніх тижнях ніякої статті від Вас. Але припускаю, що все це сталося в наслідок того, що Ви для мене багато речей підготовляєте. Тепер уже ніби прийшла черга, щоб я звернувся до Вас із проханням про надіслання мені тих матеріялів, бо перше число друкованої газети появиться 1-го липня.

Не хотів би я Вас кривдити, коли б сказав, що Ви ставитеся цілком байдуже до моїх прохань, бо знаю гаразд, що у Вас аж надто багато праці, і, врешті, матеріяльні Ваші спроможності не дозволяють Вам віддати себе виключно публіцистичній праці.

Одначе, з другої сторони, я вірю, що цим нашим досягненням, яке на сьогодні ми вже маємо на французькому терені, радієте також і Ви і не хотіли б, щоб у майбутньому ми, замість робити дальший поступ, завертали назад. А таке може навіть легко статися, бо коли я буду змушений, як це було досі, самий обслуговувати “Українське Слово”, то організаційна праця впаде, зменшиться число передплатників і найпізніше по трьох місяцях ми покінчимо нашу газету. Отже, враховую на Вашу ласкаву поміч і то в якнайбільших розмірах.

Побіч тих матеріялів, які я у Вас замовляв, прошу Вас відповісти мені, чи не могли б Ви написати мені ще статті на такі теми: 1. Історія (нарис) розвитку української культури. 2. Стаття про Київ, його велике минуле, історичні пам'ятки, збережені і т.д. 3. Про Рим таке саме.

Річ у тому, що я рішився завести сталу рубрику української культури, і був би Вам дуже вдячний, якщо Ви написали б мені на цю тему низку статей. Мушу це робити, тому, що робітництво майже не має ніякого поняття про українську культуру, та й не один наш брат, хоч інтелігент, але вихований в московській школі, нічого не знає про українську культуру.

Тепер, помалу до нас починають залицятися й малороси, отже, не зашкодить, коли ця братія також пізнає українську культуру. А що Ви, Вельмишановний Пане Онацький, в нас — жива енциклопедія, то я буду Вам надзвичайно вдячним, якщо Ви мені в цьому тяжкому ділі допоможете.

Далі я рішився вмістити ряд статей про історичні українські міста, як Київ, Полтаву, Кам'янець Подільський, Чигирин, Батурин, а також і про промислові та інші, як, наприклад, Катеринослав, Одеса і т.д.

Знову ж хочу Вам подати, чому це роблю. На підставі довгих помічень я переконався, що коли б усі ці дорогоцінності нашого минулого були добре знані нашої широкій селянській та робітничій масі, то ніякий ворог із ніякими кличами не переманить її на свою сторону, а навпаки, і цим багато підноситься віра й охота до боротьби за Українську Державу.

По-третє, хочу вмістити також ряд статей про чужинні великі міста. Це має бути повчальна, легка публіцистика, мовляв, пізнай світ. Очевидна річ, я хотів би зачати від Атен, далі Рим, Лондон, Париж, Прага, Берлін, Відень і т.д. На жаль, я не знаю нікого, хто міг би мені написати про Атени. Може Ви могли б на когось мені вказати? Був би дуже вдячний.

Крім цього, я гадаю, що у Вас по цьому пиганні матеріялів і знання не бракує, коли б Ви були ласкаві виготовити обширнішу статтю про інтелектуальні джерела фашизму, які безперечно чи не найбільше впливали на формування фашистівської доктрини. Для нашого робітництва було б також дуже добре, коли б воно було докладно поінформоване, як саме живе італійське робітництво у фашистівській державі.

Як бачите, Пане Онацький, я засипую Вас цілим рядом прохань, і кожне для мене однаково важне. Я закликаю, що писати в “Українському Слові” на пусті теми не хочу і статей на такі теми містити не буду, а, навпаки, “Українське Слово” має бути виховним часописом, з додатком настроєвим.

Дуже мені потрібно мати якнайшвидше в моїх руках нарис розвитку української політичної думки, тому дуже Вас прошу з цією справою поспішити, як також і з іншими матеріялами.

Я був би Вам надзвичайно вдячний, якщо б Ви, при надсилці матеріялів, мене ласкаво повідомили, на які саме теми Ви зможете мені написати статті, і коли приблизно я могу їх сподіватися.

Щиро Вас вітаю та бажаю Вам добрих сил для нашої тяжкої праці і боротьби...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Бойків!

Я отримав обидва Ваші листи і маю великий жаль сам до себе, що своєчасно не відповів Вам на першого листа. Відкладав із дня на день, а потім опинився без кімнати, мусів упакувати всі свої папери на десять днів, і впакував і Ваш лист... А потім відповідати було вже пізно.

Я, без сумніву, дуже радію з тих досягнень, які Ви маєте через свою енергійну працю над “Українським Словом”, і буду дуже радий допомогти Вам, чим зможу.

Проте, я не можу прийняти на себе ні одної з тих тем, які Ви мені пропонуєте, бо не маю жадної можливості сідати до систематичного опрацювання таких тем.

Ви мене називаєте “живою енциклопедією”, мабуть тому, що бачите в “Новому Шляху” початок “Моеї Енциклопедії”. Отже, я вирішив не розкидатися, а працювати над продовженням і викінченням тої “Енциклопедії”, уважаючи, що ця праця тепер найпотрібніша, і що, крім мене, ніхто її не зробить. Тому я не можу розкидатися і хапатися за писання різних статей, що вимагають нових студій та уважного опрацювання. Досить уже й того, що я щотижня мушу писати щось для американської “Свободи” та збирати матеріали для моїх “Оглядів” в “Розб. Нації”. Тепер звідти вимагають від мене ще й ідеологічних статей...

Проте, сьогодні, а може завтра, піде на Ваші руки рукопис історії політичних партій на Україні, яку написав т. Лілик. Думаю, що вона Вам пригодиться.

Пізніше, наші студенти в Італії також зможуть Вам підпомагати надсилкою статей та дописів. Тепер у них іспити.

Думаю, що починати часопис з 1 липня, себто з початком “мертвого сезону”, не дуже добре. Але, якщо вже наважилися на таке, то — Бог у поміч!

Щодо мене, то я міг би, коли б Ви того хотіли, віддати до “Українського Союзу” якусь літеру “Моеї Енциклопедії” — десь з кінця, або з середини, бо перші літери зберігаю для “Нового Шляху”, який видаватиме їх окремими книжечками.

Бажаючи Вам якнайбільшого успіху, здоровлю щиро...

25 червня

Одержав обіжний лист полк. Є. Коновальця з 16 червня:

Доводжу до Вашого відома:

1. Я мусів у наглій справі їздити на два дні до місця осідку Дубчака. Там я довідався ось що:

а) Скоропадський, після невдачі на терені Окея, ніби одержав на терені Стобара від сусідів Стобара одноразову допомогу в сумі мільйона бельг. франків, — мабуть, за якісь концесії в економічних справах на випадок, коли б Скоропадський прийшов до влади в Україні. Вістка ще не зовсім певна. Мій інформатор (Василь Вишиваний) має в найближчих днях сам їхати до приятелів Стобара і там на місці цю вістку прослідити. З уваги на це її на разі використовувати не можна. Треба тільки нам слідити, чи в найближчому часі не посиляться акція гетьманців.

б) У часі мого побуту в Дубчака передано мені один документ, якого переклад Вам у прилозі пересилаю. Документ походить безпосередньо з французької “Сюрте”. Одержано його за посередництвом чоловіка, який дає гарантію, що документ автентичний. Це ще не значить, що всі заповідання в ньому мають бути правдиві. Сам документ прошу вважати дуже довірочним і на разі його не використовувати і нікому не показувати. На його основі старатимемось далі просліджувати, наскільки правдиві його заповідання. Відноситься він до Макогона.

в) З іншого, зовсім достовірно, джерела довідаюся, що гетьманці в найближчому часі мають почати проти нас акцію на всіх фронтах. Недавно зверталися вони до петрушевичівців за будь-якими матеріалами проти нас. Ходить чутка, що в найближчому часі хочуть вони видати проти нас брошуру, про мниму нашу розвідочну діяльність на користь сусідів Карпата та червоних. З уваги на це я рішився здержати ще випуск РН, щоб можна було ще в біжучому часі примістити статтю Органського проти гетьманців.

Цей обіжник прийшов із таким коротким листом із 21 червня:

В/Поважаний Пане Онацький!

В прилозі пересилаю до Вашого й Лилика відома мій комунікат про мій останній побут у Парижі та документ про Макогона. Того документа прошу на разі не використовувати.

Врешті залучую відповідь Сокирки на заміти в справі РН., переслані йому з бази, та заміти Іртена до Вашої записки “Ідеологічні розходження між націонал-соціалізмом і фашизмом.”

Збираюся написати Вам обширного листа про різні справи, одначе, признатися Вам мушу, що особливо в останніх днях не маю для писання листів відповідного настрою.

Вертаючись до тих 50 фрн., що їх свого часу витягнуто Вам із листа, прошу скласти відповідний протокол про пропажу цієї суми,

щоб я міг виказатися ним у моїх рахунках. На підставі того, що сталося з Лиликом, треба допускати, що Вам тих 50 фр. таки витягнуто.

Щиро Вас здоровлюю...

28 червня

Одержав лист від полк. Є. Коновальця з 26 червня:

ВПоважаний пане Онацький!

Всі Ваші листи й лист Лилика одержав правильно.

Доводжу до Вашого відома, що Карпат і Сак тяжко захворіли. Звертаю Вашу увагу, що справа надзвичайно поважна, яка щойно розгортається, і не виключене, що її наслідки дадуться відчуті і Вірі. З цим треба поважно рахуватися. Я далекий від ширення паніки, однак, в даній ситуації мушу взяти під увагу всі й найгірші можливості.

Писати прошу мало й оглядно.

Про зміст цього листа прошу поінформувати Лилика.

Щиро здоровлюю...

П.С. Про приїзд Віри до Вас не можна тепер і думати. Хіба тільки про примусовий. До Карпата нічого не писати.

30 червня

Одержав обіжник полк. Є. Коновальця з 28 червня:

У п'ятницю Сак у Пристані всадив на корабель якогось утікача зі ЗУЗ, який через Свінемюнде мав переїхати до Карпата. Хто цим утікачем був, ще точно не знаю. В суботу ранком арештувала цього чоловіка німецька політична поліція в Свінемюнде. Ходять чутки, що це сталося на домагання польського посла в Берліні — Ліпського. В те мені не дуже хочеться вірити, бо так само добре могли поляки поставити таке домагання пристанецькій поліції, ще заки той чоловік утік на корабель. За дальшими нашими інформаціями, цей осібняк ніби заявив німецькій поліції, що він замішаний у справу П'єрацького, та подав, що на корабель всадив його Сак, та що їде він до Карпата. На цій підставі карпатівська поліція зарядила арештування Карпата й Сака. Мало це місце в неділю, а в вівторок рано видано цього втікача в руки польської поліції. Для тої цілі приїхав із Варшави до Берліну окремий літак із польською поліцією, і

ця зараз таки на Темпельгофі, на очах німецької поліції, заложила виданому кайдани на руки. На літаку перевезено його до Варшави.

Карпат сидить далі.

Що далі буде, сам не знаю. Треба узброїтись в терпеливість, і декілька днів подождати. Факт видачі цього втікача — річ в історії нечувана!

Здаю собі точно справу, що з цього ми мусітимемо уже тепер витягнути відповідні висновки. Думаю, що ця подія створить колосальну прірву між українцями і німцями.

Приписка рукою: Прошу Вас про цей факт довести до відома Інсабата і взагалі Ваших сусідів.

3 липня

Написав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Ваші листи і повідомлення в справі Сака і Карпата отримав. Інсабата повідомив. Сьогодні він у мене обідає, і ми всю справу добре обговоримо. Про те я писатиму ще Вам пізніше. Тепер же пишу Вам у справі іншій — в справі наших студентів, бо тут треба зарядити щось негайно.

Вони сидять уже без копійки. За помешкання в них не плачено. Я підпомагати їм більше не в силах, бо сам не добре стою. Треба вирішити, чи мають вони далі тут залишатися, — і в такому разі їм треба негайно підпомогти, — або мають їхати додому, і в такому разі треба їм вислати на дорогу.

Справа з іспитами стоїть у них так: Бандера витримав уже п'ять іспитів, при чому все з найкращими пунктами (від 27 до 30). Має до літа скласти ще один іспит, а після літа три. Вже після теперішнього висліду його іспитів можна бути певним, що стипендію йому міністерство затримає.

Турчманович склав два іспити, один на 30, другий на 27. Теж дуже добре. Має до літа скласти ще два, а після літа три. Було б таким чином разом сім. Всього за два роки є десять іспитів. Коли б він продовжував складати іспити, як склав тих перших два, то і за ним стипендія була б забезпечена.

Найгірше справа з Мушинським. Він на другому іспиті провалився. На третій пішов, але в останній хвилині відтягнувся, почував, що не може витягти з себе ні слова. І тепер перебуває в такому стані, що не може дивитися на книжку. Таким чином до літа більше нічого не зможе скласти. Боюсь тому, що його справа з стипендією стояла б зле. Це дуже шкода, бо він мені представлявся увесь час якнайкраще. Він товариська людина і на чужинців робить гарне враження. Проте, якщо справа з грошима стоїть зле, і треба

вибирати, то приходиться визнати, що його надії на стипендію на третій рік занадто малі. Тому, якщо нема іншого виходу, треба було б вислати йому гроші на дорогу...

У цій справі, як і взагалі в усіх справах, я балакатиму сьогодні з Інсабатом, — може йому буде потрібний хтось, хто вже опанував італійську мову.

На цьому кінчаю і вітаю Вас щиро...

П.С. Був би радий знати, в якому зв'язку з нами — і зі Скоропадським — стояли Рем, Шляйхер і комп. Інсабато страшенно цікавиться Скоропадським і запевняє, що в справі Карпата мусить бути рука Скоропадського.

4 липня

Знову до полковника Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

В доповнення до мого попереднього листа повідомляю, що ми обговорили з Інсабатом ситуацію, і він радить так само чекати вяснення справ у зв'язку з німецькими подіями.

Він подає до міністерства доклад про зносини Скоропадського з "Геррен Клюбом". Він знає, що 20 лютого в готелі Адльон було засідання кількох людей, і між ними були Рем і Скоропадський. Він надіється, що останні події допоможуть зліквідувати акцію Скоропадського в Німеччині.

Справа з Карпатою його зажурила, але він і в ній, побіч справи П., вбачає руку Скоропадського. Думає, що і Кожевників приклав руку.

За його відомостями, японці вже видають гроші на протиросійські справи: між іншим у Берліні мають виходити чотири публікації на японські гроші, — одна з них на грузинській мові, а друга на українській (тут має бути Порш, але Порш не знає, що то японські гроші).

Я познайомив його зі змістом нашого меморандуму, — він дав слово чести нікому нічого про цей наш зв'язок не говорити, — він уважає, що ми повинні більше натискати на японців. В цьому відношенні він не поділяє офіційної точки погляду, і в цій справі подавав уже докладну записку.

На його думку, яку я, розуміється, зараз же піддержав, італійському урядові був би тепер саме добрий час виступити в українській справі, щоб перебрати ініціативу цілковито в свої руки. Цю думку він розвиватиме в міністерстві, вказуючи, що хвороба

Карпата і видача Скиби на довший час може зіпсувати українсько-німецькі відносини.

Просив він мене, щоб я вітав Вас від нього і від його дружини також і Вашу дружину, до якої його жінка перейнялася дуже великою симпатією, і надіється бачити її в Римі.

Я повідомив його, що Ви в скорому часі не думаєте бути в Римі, і він теж висловив думку, що Вам ще зарано сюди їхати.

Маю враження, що він широ на нашій стороні, а з Остриницею підтримує зв'язки для інформації. Значення йому не надає, але був би радий, коли б між нами і ним дійшло до якогось порозуміння, — просто тому, що він уважає його за симпатичну людину, енергійну і патріота.

Між іншим казав він мені, що кілька днів тому був в Остриниці Льоренс, відомий англійський полковник. Це вказує на те, що англійці шукають усіх можливостей і цікавляться українською справою.

Говорив він мені також про необхідність тримати Вас. Вишиваного так, щоб було видно, що він нам допомагає, а не що ми працюємо для нього. Я його впевнив, що так справа й стоїть.

Він страшенно цікавиться, хто міг дати гроші Скоропадському в Бельгії. Взагалі, Скоропадський — це його теперішня манія. Він його інакше не називає, як “свинєю”, і постійно твердить, що він нам найнебезпечніший.

Мій лист до нього в справі настроїв серед комсомольців і Вашої популярності пішов дуже влучно. Але він каже, що міністерство знаменито поінформоване про стан справ в Україні, і що воно фактично інформації й пропаганди про голод в Україні не потребує. З цього боку там надто поінформовані. Тепер треба тільки політики, — себто вказівок, чи треба щось робити і що саме, і з ким саме. Але тут треба великої обережності і часу, проте Інсабато повний надій. Італійський консул в Харкові об'їздив автомобілем села і все перевіряв власними очима, а коли посол у Москві його доповідям не повірив, — бо в Москві все представляється інакше, — то він його теж поповозив по Україні, і тепер ніхто тут щодо голоду не сумнівається.

В правдивості цих інформацій Інсабата я сам переконався, бо в мене тут чотири дні жили італійські гімнасти з Берна (Швейцарія), які приїздили на гімнастичні змаги. Привозив їх член італійської делегації в Берні, п. Анджеліні, який був переведений до Берна шість місяців тому, а перед тим був два роки в посольстві в Москві. Отже, він, узнавши, що ми українці, зараз же почав оповідати про той жах, що існує в Україні, про голод, про численні випадки людоїдства, про масове виселення українців на північ і переселення москалів в Україну і т.д.

Коли я запитав його, чи це тільки його особисті враження щодо

такого стану речей в Україні чи всього посольства, він відповів, що всього посольства і що саме в такому дусі посольство слало доповіді до Риму.

Отже, щодо поінформованости італійського міністерства закр. справ, сумніватися не приходиться.

Тому, коли б ми вирішили подати меморандум, не маємо потреби спинятися задовго на інформативній частині, але відразу прикладати наші конкретні жадання. Історичну частину так само треба викинути. Меморандум повинен бути короткий, але змістовний і ясний. Я все таки стояв би за тим, щоб написав його Андрієвський.

Італійський посол у Варшаві одержав від Муссоліні наказ на папері студіювати українську справу. На жаль, він увійшов там у зв'язок із уенерівцями, бо наші люди не знають мов і до посольства не дуже то можуть досягнути. Проте, треба було б дати знати, бодай п. Милені Рудницькій, що могла б, посилаючись на Інсабата, познайомитися — не з самим послом (бо це було б незручно і для нього і для неї) — але з Робертом Сустером, атташе преси. Між іншим він дуже довгий час співпрацював в “Антиевропі” і, певно, читав там мої статті про українську справу. Він довгий час був у Празі, і я свого часу настоював на тому, що б наші люди в Празі з ним зв'язалися. Не знаю, чи це було виконане. А як би воно тепер згодилося! Не зле було б переслати Сустерові “Розб. Нації” з мою статтею про ідеологічні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом. Він знає російську мову і, може, справився б і з українською, та міг би зреферувати цю мою статтю для італійської преси, — це було б нам корисно.

Сьогодні одержав “Українське Слово” в новому друкованому вигляді. Це дуже великий здобуток. Треба постаратися його втримати. Я постачатиму йому свої статті, наскільки буде моїх сил і часу. Оце дійсно, з боку Бойкова, велика позитивна праця.

У справі студентів додаю ще, що у Мушинського нервово виснаження, викликане, мабуть, тим, що він після операції, пролежавши цілий місяць в шпиталі, не мав можливости як слід відпочити та оправитися, а почав готуватися до іспитів. Мені його дуже шкода. В усякому разі, коли б йому прийшлося виїхати з Італії, добре було б його примістити там, де його італійська мова могла б нам служити для зв'язку з італійцями, — себто або в Варшаві, або в якому іншому більшому центрі, де є італійська колонія. Бо ми повинні дбати, щоб інформації до чужинецької преси і міністерств ішли з місць, від чужинців, нами відповідно поінформованих. Це дуже важно. Таким інформаціям ймуть далеко більше віри.

На цьому кінчаю і вітаю Вас щиро. Чекаю з нетерпінням інформацій.

Одержав листа від полк. Р. Сушка з Відня з 2 липня:

Вельмишановний Пане Онацький!

Прохаю не здивуватися, що пишу до Вас прямо, а не за посередництвом п. Вірської, як це все роблю в справах організаційних. Чиню це тому, що справа д-ра П. Маценка приватна, але беру в ній участь, бо він наш член.

Він, б. остряничник, сумський козак, від двох років активний наш член, тепер празький доктор музики, спеціалізується на знавця українського релігійного руху, сам завзятий автокефаліст і заїлий поборник хомишиніяди, а з тим і єзуїтства. Характером мрійник, майже неофіт український, при цім — чиста душа. Тепер у нас перевиховується, і коли матеріальні злидні його не зломлять, як напр., Кашинського, то буде з нього позитивний працівник ОУН. Людина культурна.

Це моя Вам про нього організаційна метрика.

З ним я зустрічаюсь і не раз говорив йому про Вас. Тому він має до Вас повну пошану, зокрема одушевляється Вашими політичними статтями. Прохання до Вас у залученому листі пересилає через мене, бо я не хотів подавати Вашої адреси без Вашої на те згоди. Коли маєте охоту ввійти з ним у листування, то прошу писати на подану в його листі адресу. Якщо ж Вам вигідніше листуватися через мене, то я буду радо посередничати.

На нинішнього листа в кожному разі прошу йому відповісти.

При цій нагоді вважаю відповідним повідомити Вас, що членство ОУН на тутешньому терені знає Вас із Ваших статей, читає їх пильно і на Відділі їх передискутує.

Зокрема великого поклонника маєте в особі д-ра Остапа Грицяя. З ним я часто бачусь і про Вас йому говорив. Зацікавлений Вашою особою та Вашим публіцистичним та й політичним стажем, запитував він мене, як Ви оцінюєте його публіцистичну працю в “Свободі” та, зокрема, якого Ви погляду на його статті в Роз. Нації. Очевидно, не міг я йому відповісти, бо про це не мав з Вами нагоди говорити, то подаю Вам і це до відома, і, коли Ви знайдете час дати Ваші листовні зауваги до статей д-ра Грицяя, я буду Вам вдячний. Мені йде про те, щоб наше членство, що з різних причин особисто не зустрічається та себе ближче не знає, все таки було зорієнтоване про те, що не належить до організаційної тайни. Бо одна річ — тримати в таємниці почини, зв’язані з завданнями організаційними на даному терені, а друга річ — щоб визначні особи нашого активу знали про себе організаційним шляхом те, що конечне для їх взаємної орієнтації. Це взаємно будусь.

Про д-ра Грицяя скажу: він старший письменник, поет, майже

єдиний з старшої галицької генерації, що став широко на шлях українського націоналізму. Його інтуїція революційного духа подивугідна, коли мати на увазі, що середовище, в якому жив, ніяк тому не сприяло. Тай п'ятдесятка, яку прожив, теж своє зробити була повинна. А все таки він молодий духом.

Якщо є у Вас охота, то напишіть йому листа, або подайте Ваші думки в листі до мене відносно його статей. Я сподіюсь — і так йому заповів — що Ваш погляд не буде трафаретний, і це його спеціально зацікавило.

Повідомляю, що дістав до рук дуже цікаву книжку — К.Л. фон Оєрєн “Грундцогє дер Вельтполітик” Гамбург, 1934. Коли б вона Вас цікавила, чи там коли Ви не можете подібних речей вистарати собі в італійській мові, то я можу Вам її на короткий час переслати до перегляду. Вона, що-правда, писана фахівцем військовиком, але то військове АБЦ для кожного політика теж. Однак, міг би Вам її переслати на короткий час, для скорого перегляду, бо потребує мати її під рукою Вштаб.

Щиро Вас здоровлю і бажаю доброго здоров'я.

Слава Україні! Ваш...

П. Маценко в листі з 27 червня ц.р. пише:

Дуже прошу вибачити мене за те, що, не будучи з Вами знайомим, смію потурбувати. Проте, само діло, як довідаєтесь нижче з листа, варте уваги, і тому смію вірити, що Ви, коли б було можливим, не відмовите мені в допомі.

Справа така. Я, як тільки можливо, займаюсь розшуком джерел до історії української (штучної) музики. Цікавить мене зараз більше всього дуже темний момент у музичному житті нашого народу, а це ХУІІ-ХУІІІ ст. Не смію твердити, що інші століття ясніші, але там можна хоч трошки зобачити, хоч напружні.

У ХУІІІ ст. творило кілька талановитих музиків, а це: Дмитро Ст. Бортнянський (1752-1825) і Максим Созонтович Березовський (1777) та інші. Писали про них і москалі, виставляючи їх москалями. Українці творчістю цих майстрів, як інших, крім ювілейних спогадів, солідно не займалися. Я, ще студіюючи, зупинився над творчістю Д. Бортнянського. Написав дипломову працю про його 45 дух. концертів. Тепер я маю сміливість до всіх тих даних, що маю, додати оперову творчість Бортнянського і так створити ніби монографію.

А тут якраз і доводиться звернутися до Вас. Як оперовий компоніст Б-кий перше виступив в Італії, де виставляли — в Венеції і в Модені — його такі опери: “Креонт”, “Алкід” та “Квінт Фабій”. Відносяться вони до т.зв. поважної опери (*opera seria*) — музична

трагедія і музична драма. Ці опери відомі більше з назв, бо, ще здається, нікому не довелося їх бачити.

Дві інші опери — “Le Façon” і “Le Fils Rime” знаходяться тепер в бібліотеці Рос. Держ. Театрів. Писані вони в Росії. Їх опис я маю.

Отже моє надзвичайне прохання до Вас, коли б то було можливе, допомогти мені в розшуку тих опер. Сам я приїхати до Італії рішуче не можу та й не маю там знайомих. Ви — там і, напевно, маєте велике коло знайомих, а також, мабуть, не проти того, щоб витягти із музеїв здобутки українського духа.

Вибачте за багатослів'я, але зрозумійте мене, що я боюсь почути від Вас навіть оправдану відмову. Окрім усіх страхів, смію подати деякі необхідні відомості.

Д.С. Бортнянський був учнем майстра італ. опери буфа Балдасара Галуппі. Почав Б-кий у нього науку ще в Петербургу. По від'їзді Галуппі до Венеції, рос. цариця вислала Б-кого до нього доучуватися. За деякими відомостями він там учився 11 років, за іншими — тільки 3. Отже, або від 1768 до 1779 або від 1775 до 1779. Згадувані опери писалися в Венеції, може і під наглядом Галуппі. Немов би вони мали успіх. Можливо, що дещо про Б-кого можна знайти в італійських старих словниках — в інших європейських і російських про нього є згадка. Відомо мені, що немов би знавцем того періоду є професор у Болонії Альдо Андреолі, — він колись допомагав москалям. Може б він міг чим причинитися, напр., указав би на архіви, в яких можна віднайти ті опери і т.д. Коли б, на велике щастя, Ви не відмовилися мені допомогти, і розшуки вдалися б, просив би Вас дуже узнати, як можна було б спровадити ті опери до Відня і на яких умовах. Думаю, що це було б можливим зробити через віденську національну бібліотеку.

У тім часі учився в Італії й конкурент Моцарта наш М.С. Березовський. Про цього надзвичайного майстра маємо дуже мало відомостей. Є передання, що він, як оперовий компоніст, і взагалі як музика, мав надзвичайне поведження в Італії. Учився він у падре Мартіні. Може Вам удасться хоч що будь зробити. Більше боюсь Вас турбувати.

Ще раз дуже прошу вибачити мені і рівночасно зрозуміти, що мною керують найкращі бажання, а вони інколи примушують переступати й кордони чемности...

З повною вірою у позитивний вислід мого прохання залишаюсь зі щирою пошаною до Вас і вільний зі свого боку до послуг

Др музикології....

П.О. Цікаво, чи не жив я часом в м. Сумах на Харківщині з Вашим кривним малярем і поетом Никанором Онацьким? Було б дуже приємно довідатись, що сталося з тою любою особою.

Відписав полк. Р. Сушкові:

Вельмиповажаний Пане Кіндрате!

Я отримав Ваш лист з 2 липня з прилогою листа П. Маценка.

На лист п. Маценка відповідаю і прикладаю тут цю мою відповідь, — не за для того, що я не хотів би писати йому окремо, а просто тому, що Вам, певно, цікаво знати, що я йому відповів.

До д-ра Грицяя я писатиму пізніше. Хочу переглянути знову його статті. Я їх читаю, і вони мені дуже подобаються, але, щоб дати до них якісь завваги, треба їх знову переглянути. Зрештою, творчість д-ра Грицяя мені не нова, — адже ми обидва співпрацювали колись у віденському тижневику “Воля”, де я писав під псевдом “Не-Римлянин.” Я дуже радий, що він пристав до нашого руху і пише в РН, на жаль, вироблених письменників у нас все ж не так багато, а він пише гарно і кров’ю серця, що в нас уже зовсім таки не часто. Прошу його від мене сердечно вітати.

Дякую Вам за ласкаву оцінку моїх статей. Дуже радий, що вони викликають обмін думок, — це значить, що вони досить життєві і актуальні. У моїх статтях я часто маю на увазі не так накинути якусь свою думку, як викликати живу думку в інших. І коли цього досягається, то й мою ціль досягається.

Книжки фон Оєцрена не шліть. Дуже Вам дякую за пропозицію, але в мене на столі лежить ціла купа книжок, які я ще мушу простудіювати. На жаль, не вистачає часу і сил.

З цим здоровлю Вас щиро і бажаю всього доброго. Слава Україні!

Маценкові я так написав:

Вельмиповажаний Пане Маценко!

Вашу просьбу я постараюсь виконати, лише не сподівайтесь, що це буде в скорому часі, а це тому, що, по-перше, тепер вакації, і люди вже пороз’їздилися, — особливо це відноситься до музичного світу, — а, по-друге, тут тепер така спека, що я і сам уникаю виходити з дому без крайньої потреби. Проте, як тільки буде нагода, я зроблю все можливе, щоб Ваше прохання задовольнити.

Зі свого боку я просив би Вас, якщо маєте під рукою відповідні матеріали, написати маленьку розвідку про “Вплив італійської музики на українську народню пісню”. Я, як співак, зауважував не раз, що українська народня пісня має надзвичайно багато спільного з італійськими аріями XVI-XVII ст., і коли, напр., такий Березовський учився в падре Мартіні, а Бортнянський в Галуппі, то ясно, що їх творчість відбивала на собі впливи італійської музики, а ті впливи в свою чергу відбивалися в українській народній музиці.

Коли б Ви могли зібрати матеріали на цю тему, то цю розвідку можна було б чи то оголосити в італійській пресі — і це причинилося б до пропаганди української справи в Італії, — або навіть, (коли б Ви успіли) на національному конгресі італійських фольклористів в Тренті, що відбудеться десь коло 6 вересня. Я зголосив там свою участь, але, мабуть, буду примушений родинними обставинами відтягнутися, — проте, коли б Ваші матеріали надійшли вчасно, я або сам поїхав би і їх продемонстрував, або вислав би через одного мого приятеля, Цезаря Каравальоса, професора музичної етнографії.

Щодо Никанора Онацького, то я чув про нього, але ніколи його не бачив і не зустрічав, і що з ним, не знаю. Ми, мабуть, дуже далекі родичі.

Вітаю Вас щиро і бажаю великих успіхів у Вашій праці.

7 липня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 5 липня:

ВПоважаний Пане Онацький!

В прилозі пересилаю Вам Звідомлення.

Маю враження, що недільні події в Карпатівці в остаточному ефекті спричиняться до того, що наше положення там покращає.

Як у звідомленні я зазначив, причиною захворіння Карпата не було безпосередньо схоплення втікача. Цю подію підхопили наші противники в партії, щоб остаточно нас на цьому терені ліквідувати. Крім того, до арешту причинилися теж і доноси гетьманців та інших провокаторів. М. інш. посуджувано Карпата у службі для ГПУ! Всі ті наклепи вдалося розбити і безперечно тепер приходить час, де в цій справі мусить наступити повне вияснення.

Слідячи за розвитком подій у Карпата, вважаю, що останні випадки не залишаться без впливу й на положення гетьманців. На мою думку, воно має основно погіршитися.

Це, очевидно, покищо мої супозиції. Точніші відомості матиму щойно після мого побачення з Карпатом.

Непокоїть мене трохи та обставина, що, після проголошення відомого комунікату про видачу втікача та про те, з якого середовища вийшла сама подія, появилася в ІКЦ (Ілюстрований Кур'єр Цодзєнний) знімка Є.К. і стаття проти нього. Потім, уже довше, як тиждень, уся польська преса взагалі замовкла, і ні про слідство, ні про подію ані словечка не згадує. Не виключене, що готується плян якогось ширшого випадку, починаючи від концентраційного табору, а кінчаючи демаршами.

З уваги на все те, я вважаю, що моя теперішня поїздка до Вас не була б доцільна. Треба, на мою думку, виждати ще, доки ситуація як слід виясниться і тоді щойно рішати, що далі робити.

У зв'язку з останніми подіями всі мої пляни відносно матеріального забезпечення Організації захиталися в самій основі. Маю надію, що й з того ми якось видряпаємося, одначе, зазначаю, що на разі нічого ні Вам, ні стипендіятам вислати я не в силі. Дуже прошу Вас затягнути для них якусь позичку, щоб вони ще могли якийсь час перебути у Вас. Я вірю, що ще протягом цього місяця я буду в Вас там на місці, і уже спільно обговоримо справу дальшого забезпечення стипендіатів. На разі я поробив старання, щоб вони могли переїхати в відомий Вам табір, у якому могли б пережити 3-4 місяці. Відповідь у цій справі повинен я дістати вже в найближчих днях.

Щиро Вас здоровлю...

Звідомлення.

У зв'язку з останніми подіями й у додаток до моїх попередніх інформацій про них, доводжу до відома ось що:

1. Вістка про захворіння Сака виказалася неправою. Він здоровий, тільки жаліється, що в останніх часах обсїдають там дуже комарі та зачинають кусати.

2. Причин арешту втікача треба шукати в тій обставині, що, мабуть, Сак від довшого часу був під надзором польських шершенів, і коли ці побачили, що Сак відпроваджує втікача на корабль, не маючи змоги повідомити місцеву владу, зателеграфували про цю подію до польського представника в Копулівці, а той уже зробив відповідний демарш.

3. Сам Карпат у вівторок видужав. Причини його хвороби дуже скомпліковані, м.ін. одною з важних були тертя на його терені, які остаточний свій вислід знайшли в недільних подіях, а далі провокативні доноси гетьманців та інших. Маю надію, що тепер можна буде все як слід висвітлити.

8 липня

М. Селешко прислав “Звіт із подій в Карпатівці”;

Дня 22.6. дійшло до відома карпатівців, що в одній з пристаней Карпатівки зловили карпатівські шершені якогось чоловіка з письмом до Карпата, та що того чоловіка придержано.

У зв'язку з цим в Карпатівці все заворушилося, але не можна було в тій справі дістати жадних ближчих інформацій. Треба було сподіватися чогось, і до того пороблено всякі підготовання.

У неділю ранком повідомлено телефоном з місця перебування Карпата, що туди залізли шершені, довгий час переглядали все, що лише попало їм під руки, та поводитися дуже нахабно, як звичайно шершені вміють у таких випадках. Візита тривала яких дві години, а відтак, забравши трохи літератури старого типу, відійшли, забравши з собою й самого Карпата.

Повезено його авто́м до місця осідку шершенів. Разом із ним взято й його оборонну зброю, яка, одначе, перед тим була по закону приголошена в начальства, отже з того приводу не було жадної гризні.

Зараз по приїзді до гнізда шершенів, Карпат, ще перед переслуханням, зложив відповідну заяву до актів, що за все, що тут діється, відповідає він, і що людина, яку день перед тим було придержано з листом до нього, нічого не винна.

Він запропонував, щоб, замість тієї людини, якщо мають когось видавати в руки польських шершенів, видали його, — що зробило на великих шершенів досить помітне враження.

Мимо того, його зразу не взяли на спитки, а ще поїхали авто́м до бюро, де Карпат звичайно працював. Як були вони про все поінформовані, видно хоч би з того, що шершені не мали зеленого поняття про існування бюро і попали на нього зовсім випадково, знайшовши в Карпата записаний на картці телефонічний номер. У бюрі нікого не було, за винятком двох учеників, що там стало жили. Інші виїхали були на той час або купатися, або так по своїх справах, бо ж це була неділя, і ніхто не був зобов'язаний сидіти в хаті, коли ще й погода була гарна.

Шершені переглянули докладно все, що лише могли, одначе, там було всього така скількість, що на це треба було б якої сотні шершенів. Тож обмежились переглядом матеріялу, як, на їх думку, найновішого, дещо забрали й поїхали. Між іншим позабирали деякі адресарі для розсилки видань, що появлялись у Карпатівці, а далі майже всі акти і картотеку біженецького комітету з точними даними, якої півтори тисячки людей. Потім питали за Ешкісом і пішли,

записавши собі наперед всіх тих, що були тоді в бюро. Після того дали спокій.

Доперва на другий день прийшли знову два шершені ще по деякі акти, яких їм бракувало до забраних, і забрали ще давні пацифікаційні знимки та деякі матеріали з часу, як ще робилося петицію до Союзу Народів.

У той час був уже дома й Ешкіс. Він зайшов у балачку з шершенями та зараз їх цапнув за те, що вчора вони поводитись в бюро досить неделікатно та рівно ж при візиті в Карпата були не зовсім то такі ввічливі, якто належало б членам великої і культурної нації.

На це вони почали оправдуватись, що вони взагалі не знали, з ким мають до діла, бо дістали лише наказ перевести таку річ. Отже думали, що справа йде про якогось марксиста чи когось іншого.

Ешкіс рівнож, як співвідповідальний за бюро, зложив їм заяву відносно комітету й його праці та дав їм ще акти комітету, які вони були попереднього дня забули, з відповідними поясненнями.

Окремо від того почато робити старання для звільнення Карпата. Справа йшла добре, з Карпатом поводитись дуже добре, його пані допустили до відвідин, і справа мала бути вирішена скорим темпом.

Одначе, у міжчасі зайшли в Карпатівці події, що змінили все і справу протягли на кілька днів, бо ж усім ясно, що в такому положенні справа не являлась для тамошніх чинників такою важною, щоб відкладати свої справи на другий плян. Докінчено діла в понеділок. Себто був Карпат у санаторії один тиждень. Всякі інтервенції, як з нашого, так і з боку сусідів, помогли. Треба дивуватись, що мимо того безголов'я, що тепер помітне в Карпатівці, все пішло так скоро і гладко

Скибу, як потім ми довідались, передано в руки сусідам. Все це сталось тайком, що ніхто нічого не міг довідатись. Наказ був згори такий, то ж жадної інтервенції не можна було робити. Все діялося дуже скоро. Як виявилось пізніше, то за Скибою слідкували як, він сідав на корабль, і звернулись були до сусідів Карпата з проханням віддати його в руки. Сусіди це й зробили, не надумуючись, бо ж у той час мали дуже багато клопотів в зв'язку з відомими подіями. Зробили це карпатівські шершені, мабуть, на власну руку, не подаючи до відома відповідним чинникам, що могли б були над справою подумати.

У зв'язку з цим виникли труднощі і в Пристані, але про них розписуватись нема що. На всякий випадок зв'язок туди перерваний, і на якийсь час треба його взагалі перервати.

Рівнож положення в Карпатівці ще не зовсім ясне, тому й туди

треба здержатись із безпосереднім зв'язком, а краще це робити через осередок Віри. Там нема для нас жадної великої небезпеки, лише що праця буде на якийсь час до певної міри спаралізована вже хочби через поденервовання тамошніх наших людей.

Розуміється, Карпатівка на певний час стратила свій попередній престиж в наших очах, але це завдяки лише непорядкованим відносинам, що там тепер панують. Зрештою, кожний знає подібного роду відносини, і з того приводу нема чого попадати в паніку. Справа зовсім ясна, і такого треба було сподіватися вже давніше, бо ж відомо, що сусіди Карпата і сусіди наші не від сьогодні приятелюють. Випадок зі Скибою прискорив усе на деякий час, а може надав усій події інше наświetлення.

Безперечно, що в першому моменті це могло всіх зворушити і вислідом такого поденервування була б і примітка в "Українському Слові" в числі 2. Головно її останній уступ, що відноситься до часів минулої війни. Розважуючи справу холоднокровно, нам нічого падати в розпуку, ані тратити нерви, бо в тому випадку лише самі перед світом доказуємо, що не вміємо себе опанувати навіть у такому випадку, як той, що був. Такими замітками ми пускаємося на плитку воду дешевої демагогії воєнного характеру. То ж на будуче треба вважати і гідно все те приймати, що нам доля деколи не заощаджує.

В Пристані Сак опинився в дуже неприємному положенні, але не в безвихідному. Про це, одначе, пізніше.

Рівнож звертаю увагу на те, що з цієї події не треба робити якоїсь проблеми всесвітнього характеру.

У наших виданнях треба до них ставитись річево, а не демагогічно, і, коли писати, то так, як це було в УС в першій частині замітки, або ще й далі йти, та спокійним тоном завважити, що це, мабуть, сталось на підставі якогось правдоподібного тайного порозуміння між сусідами. Цікаво б було при цьому, щоб таке порозуміння було явним, бо в такому випадку всі люди, які по неволі мусять залишати свої землі та шукати пристановища на чужині, знатимуть, що їх чекає.

Як було пляновано, без огляду на події в Карпатівці, виїхав Ешкіс до осідку Вірленка на деякий час і полагає бажучі справи. З Доручення Ешкіс.

Написав до полк. Є. Коновальця:

Вельми поважаний Пане Полковнику!

Вчора я знову говорив із Інсабатом. Він представив докладну записку про зносини Скоропадського з "Геррен Клюб", з Реном, з Шляйхером і т.д. Відзначив ролю, як прихильника великої Російської

Імперії, його зв'язки з Кирилом і т.д. Він висунув гіпотезу, що саме Скоропадський мав би бути тою особою, що нав'язувала зв'язки від імени Шляйхера, ґрунтуючись на тому, що Скоропадський в останні часи розпоряджав великими грошима, і вказував на бажаність дослідити ближче походження тих грошей.

Інсабато надіється, що копію його доповіді вишлють і до Берліну.

Говорив він мені, що майже напевно на будучий рік, з ініціативи міністерства, відкриється при Інституті Східньої Європи українська секція, яка розпоряджатиме засобами.

Звістка про видужання Карпата його дуже порадувала. Він просить подробиць. Цікавиться також, чи довідався Вас. Вишиваний про щось у Бельгії.

Тепер мушу спинитися трохи над фінансовою справою.

Я видав уже стипендіятам 300 лір з наших власних грошей, і продовжую, розуміється, видавати по одному обіді в день. Але більшого я зробити не в стані. Затягнути позичку дуже трудно, і то тим більше, що я сам для себе потребую позички. Я Вам уже писав, що минулого місяця я вже не заплатив податків. В серпні приходять друга черга платити податки, — я, очевидно, знову не зможу заплатити, і тоді прийде вимога заплатити протягом п'яти найближчих днів із загрозою ліцитації. Розглядаючись у наших можливостях, ми приходимо до висновку, що в серпні не будемо вже в стані заплатити і за помешкання. Таким чином, я потребуватиму на серпень коло 5.000 лір для себе. Їх не легко знайти. Кредиту тепер ніхто не дає, не тому, що не довіряє, а тому, що сам грошей не має. Певна річ, що я зроблю все можливе, щоб підтримати студентів, поки вони ще тримають іспити, але — не далі. Мушинський вже й тепер міг би десь їхати, де йому життя було б, як у Тиролі, бодай вдвічі дешевше. Він каже, що знає місцевості, де можна жити на 200 лір місячно. Тут цього ніяк не можна. До того ж така спека, що даремно виснажує людину.

Ви знаєте, що у нас влітку все справи йшли погано, і ми все вживали великих зусиль, щоб утриматися на поверхні, а думати про те, що б фінансувати ще й трьох студентів, річ абсолютно неможлива.

Не треба забувати, що в вересні ми чекаємо також на подію, яка теж потребуватиме великих надзвичайних витрат.

Оце Вам невідрадий образ нашої матеріальної дійсності, який я представляю Вам тому, що моя касирка й бухгалтерка (моя дружина) рішуче протестує проти перевантаження нашого бюджету.

З цим здоровлю Вас щиро...

П.С. Завтра маю їхати в супроводі Муссоліні на оглядини тих

праць по оздоровленні Римської Кампанії на території колишніх Понтійських болот, що їх перепроводжує тут Організація Ветеранів. При цій нагоді відбудеться обід із Муссоліні в новоствореному місті Сабавдії. Буде, мабуть, досить цікаво.

9 липня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 7-го липня, який розминувся з моїм учорашнім листом:

ВПоважний Пане Онацький!

Вашого листа одержав. За відомості сердечно Вам дякую. Від Інсабата одержав перед кількома днями картку з поздоровленнями. Прошу ласкаво передати йому від мене за всі поздоровлення дуже сердечну подяку та вітати його і дружину від мене і моєї дружини. Рівночасно прошу вибачити мене, що я безпосередньо до нього не пишу, бо вважаю, що таке моє поступовання на разі краще.

Рівночасно звертаюсь до Вас ось з таким проханням: Чи не добре було б порушити перед Інсабатом справу евентуального мого переїзду на Ваш терен. Ця справа ще не актуальна, одначе лихо не спить, і можуть бути такі обставини, що я буду примушений звідси виїхати. На той випадок залишається мені Ваш терен єдиним. Тому бажаним було б прослідити, чи Ваші сусіди готові були б мене прийняти. Розуміється, що тоді мусів би я жити не під своїм назвиськом. — Залишаю Вам остаточне рішення, чи слід уже тепер цю справу перед Інсабатом порушувати.

Незвичайно заінтригувала мені вістка про візиту Л. в Полтавця. Пишу в цій справі до Окея, щоб на місці старався перевірити, що це все має означати.

Далі доводжу до Вашого відома, що Кум уже назад у своїх давніх приятелів. Кум — це та особа, з якою я приїздив до Вас весною ц.р. Йому я доручив теж полагодження справи стипендіатів, про що писав Вам у попередньому листі.

Я думаю, що тепер приходить уже пора не дуже-то дипломатизувати, але ставити Вашим сусідам більше конкретні вимоги. Річ у тому, що нам тепер допомога необхідна, і хто нам у теперішній момент допоможе, той безперечно зискає в нас найбільші симпатії.

Мої здогади щодо положення в Карпатівці справджуються. Про них я Вам уже згадував у попередньому листі. Одначе, Карпатівка вичікує ще офіційного демаршу від поляків. Через це мусить вона вжити різні засоби обережності.

Широ Вас здоровлю...

... Ми — яких дві сотки різного народу, італійські міністри, високі ієрархи фашистівської партії, журналісти, італійські й закордонні кореспонденти, фотографи і звичайні собі люди з поблизьких хат — товпилися на дворі новенького хутора, намагаючись не виходити з “холодку”, що його давала тінь двоповерхової хати, а він — “дуче”, себто Б. Муссоліні, провідник італійської нації, як його по всіх усядах називають, — на молотарці, в розстібнутій сорочці, з закасаними рукавами, в шоферському картузі і автомобільних окулярах від пороху, ретельно працював, заливаючись потом під палючим липневим сонцем.

Навкруги нього працювала вся родина господаря — чотири дівчини й два парубки, з яких один, в одягу авангардиста, мало не за кожним десятим снопом, що йшов через руки дівчат до рук Муссоліні вигукував:

— Хай живе дуче-селянин!

Минулого року, цього самого 9-го липня, Муссоліні так само молотив протягом двох годин, освячуючи особистим прикладом фізичну працю селян, що повертали цю, ще так недавно неплідну, болотяну землю в заорані й оброблені ниви.

І цього року він уважав за потрібне повторити обряд.

За програмою, яку кожний з нас мав у руках, обряд молочення мав продовжуватися одну годину, але година пройшла, а Дуче молотив далі. Лише зняв свій автомобільний картуз та вбрал великого солом'яного бриля, що його тут мали від сонця всі робітники.

Але присутні почали втомлюватися.

Сонце з безхмарного неба пекло немилосердно, і навіть “холодок” від хати мало допомагав. Стараче, секретар партії, що теж знаходився на молотарці, але тільки в якості глядача, готового кожної хвилини виконати якийсь наказ Муссоліні, крутив у руках маленький золотий годинник, не знаючи, що з собою робити. Нелегко вистояти півтори години під сонцем, нічого не роблячи!

Нарешті, він нахилився до Муссоліні і показав йому годинник.

Але Муссоліні лише хитнув головою:

— Дуче сказав, що працюватиме до полудня!

Натовп заплескав у долоні, залунали вигуки “Хай живе дуче — селянин!”, — але один французький колега не витримав:

— Ні, це вже занадто! Вимагати від нас, щоб ми протягом трьох годин дивилися все на те саме! Та ще в таку спеку...

Робота йшла швидким темпом. Величезна молотарка викидала з себе пуки соломи, хмари пороху й струмок золотого зерна. Гурт

молоді, до якого поволі почали приставати мало не всі присутні, співав хором народні, головно, вояцькі пісні.

Ачербо, міністер хліборобства, побачивши в мене на грудях тризуба, зацікавився його значенням та хвалив мені приємну естетику нашого національного герба, — на блакитному небі золота, стилізована птиця нашої колишньої слави, нашої budouчої волі...

Але не місце тут говорити про політику. Забагато цікавих, та ще й знуджених!

На близькому дереві заспівали цикади, голосячи велику спеку.

Один німецький колега, що їх ніколи не чув, запитав мене:

— Що то за птиці, що співають на дереві?

— Та то ж зовсім не птиці!

— Але ж на дереві...

— А як ви вилізете на дерево та заспіваєте, теж будете птицею?

Трохи сміху й розваги...

Рівно опівдні Муссоліні підвівся, запарошений, червоний та спітнілий і, спираючись на край молотарки, звернувся до нас з короткою промовою під грім оплесків:

— Хочу сказати вам лише дві речі: доба переваги інтелектуалізму мусить скінчитися. Мусить бути освячена праця коло землі. Поширення інтелектуалізму — загроза життю нації, бо інтелігенція не має дітей, або обмежується на одній дитині. Римська імперія виникла завдяки зусиллям селян, і почала підупадати, коли Греція й схід заразили її отруєю інтелектуалізму. Селянство запліднює землю і своєю плодючістю підтримує й поширює життя нації. І тому ось ще й друге, що я хотів сказати: цього самого дня budouчого року молотитиму я першу пшеницю Сабавдії...

Потім, ми всі з Муссоліні на чолі, подалися автомобілями до Сабавдії на сніданок, а звідти, по сніданку, до Літторії, де Муссоліні захотів видряпатися на башту міської Управи, запросивши з собою тільки нас, кореспондентів закордонних часописів, — щось коло 20 колег.

Показуючи нам рукою на величезні простори, що відкривалися з високої башти, він пояснив:

—“Все це ще недавно було болотом, на якому, протягом століть, виживлялася дуже мізерно яка сотка людей. Тепер тут живе, і в дуже добрих умовах, як ви самі могли ствердити, 64.000 люду. Протягом 1933 року тут померло лише 24 особи, а народилося 304. Відсвятковано 129 нових весіль. Всіх вас тут присутніх запрошуюю на день 18 грудня ц.р. на відкриття нової провінції Літторії, яку ми тут організуємо, та на закладини вже третього міста — Понтинії.

У голосі його чулося задоволення й гордість від досягів.

Я стояв поруч із ним і дивився на натовп, що хвилювався далеко

долі, вимахував до нас капелюхами та хусточками та вигукував “слава!” своїому Дуче.

— Ексцеленціє, котру архітектуру ви волієте? Літторію вибудовано вже в досить модерному стилі, а Сабавдію і зовсім стилево витримано в раціоналістичному стилі, без жадних барокових прикрас...

— Кожне століття повинне мати свій стиль. Пройшли часи різьблених колон, вузьких біфорних, готичних вікон, з яких Джульєта виглядала свого Ромео. Потребуємо тепер більше світла, сонця, повітря, чистоти. Що більше раціонального модернізму, тим краще, аби лиш було здорово та гарно, щоб задовольняло дійсні потреби життя...

Сходячи з башти, Муссоліні захотів запізнатися з кожним із нас зокрема. Довідавшись, що я українець, він затримав мою руку трохи в своїй, ніби хотів щось сказати, але... не сказав нічого.

І що міг би сказати відповідальний голова уряду українському журналістові, в присутності двох десятків інших журналістів, з котрих деякі походили з країн, українській ідеї явно ворожих?...

11 липня

Написав полк. Є. Коновальцеві;

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Ваш лист із 7-го липня одержав.

Ваші поздоровлення Інсабатові передав. Він казав, що Ваше листування йому шкодити не може, бо він і так всюди каже, що він із Вами у приятельських відносинах.

У зв'язку з Вашим листом про необхідність залишити на боці дипломатію і ставити вже сусідам конкретні вимоги, я склав був листа вчора до Квароні і зателефонував, прохаючи в нього побачення. Отримав його на сьогоднішній ранок.

Але перше, ніж іти, вирішив я ще раз перебалакати з Інсабатов, і ми відбули з ним довгу конференцію, на якій обговорили всі можливості української політики. Отже, вирішили ми, що той мій лист подавати занадто рано, але спробувати переговорити вголос і намацати ґрунт.

Інсабато вказував, що не слід говорити про погіршення наших відносин із німцями, але слід указувати на нашу незалежність від німців і на наше бажання ту незалежність задержати. Треба, мовляв, указувати, що і поляки і німці шукають кожний для себе якісь співзвучні їм українські кола для здійснення своїх плянів в Україні,

наша ж Організація не хоче бути зняряддям ні в чийх руках, і тут Італія могла б нам дуже допомогти, підтримавши нас у такий тяжкий момент, — що, зрештою, було б і в її власних інтересах, бо Італія зацікавлена в тому, щоб ані Польща, ані Німеччина не мали виключних впливів в Україні.

Він знову запевняв мене, що він вбачає в нашій Організації єдину силу, що з нею Італії по дорозі, і що дійсно може щось зробити. Проте, він знову повторював, що ще досі не розв'язав питання, як бути з Польщею, без якої нічого проти СРСР зробити не можна. На його думку, всі вороги Росії все намагатимуться перетягти Польщу на свій бік і тому мусітимуть ставитися негативно, а то й вороже, до українського руху, поскільки він іде на ослаблення Польщі.

Я натякнув йому на можливість Вашого переїзду до Італії, і то примусово.

Він радив із піднесенням цієї справи ні в якому разі не спішитися, бо і тут тепер так само намагатимуться за всяку ціну не псувати відносин із Польщею, щоб відтягнути її від французького табору. Цими днями підписано новий італо-польський торговельний договір, і італійському послові в Варшаві доручено полагодити в прийнятний для поляків спосіб якісь дрібніші справи. Він повторив мені, що Італія була б рада знайти українців, які були б незалежні і від Німеччини, і від Польщі, але які одночасно не наражали б Італію на неприємності ані з Німеччиною, ані з Польщею. Щодо Англії, то тут, мовляв, панує думка, що Англія підпоможе українську справу, коли побачить, що вже є щось “поважне”.

Сьогодні вранці, перед тим, як іти до Квароні, я знайшов у часописі інтерв'ю польського міністра справедливости, який вказує, що убивство П'єрацького поповнили члени ОУН. Видалося це мені недобрим моментом, щоб іти до міністерства, але — побачення вже призначено.

Квароні прийняв мене, як звичайно, досить привітно.

Я зазначив, що не був так довго в нього, бо знав, що міністерство досліджує українську справу, отже чекав наслідків тих досліджень. Тепер приходжу до нього в повній надії, що дослідження виказало, що найбільша сила серед українців — таки ОУН із полк. Є. Коновальцем.

Він підтвердив, що в міністерстві дійсно в цьому переконані, і самий факт, що таке дослідження зроблено — неабиякий здобуток для української справи.

Після цього сконстатування я спинився трохи над загальною пропагандивною працею ОУН; вказав на те, що головна ціль ОУН — праця на советській Україні, але назовні ця праця помітна головним чином на Зах. Українських Землях, що пояснюється головню браком сполучення зі Східними Землями. З огляду на нав'язання пакту

ненападу між Польщею й ССРСР, а тепер і межі Румунією та ССРСР, ці кордони робляться все труднішими для перевозу нашої пропагандивної літератури та переходу наших людей. Зате на Західніх Землях, як видно і з сьгоднішнього повідомлення про убиство П'єрацького (я вирішив хapati бика за роги, а не ховати голову, як струсь) революційна діяльність націоналістичної молоді розвивається нестримно.

Щодо самого замаху на П'єрацького, про який я не знаю нічого більшого, від того, що в часописах, то я припускаю, що його могла зробити наша націоналістична молодь, бо П'єрацький був відомий, як автор “пацифікації”, і взагалі як гонитель українців. Самі концентраційні табори, що виникли нібито після його вбивства і як його наслідок, були його ідеєю, і нам ще за шість місяців до його смерти було відомо, що ці табори готуються спеціально для українців. Зрештою і з сьгоднішнього повідомлення видно, що до першого табору пішли головно українці, бо на 40 радикалів та 40 комуністів, знайшлося там аж 130 українців. Революційна діяльність на Зах. Землях переслідує головно виховні цілі, бо ніхто з українських націоналістів не думає про можливість в **теперішніх** умовах викликати справжню революцію на українських землях в Польщі та утворення там зародку української державности. Ця революційна діяльність служить, — згідно з ідеєю Муссоліні, яку він висловив 18 березня ц.р. на щоп'ятилітній Асамблеї режиму, — для втримання зацікавлення мас та підтримання в молоді почуття дисципліни та героїчної жертвенности. Без цієї революційної діяльности, молодь деморалізувалася б і не була б готова, коли б прийшов момент рішучого виступу.

Квароні сказав, що в цьому він зо мною цілковито погоджується. Але, з другого боку, заходить небезпека, що з такими засобами ніколи не дійдеться до цілі, бо, якщо ми нашою революційною діяльністю примушуватимемо Польщу триматися Росії, то до такого рішучого виступу ніколи не дійде. Тут — зачароване коло. Україна може бути звільнена тільки тоді, коли всі держави, зацікавлені в Україні, себто Польща, Німеччина й Італія, і всі українці з'єдналися б разом...

— Припускаю, — відповів я, — можливість, що Німеччина, Польща й Італія порозумілися б в українській справі. Гадаю, що до цього могло б дійти шляхом взаємного порозуміння і поділу впливів, але до об'єднання всіх українців не може прийти просто з тої причини, що серед них існує поділ орієнтаційний: ось, напр., УНР, зв'язана з Польщею, і ОУН, яка ніколи не піде на зречення від тих земель, що під Польщею, — і поділ генераційний: старше громадянство, демократично-ліберальне, і молоде покоління, національно-

революційне. Цілком природно, що старше громадянство і молоді покоління розцінюють політичні відносини цілком по різному. Тут існує розходження, так би мовити, світоглядове, що, зрештою, помічається в усьому світі. Саме тому, Італія, наприклад, не повинна б думати про об'єднання всіх українців, але лише про допомогу тим, що більш підходять до італійського теперішнього світогляду...

— Але ось чого я ніяк не можу зрозуміти — чому ви так уперто б'єтеся на два фронти. Будьте певні, що коли б італійські патріоти виступали одночасно і проти Австрії і проти Франції, Італії досі не було б...

— Так, — кажу, — але Франція не мала під собою семи мільйонів італійців.

— Але все ж Італія по жертвувала Франції свою територію.

— Ми не виключаємо того, що і ми могли б, зрештою, щось пожертвувати, але треба, щоб ця жертва була доцільна. Кожний український політик, який, як УНР, проголосив би своє незацікавлення щодо українських земель під Польщею, нічого тим не осягнув би, але над своєю будучністю політика міг би поставити хрест.

— Ви не потребуєте проголошувати незацікавлення. Мусите лише зосереджувати свою увагу на важливішій справі, а щодо інших земель, то поступати так, як Гамбетта радив щодо Альзас-Льотарінгії — «ніколи про неї не говорити, але завжди думати...»

— Це було б можливо, коли б нам відкрилися більші можливості безпосередньої діяльності на нашому головному терені, — поки ж таких можливостей нема, наша молодь мусить працювати там, де може...

Такі головні думки нашої розмови. Але моєю головною ціллю відвідин було намацати можливість фінансової допомоги. Я натякнув на те, що допомога нам від української еміграції в Америці значно зменшилася, і що в зв'язку з цим загрожує нам небезпека не поширення, а звуження нашої діяльності. Натякнув також на те, що, коли б Італія дійсно відчула потребу вкласти свою частину праці в перебудову Сх. Європи, то полк. Є. Коновалець міг би приїхати, щоб особисто обговорити можливості співпраці.

На це він відповів, що українську справу тепер тут дуже поважно студіюють, і що він певний, що полк. Коновалець, при потребі, не відмовиться приїхати.

На тому наша розмова скінчилася.

Я прийшов ще раз до переконання, що тут не лишається нічого іншого, як тільки ждати, щоб події визрівали. Нічого тут «конкретними вимогами» не зробиш. «Справа поважно студіюється.» Інсабато запевняє мене, що тепер це тут питання не років, а, може,

тільки тижнів” і взагалі він дуже задоволений перебігом моєї розмови, і зокрема тим, що я особисто переконався (і просив про те Вам написати), що він добре інформував міністерство, себто, що єдина справжня сила — це ОУН.

З другого боку, я знову переконався, що Польща входить в усі протимосковські комбінації, і що саме тому наше становище дійсно трагічне. Коли навіть Німеччина пішла на порозуміння, чи навіть на приятелювання, з Польщею, то Італія тим радніше піде.

Боюсь, що тут же, саме в цьому пункті, полягатиме можливий неуспіх нашого меморандуму до японців, які все волітимуть Польщу й Румунію, ніж нас. Або — шукатимуть таких українців, які, хоча б і не йшли з Польщею, то бодай не були загрозою для польського запілля. Тому тут усе виникатимуть якщо не унерівські комбінації, то макогонівські, чи якісь інші подібні. Тут не можна виключати всяких несподіванок. Якщо така людина, як Льоренс уважав потрібним бодай глянути на Полтавця, то один цей факт уже багато значить: англійці, якщо не шукають людини, то бодай хочуть бачити людей, але таких, що не заангажовані на Зах. Землях.

Не знаю, які практичні висновки ми мусли б з того витягнути. Здається, нема іншого, як тільки продовжувати нашу лінію та чекати якоїсь зміни в міжнародніх обставинах, які дозволили б і нам розпочати щось нове. Але що саме? Не уявляю собі. Ця Польща — дійсно велике наше прокляття...

Позавчора, 9-го липня, їздив я, разом із іншими журналістами, дивитися, як Муссоліні протягом трьох годин молотив пшеницю на молотилці під пекучим сонцем. Потім їздили з ним разом до Сабавдії і Літторії, нових міст, що їх побудував Муссоліні. В Сабавдії снідали всі разом (коло 250 люду). Зробив деякі цікаві знайомства, в тому числі з міністром хліборобства Ачербо, який зацікавився моїм тризубом, що я мав на маринарці. Але політики, розуміється, ніхто не торкався. Представлено мене й Муссоліні. Він досить по-приятельськи потряс мені руку, хотів щось сказати, але — стримався і нічого не сказав. Не було можливим. Зрештою того дня я був із ним — яких десять хвилин — плече об плече на башті муніципалітету Літторії, дивлячись вниз на натовп, що галасував і вигукував далеко під нами. Він оповідав журналістам свої проекти щодо меліорації цих земель. Хоча політики і не зачеплено, все ж добре, що він, знаючи про мене, пізнав мене й особисто. Був він того дня в дуже добром настрої ...

Отримав сьогодні “Самостійну Думку” і “Українське Слово”. У першій мав бути мій “Міщанський дух”, — але, мабуть, румуни не пропустили тез Муссоліні про необхідність постійної революції; в

другому своя цензура не пропустила моїх антинімецьких статей, хоча й вмістила дещо про видачу Скиби.

Прошу дуже нових відомостей про відносини на карпатівському терені. Також Інсабато цікавиться, що ми знаємо про японську акцію в Європі, скеровану проти ССРСР. Він каже, що по Європі кружляють тепер три японських полковники. Один із них був двічі в Варшаві. Називав він мені і ім'я його, але тих японських імен собі не пригадаєш...

На тому здоровлю щиро...

15 липня

Це було в парку вілли Боргезе.

Там південний вітер виграє на хвої струнких піній гомінку пісню моря. Там безконечне небо настиляє над ними свою безжурну блакить. Там, серед імітацій давніх руїн, що їх уже невтомний час переробив у справжні руїни, порепані та порослі мохом, швидкі ящірки вигріваються проти сонця, та листя дерев виплітає мереживо тіні на пожовклому мрамурі.

Там зустрів я сьогодні сліпого.

Він ішов, спираючись на палицю і намацуючи нею ґрунт, і ніби пив незрячими очима промені сонця, що зникали в темряві втраченого зору.

Було щось невимовно скорботне в його похилій постаті, та на його обличчі лежали тиха покора і великий спокій.

Він сів коло мене, намацавши палицею лавку, і сидів непорушно.

Навкруги нас цвіли квіти. Садівницьке мистецтво розстелило різнобарвні килими на радість і втіху тим, що можуть бачити. Пишні жоржини, рожеві азалії, червоні та білі гвоздики і сила дрібних маленьких квіток, незнаних мені на ймення, вабили й пестили зір. Понад ними коливалися всипані рясно рожевим цвітом кущі олеандрів, а ще вище блискучо-листі магнолії порозставляли по розложистих галуззях білосніжні великі чаші, що сповнювали прозоре повітря п'янкими пахощами.

І нараз сліпий заговорив.

— Як гарно! — сказав він. — Як тут чарівно гарно!

А в моїй душі зросло здивування. Чи часом я не помилився? Чи не бачить “сліпий”? Бо як міг би він знати, що тут дійсно так гарно?!

І в мене зродилося жорстоке бажання — запитати. Стільки спокою й інтимного задоволення було на його обличчі, що мені

захотілося намацати давню рану і трохи попорпатися в ній чужими, байдужими пальцями.

— Вибачте, — сказав я, — ви мене, здається, не бачите: я сиджу тут коло вас на цій самій лавці і впиваюся красою землі й неба. Єдино, що мені трохи псувало гармонію цієї краси, були саме ви. Ви видавалися мені таким голосним протестом проти всіх цих розкошів, такою страшною плямою на цьому райдужному святі барв і ліній... І от зараз ви кажете, що тут “гарно”, і по вас видно, що ви ніби вдоволені... Пробачте, що я звертаюся до вас так різко і в таких незвичайних виразах, але мені трохи дивно...

По його обличчі перебігла тінь, і уста злегка затремтіли, — але незрячі очі продовжували вперто дивитися кудись уперед, де ніби щось бачили...

— Юначе, — сказав він мені, — дійсно я вас не бачу, але з тону і барви вашого голосу суджу про вашу молодість. Ваш спосіб звертання до мене міг мені заподіяти й великий біль, але я радий констатувати, що я це вже переміг... Так, я щасливий. Я дивлюсь поперед себе, і я кажу: Як гарно! Бо нема зовнішньої краси, що могла б зрівнятися з тією, яка перед моїми очима. Я знаю, що ви бачите прегарний краєвид, що ви бачите дерева і квіти, став і качок, і цих дітей, що бігають навкруги нас, і далекі ластівки, що кружляють у блакиті неба. Але ви бачите тільки це, а я бачу ще стільки іншого! Досить одного якогось запаху чи звуку, і перед моїми очима виникають береги Сорента, вкриті помаранчевими деревами, чарівна синь неба, де коливають на хвилях прегарні Океаніди, яких не в силах побачити ваше око; або тропікальні ліси Суматри й Яви, де пройшла моя молодість, або вкриті снігом гори Швейцарії, де що-хвилини зривається луною грім лявін, та безчисленні водоспади ні на хвилину не спиняють свій бадьорий спів...

Він помовчав. Задумався. Мовчав і я, ще більше здивований.

А він продовжував:

— Ви бачите квіти і подивляєте їх барви. А для мене кожний звук має свою барву. Кожний звук і кожні пахощі. Коли я чую, як грає скрипка, передо мною з'являються простори блакиті. Звуки сурми викликають у мене спогади червоного. Голос флейти відповідає фіялковій барві. Цвірінкання ластівок нагадує срібло з блакиттю. Шелест листя — низку парлямутру. Вечірній дзвін — краплі золота на чорному оксамиті. Голос любої дівчини — тепле сонце... І потім — є ще музика. Музика, якої ви інколи не матимете можливість так відчутти, як відчуваемо її ми, сліпі, що зосереджуємо, слухаючи, всю свою увагу на хвилях звуку; що підносимося на цих хвилях, ніби на срібних сходах, поміж блакиті скрипок і полум'я сурм, до безмежности зоряних просторів. Музика нам — ніби величезне вікно,

відкриті у вічність, де зникає кожне ім'я і розпускається кожна особистість. І коли остання хвиля звуку викидає нас із цього океану безконечности на береги щоденної дійсности, ми відчуваємо себе трохи приголомшеними, але — все кращими.

Він підвівся. Мимоволі і я теж устав і допоміг йому віднайти капелюха, що він був поклав біля себе на лаву.

— Багато людей, — сказав він знову, подякувавши, — мусять широко витріщувати очі, щоб бачити. Але я мушу признатися, що ніколи ще не бачив так добре, як коли зробився сліпим. Лише тоді я помітив, що велика частина щастя полягає в тому, щоб у всякій ситуації і в усякій речі знаходити те, що в ній краще... Ви здивувалися, коли я сказав, що я щасливий. Але я дійсно щасливий, бо я ніколи не забуваю Євгенія Малеси, що в своїй чудотворній кузні в Неаполі ніколи не переставав працювати, як тонкий механік, хоча був сліпий, і глухий, і німий, і ніколи не зустрів був на своєму шляху кохання, і все ж терпеливо ніс усі свої п'ять хрестів...

— Але яку ж силу духу треба мати, щоб усе те знести!

— Так, юначе, що важче б'є молот долі, то ясніше відповідає душа...

20 липня

Одержав листа від П. Маценка з Цагерсдорфу в Австрії з 18 липня:

Глибокошановний Пане!

Вашого листа від 4-го липня отримав.

Дуже він мене втішив. Дуже дякую Вам за згоду допомогти мені. Про час виконання такої праці, як відшукання творів М. Березовського та Д. Бортнянського, я взагалі не думав, бо дуже добре знаю, чого варта така праця, а особливо тепер, літом. Я надзвичайно втішений, що може, вдасться хоч що будь знайти, в чому бажаю Вам найбільшого успіху.

Відносно Вашого прохання — про написання розвідки про "Вплив італійської музики на українську народню пісню" мушу, на великий жаль, відповісти Вам невтішно, а це тому, що наша музична наука не може похвалитися багатьма працями (їх фактично взагалі бракує), окрім дечого К. Квітки, Ф. Колеси — тільки з поля етнографії Грінченка М. і інших. Тема та надзвичайно цікава і зовсім оригінальна, а тому вимагала б відповідних матеріалів, яких я не знаю, чи можна дістати у Відні, а особливо тепер, коли я сиджу під горою за Віднем. Проте, я не відступаю від зачепленого Вами

питання і негайно пишу до Праги, де люди мають під рукою матеріяли. Можливо, що їм щось вдасться зробити.

Ще раз дякую за майбутню поміч мені. Щиро здоровлю Вас, вільний до послуг...

21 липня

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

З нетерпінням очікували ми всі тут вісток від Вас, але, видно, маєте на голові багато клопоту.

Тут ситуація без змін: студенти вже покінчили іспити і не знають, що з собою робити; Турчманович склав два іспити, Бандера п'ять, Мушинський — один. Мушинського я виправдовую його хворобою і виснаженням.

Всього за два роки треба було скласти десять іспитів. Бандера має надію дотримати ще інших — бодай три — іспити по вакаціях. Мушинський рішуче не хоче їхати додому. Бандера намагатиметься пересидіти цей трудний час власними силами, а що з Турчмановичем — не знаю. Для того, щоб вони — Мушинський і Турчманович — знялися з місця, треба їм по п'ятьсот лір на дорогу, пашпорти і т.ін. Їх борг до мене дійшов до шістьсот лір — по 200 на кожного. Що робити, не знаю. І вони так само не знають.

Польське посольство дало знати — днів десять тому — відповідним італійським властям, що два українські терористи перейшли коло Бренnero італійський кордон, і невідомо, де поділися. Польська поліція слідувала за ними до Бренnero, а там вони зникли. Звертається на це увагу італійської влади.

У дальших своїх листах я називатиму Інсабата — П'ятницею. Отже, П'ятниця каже, що в міністерстві справа П'єрацького не зробила доброго враження, і то саме тому, що там рахували на можливість польсько-українського порозуміння, з огляду на стан на Советській Україні.

Так само німецькі події 30 червня викликали тут страшне враження. Певно, що, коли б вони відбулися до побачення в Венечії, того побачення не було б. Італійці запевняють, що фашизм не має нічого спільного з такими методами, — і досі ми дійсно нічого подібного тут не бачили...

На цьому кінчаю і здоровлю щиро...

Коли вже післав цього листа, прийшов лист від полк. Є. Коновальця з 18 липня:

Вшановний Пане Онацький!

Сьогодні пишу Вам тільки коротко, бо шойно на другий тиждень буду я в змозі в'яснити точніше цілий ряд справ і на їх основі прийняти теж рішення, що далі робити. Зазначую, що відомий Вам учинок надзвичайно скomплікував не тільки нашу закордонну діяльність, але нашу діяльність у цілому. З уваги на це мені буде конче треба з Вами побачитися, і тому не виключене, що я десь із початком серпня старатись буду до Вас заїхати. Всіх тих питань шляхом листування полагодити не вдасться.

По всякій правдоподібності, події на Карпатівському ґрунті будуть далі так розвиватися, що проявити нам яку-будь діяльність на ньому буде на довший час неможливо. Зрештою, як я вже згадав, мабуть, на другий тиждень матиму змогу особисто стрінутися з Карпатом і про все точніше від нього довідатися. Тільки сильні нерви і впертість та видержливість дадуть нам змогу побороти всі труднощі.

Не закриваю перед Вами тої обставини, що Ваш терен набирає під теперішній момент для нас незвичайно великого значення. Чи вдасться нам на ньому що-небудь осягнути, залежатиме в великій мірі від Вас особисто і від правильности постановки Вами нашої проблеми перед Вашими сусідами. Безперечно, в зв'язку з нашим західнім ворогом будемо й у Ваших сусідів натрапляти на труднощі, і саме про ті справи хотів би я з Вами більше відкрито балакати.

Всі Ваші листи одержав правильно. За відомості дякую. На мою думку, треба Вам держати дуже тісний зв'язок із Інсабатом і його щиро та точно про наші справи інформувати.

Велика турбота для мене — це питання продержання дальше стипендіятів. Саме одержав листа Мушинського. На мою думку, не зле було б, коли б він на деякий час виїхав до краю. Там ряди дуже проріджені, і, мабуть, він тепер там би дуже пригодився. На всякий випадок, добре було б Мушинського зв'язати безпосередньо з Кумом.. Хай тому напише до нього безпосередньо. Адресу залучую.

23 липня

Балтійський філософ Кайзерлінг у своїх "Спогляданнях Південної Америки" пояснює успішність давньої англійської політики, що витворила величезну імперію, між іншим незвичайною

тактовністю англійського народу в його поведженні з іншими:

“Ввічливі народи, — пише він, — себто, народи, що уважно відносяться до почувань інших людей, незалежно від власних переконань і їх внутрішньої вартости, користуються по всіх усядах, при інших рівних обставинах, більшою силою притягання. Англіїці, досить безцеремонні в своїх учинках, образливих слів ніколи не вживають; вони завжди уникають особистих нападів; вони висловлюють свої погляди в можливо неточних виразах і всяку вимогу ставлять у формі просьби..”

Німці поводяться цілком інакше. Вони вважають, що почування інших народів нічого не значать у порівнянні з грубою силою, і що досить мати за собою ту силу, щоб мати і усяке право...

Французький соціолог Ле Бонн написав цілу книжку під заголовком “Психологічна наука європейської війни”, в якій доводив, що Німеччина зазнала поразки в світовій війні саме через нехтування почувань інших народів. Не дурно ж німецькі воєнні й державні мужі, а також і чимала скількість видатних філософів на чолі з Гегелем і Ніцше навчали, що “найбільша небезпека сильному — його милосердя”, бо воно може стримати вирішальний удар, що мав би знищити остаточно слабшого противника.

Німецьке військо в війні поводитися згідно з такою наукою, і, хоч спочатку це його поведження дало йому значну перевагу над ворогом, в остаточному розрахунку привело Німеччину до катастрофи, бо зворушило світову громадську думку і кинуло на протинімецький фронт свіжі сили Америки з її невичерпними ресурсами.

Націонал-соціалістична доктрина, що навчає про абсолютну вищість німецького народу над усіма іншими, ображає на кожному кроці почування тих інших народів і звертає їх проти Німеччини. До останнього часу можна було думати, що це непомірковане і нетактовне підношення в німецькій пресі й літературі німецького народу понад усі інші, мало тільки тимчасовий характер і переслідувало ціль виховання в німців почуття національної гідности, яке вони ніби втратили в наслідок поразки в світовій війні. Але тепер приходиться ствердити, що ця пропаганда “вищости” має глибше заложення і потягає за собою відповідні нетактовні дії.

Гітлер, у своїй книзі “Майн Кампф” покладав, напр., ніби великі надії на зближення Німеччини з Англією й Італією:

“Якщо помислити холодно й без упереджень, — писав він там, — то Англія й Італія — це держави, що їх природні інтереси ніяк не суперечать умовинам існування німецького народу і навіть у деякій мірі з ними ототожнюються...”

І далі:

“В Європі ще довгий час для Німеччини можуть бути тільки два союзники — Англія й Італія... Ніякий шлях, що ним можна дійти до порозуміння з цими державами, не повинен бути нам затяжким, і ніяка жертва заважною, якщо вона дасть нам, зрештою, можливість знищити найгіршого з наших ворогів, що нас ненавидять...”

Отже, “ніяка жертва не повинна бути заважною”, а тим часом расистська і антисемітська політика гітлерівського уряду відразу порозуміння з Англією зробила неможливим.

З Італією, натомість, таке порозуміння видавалося вже навіть майже dokonаним. Італія підпомагала Німеччині в головніших справах на всіх міжнародних конференціях і робила чимало зусиль для здобуття Німеччині сприятливої світової думки. Єдиним пунктом, на якому Італія не могла погодитися з Німеччиною Гітлера, була Австрія, якої незалежність Італія твердо обстоювала.

Для стороннього глядача все ж було ясно, що до з'єднання Австрії з Німеччиною скорше чи пізніше таки має прийти, бо розвиток національних почувань німецького народу в тих обох державах того вимагав. Треба було тільки належної психологічної підготовки і терпеливості. Супроти явно виявленої волі австрійського народу і Італія нічого не могла б вдіяти і мусіла б зрештою погодитися. Але націонал-соціалісти і тут виявили свою типову німецьку нетактовність. Вони пішли шляхом терору і — вбили канцлера Дольфуса, оборонця австрійської незалежності, приятеля Італії.

Вбито його того самого дня, коли він мав їхати в гостину до Муссоліні, в якого вже гостювала жінка і діти Дольфуса. Вбито його в варварський спосіб, залишивши конати дві години і відмовивши йому всякої лікарської та духової допомоги (Дольфус, як католик, просив прислати йому священника).

Можна собі уявити, яке враження викликали ці подробиці смерті Дольфуса в тій Італії, задля зближення з якою, як писав був Гітлер, “не повинна бути затяжна ніяка жертва”!

Муссоліні, якому Гітлер, при побаченні в Венеції, приобіцяв був припинення терористичної діяльності в Австрії, зараз же не тільки проголосив на весь світ своє обурення з приводу варварського вчинку націонал-соціалістів, а й вислав війська на австро-італійський кордон, щоб збройно боронити австрійську незалежність, якщо того було б треба.

Щоб схарактеризувати італо-німецькі відносини після цього злочину, досить навести уривок із римського “Іль Мессаджеро”, що, як і всі інші часописи в Італії, знаходиться під урядовою контролею:

“Занадто часто німецький уряд порушував свої обіцянки.

Занадто часто переговори, які він розпочинав, були тільки намаганням виграти час. Німецький уряд уже обіцяв поважати незалежність Австрії і лояльно співпрацювати над господарською розбудовою цієї сусідньої республіки. Як він дотримав свої моральні зобов'язання, виказує хроніка останніх днів. Не можна двічі переговорювати в умовах моральної рівності з людьми, що з таким цинізмом порушують закони честі. Нема уряду, який не мав би права бути тепер цілком вільним у відношенні до Німеччини. Багато речей мусять змінитися, аж поки німецький уряд буде в стані дати справжні гарантії лояльності й коректності та вірності договорам. Лояльні люди можуть раз стати жертвою ошукування, але треба бути занадто дурним, щоб дати себе двічі обдурити...

Німці вважають, що для обсягнення цілі всякі засоби добрі.

Вони певні, що найкращий засіб — груба сила.

Вони забувають, що, крім грубої сили, існує у світі ще й інша сила — сила духа, що знаходить джерела невичерпної енергії в ображених почуваннях.

Таємниця успіху полягає в гармонійному поєднанні фізичної сили з силою духа, а це можливе тільки в випадку, коли приймається під увагу не тільки власні почування, а й почування... бодай своїх приятелів!

“Яка таємниця успіху?” — запитує Аксель Мунте.

І сам же відповідає:

“Викликати до себе довір'я...”

Викликати до себе довір'я — значить мати й дотримувати закони честі.

24 липня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 20 липня:

ВШановний Пане Онацький!

Саме одержав я повідомлення від Кума, що стипендіяти можуть виїхати до його приятелів. Прошу тому Вас позичкою дати трохи грошей на ліквідацію їх побуту в Римі, як теж на дорогу до приятелів Кума. Всі витрати, пороблені на стипендіятів, я зверну Вам під час мого у Вас побуту. В міжчасі, маю надію, положення настільки виясниться, що можна буде прийняти теж якесь розумне рішення і в справі стипендіятів. Вони там зможуть залишатися до осені. Розуміється, місце їх виїзду треба задержати в якнайбільшій тайні.

Здоровлю Вас щиро...

Зараз же відписав:

... Дуже радий, що справу зі стипендіями вдалося полагодити. Розуміється, я зроблю все можливе, щоб наші стипендіяти якомога

скорше виїхали до місця свого призначення. Але спішу Вас повідомити, що Ви в попередньому листі до мене (де був вкладений і лист до Мілька) написали, що прикладаєте адресу Кума, але там її не було. Мабуть, забули вкласти.

Отже, прошу мені її написати. Мілько виїхав уже до Удіне. Звідти йому близько. Він може, зрештою, пробути в гостях до 5 серпня. Його адресу Ви знаєте з його листа до Вас. На всяк випадок дописую, що він знаходиться “прессо дотт. Камавітто, Удіне”. Цей аدرس разом із його прізвищем) вистачає.

Я вже Вам писав, що я видав студентам шістьсот лір і, для ліквідації, мусітиму, мабуть, дати стільки ж. Ці гроші в початку серпня будуть мені потрібні до зарізу. І так не знаю, як моя жінка з того всього вивернеться...

Більше новин нема. Чекатиму, отже, адреси Кума, а тим часом хлопці підготують усе до від'їзду.

П'ятниця все просить відомостей про Скоропадського.

З цим здоровлю щиро...

Одержав листа від О. Бойкова з Парижу з 21 липня:

Високоповажаний Пане Онацький!

Ваші матеріяли я одержав. Дуже щиро дякую. На жаль, не міг я з них скористати, а то з таких причин:

1. Стаття про расизм при кінці була такою, що її ніяк не можна було вмістити. Виправляти Вашої статті я не мав сміливости. Крім цього, був у ній ще один абзац, який також або треба було випустити, або дати інше пояснення, а саме де Ви кажете, що Гітлер твердить, що німці — не опікуни слабих народів, вони — авангард, чи як там, німецької нації. У цьому я не знаходжу нічого дивного, бо ми всі, а і Ви також у першу чергу, клепаємо нашим людям голову, щоб вони змагалися тільки за українські інтереси, як також кажемо, що українські інтереси не тотожні, і їх не можна погодити, з інтересами інших народів.

2. Стаття про те, що сталося в Карпатівці була цілком не до друку. Я вповні поділяю Ваше обурення, але, якщо був би помістив, то справді був би скандал. Врешті, не маючи відваги її вміщувати, я післав до голови і просив його дати свою апробату. Одначе, донині не одержав ніякої відповіді.

3. Стаття про Муссоліні була можлива до друку, коли б я був перед тим помістив на сторінках “Українського Слова” кілька статей про діла, яких він доконав. Це було б підготовило читача, а так ніби виходило, що ми реклямуємо зовім нам чужі особи.

Я дуже Вас прошу не гніватися, що так воно сталося, бо в дійсності мені самому більше неприємно, ніж Вам. Але я сподіваюся, що цього Ви не будете брати мені за зле.

Я був би Вам дуже вдячний, якщо б Ви виготовили статтю, навіть обширнішу, на яких 10 сторінок машинового письма, про “корпоративізм”. Його дійсно Італія почала здійснювати, і зазнайомлення з ним було б корисним нашим людям. Гадаю, що написати таку статтю в напів-популярному речевому стилі Вам надзвичайно легко. Прошу не відмовитися її виготовити.

Дуже радий був би почути Ваші завваження щодо УС, бо хотілося б мені, оскільки можливо, бодай трохи піднести його на вищий рівень.

З матеріальними засобами справа тепер представляється так, що маємо ще грошей на два місяці. Якби я одержував більше матеріалів, то міг би присвятити свою увагу організаційній справі і тим самим може й вдержав би газету матеріально. На жаль, доводиться переважно кожне число писати самому, що забирає мені весь час, а навіть охоту до праці, бо в поквалності нічого доброго не можна написати, а писати пuste справді нема охоти.

Маю приобіцяне з краю дещо на історичні теми, одначе, коли одержу, не знаю. Тим часом обидва з Органським приємо...

Буду дуже радий, коли одержу статтю про Рим, про яку давніше вже просив. Але був би Вам надзвичайно вдячний, якщо Ви звернули б увагу автора її, щоб обов'язково, при кінці статті, написав про отой новий міський устрій, що його впровадили фашисти. Також дуже бажано було б подати в статті, як міський уряд дбає про суспільну опіку і т.д. Все це потрібне, головне, для робітництва, яке зеленого поняття не має як приходить до грошей міський уряд, як він тими грошима господарює і т.д.

Що наші люди людя цього не знають, немає в тому нічого дивного, адже ж вони — “діти села”.

Буду Вам надзвичайно вдячний, коли в швидкому часі надішлете деякі матеріали. Тоді й самий зміст та розподіл газети буде змінений.

Щиро Вас вітаю...

27 липня

Лист від М. Селешка з 25 липня:

... З доручення п. Вірленка пересилаю Вам у прилозі короткий звіт про події в Карпатівці, з якого зорієнтуєтеся, що і як там сталось. У доповнення до нього додаю хіба, що між самими сусідами Карпата нема порядку, і кожний робить те, що йому подобається. Безперечно, на карпатівську подію вплинули також і відомі події та її в дечому перетягнули. Тепер там усе спокійніше, але можливість праці така,

що майже жодної не можна вести. Щодо пресової діяльності, то властиво шкода її там вести, бо взагалі там ніякими справами не цікавляться, крім своїх власних. Читають дуже радо чужу пресу, яку забороняють на кожному кроці, бо в ній частенько таке написано, чого нема в німецькій пресі. Настрій там такий, що кожний думає, ходить мов замотиличений, з сусідом мало балакає, а коли й балакає, то лиш на вухо тайком, як сусід добрий і певний, а коли ні, то балакають про погоду та про прогульки. Не велика різниця від большевії, як кажуть утаємничені в справу, хоч ще далеко, на мою думку, до дійсних большевицьких відносин. Такого одушевлення, як то пишеться в пресі, там нема, це доводилось бачити на власні очі. Вождя вітають, але його помічників не дуже радо. Головно не тішаться популярністю міністер “добрих настроїв” Гебельс, бо, як пробалакують, мав він заграти роллю Р. Барановського в усій історії револьти.

Окремо висилаю також директиви, як нам належить ставити справу всієї тієї події в нашій пресі. Ці директиви обговорено з Вірленком та з Карпатом, який живе далі в своєму місці осідку. Розумне ставлення справи зробить багато більше враження, як демагогічно-пропагандивне. Це була б на перший початок наша реакція на згадані події. Вони ще не закінчені і йдуть далі, але про це пізніше, як буде вже зовсім ясне наше положення в Карпатівці. А до того часу ще промине який тиждень-два.

Вашого листа з 24.УІІ. пересилаю до Віри, а тут подаю адресу Кума, яку забув подати Вірленко.

Щодо вісток про Скоропаду, то тут не легко їх Вам дати просто тому, що там уся робота йде конспіративно, що годі щось певне сказати. Відомо, що менаджера всієї скоропадщини Альвенслебена розстріляно в останніх подіях. З ним стратила скоропадщина дуже багато, бо ж це був він, який виправляв всякі недопустимі з нашої точки погляду герці типу продажу Закарпаття, і т.п. Була також чутка, що в зв'язку з тим мали бути якісь неприємності біля Скоропади, але про це годі було щось ближче довідатись, бо ж вони держать це все в тайні так само, як ми держали справу Карпата. І досі про неї знає дуже мало людей в Карпатівці. Є деякі познаки думати, що в справу висилки Карпата в санаторію були вмішані посередньо й скоропадці, — це видно було з запитів, які ставили Карпатові при переслуханні. Це були просто безіменні доноси п'ятимаркового характеру, без основи, або основані на плітках, яких всюди дуже багато, і яких авторів не можна знайти. Є також твердження, що в скоропадців завелася мамона і то в більшій кількості, але цього не провірено і не можна пізнати з їх роботи. Скоропадському в Англії не

повезло, і він лише тримається там позірно для того, щоб шантажувати інших. Оце було б усе, що мені відомо про Скоропаду. Недавня замітка в “Парі Суар” про комбінації Скоропада — УНР — Коновалець і т.п. без всякої підстави — то виплід надзвичайного страху французів, або ще краще — виплід фантазії якогось москаля, що хотів заробити. Притоку до того дала, мабуть, панахида по Петлюрі, яку було влаштовано в Карпатівці, де промовляли згадувані Зеленський, Драбатий, Королів і компанія. Не виключено також, що це комбінація УНР, яка хоче таким чином себе підвищити, щоб і про неї говорено.

Інформації ці подаю для Вашої орієнтації і не знаю, що з них варто подавати П'ятниці. Це вже самі рішайте. Копію висилаю Вірі, може щось вона Вам напише в цій справі.

Я переїхав, як було в пляні, до осідку Віри.

1 серпня

Як повідомило Українське Бюро в Лондоні, дня 25 липня відбулися там в палаті лордів довші дискусії про становище в Сове́тах та про голод в Україні. Дискусії розпочав лорд Чарнвуд запитом до уряду, чи має уряд якісь інформації, які б заперечували вістки про голод в СССР. В своїй промові Лорд Чарнвуд старався не наводити фактів, які б виявляли якусь політичну тенденцію. Він спирався на відомостях, що їх подавала сама советська преса:

— Саме тепер, — говорив він, — існує небезпека, що жнива в СССР будуть невдалі. А неврожай, хоча б і малий, буде мати страшні наслідки, якщо не буде вжито якихось заходів, — але не таких, які знищили країну минулого року. Навіть коли б і не бракло збіжжя, досвід із минулого року віщує важкі перспективи селянам. За 1933 р. сама влада признала існування голоду, і то страшного голоду, хоч і не на всіх землях, але в усякому разі на широких просторах південної частини Сове́тів.”

Лорд Чарнвуд заявив далі, що від голоду померло в СССР за 1933 р. не менше 3 мільйонів людей. Цього досить, щоб зацікавити весь культурний світ. Завинила в цьому політика советського уряду.

Архиєпископ з Кентербері (примас Англії) підтвердив те, що говорив лорд Чарнвуд:

— Після докладного й довшого перестудіювання величезної маси доказового матеріалу, — говорив він, — після допиту людей, які були в СССР, треба зробити висновок, що положення там, — особливо в південній частині, — просто страшне. Число тих, що згинули з голоду, скорше сягає 6 міл., а не трьох. Напр., в одному місті, яке начислювало 240.000 населення, 40.000 померло з голоду. У деяких місцевостях люди трималися при житті тим, що з'їдали котів та псів. Кінське м'ясо вважали за люксус.

Лорд Денбі говорив про стан речей головню в Україні. Він заявив, що мав можливість перестудіювати багато матеріалів про страшні відносини, що там панують. Він звернув увагу на жакхливе

положення духовенства в Україні, особливо католицького. Він бачив знімки з України, з яких дуже ясно видно положення тої країни. Треба з'ясувати, що все те, було викликано кровожадною підлою політикою уряду СРСР, яка має на меті примусити населення прийняти доктрину комунізму.

Згадав також лорд і про резолюції, які недавно вніс в конгрес США член конгресу Гемільтон Фіш про положення в Україні та про число людей, які вигинули з голоду в рр. 1932 і 1933.

Від уряду відповідав лорд Стенговп, підсекретар закордонних справ. Він заявив, що уряд Його Королівської Величності зазнайомлений з більшістю тих інформацій, які подали лорд Чарнвуд та архієпископ із Кентербері, і уряд не має жадних фактів, які заперечували б ці відомості, за винятком офіційної советської пропаганди. Палата лордів може сама вирішити, яке джерело більш заслуговує на довір'я.

Під час цих дискусій була в палаті лордів серед публіки також сенаторка О. Кисілевська, на запрошення одного з лордів. Пані Кисілевська прибула на короткий час до Лондону.

2 серпня

У відомій фразі “переможців не судять!” виявляється культ успіху.

Італійський історик Гульєльмо Фереро в своєму славнозвісному творі “Велич і занепад Риму” стверджує, що, коли імператор Август переміг усіх своїх ворогів, — “легенда його успіху піднесла його непомірно в очах сучасників (і потомків), осяяла його, обожила, як і взагалі вона підносить, осяює й обожує всіх людей і всі народи, що мають успіх. Ще недавно вкритий кров'ю тріумвір проскрипцій, нездатний провідник армії при Пилипах, трусливий провідник Фльоти при Сціллі, погорджуваний племінник лихваря з Велетрі, являвся він тепер перед очима сучасників, як давно очікуваний спаситель, що мав би врятувати Рим від усякого лиха”. (Франц. вид. т. У.с.4).

Кожна людина хоче мати успіх. Це одне з природніших її бажань. Ніхто не починав би ніякого діла, коли б не мав якоїсь надії на успіх. Але тут можливі різні степенювання. Один розпочинає діло, коли має сто відсотків певности, що йому це діло вдасться довершити, другий задовольняється і п'ятдесятьма відсотками можливости, а дехто йде й на велике ризико, знаючи, що виглядів на успіх майже немає, а проте він усе ж надіється на те “майже”.

Гітлер у своїй книзі “Майн Кампф” писав про одного німецького

генерала, що той починав якусь акцію тільки тоді, коли міг рахувати п'ятдесят один відсоток можливості успіху й тим дуже хвалився. Але саме “в цій клясичній формулі жалюгідної нерішучості, — пише Гітлер, — у цьому п'ятдесят одному відсоткові можливості успіху полягає вся трагедія німецької катастрофи, бо той, хто вимагає від долі запоруки успіху, відмовляється тим самим зрозуміти значення геройського вчинку, що має місце тоді, коли люди, переконані в смертельній небезпеці, наважуються на крок, який можливо врятує їх від небезпеки. Смертельно хворий на рака (пістряка) не потребує аж п'ятдесят одного відсотку можливості успіху операції, і, коли вона дає навіть тільки один відсоток можливості, рішуча людина волітиме спробувати щастя, а в протилежному випадкові, хай не нарікає, що вмирає...” (італ. вид. 1934 р.ст. 96).

Нема сумніву, що культ успіху завдячує чимало цьому елементові героїзму та рішучості, що його ми знаходимо в великій кількості “удачників”. Хто знає, скільки відсотків можливості успіху мав Ліндберг, коли — перший — наважився летіти — сам один — через Атлантийський Океан?!

Донцов у ЛНВіснику за 1930 р. (1, ст. 77-78) писав, що культ успіху — це “сила характеру.”

“Культ успіху, — пише він, — це... не нарікати: — Ах, як же можна без природних границь, без “союзу”?! Ах, факти проти нас! Ах, чи не завернути ще перед стартом, бо така далека мета, а бігти так трудно”. — “Культ успіху — це культ великої амбіції й великої праці.” — “Чи знаєте ви, що, напр., над своїми діялогами працював Платон 48 літ? Копернік над своїми “Революціонес” — 36? Лютер над коментарем “Генезису” — 10? Що аби лише відписати твори Гете, потрібно 60 літ одного копіста? Що геніяльність Наполеона полягала в умінні спати п'ять годин на добу, на дріб'язковім перестудіюванні безчисленних щоденних рапортів, на умінні виконати працю останнього вояка, на пам'яті, яка не забувала про останню дурну гармату в віддаленім гарнізоні, якої могло не бути в рапорті, але яка завше була в його голові?”... “Культ успіху — це не хвилеве захоплення, з переходом до моментальної зневіри людей, що хотіли б за рік вивчитися на Шекспіра, а за два — збудувати “власну хату”. Культ успіху — це прикмета, якої в нас немає, це бажання по кожнім упадку зриватися на ноги, пробувати знову, бо хто боїться невдач і розчарувань, той згори програв свою життєву ставку, буде це одиниця, чи нарід...”

Відомо, що чи не найбільшим успіхом між сучасними англійськими письменниками користується Бернард Шов, який має тепер мало не 80 років. Коли йому було 15 років, він почав заробляти на хліб, як робітничий челядник за 18 стерлінгів на рік. У 16 році став

касиром за 24 стерлінги на рік і залишався на цій посаді 14 років, коли почав отримувати по одному стерлінгові на тиждень (маючи вже 30 років). Бернард Шов мав звичай писати щодня, але за дев'ять перших років своєї літературної кар'єри заробив лише 6 стерлінгів. Перший успіх осягнув, коли йому було 40 років! Ця біографія показує нам людину, яка до 40 років не мала ніякого успіху, а проте не зневірилася, не занепала, а навпаки зберегла свої творчі сили й фізичне здоров'я до глибокої старости.

Із культом успіху зв'язується нерідко заздрість невдачника, така шкідлива для здоров'я, ота “короста душі”, що “душить, як астма”, цей “сухорукий музика злоби”, що “б'ється й звивається в звої, хребет свій, як бич, як струну, простеля. Хльостка какофонія ноти одної маніякального скрипаля”. (Мик. Бажан “Трилогія пристрасти”). Маючи таку заздрість у душі, трудно дожити довгого віку й зберегти ясність духа.

Заздрість — протилежна сторона культу успіху. “Чому не я?! — ось питання, в якому виявляється вся суть заздрости людини, що не може знести чужого успіху, бо вбачає в ньому свою власну поразку. Треба мати дуже сильну душу й дійсну велич духа, щоб судити про вартість іншої людини та заслуженість її успіху без відчуття жала заздрости. Така велич духа — характерна відзнака справжнього народнього провідника, який не боїться за свою славу й за свої впливи, бо не вони його мета, а добро всього народу. Тому він сприяє розвиткові й появі молодих талантів, намагається, щоб якого мога більше добрих інтелектів і добрих рук знайшлися коло того діла, що лежить йому більше на серці.

Зате пересічна, дрібна людина, якщо вона мала до того ще й невдачу в тім ділі, де інша людина тепер святкує свій успіх, рідко коли може втриматися під почуття заздрости, що нерідко переходить у глуху ненависть. В часи, що попереджають великі соціальні революції, коли суспільство з одного боку виділяє з себе людей, що в усьому “вспіли” і блищать багатством, славою, а, з другого боку, цілі групи невдачників, що не вміють, чи не хочуть пристосуватися до норм життя, заздрість, як наслідок ураженої дрібної амбіції, відіграє величезну моторну роль.

Ле Бон так відзначив роль заздрости в французькій революції:

“Заздрість, яка відіграє завжди велику роль у усіх революціях, у нашій революції відіграла особливо значну роль. Заздрість до аристократії стала її найвищим чинником. Здібності та багатство буржуазії зросли настільки, що вона зрівнялася з аристократією. І хоч вона й змішувалася з нею де далі, то більше, все таки почувала себе невизнаною й тому відчувала до аристократії страшенну злобу. Цей настрій мимоволі робив буржуазію прихильницею

філософських доктрин, що проповідували рівність. Вражене самолюбство й заздрість стали причиною тої ненависти, яку нам тепер годі зрозуміти, коли соціальний вплив аристократії зовсім непомітний. Деякі колони Конвенту — Каріс, Марат та інші — згадували з страшенною злобою, що колись були на низьких посадах у великих панів. А пані Ролян ніяк не могла забути того, що її, запрошену з матір'ю до одної великої пані, відіслано обідати разом із челяддю... ("Хліб. Україна" 1920, II-IV, ст. 149).

Вернер Зомбарт також відзначає, що фактично мало не всі теоретики соціалізму, цього втілення суспільної заздрости й ненависти, були в житті невдачниками: батько Люї Бляна збіднів у наслідок революції 1930 р. Сен-Сімон бідніє в наслідок марнотратства і, колись великий пан, кінчає на посаді копіста. Фур'є, маючи 21 рік, тратить наслідком нещасливої спекуляції увесь свій маєток. Прудон банкрутує з своєю друкарнею. Кабе втрачає свою посаду віце-губернатора Корсіки. Марксові не вдається академічна кар'єра. Гесс, Ляссаль, Бакунін не цікавляться своєю професією і кидають її... Виключені з суспільства, живуть вони своїм окремим життям. З допомогою фантазії перескакують із розгонової дошки ресентименту до чисто розумової конструкції "ліпшого світу". З почуття внутрішнього несмаку, з зовнішньої мізерії рятуються вони втечею в вимріяний рай... Люди без стриму в житті, без внутрішньої дисципліни, незрівноважені, несталі, шукають вони цілостности істоти, що їм бракує, намагаються заступити її штучною гармонією раціональної системи..." (За ЛНВ, 1924, III-IV, ст. 289-91).

Що торкається більшовицької революції, то про неї писав Донцов:

"Що особливо вражає в ідеології ленінізму, це — якесь задушне повітря низької помсти і шаденфреуде невдачника, яким ця теорія напоєна. Нічого свобідного і величного: ні геніяльного дотепу, ні вільного руху людини, яка бере те, що їй належить по праву. Загальний тон більшовизму, це тон Смердякова, що "ізмивається" над своїм "баріном"... Як усі ці революціонери, на яких опирався Ленін, також викинений поза рямки суспільства, не відчував до нього нічого, крім мстивої ненависти та заздрісної злоби. "Скрізь і у всьому, — пише Тун, — боронили вони протилежне минулому: ви облудники, ми будемо циніками. Ви найбільше ввічливі в відношенні вищих од вас, ми будемо грубіянами зо всіма. Ви вітаєтесь, не поважаючи, ми наступатимемо на ноги, не перепрошуючи." — Це хоробливе бажання невдачника "насолити" комусь, "наробити збитків" вищому від себе, обляти його болотом... ось які були ті "двіжучі сили", що їх викликав до життя більшовицький Фавст, і що їх потім не міг уже позбутися." (ЛНВ.194, III-IV, ст. 326).

Большевицька революція йшла перше під знаком загального зрівняння — і то по найнижчому. У цьому вона була продовженням тих “демократичних” кличів, що були по суті також лише виявом почуття заздрости.

“Той не зрозуміє успіху демократії в Франції, — пише французький академік Боннар, — хто пригадає собі, що ця демократія передусім задовольнила інстинкт зависти. Зависні душі бажають передусім нікому не кланятись: усяка вищість — для них зневага, вищість таланту, чи характеру, так само, як і добрих манер. Звідси запанував у нас культ незначної, пересічної людини. Навіть у шуканні голови держави, ніхто не заперечить, найбільше шансів матиме той, хто не має яскравого обличчя, отже тому не буде небезпечний. У тім уся філософія режиму. У цім царстві тіней панюються зависть...” (“Вісник”, 1934, У, 390).

Саме в противагу цьому “культові пересічної людини” розвинувся був у повоєнних часах, разом із загальним зростом антидемократичних настроїв, культ сильної людини та культ особистого успіху.

Правда, культ успіху така природна річ, що він існував в усі часи і в усіх народів. Але лише в останнім столітті, і особливо в повоєнних часах, набрав він значення справжньої ідеології, застосованої не тільки до окремих осіб, а й до народів.

Ствердження правдивости давнього твердження, що “переможців не судять”, привело до проголошення протилежного гасла, що “переможених судять”!

Правда, і це гасло досить старе, і ще з давньої римської історії дійшов до нас вислів: “*Vae victis!*” — “Горе переможеним!” Проте, знову таки, тільки в новіших часах, це твердження, що давніше мало характер тільки ствердження фактичного стану речей, знайшло своїх теоретиків, які вжили найпильніших заходів, щоб підвести під нього ідеологічні підмурівки.

Тут праця йшла з двох боків — з Німеччини, що пишалася своїми успіхами в культурі, науці, торгівлі, в державній організації, і тому вважала себе нацією, вищою від інших, — та з Америки (США), що, з огляду на свої незмірно багаті простори, не могла собі уявити “невдачника” інакше, як тільки цілком безвільну та безталанну людину.

В Німеччині виробилася теорія расизму, що поділила не тільки окремих осіб, але й цілі нації на “удачників” і “неудачників”, відмовляючи останнім усяку надію на можливу зміну обставин. На думку німецьких расистів, попередні удачі чи невдачі вже раз на все виявляють перед світом волю Божу щодо осіб і народів.

Початки німецького месіянізму, “обраности” німецького

народу, ми знаходимо у Гегеля, який навчав, що німецька держава — втілення самого Бога, вища від будь-якого іншого авторитету та вільна від усякого морального закону, — їй належить абсолютне право панувати над слабшими народами, негідними всякого милосердя саме тому, що вони — слабші.

Ніцше, що розвивав думки Гегеля, також писав, що всю людськість треба поділити на “панів” і “рабів”, і що “мораль панів стверджує, що можна мати обов’язки тільки в відношенні до собі рівних. Що ж до істот нижчої ранги, і до всіх чужинців, то в відношенні до них можна поводитися так, як того забажає серце, себто будь-як! Нема нічого небезпечнішого сильним, ніж мати милосердя.”

Щоб так писати треба дійсно вірити, що “пани” будуть вічно “панамі”, а “раби” — “рабами”, що “обрані від Бога” народи будуть вічно “обраними”, а “забуті” — вічно “забутими”! А тим часом, ми надто добре знаємо, як повелося “обраному народові” давнини — жидам, які ще й досі несуть на собі ненависть, породжену в великій мірі колишнім культом виключності й вищості. Знаємо, що й “обраному народові” новіших часів поводитьися тепер не дуже добре. Теорія, породжена переоцінкою попередніх успіхів, спричинюється поволі до втрати можливості дальших успіхів.

Німці взагалі думають, що сила — єдина передумова успіху. І саме тому тут не може бути місця ані великодушності, ані милосердю. Вища раса не сміє керуватися правилами моралі і честі, що кермують життям інших народів, бо “мораль панів” не може бути “мораллю рабів”.

“Віра німців у їх покликання панувати над світом”, — писав італійський соціолог Парето ще за часів великої європейської війни, — в їхню місію “обраного” народу, вищого від усіх народів минулого, сучасного й майбутнього, була справжньою причиною їх сили під час війни. Але вона була й причиною жорстокості, що надавала війні характер релігійних війн. Противник був не тільки ворогом, — він був також безбожним еретиком, блюзніром супроти “святої німецької культури”, — і тому не досить було його перемогти, треба було його й знищити. Бельгійці мали блюзнірську сміливість відмовити вільного транзиту святим когортам обраної від Бога культури, — отже вони зробилися винними в злочині образи Божої Величності, і тому вони мусли бути покарані, як свого часу були покарані за подібний злочин від руки Альби. (Ле Бон “Enseignements psychologiques europeenne”, 1915, ст. 123).

Проте, історія виказала, що самої сили для остаточного успіху не вистачас. Більше того, вона виказала, що зловживання силою в свою

чергу породжує в досі слабкому противникові несподівану силу спротиву, яка зрештою перемагає.

Зловживання німців силою під час війни, їх невблаганна жорстокість, їхнє заперечення всякого милосердя до ворога дали їм дійсно спершу велику перевагу, але в остаточному розрахунку, який лише й приймається в політиці під увагу, викликали такий рух громадської думки в усьому світі, що він спричинявся до вступу в війну Америки з її невичерпними можливостями в людях і в інших засобах, і тим привів до поразки Німеччини.

Ле Бон в уже цитованій книзі “Психологічна наука європейської війни”, яку він писав тоді, коли німці були ще переможцями на всіх фронтах (1915 р.) предрикав, що Німеччину врешті буде розбито, і то власне тому, що вона зовсім не рахується з психологічними чинниками, такими, як почування народів:

“Здобути територію якогось народу, — писав він, — ще не вистачає! Щоб його опанувати, треба ще здобути його душу. Коли Ганнібаль знищив був під Каннами останні з римських армій, він думав, що остаточно переміг найнебезпечнішого суперника своєї батьківщини; але волю Риму не було зломлено, і не Рим, а Картагена зійшла зрештою з кону світу. Ні один із підбитих Німеччиною народів не відмовився від волі бути вільним! Кожний з них волів смерть, аніж упокорення. І цієї сили духа вистачає. Не може бути тепер деспота, досить сильного, щоб зломити волю нації, яка не хоче коритися. Про це переконався сам Наполеон в Іспанії. Він взяв її міста, знищив її війська, але, хоча й був найбільшим завойовником світу, не переміг волі іспанського народу...” (с. 355).

Ми знаємо хоч би з досвіду Української Держави 1918 р., як мало рахувалася з почуваннями інших народів цісарська Німеччина. Расистські теорії націонал-соціалізму засвідчують досить виразно про те, як мало рахується з почуваннями інших і Німеччина Гітлера, що виразно трактує всі народи, як “нижчі раси”, а німецький нарід, як “втілення найвищої людськості на землі” (Гітлер “Майн Кампф” 1934, с. 371). Там же видно, як вона дивиться й на “поневолені народи” (ст. 380, 386, 381).

А проте, цей брак тактовності в націонал-соціалістичній Німеччині виявляється не тільки в відношенні до слов'янських і поневолених народів. Останні події в Австрії виявляють цей брак такту в найвищій мірі, — і цей брак такту виключає можливість **остаточного** успіху інтернаціональної акції Німеччини.

Убивство Дольфуса викликало в Італії незвичайно гостру реакцію проти націонал-соціалістичної Німеччини: “Не можна переговорювати двічі в умовах моральної рівності з людьми, які з таким цинізмом порушують закони честі”, — писав римський “Іль

Мессаджеро”. А “Ль Попольо д’Італія”, щоденник самого Муссоліні, висловився з приводу цього вбивства так на адресу Гітлера:

“Ми можемо прийти до наступного висновку: або Гітлер не дотримав свого слова, або не зміг його дотримати. Обидві гіпотези дуже поважні. Ми виходимо з точки погляду, що світ потребує диктаторів, але не потребує брехунів, а ще менше безсилих провідників. Не вистачає прибратися в титул і назву диктатора, треба ще бути їх гідними!”

Отже, треба прийти до висновку, що культ успіху в тій формі, в якій він виявляється в націонал-соціалістичній Німеччині, веде не до успіху, а до моральної й фізичної ізоляції, себто до невдачі.

Націонал-соціалістична Німеччина не тільки не зуміла розбити французький фронт спільників і зблизитися з Італією й Англією, яке зближення вважала таким важливим, що задля нього, як писав Гітлер, “ніяка жертва” не повинна бути занадто важкою, — але, навпаки, ще й скріпила той французький фронт і Англією й Італією.

Коли ми перейдемо до американської форми культу успіху, то вона має цілком інший характер, хоча й виходить із тої самої доктрини — “обраности від Бога”.

Але, якщо в Німеччині ця “обраність” поширюється на всю націю і має значення головно для культу успіху на полі державному та військовому, в Америці, країні крайнього індивідуалізму та плутократії, ця доктрина “обраности” поширювалася тільки на окремих осіб і мала на увазі культ успіху матеріального, що виявляється в збагаченні, в осягненні видатного місця в суспільстві і т.д. Всі важливі форми американського християнства, як засвідчує Кайзерлінг, погоджуються, незважаючи на свої глибокі розбіжності, на визнанні матеріального успіху за досить явний вияв милости Божої: людина, приємна Богові, мусить забагатіти, і, навпаки, людина, що не хоче багатіти і задовольняється малим, виявляє занадто малу релігійну горливість і, природно, не заслуговує на милість Божу.

“Зрозуміло, — додає Кайзерлінг, — що подібна концепція мусіла сильно стимулювати комерційну діяльність релігійних натур, якими переважно є американці англо-саксонського походження, і то тим більше, що давніше всі банки були в великій мірі забезпечені Церквою і давали кредити, відповідно до релігійної ревности та певности клієнта.” (Кайзерлінг “Le Voyage d’un philosophe”, II, 412). Правда, пізніше ця основна пуританська нота загубила трохи свою гострість і, якщо давніше казали, що треба багатіти “за слави Божої”, без права насолоджуватися багатствами, то пізніше цей аскетизм поволі відпав, і запанувало змагання до багатства, як до сили, що окреслює життєвий успіх людини і дає можливість

пізнавати найбільші втіхи. В американській суспільності запанував комерсант і промисловець, які накинuli всій суспільності свої чесноти, що синтезуються саме в культурі успіху, як наслідку особистої вартости людини, її енергії, активності, інтелігентности, спритности і т.д.

Американець до 1929 року, — року страшної фінансової й економічної кризи, був втіленням оптимізму. Увесь світ забарвлювався для нього в рожеву барву, в якій всі можливості здавалися близькими до здійснення. Досить лише розгорнути належну енергію! Ніхто не висловлювався з більшим призириством про неаполітанських лязаронів, що цілими днями вилежуються на сонці, як саме американці. Мало хто з них здатний був тоді зрозуміти, що в цих лязаронах треба вбачати не стільки нероб, як безробітних. Але саме поняття “безробітний” не входило в голову американцеві, звиклому до необмежених ресурсів своєї багатой країни. Американське суспільство було переконане, що кожна талановита людина обов'язково здобуде собі успіх і гроші, а якщо вона їх не має, значить, їх не заслуговує, бо нецікава і безталанна.

Одним із головних поширювачів цього культу успіху в усьому світі був донедавна кінематограф, що жив переважно американськими фільмами. Ні в одному з них неможливо знайти героя, який не влаштував би свого щастя без відповідного “успіху” — отримання великого чека на гроші, шлюб із багатим (чи багатою), щасливого завершення цілої низки пригод і т.д. Якщо герой, чи героїня, заслуговують на симпатію публіки, вони обов'язково матимуть успіх. І то байдуже в який спосіб!

Американський біржовий і економічний крах 1929 р. сильно дварив по цьому культурі успіху. Мільйони безробітних, що, при найкращому бажанні, не могли знайти собі праці й засобів не то що забагатіти, але просто таки вижитися, виявили й американцям, що талановитість, енергія, розум і сила інших чудових прикмет ще не вистачають, щоб мати успіх і гроші. Мимоволі почали пригадуватися імена великих “невдачників”, що, неважаючи на свою справжню геніяльність, все життя мусіли змагатися з мізерією і слави й успіху зазнали... тільки по смерті! Математичний геній світу Абель умер із голоду, а його праці далеко пізніше були належно оцінені і видані на державний кошт. Італійський маляр Модіальяні помер в найчорнішій мізерії, а тепер його найменші образки продаються за сотки тисяч...

З другого боку, якщо трагічні події 30 червня ц.р. в Німеччині виказали недвозначно, скільки моральної гнилизни загіздилося було в найвищих рангах партії і народу, що ніби “персоніфікують найвищу людськість світу”, то й криза 1929 р. в Америці виказала

також недвозначно, що всі оті “бізнесмени”, банкіри, комерсанти й промисловці, що ніби тішилися спеціальною “ласкою Божою” і тому мали такий великий матеріальний успіх у всіх справах, нараз не тільки самі опинилися на бруку, але й потягнули за собою в своїй руїні десятки тисяч інших людей, що довірили їм свої заробітки. Містичний престиж, що оточував їхні робітні, зник без сліду. Вони перестали бути національними “героями”, яким належав світ, і стали навіть потребувати оборони від міщанської маси, що, віддавши щедрю данину культові їхнього успіху, обвинувачує їх тепер і в таких злочинах, в яких вони дійсно Богу духа винні.

Бо в тому культі успіху, що був такий характерний для США, виявляється питоменна масам нездатність глибоко думати, довго пам'ятати та критично спостерігати. Маса цілковито віддається враженням моменту, захоплюється блискучою зовнішністю, пожадливо впирається подробицями золотої легенди, що супроводить кожний матеріальний успіх, але з такою самою легкістю скидає недавніх божків із п'єдесталів у болото і густо вимащує їх багном.

Коли ми, українські націоналісти, виразники волі українського народу до самостійного державного життя, придивимося тим формам культу успіху, що знайшли свій найхарактерніший вияв у Німеччині і в Америці, муситимемо відразу визнати, що для українського народу, який у своєму минулому зазнав більше чорних, ніж блискучих моментів, цілком чужі і німецька доктрина “обраних” народів, що завжди заслуговують на успіх і можуть тому не рахуватися з почуттями й інтересами інших народів, і американське безкритичне обожування “щасливців”, що приходять до успіху будь-якими — і то часто брудними! — шляхами.

Для українських націоналістів, далеких від злобної заздрости “невдачників” і так само далеких від безкритичного обожування всяких “удачників”, культ успіху насамперед і єдино — культ героїчної рішучості, витривалості й твердості характеру, які не дозволяють пасивно чекати на удари долі, а, навпаки, наказують шукати всяких і найменших можливостей, щоб ті удари долі відвернути на ліпше та не зражатися ніякими невдачами. Українські націоналісти знають, що досі доля українського народу не була йому милосердна, та знають також, що в цій боротьбі за кращу будучину, яку вони розпочали, вони можуть рахувати тільки на власні сили, бо при існуючому американсько-німецькому культі успіху з його формулами “Переможців не судять” і “Горе переможеним!” їм нема звідки чекати допомоги, як тільки з лав самого українського народу.

І тут із почуттям найбільшої радості треба ствердити, що та

допомога — та єдина допомога, що дійсно чогось варта — постійно прибуває.

Нарід, що був колись одним із найбагатших на землі, що колись “добре їв і добре спав” і продавав своє право первородства за те право “добре їсти й добре спати”, — тепер, у моменти найчорніших злиднів, коли займанці лютують на його розкішних землях, що відмовляються давати йому хліба на прожиття голодних дітей, — виявляє все більшу велич духа та не хоче покладати зброї в боротьбі за своє національне й духове визволення. Матеріально переможені посуваються все далі шляхом духової перемоги.

Приглядаючись до цього процесу морального відродження, мимоволі повторюєш слова Мацціні, великого апостола італійського відродження, який, звертаючись до людей, що проповідували культ матеріального успіху, говорив:

“О ви, люди Фур’є, Сен-Сімона й комунізму! Я знаю останнє слово ваших доктрин. Ви всі, свідомо, чи несвідомо, яке б ім’я ви не носили, яку б формулу всесвітнього братерства й любови не узурпували в демократії... ви всі обожуєте зиск. Ви всі походите більш-менш від Бентама і Вольнея (вчителів утилітаризму, Є.О.) і не маєте моралі іншої від моралі інтересів: ваша релігія — релігія матерії. Ви кажете: оздоровимо тіло, а коли воно буде сильне, грубе й добре нагодоване, в нього зійде душа. А я вам кажу — ні! лише шляхом душі оздоровите ви тіло: в ній джерело зла, рани тіла — тільки зовнішні вияви внутрішньої хвороби...” (“Інтереси і принципи” 1836 р.)

4 серпня

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Тільки що отримав від Вас переказом 757 лір 50 чтз.

Сповідаете також, що лист слідує. З цього виводжу, що так скоро сюди не приїдете. Бачу також, що до Андрієвського ще не їздили. Тому спішу повідомити Вас про стан справ, не чекаючи навіть сповіщеного листа.

Насамперед фінансові справи. Я видав уже на студентів 1110 лір, з котрих частина мала піти на покриття боргів за помешкання, тощо, а частина на дорогу до табору. Тим часом Ви забули вкласти мені адресу Кума. На мій лист до Вас у цій справі мені відповів Ешкіс, який подав тільки поштову адресу — на Болонью, поштова скринька 43. Зараз же по отриманні цієї адреси, Лилик написав до Кума листа, але

пройшов тиждень — жадної відповіді. Вчора Лилик післав йому другого листа. Гроші, що я був видав їм на дорогу, вони тепер проїдуть.

Мушинський шле листи за листами з Удіне, де йому не добре ведеться, бо той д-р Комавітто, що його запросив до себе, тяжко захворів, і Мушинський тепер там, як у собаки п'ята нога. Знаю, що він позичив у Комавітто 250 лір, які перед від'їздом треба віддати.

З дому їм нікому нічого не шлють.

Я не розумію, чому Кум нічого не пише. Гаїться дурно час, і проживаються марно гроші.

Тих сто франків, про які Ви мені писали, що збиралися вислати, до мене не дійшли — отже, думаю, що Ви їх тоді не вислали. Таким чином Ваш борг мені за студентів — 1110 лір без 757 лір 50 чtz., себто 352 ліри 50 чtz. (приблизно 100 шв. франків). Чим скорше мені їх дішлете, тим краще. Бо я без грошей, а тут знову, очевидячки, студентам треба буде щось давати. Треба цю справу розв'язати якнайскорше, бо і студенти деморалізуються, і я сам знаходжуся в дуже трудному становищі.

П'ятниця так само чекав Вашого приїзду з великою нетерпеливістю, бо і він уже не знає, що треба робити, і хотів би з Вами порадитися. Він мені казав, що Скоропадський чомусь йому прислав візитову картку з Ванзее, — він сам не знає чому. Писали йому в останніх часах і А. Лівіцький, і Чеботарьов.

Я отримав реферат про Балкани, — він мені сподобався. Я дав його Лиликові, щоб він переклав його на італ. мову. Цей реферат можна буде використати.

В підтвердження моїх попередніх листів про польонофільську політику Італії може служити факт асигнування 500.000 лір на тих, що потерпіли від повені в Польщі. Це досить красномовний жест Муссоліні.

З другого боку, П'ятниця сьогодні телефонував мені, звертаючи увагу на кореспонденції з Москви до "Іль Попольо д'Італія" (щоденника Муссоліні) п. Барціні, в яких він досить безцеремонно критикує советські досягнення і повідомляє, між іншим, що советський московський уряд винищив голодом в Україні сім мільйонів селян.

Про відносини з Німеччиною Ви, певно, знаєте з швайцарських часописів: Гітлер зробив усе можливе, щоб їх зруйнувати, і Франція використовує цілковито ситуацію. Події 30 червня, разом із австрійськими подіями, так вплинули на італійців, що вони тепер рішуче заперечують, що націонал соціалізм мав би щось спільне з фашизмом. Для них тепер німці нічим не кращі від большевиків. Треба розуміти цю латинську психіку італійців, що все кохалися в

тонкій дипломатії і, неважаючи на культ сили, не терплять грубого насильства. Взагалі, не терплять грубости.

Інструкції про те, як писати про події на карпатівському ґрунті, прийшли запізно: в цій справі буде моя стаття в “Свободі”, суперечна цим інструкціям.

5 серпня

Написав О. Бойкову:

Вельмиповажаний Товаришу Бойків!

Хочу, хоча й з запізненням, відповісти на Вашого останнього листа. Відповідатиму по пунктах.

І. Ви цілком помиляєтеся, коли кажете, що “ми всі і я в першу чергу” клепаємо нашим людям у голову, що “українські інтереси не тотожні, і їх не можна погодити, з інтересами інших народів...”

Нічого подібного я нікому в голову не “клепаю”. Навпаки, я уважаю, що інтереси українського народу тотожні з інтересами багатьох народів, а в першу чергу всіх тих, які хочуть поділу Росії. В противному разі, коли нам треба б іти не тільки проти наших історичних ворогів, але й проти всього світу, я далекі не мав би віри, як маю, в остаточний успіх нашої справи.

Також, коли б Ви мали комплект “Українського Голосу” в Перемишлі, могли б знайти там мою статтю про “Імперіялізм Духа”, де я вбачаю прикмету **великої нації** саме в тому, що вона вміє заопікуватися інтересами малих націй і ототожнювати інтереси своєї партії з інтересами всього світу, або бодай тієї його частини, що хоче перебудови світу на нових основах. До того ж є велика різниця, як відмовлятися від ролі опікуна малих народів, чи лише тимчасово, через велику заклопотаність власними внутрішніми справами, чи принципово, бо, мовляв, ті нації нічого не варті, чи, як то ми маємо з німцями, ті нації вважаються просто таки за паразитів на потрібних для німецької “вищої культури” територіях.

Ми дуже завязані щодо внутрішнього фронту, але щодо зовнішнього, то такі факти, як видача Скиби, зносимо далеко більш спокійно, обмежуючись на холодний протест. Саме тут був момент показати, що ми йшли з німцями, поки вони йшли з нами, а як вони задумують повернути від нас, то і ми повернемо від них. Тим могли б ми лише зискати на пошані навіть і в самих німців, які вбачають психіку раба саме в тому, що коли його б'ють у морду, раб тільки схиляється.

Я стою за тим, що, коли ми на внутрішньому фронті безкомпромісові, то на зовнішньому повинні бути вдсятеро більш безкомпромісові. А якщо ми такі кволі на зовнішньому фронті, то повинні бути вдсятеро обережніші на внутрішньому. Знаю, що багато з наших людей не поділяють цієї моєї думки, але тут я нічого не можу зробити, хіба апелювати до історії... Будучність покаже.

2. Щодо статті про Муссоліні, то Ви знову таки глибоко помиляєтеся, коли думаєте, що, пишучи на сторінках УС, я роблю рекляму Муссоліні. Запевняю Вас, що він такої реклями зовсім не потребує, бо вже досить розрекламований в усьому світі, і думаю, що і читачі УС знають про нього вже досить, щоб потребувати ще й якихось “підготовних” статей. До того зміст статті полягав зовсім не в реклямуванні Муссоліні, а в возвеличуванні селянського стану, нам такого дорогого, бо ж, зрештою, **наш** нарід складається мало не з самих селян, чи селянських синів. До того ж, наш Провід усе надіється, що розпочне в Італії якусь акцію, але для цього треба і нам показати, що ми цікавимося італійськими справами. Мене, українського журналіста, було запрошено на обряд молочення збіжжя, і мій обов’язок журналіста полягає в тому, щоб написати про те, що я бачив. Дуже шкодую, що наша преса не доросла до розуміння таких журналістичних обов’язків.

3. Про корпоративізм напишу пізніше, хоча мені вже остогидло про нього писати.

4. Статтю про Рим не знаю, чи хто напише, бо наші студенти в трудному становищі, і їм не до того, а у мене в голові багато іншого.

Прикладаю дві інші статті.

Вітаю щиро. Слава Україні!

Люджі Барціні, московський кореспондент мілянського щоденника “Іль Попольо д’Італія”, залізничну станцію “Негорелое”, що через неї чужинці вступають звичайно на територію Московії, називає “Залізною Брамою” і пише з цього приводу:

“На порозі хати, як звичайно в кожному місці, призначеному для зустрічі чужинців, московський комунізм представляється з заспокійливим виглядом вірності давнім традиціям — солдати прикордонної смуги носять довгополі “шинелі” ще дореволюційної форми, — але відразу почувається, що ви входите таки в залізну браму. Цей вхід робить враження порога в’язниці. Вас зараз же попереджають, що ви не смієте спинятися ні в якому іншому місці аж до місця вашого призначення, визначеного в паспорті. Протягом 24 годин по приїзді ви мусите зголоситися до місцевих властей.

Ніякої зміни в маршруті, чи в побуті, не можна робити без дозволу влади. Контролю поширюється навіть на видатки чужинця, і

гроші, які він має при собі, перераховується і записується: кожний чужинець мусить витратити під час свого перебування в СРСР не менше 100 лір (10 дол.) денно. Якщо він витратитиме менше, то заощаджені гроші заберуть у нього на кордоні при виїзді...”

Чужинця, — пише далі Барціні, — треба в СРСР ізолювати. Таке відношення до чужинців в Московії все було традиційним:

“Перше чужинця треба було ізолювати, бо він був католиком, чи протестантом, потім — лібералом, чи якобінцем, тепер він — “капіталіст”.

Супроти офіційної віри, що панує в Московщині, однаково, чорної, білої, чи червоної, чужинець завжди був еретиком, політичним чи релігійним, і тому населення треба було охороняти від тої зарази, яку він ніс із собою. Большевизм застосовував, тільки ще перебільшуючи, давній прикордонний суворий режим Миколи I та Олександра II. Чужинця ізолюють від життя, тримають його в готелях, спеціально для нього призначених, і оточують ввічливою, але постійною, контролею. У давніх царських часах у Москві була спеціально визначена чужинцям — “Німецька Слобода”.

Але якщо чужинцям незвичайно тяжко ввійти в контакт із народами, що терплять у Советчині, то ще трудніше советському громадянинуві знайти якийсь контакт із життям народів по другий бік залізної брами.

“Ніхто, не маючи спеціальної місії, не може виїхати з СРСР. Ніякий советський громадянин не повинен знати, як живуть люди поза советськими кордонами. І звіди не приходять ані книжки, ані часописи, ані ідеї. Ніщо не видається большевикам таким небезпечним, як можливість порівняння. Але і в цьому замиканні кордонів відбиваються тільки давні традиції московського царизму.”

Смішно навіть думати, що б при таких умовах життя московський нарід міг наблизитися до західньо-європейської культури:

“Оті західньо-європейські теорії, виписані на большевицькому прапорі, такі нам знайомі зі своєї термінології, — оті усі “марксизми”, “соціалізми”, “комунізми”, — лише дезорієнтують європейську громадську думку, що хоче вбачати в Советах ніби пробний камінь тих доктрин. Але, поправді, якщо соціалістична й інтернаціоналістична теорія й надхнула революцію і залишилася ніби її офіційною провідною зорею, то щоденний большевицький досвід приймає форми, застосовує методи і витворює концепції, типово московські, далекі від будь-якої європейської аналогії. Цей “комунізм” — переважно й істотно русський...”

З кожним роком теоретична західньо-європейська фарба

большевицької революції все більше відлітає, залишаючи голу московську дійсність:

“Вона вже цього року інакша від тогорічної. Ленін, ініціатор революції, відійшов вже далеко в минуле. Відійшла далеко в минуле й революція колишніх емігрантів, змовників, що виховалися були поза своєю країною в чужій космополітичній культурі поміж мріями, утопіями, ідеалами, пароксизмами і ненавистю світового розміру. Вона, та революція, знищила все, що могла знищити. Тепер прийшли нові люди, які не бачать і не почувають нічого, крім Росії, хоч і думають, що поводяться, як універсалісти, і обурюються, коли їх запідозрювати в імперіялістичному націоналізмові. Вони поводяться, як завойовники, але вважають себе визвольниками. Їхній режим — пароксизм автократії, що називає рабів панамі.”

Проте, і у цьому своєму, ще напів-свідомому, імперіялістичному націоналізмові московські большевики залишаються небезпечні всьому світові своєю месіянстичною вірою:

“Большевизм не відділяє від свого палкого бажання вдосконалення рішучої волі показати всьому світові хоч би й ілюзоричну, але в усякому разі разючу панораму режиму, що перевищує всі інші своєю силою й творчістю. Він намагається виказати світові велетенськими пропорціями своїх робіт велетенські можливості й здатності комунізму. За кошт добробуту народу він намагається витворити собі непереборний престиж серед нової хвилі незадоволення революційних мас, що все зростає. І саме тому большевизм в усьому тому, що розпочинає, дивиться на розміри, як на істотне. Він завжди хоче максимального. Він вимагає “рекордів”. Советська Росія ніколи так не працювала над тим, щоб зробитися центром всесвітньої революції, як саме тепер, коли її увага звернена ніби виключно на внутрішню розбудову. Не можна було б інакше з'ясувати “п'ятирічок”, які здійснюються шляхом виголодження й примусвих робіт усього населення, коли б не приймати під увагу їхньої вартости з точки погляду пропагандивного наступу на інтернаціональному фронті.”

В кореспонденції з 1-го серпня Л. Барціні спиняється дуже докладно над описом того режиму примусових робіт та винищування голодом непокірного населення, що має доказати світові “вищість” комуністичного режиму.

Кореспонденції Барціні — їх було досі три — викликали в Італії величезне враження, бо вони, по-перше, цілком ясно розгорнули перед італійськими читачами життя в советському “раю”, а, по-друге, вони з'явилися в “Іль Попольо д'Італія”, часописі Муссоліні. Досі італійський уряд дуже пильнував, щоб не викликувати з боку советського посольства протестів проти “неправдивого та ворожого

освітлення життя в Совегах”; нині правдивий стан речей вже такий відомий, що протести могли б викликати хіба сміх.

Загалом, на італійсько-російському фронті помічається деяке розхолодження. Причиною його може бути зближення Советів із Францією, імовірне приступлення (також під протекторатом Франції) Советів до Ліги Націй та намагання Москви створити антиревізійністичний бльок усіх тих держав, що зацікавлені в затриманні теперішнього стану речей в Європі, не допустивши до зміни кордонів.

6 серпня

В кореспонденції з Москви, з 1-го серпня ц.р. Барціні пише, що “вперта московська пропаганда кидає в усі сторони світу фантастичну феєрію апокаліптичних картин велетенських досягнень (Дніпрострой, тощо) диктатури пролетаріяту, що тріюмфує. “Праця тих ста тисяч рабів, що вибудували велику піраміду Хеопса в Єгипті, нічим не відрізнялася від московського “комунізму”, що не був би можливий без всевладности й всеприсутности жажливої політичної поліції — ГПУ, вдосконаленої “ЧЕКИ”, яка в свою чергу була лише вдосконаленням царської “Охранки”, — політичної поліції, в порівнянні з якою колишній славнозвісний “Третій Відділ” Миколи I виглядає ніби Комітет Добродійности. Кожний почуває, що за ним хтось слідкує. І ніхто не знає, де саме знаходиться оте вухо чи око ГПУ. Дуже часто якийсь приятель, брат, син були тими інформаторами-донощиками, що приводили своїх родичів, чи знайомих, під розстріл... Особи, яких підозрівали в зносінах із закордоном, або які були знайомі з кимсь із чужих посольств, — зникли. Це називається тут “адміністративна ссилка”. Не забезпечені від неї і члени партії, коли їхні ідеї видаються не відповідними до даного моменту. І ці переслідування зветься “клясовою боротьбою”. Вона, ця “клясова боротьба”, все підноситься і захоплює навіть найвищі лави большевицької партії. Ніхто не почуває себе спокійним. Страх зробився панівною силою.”

Проте, Сибір — це ще нічого. Це — тільки виграшки, які призначаються більш помітним і заслуженим особам. Для дрібного люду найзвичайнісінька кара — позбавлення шматка хліба.

“Тут, — каже Л. Барціні, — право на шматок хліба не визнається за кожним. Це право має тут чисто політичний характер і належить тільки тим, хто має відповідну картку, що грає роль дозволу на перебування на цьому світі. Тут є чимало народу, що, не будучи офіційно покараним на кару смерти, не має офіційного права жити.

Позбавлення права на шматок хліба нищить недисципліну і недисциплінованих. І цей спосіб застосовується як до окремих осіб, так і до маси. Він тут такий простий, як деінде відкриття чи закриття крану. Хліборобські країни, які бунтуються проти колективізації просто позбавляються всякого збіжжя. Минулого року кілька мільйонів селян (кажуть — сім!) було залишено на голодову смерть в Україні, бо вони не хотіли відмовитися від власності на своє поле.”

“Додамо, з обов’язку справедливості, — зауважує далі з гірким сарказмом Л. Барціні, — що в Москві було розстріляно також і народнього комісара хліборобства, разом із двома віце-комісарами, за симпатії до українців. Колективізація горою! Тепер мруть з голоду в Туркестані і постануть у багатьох інших місцевостях. Але це все — дрібниці, які не доходять до преси. Іноді вони викликають лише коротку згадку, що має на меті застрашити кого треба, як наприклад, коли де-кілька місяців тому було оголошено цілу лісту козацьких станиць на північному Кавказі з зазначенням, що вони “перестали існувати...”

З такими засобами, - каже Л. Барціні, — тут усе йде гладко, як на годиннику. І додає:

“Ні, комунізм — не дуже приємний господар: оплачує працю мізерією, накидає примусові роботи, штрафує на половину платні робітників, коли в них машина спиняється — і то лише тоді, коли вони докажуть, що вони тому не винні, — бо в протилежному разі їх просто тяжко карають. ГПУ позаарештовувало стільки народу, що руками в’язнів провадить величезні роботи. Ніхто інший, як в’язні, копають канали, вибудовують фабрики і заводи, вирубують ліси, працюють у снігах та в льодах Карелії, як і в спалених степах Центр. Азії, вибудовують фортеці на Амурі та шляхи в Туркестані, — і всі оті інженери, що про них ми іноді читаємо, що їх засуджено за “саботажі”, чи зносини з клясовим ворогом, формують — самі в’язні! — генеральні штаби отих армій рабів, висланих на каторжні роботи...”

Не треба також думати, що люди, які залишилися на волі, живуть дійсно вільним життям. Барціні мав можливість відвідати кілька советських заводів і завжди знаходив перед ними озброєних вартових з прикладом рушниць під пахвою і з багнетом, скерованим на відвідувача: “Ваші документи!” “Ніби знову переходиш кордон!” — зауважує Барціні.

Перейшовши “кордон” вартового, входиш до вартівні, де озброєні люди переводять над тобою якісь таємничі контролі, ставлять печатки, підписи.

“По всіх усюдах чисто військовий нагляд”.

Потім іде “підготовка” в директора, який засипає вас цифрами і,

нарешті, оглядини самого заводу, “де ви бачите все те, що вже бачили стільки разів в інших країнах, де ці машини й ця промисловість увійшли в життя з прадавніх часів. Інтерес цих оглядин полягає не в процесах продукції, які однакові з нашими, а в тому непомірному зусиллі, що вживається для їх застосування... Тут ви бачите не повільний розвиток різних галузок промисловости, але їхнє масове насадження. Як за Петра I, який переніс до Московщини за одним разом усі галузі промисловости, що існували тоді в Європі... Промислова продукція тепер вчетверо більша, ніж до війни, але країну це фантастично коштує. Кошт кожної машини, що виходить із советської фабрики, просто не піддається обрахуванню. Вся праця відбувається на втрату. Немає ні одного советського підприємства, яке могло б існувати десь інде. За кордоном подібні підприємства привели б їхнього власника до цілковитого банкрутства. В Росії також! Власником усіх цих підприємств тут — нарід, а база сталости цього незвичайного режиму — незвичайна витриманість цього народу супроти мізерії, наслідку такого господарювання.

А зрештою, коли добре пригадати собі історію московського народу, то і тут матимемо до діла лише з давніми московськими традиціями: “У цьому безжалісному комуністичному світі, — каже Барціні, — ми віднаходимо давній колективістичний “мір”, давню кооперативну “артель”, давній законодавчий “совет”, і ідеї царя Бориса Годунова про кріпацтво, і ідеї царя Івана Грозного про урядову монополію всієї торгівлі з закордоном, — дарма, що більшовики проголошують, що все це в них від Маркса! Найбільше тут вражає саме оцей постійний контраст між тим, що виголошується, і тим, що робиться...”

“Щоб прив’язати до землі московських селян і забезпечити в той спосіб її оброблення, московські царі чотири століття тому ввели кріпацтво. І тепер, щоб стримати мандрівні імпульси мас, більшовики вживають тих самих давніх метод Івана Грозного та Бориса Годунова... Ніхто не має права зрушитися з місця: робітника прикріплено до його заводу, а селянина до колхозу. Советське виховання намагається надати цьому закріпаченню значення дисципліни на службі пролетаріяту, але, на правду, ми бачимо тут повернення до давнього кріпацтва! Якесь дивна сила подій накидає більшовизмові засоби давнього минулого, найжорстокіші, найбільш варварські, найбільш перестарілі...”

Тут я лише побіжно закреслив зміст трьох кореспонденцій Барціні, дуже довгих і пересичених фактами та спостереженнями. Але і з цього видно, як автор не тільки добре приглянувся до московського життя, глибоко його продумав, але й — річ дуже рідка! — навіть відчув.

7 серпня

Написав В. Мартинцеві:

Вельповажаний Пане-Товаришу!

Чи отримали мою статтю “Культ Успіху”? Я чекаю від Вас potwierдження, що її одержали. Надіюсь, що Ви її вподобали. Коли б у чомусь не поділяли моїх думок, зазначіть, прошу, під текстом, але не змінуйте його.

Пишу я Вам також у другій справі — в справі Бабія. Уважаю, що Провід мусить зайняти щодо цього акту свою позицію, і то **негативну**. Хто виніс присуд смерти на Бабія? Хто його взагалі судив? Чи у нас тепер починають карати без жадного суду?

Я, як Ви знаєте, ніколи не був прихильником різного поділу на два табори, — я уважав, і уважаю, що такий поділ добрий і позиточний лише в **державних** націях, коли опозиція робить рішучу революцію для перебрання влади і знесення старого проводу (чи уряду). Але для цього треба, щоб той старий провід мав владу, яку можна було б перейняти. В противному разі викликається тільки анархію і розпорошення сил. Не маючи сил і можливости переперти цей мій погляд в Організації, я **свідомо** пішов на жертву моїх переконань, уважаючи, що між нами стільки спільного, що це одне розходження, хоча й важливе, не повинно приводити до розриву. Проте я завжди попереджав про небезпеку македонізації наших відносин. Пам'ятаю, я підносив цю справу навіть на одній конференції в Женеві, і тоді **всі** були проти македонізації наших відносин. Коли хтось із крайовиків підніс був справу ліквідації Петі Певного, то і цю думку було відразу усунено.

Але ось ми нараз опинилися перед убійством директора Бабія. Якщо Крайова Екзекутива зробила це на власну руку, я вимагаю осуду цього акту в РН. Коли ж цей акт виходив згори, — в що я не вірю, — то я мусів би поставити питання про звільнення мене від присяги, бо я **ні в якому разі** не візьму на себе відповідальність за македонізацію і загострення відносин в середині українського громадянства.

Я взагалі ніколи не був прихильником індивідуального терору, вважаючи, що його можна вживати тільки в цілком виняткових обставинах і для виняткових осіб, але я рішуче протестую проти аastosовання терору в середині українського громадянства. Ставлю

цю справу цілком рішуче. В цій справі я ще нічого не писав до Голови, бо не знаю, коли і де знайшов би його мій лист. Але пишу до Вас, як до нашого Генерального Секретаря і редактора РН.

Також уважаю, що в справі подій в Німеччині Провід повинен би видати комунікат із рішучим і гострим осудом видачі Скиби та арешту Карпата.

Я не розумію, чому такі факти треба замовчувати. Навпаки, я хотів би сподіватися, що коли б мене в Італії спіткала доля Карпата, Ви написали б проти Італії громову статтю. На мій погляд, обов'язок націоналіста бути якомога більш безкомпромісовим щодо чужинців і шукати компромісів між своїми. Але у нас в відношенні до чужих панує велика поблажливість — “щоб, мовляв, не зачиняти їм дверей до нас, коли б прийшов час”, — як мені писав Ешкіс. Коли вони арештують наших людей, то цим дверей до себе не зачиняють, а ми боїмося голосно проти того запротестувати, щоб “двері не зачинилися...”

Зате в відношенні до своїх ми повні фарисейства: “Слава тобі, Господи, що я не такий, як отой митар...” Фарисейство — огидне, але поки воно ще спиняється на тому славослов'ї, його ще можна терпіти, але коли, **під впливом фарисейства**, якийсь молодик хапається за револьвер, то це вже не до витримання.

Коли я входив до ОУН, вона стояла під знаком понадпартійности, вона висмівала в тій самій РН Мартоса, який ніби сказав: “Або Україна буде соціалістична, або хай її зовсім не буде!” Але поволі ми докотилися до тої самої марксівської концепції!.... Та не всі! Я продовжую залишатися на тій самій старій понадпартійній позиції і тверджу: “Хай Україна буде, яка буде, аби лише була!” Це вже буде дальша справа повернути її на таку, якою ми б хотіли її бачити. Зарано ділити шкіру ведмедя, поки його ще не вбито...

Для мене гаслом націоналіста має бути: “Будь суворий до себе самого, а не до інших... Ті інші самі собі знайдуть дорогу. Може бути, що якраз твій приклад на них і вплине.”

Ця позиція — протилежна фарисейству, що все намагається вчити інших, а про себе забуває. Ви, зрештою, знаєте, яким фарисеєм виявив себе Донцов за своєї останньої подорожі до Парижу...

Поділ на два табори потрібний хіба в тому розумінні, що недержавна нація потребує і легальної і революційної, нелегальної роботи. Величезні верстви населення просто не здатні до революційної діяльності, — їм треба дати можливість працювати легально в межах польської державности, без закиду національної зради і без загрози братовбивства. Є такі ситуації, — я цілком добре можу це зрозуміти, — коли директор гімназії може бути примушений

навіть видати поліції гімназиста, що виявив себе таким дурнем, що розкидав проклямації в його на очах. Дурнем, чи провокатором! У цьому разі я винувачу гімназиста, а не директора, який мусить думати про свою гімназію та і, зрештою, про себе, бо він же льяльний громадянин і не має рації сідати до в'язниці, чи навіть втрачати посаду, через дурість якогось молодика, який може бути також і провокатором. Того, чи він провокатор, чи не провокатор, директор гімназії не знає, але з його дурного заховання може думати, що він таки — провокатор.

Боротьбу треба провадити чесно. “Хай ти будеш революціонером, а я звичайним собі українським громадянином, який не має сил і здатностей до революції. Проте і я можу зробити щось для українського народу, працюймо ж у двох різних таборах, але для одної цілі і не перебігаймо один одному дорогу, бо я можу тебе не пізнати, прийняти за когось іншого і бути примушений піти проти тебе, — цього не треба ані тобі, ані мені, ані українському народові...”

Так, поділ на два табори, але не македонізація!

Поділ на два табори, та не для війни одного проти одного, а для співпраці, для досягнення спільної мети, однаково дорогої нам, як і легалістам, чи опортуністам. Лише ворогам нашим може бути бажана ворожнеча між двома національними таборами.

Вимагаю осуду убійства Бабія.

Слава Україні!

П.С. Прошу цей лист розіслати всім членам Проводу.

12 серпня

Одержав листа від В. Мартинця з 10 серпня:

Вельмиповажаний Пане Онацький!

1. Статтю Вашу “Культ успіху” wraz із листом дістав — дякую. Хотів я відписати на нього ще перед кількома днями та заразом залучити копію одного листа. Та сталося так, що до сьогодні не написав того листа, що мав Вам у копії залучити, і тому вийшла затримка. Сьогодні дістав Вашого другого листа з 7-го та спішу відписати, без огляду на ту знамениту копію.

2. Ваша стаття “Культ успіху” впала мені як з неба! Якраз такої статті я потребував. Нічого я в Вашій статті не міняв, а навпаки: у місці, де говорите про нетактовність німців, дав я редакційну примітку, в якій різко негативно висловився про видачу Скиби. Вона декларативно робить ту саму роль, що й комунікат. Все таки

комунікат, як Ви цього домагаєтеся, був би невідповідний. Абстрагуючи від того, що він, як офіційний акт, в'язав би нас більше, але й подія така, що не надається до комунікату. Бо чи обмежуватися до справи самого видання? — Це надто мало. Треба б разом взагалі з'ясувати своє відношення до дотичної держави. Чи це ж вказано робити якраз в офіційному комунікаті, коли це можна зробити в статтях? Далі: торкнення в офіційнім комунікаті справи Скиби, а невидання комунікату в справі далеко важнішої, яка спричинила всю ту історію, було б також невказаним. Між тим робити офіційні декларації від Проводу в тій другій справі не можна з моментів, про які всі знаємо. В цій справі іде комунікат Крайової Екзекутиви.

Ваша стаття своїм характером протинімецька і говорить усе те, що ми мали б сказати відносно німців. До того говорить у дуже щасливій формі. Це не плитка напасть, але глибший підхід.

Щодо наших актуальних тем, то йде стаття Стобара (передрук із УС) в справі ундівських заяв. Крім того, Грицай мав прислати статтю в ідеологічній обробленні "А мозок мій раб", на тему заяв УНДО, Бучка і т.д. Та не пришло вже до цього числа, так що на цю тему забрався я вчора писати.

3. Ваш лист останній якраз на тему, що лягла в основу моєї статті, це просто удар мені довбнею по голові. Признаюся Вам щиро, що втратив я відразу охоту до дальшого писання, і то не тому, що б Ваш лист захитав моїми поглядами на справу Бабія, а ще більше на справу осудів тої справи різними людьми другого табору, — але тому, що годі мені, як офіційній особі (стаття йшла б під прізвищем, або ініціалами) писати в офіційнім органі щось таке, з чим не погоджується найближчий наш круг. У цій хвилі сам не знаю, як далі бути, але ж вискажу Вам свої погляди у відповідь на Вашого листа.

Без огляду на те, як би ми не дивилися на справу Бабія, — що більше: навіть тоді, коли б ми всі поділяли Ваш погляд на цю справу, — виключена справа осуджувати цей акт, та ще й в РН. Абстрагуючи від усіх інших медитацій на цю тему, було б просто смішно робити це в тій самій РН, яка в попереднім числі присвятила подвигам того Бабія цілу статтю.

Останній факт все таки дуже знаменний для дальших міркувань. Бо справа в тому, що, хоч ми писали, і то не раз, про Бабія, але все-таки акт не вийшов згори. Це — місцева ініціатива. Технічно. Але ж бо техніка — тільки послідовність. І тут опиняємося, коли б послухати Вас, у суперечності: або тратимо всякий критерій злочину, бо вчора осуджували злочин, а нині осуджуємо реакцію на той злочин; або, щоб не попадати в таку суперечність, попадемо в другу суперечність — суперечність із духом нашої Організації: або мусіли б

ми взагалі мовчати на будуче про всякі злочини, не викликувати пристрасі, щоб не вкладати кому револьвера до рук.

Як ви на ті суперечності дивитися, не знаю. З Вашого листа виходить, що не повинні ми бути у відношенні до своїх фарисеями, що ми повинні бути суворі до себе, а не до інших, ми не повинні вчити інших. З того виходило б, що ми повинні заплющувати очі на злочини інших; що з організації борців, повинні ми перемінитися в організацію аскетів (це так, гіперболічно). Приймім, що цей погляд (і не гіперболічно) правильний, коли взяти на увагу, що ми ніколи не були організацією проповідників, що намагалися всіма силами уморальнити й зробити ліпшими... Скрипників, Лівіцьких, Скоропадських і т.д., хоч, з другого боку, цей погляд неправильний, коли візьмемо на увагу, що ми боролися з тими всіма людьми, як із непоправними шкідниками.

Але все таки, в конкретнім випадку Бабія, не йшло про когось іншого, а про нас самих, про те, що нашу молодь деморалізовано, нашу молодь видавано поліції, нашу молодь роблено конфідентами, нашу молодь обтяжувано тенденційними зізнаннями, нашу молодь викидано з гімназії, нашу молодь ломано. І ця наша молодь боролася. Акт проти Бабія — не перший, а черговий виступ проти Бабія, до того виступ, на який він був приправлений (мав зброю), що більше: виступ, який він провокував (див. останнє число РН), мовляв, хай тут прийде вся боївка, а я до неї задом обернуся, - виступ, перед яким його охороняла поліція (присутність агента біля Бабія, який зараз зачав стріляти). В акті не було нічого підлого, його мотивом не було фарисейство; не був це злочин, а була це кара за злочин. І звідки б не йшла ініціатива, ми не можемо той акт о судити публічно. Якраз в імені публічної моралі. Навіть тоді, коли б він був виявом організаційного непослуху: тоді осуджували б його внутрі себе.

Однак, Ви йдете далі: Ви взагалі стараєтесь виправдати Бабія, мовляв, є такі ситуації, що директор буває примушений видати гімназиста поліції. Ну, це Ви вже задалеко посуваєтеся. Я все розумію — легальний табір, державна гімназія, посада, льояльність і т.д., але таких ситуацій Бабій не мав. Директор гімназії зовсім не має завдання сповняти роллю поліційного агента, який ловить у церкві (!) студента техніки (не гімназиста!), ані сповняти роллю поліційного комісара, вимахуючи гімназистам револьвером під ніс та примушуючи їх бути донощиками, ані складати натягнені зізнання в тому часі, як інший професор (о. Костельник) зовсім інші зізнання зложив. Запитаю Вас: чому інші директори, також льояльні, легальні і т.д. якраз такого не роблять?! Їх поступовання, вправді, також викликає невдоволення, мовляв, опортуністи, раби, але не викликає бажання помсти, не викликає почуття огиди.

Ви кажете: добре, добре, але це — македонізація! Але скажіть, як

це направити? Пресова кампанія проти Бабія тягнеться вже понад 2 роки. Вчинки Бабія були загально відомі. Все було горохом в стіну, як колись справа Студинського. Ніякі перестороги не помагали. Що більше: навіть спроби нападів також його не опам'ятали. Не опам'ятала його (як це знаю приватно) ані його дружина, яка по виданні ним у руки поліції студента, попала в одчай, мовляв, іди зараз же до сповіді, бо тебе за це вб'ють. Що більше, його поведінка була що-раз гірша й провокативна. А суспільність, ота суспільність, що тепер видає осуд за осудом, статтю за статтею, ані пальцем не ворохнула, ані натяку не зробила, щоб якимось злагоднити справу. За всі ці роки!

І тепер молодець, що сам ризикує життям, а навіть собі його відбирає на те, щоб покарати злочинця, гідний осуду?!

Ні! Ми ні в якому разі не можемо осудити ні виконавця акту, ані самого акту.

4. Я вислав Вам Ваш реферат про суспільство, як чергову лекцію Вишкільних Курсів. У мене тепер тільки Ваш реферат про фашизм. Я був би його давно використав, але, зараз по його одержанні, одержав повідомлення Голови, що Ви його переробите. Отже весь час чекав тої Вашої "переробки". Коли Ви не думаете тої "переробки" робити, тоді я його виправлю і десь використаю.

5. Відпис Вашого та мого листа надсилаю до Голови.

Слава Україні!

13 серпня

Відписав В. Мартинцеві:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу Мартинцеві!

Ваш лист вплинув на мене дуже заспокійливо. Як у справі німецькій, так і в справі Бабія. Розуміється, якщо відповідне місце в моїй статті проходить вільно, а Ви ще й додаєте редакційну примітку в справі Скиби, то цього цілковито в цій справі вистачає. Я боявся замовчання цієї справи.

Щодо справи Бабія, то і тут Ви мене заспокоїли, по-перше, вказівкою, що справа не йшла згори, а, по-друге, Вашими аргументами, і, головне, сьогоднішнім числом "Українського Слова", якого, щоправда, Ви не склали, але яке оце зараз прийшло до мене. Там висловлено той осуд, який я хотів бачити в РН. А саме в статті "Пастирський лист" виписано:

"Ми не є сліпими прихильниками такого реагування з боку

українського студентства, але розуміємо становище, яке витворив був сам директор Бабій.”

Виходячи з цієї точки погляду, Ви могли б написати знамениту статтю, яка, з одного боку, застерігала б від македонізації, а, з другого боку, виясняла б факт. Бо мені йде тільки про безпеку македонізації, яка була б крахом і для всієї нашої роботи, і загалом для української справи.

Визнаю, що в моєму попередньому листі я посунувся задалеко, але це так, в полемічному розгарячуванні.

Але я ні в якому разі не домагався осуду самого Савчука, що підняв револьвера на Бабія, — навпаки мені страшенно шкода цієї сили, що так марно загинула; мені шкода цієї героїчної людини, що пішла сміливо на виконання свого обов'язку (як він його розумів!); але я домагався осуду на людей, що використовують таку силу на внутрішньому фронті.

Певна річ, ми мусимо боротися з злочинами, вказувати на них суспільству, прикладати іноді навіть силу в розумінні “фізичної науки”, але **ні в якому разі не застосовувати на внутрішньому фронті револьвера**. І то хоч би з тої причини, що кров зобов'язує. Як та кров, що її наші вороги проливають, зобов'язує нас до все завзятішої боротьби, так і кров наших політичних супротивників вимагатиме від них консолідації та загострення боротьби проти нас, — а цього зовсім непотрібно.

В нашій ситуації, коли ми не маємо держави, коли ми не маємо куточка, де б ми могли, як слід, зорганізуватися, ми не можемо собі дозволяти на розкіш безпардонної внутрішньої боротьби. Саме — на розкіш! Бо боротьба приємна, і часто наші люди, просто не вміючи знайти ґрунт для боротьби з зовнішнім ворогом, далеко, зрештою, небезпечнішим, зуживають усі свої сили і весь свій час на внутрішньому фронті. Роблять це для власної приємности, а не для користи справі. Саме про таких фарисеїв я й говорю, — про фарисеїв, що для них справа сама по собі не існує, а існує лише їх власна особа, на яку вони не можуть налюбуватися. Зрештою, я обов'язково напишу статтю про це наше “фарисейство”, і тоді, я певний, Ви мене зрозумієте і зі мною погодитесь, як Ви погоджуєтесь і з усіма моїми **розробленими статтями**.

Надіюсь, що Ви погодитесь і з вищенаписаним і напишете статтю на дражливу тему так, як це зробило УС.

Реферат про суспільство отримав. Що ж до “фашизму”, то я ніяк не міг його переробити з тої простої причини, що я не мав його тексту. Сумніваюсь, чи матиму тепер можливість його переробити, бо, здається, мінятиму помешкання, і це відбере багато часу. А переробити треба було б.

Копію листа висилаю до Голови. Вітаю щиро. Слава Україні!

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажний Пане Полковнику!

Посилаю Вам копію мого другого листа до Мартинця. Копію першого Ви, певно, маєте вже від нього самого. Мушу визнати, що в першому листі я пішов задалеко, але то було тому, що я боявся, що акт виходив згори. Дуже радий довідатися, що то була місцева ініціатива, яку все таки треба осудити в тій формі, як це зроблено в УС.

Пане Полковнику! Ваша довга мовчанка мучить людей. Ніхто не знає, що робити. П'ятниця так само чекає Вашого приїзду, як і ми всі. Він досі не подав формального заключення в українській справі, бо ніяк не може знайти відповідної формули, з огляду, головне, на позицію Польщі. Він хотів би Вашої — не так поради, як розмови. Ось тут три тижні, як він усе питає мене про новини і про Вас, а я нічого не знаю.

Із студентами справа просто трагічна. Я їм уже нічого не можу дати. Сьогодні позичив собі гроші на стороні, щоб заплатити за наше помешкання, і потребую ще дальших позичок. У такому стані я не можу допомагати студентам. Бандера бодай ходить до нас істи раз на день. Мушинський сів на шию тому італійському професорові, що запросив його на два тижні, а тепер, мабуть, не знає, як його здихатися. Кум, після кількох наших листів, нарешті відписав, що нічого не може зробити, аж поки Ви не приїдете.

Оце — ситуація!

Висилаючи мені гроші, Ви написали мені, що "лист слідує". З того часу пройшло вже, здається, десять днів. Того листа я не отримав. Чи може він десь загубився?

Попередній мій лист я вислав Вам був, задля ощадження часу, на Вашу адресу в Берноберлянді.

Чекаю з нетерпеливістю вісток. Слава Україні!

14 серпня

Одержав листа від О. Бойкова з 11 серпня.

Вельмиповажаний Пане Онацький!

Вашого листа та матеріали одержав. Щиро дякую. Що Ви мене вилаяли, щире спасибіг! Всі мене лають, але що зробити? З деякими Вашими висновками я впевні годжуся й гадаю, що ми й назовні досягнемо ще отої принциповости.

Матеріяли вмішу по черзі в двох числах. Дуже мені прикро, що доводиться так довго чекати статті про Рим. Все ж таки студенти, хоч і в біді, але живуть і могли б помаленьку за два-три тижні написати статтю.

Що ж до статті про Муссоліні, то я був би її вмістив, якщо б Ви були написали, попередили мене, що треба вмістити. В такому випадкові я ніколи б не відказався.

Статтю про корпоративізм таки напишіть, але основно, щоб кожний з наших читачів, головно, робітників, міг всебічно зрозуміти. Я припускаю, що Вам уже неприємно писати на цю тему, але ж Ви щасливіші за нас, бо в тій країні живете, отже не відмовляйтеся.

Крім того, мені треба одної маленької статтейки від Вас, а саме: я задумую випустити хочби частинно ювілейне число в 15 річницю здобуття Києва. Позамавляв уже матеріяли у військових. Будуть також світлини. Хотів би дати ще три маленькі статтейки про те, який відгомін знаходила ця подія в чужих державах. Звернувся я до п. Андрієвського, щоб він просив Богуша написати про Париж. Вас прошу написати про Рим, а п. Андрієвський напише про Брюссель.

Стаття не повинна бути більша за дві сторінки такого формату паперу, як це Ви мені присилаєте Ваші матеріяли.

Дуже Вас прошу, не відмовте мені в цій справі. Статтю потребую на 19 ц.м.

Водночас я хотів би просити Вашої поради, а саме: чи не вважали б Ви за доцільне завести в УС відділ політичний такдго характеру: раз на місяць Ви могли б писати статтю про зовнішню політику Італії, те саме було б про зовнішню політику Англії, Франції та Німеччини.

Мені особливо здається, що це було б дуже добре. Прошу Вас продумати й мені сказати, як Ви на це задивляється.

Вкінці не в образі Вам, Пане Онацький, а так від широкого серця кажу: велика різниця між Вашими матеріялами та статтями, які друкуєте в РН, і тими, які друкуєте в газетах. Взагалі я з душевною насолодою читаю Ваші "Міжнародні огляди", які, я сказав би, є Вашими шедеврами, як під оглядом глибини думки, так і під оглядом стилю.

Отже прошу Вас не забувати і про УС та час-від-часу такий один солодкий цукорок Вашого виробу нам надсилати.

Хочу Вас ще спитати, чи знаєте Ви працю Муссоліні під заголовком "Молодість", чи "Молодь"? Точно я не знаю. Я колись читав у французькому журналі про це, але докладно не можу собі пригадати. Якщо така праця є, і вона має ще вартість, будьте такі ласкаві, приготуйте хочби одну статтю про це.

Щиро Вас вітаю та бажаю якнайгарніших успіхів...

16 серпня

Коли на віддалі п'ятнадцятих років, проглядаєш тепер витяги з італійських часописів, щоб скласти собі точну уяву про враження, яке викликало в Італії здобуття Києва об'єднаними військами Соборної України, то мусиш признати, що, за винятком деяких органів преси, всі інші затримували позицію вичікування, не впадаючи ні в ентузіязм, ні в скептицизм.

Україна для величезної більшості італійського громадянства була тоді ще занадто мало знана; пропагандивна діяльність Української Дипломатичної Місії тоді щойно почалася, а російське посольство та різні польські пропагандивні організації весь час намагалися ту діяльність спаралізувати і не дати італійцям можливості скласти собі ясну ідею про цілі й ідеали українського національного руху.

Рішучо москвофільську й “єдинонеделімську” позицію займав римський щоденник “Іль Попольо Романо”, в якому працював “росіянин” Владімір Френкель та співпрацювала “малоросіянка” Полторацька.

Але так само рішуче українофільську позицію займав мілянський щоденник “Іль Попольо д'Італія”, орган тільки ще народженого фашизму, де нашими великими приятелями виступали сам директор Беніто Муссоліні та Ніколя Бонсервіці, вбитий пізніше в Парижі.

Інші часописи трималися більше-менше нейтрально, містили комунікати й вістки, що походили від різних агенцій і пропагандивних осередків, але стримувалися від власних коментарів.

За кілька днів до блискучої перемоги українського війська над московськими більшовиками, Муссоліні вмістив у “Попольо д'Італія” програмову статтю за своїм повним підписом і намітив в ній той напрямок італійської політики, що з того часу він кілька разів, і також і цього року, потверджував: “Лицем до Сходу!”

“Поволі, — писав він у тій статті, — схід Європи, від Адріатику до Чорного Моря, від Балтику до Середземного Моря, систематизується. Польща, з якою ми вже розпочали торговельні зносини, Чехословаччина, Румунія, Болгарія, входять у нормальне життя. Україна також починає віднаходити свою давню рівновагу.”

У зв'язку з цим він додав:

“На сході Європи знаходяться народи, надзвичайно багаті потенціально; народи, які можуть відкрити нам натуральне, чудове поле для економічної й інтелектуальної експансії. Там знаходяться народи, що **потребують**, що б їм хтось допоміг. Наша політична

діяльність повинна бути узалежнена від потреб нашої економічної діяльності.”

У тому самому числі з 26 серпня 1919 р. знаходиться й друга замітка, що її подано ніби як коментар до статті Муссоліні: “Вуголь з України для всієї Європи”. Цю замітку закінчується такими словами:

“Отже є бажання, щоб Україна, віднайшовши внутрішній спокій та політичну й економічну незалежність, могла побільшити свою продукцію і звільнити Європу від усяких турбот щодо браку вугля.”

Цілком ясно, що вістку про здобуття Києва українським військом зустрічають в редакції “Іль Попольо д’Італія” з незвичайним захопленням і коментують у таких словах, що зраджують стиль Муссоліні:

“Це епічна подія. Ніколи ще ніякий нарід не змагався за свою свободу з більшою вірою. Ніколи ніякий нарід не боронив свого права на незалежність у трудніших умовах. Загрожений польською та румунською зажерливістю, поборований єдінонеделімовцями, без зброї, без усяких засобів, сам один, під байдужими, чи підозріливими, поглядами всієї Європи, український нарід звільняє свою територію від большевицької чуми і знову здобуває свою столицю. Вільні народи зворушені видовищем такої величі, хочби їх уряди й не хотіли нічого про те знати. Київ, батьківщина Гоголя, нарешті вільний від азійської чуми. Українці боронять не тільки самих себе, а й всю Європу.”

“Іль Попольо Романо”, натомість, стримався від усяких коментарів.

Проте, українці, як відомо, мусіли звільнити Київ у наслідок зрадницького, несподіваного нападу військ Денікіна. І знову “Іль Попольо д’Італія” так коментує цю зраду:

“Брак місця не дозволяє нам відзначити, як би ми хотіли, великий злочин, що його поповнили єдінонеделімовці. Москалі — чужинці в Україні, і окупація Києва в імені Великої Росії — це найогидніший замах на свободу народів.”

Перемога українців над большевиками і виступи “Іль Попольо д’Італія” все таки вплинули й на офіційні італійські кола: Військове Міністерство видало було тоді наказ, щоб усі українці, військово-полонені, що знаходилися тоді на різних роботах, були концентровані по таборах і запитані, в котру частину українських земель вони хотіли б повернутися. Були такі також проекти створити з тих українських полонених нову велику українську визвольну армію...

17 серпня

Написав листа до О. Бойкова:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу Бойків!

Посилаю Вам статтю, про яку Ви мене просили.

Щодо корпоративізму, то я таки статтю напишу, але маємо ще час.

Мені дуже прикро, що я Вас “вилаяв”, але це, мабуть, тому, що я Вас часто хвалю. При цій нагоді скажу Вам, що Ваша стаття в справі убивства Бабія та виступу Митрополита, дуже добре складена.

Праці Муссоліні про “Молодь” я не знаю. Мабуть, вона якось інакше називається. А молоддю взагалі він дуже часто займається.

Щодо заведення різних постійних відділів, то я не радив би: не треба вводити УС в тверді рямці, краще містити найрізноманітніший матеріал. Будьте певні, що з часом його у Вас не бракуватиме. Беріть приклад з того, як редагуються московські “Последнія Новости”. “Українське Слово” трохи заважке. Статті повинні бути коротші.

А загалом УС робить дуже добре враження.

Здоровлю щиро і бажаю дальших успіхів. Слава Україні!

18 серпня

У соняшний літній день найбільша радість для мене — лежати в зеленій траві й дивитися проміж мереживо листя й галузок у високе небо...

Листя ледве тріпочеться. Все ніби спить, або ніби до чогось прислухається.

Але там, угорі, буяє привередливий вітер, жене поперед себе отари біленьких хмарок, бавиться ними, вирізьблює їх на свій смак і вподобання: з одної зробить великого лебедя з довгою вигнутою шиєю, з другого — баского коня, з третьої — ніби велику жінку. Все небо — ніби одна величезна студія химерного мистця, що безнастанно творить і тут же руйнує. Ось він повідривав уже крила в лебедя, знівечив коня до не впізнання, а з жінки зробив потворного верблюда...

Люблю вдивлятися в ту гру й відгадувати змісл безнастанної химерної творчості, в якій й я сам, своєю увагою й уявою, беру найактивнішу участь.

Я знаю, коли б біля мене лежав хтось інший, з більш “реальним” наставленням і дивився б отак, як і я, в оте небо з біленькими хмарками, не побачив би він там ані коня, ані лебедя, ані навіть

верблюда. Все те, — сказав би, — ваші особисті ілюзії, гра вашої власної нездисциплінованої уяви...

Але що мені до того! Що мені до того, що хтось інший не бачить, коли я бачу, і коли з того бачення моє життя стає повнішим, цікавішим, привабливішим?!

Чи я маю боятися слів?

І хто скаже мені, що оте ніби “реальне наставлення” — не гірша ілюзія, ніж моя? — бо безбарвна і монотонна, темна й мертва, нудна без іскорки грайливого життя.

Ось прийшла до мене дівчина, що мала свої гарні ілюзії.

Гарніша від ранішнього світла була душа її, ілюзія вічної любови сповнювала до краю її серце і переливалася у радісний сміх, у цікавість до життя, в бажання допомогти іншим і пірвати їх з собою у світле царство надії та сподівання.

Але існують люди, що не можуть стерпіти, що б хтось жив ілюзіями.

Вони мусять відкрити правду!

Треба боятися людей, що мають цю жорстоку пристрасть до “правди”, бо їхня “правда” — найгірша ілюзія, а вони — справжні кати життя.

Життя живе з віри, а хто вбиває віру, вбиває життя.

Дівчина гірко скаржилась:

— Навіщо, навіщо відняли в мене мої золоті сни? Навіщо мене так рано збудили? Я так тяжко плакала, що всі мої добрі сльози скінчилися, і душа моя нині — ніби висохла криниця, порожня і темна. Ніякий промінь у ній більше не виблискує...

Бідна дівчино! У тебе віднято золоту казку, але ти знайдеш іншу. Мусиш знайти! А тим часом жени від себе всіх тих гієн, що не зносять живого життя! Шукай ілюзій! Твори! Лише великі ілюзії плідні, лише ілюзії залишають по собі сліди великої творчости. Хіба піраміди Єгипту, що пережили тисячоліття, не були плодом ілюзій давніх єгиптян, що в той спосіб виявляли свою віру (ілюзію!) в потусторонній світ? А чарівні готичні катедри містичного середньовіччя, що жило колись самими ілюзіями, воювало за Гріб Господній та змагалось на лицарських турнірах за честь своїх дам серця?

Та зрештою й усе життя...

Хіба ж не ілюзії ті веселі голоси дітей, що бавляться під деревами? Оті райдужні барви квітів, що встелюють землю багатими килимами? Отой спів водограїв, оті звуки далекої музики, оті промені сонця, що просіваються поміж галуззя? Ота розкіш дерев, ота блакить небесної бані, що її — протягом довгих століть! — вважали за твердий кришталевий небозвід?

Все те — сама ілюзія!

Всі ті прегарні речі існують тільки в нашій уяві, яка витворює барви, звуки й світло з стику хвиль безбарвного й беззвучного етеру, які котяться безконечним безмежним простором, із нервами вуха і ока. Досить тільки ушкодити ті нерви, і всі барви і згуки зникають.

Для сліпого не існує царства барв.

Для глухого не існує царства звуків.

Для атеїстів-матеріялістів не існує царства духа.

І коли б усі люди були глухі і сліпі, вони навіть не підозрівали б можливості існування всієї тієї краси барв і звуків.

Зрештою, існують же люди, що хоч і бачать, та не розрізняють кольорів (дальтоністи та інші), але хиба полягає не в кольорах, а в них самих. Їх творчий світ бідніший, ніж в інших людей.

І існує так само багато людей, що глухі і сліпі до царства духа. Воно для них — порожнє місце, — але вина не в царстві духа, а в них самих: вони **не можуть** у ньому нічого ані побачити, ані почути.

І, мабуть, із заздрости й злости, вони намагаються знищити й в інших цю чудову здатність бачити й чути!

Горе й трагедія для мистця барв у царстві сліпих!

Горе й трагедія для музики в царстві глухих!

Горе й трагедія для людини духа в царстві людей, що бачать тільки матерію і не хочуть знати ніяких “ілюзій”: ті люди творять із своєї матерії найгіршу, бо дійсно шкідливу й небезпечну отруйну ілюзію.

20 серпня

Одержав від полк. Є. Коновальця листа з 16 серпня:

ВПоважаний Пане Онацький!

Після майже одномісячної блуканини я рішився повернутися назад до хати. Всі Ваші листи включно до того, який Ви вислали безпосередньо до Ад., я одержав. У міжчасі переслав був я Вам на покриття біж. витрат, зв'язаних із прожитком стипендіатів, 200 фр. Більше на разі переслати не міг, бо взагалі в нас тепер не переливається.

До Вас не писав нічого, бо з дня-на-день очікував і очікую побачення з Карпатом. Мав та маю далі намір зойно після побачення з Карпатом їхати до Вас. Рівнож ждав я повідомлення від Кума, як він полагодив справу стипендіатів. Як із Вашого листа, так і з листа Кума, що його я сьогодні одержав, довідуюся, що ця справа і далі висить у воздуху, та що, мовляв, приятелі Кума рівнож ждуть на

мій приїзд. З уваги на ці труднощі, які виникають там у Вас у зв'язку з дальшим продержанням стипендіятів, я рішився негайно після побачення з Карпатом, яке повинне відбутися найдалі коло 19 серпня, виїхати до місця осідку Кума, а відтак далі до Вас. Тому прошу Вас докласти всіх зусиль, щоб до того часу стипендіяти могли якось продержатися. Розуміється, що всі витрати будуть у цілості повернені. Коли якраз не пересилаю Вам грошей, то просто тому, що їх у мене немає. Одначе, надіюсь у найближчих днях дістати посилку з Америки, так що під час нашої зустрічі я, мабуть, буду в спроможі вирівняти всі ті витрати, які Ви в зв'язку зі стипендіятами поробили.

Я не скриваю перед Вами того факту, що, в зв'язку з останніми відомими Вам подіями, наше положення, оскільки йде про закордон, незвичайно скомплікувалося. Зокрема карпатівську базу треба вважати для нас, коли не на все, то на довший час, втраченою. І коли я здержався з виїздом до Вас та хочу перед тим побачитися з Карпатом, то причин того треба шукати в тому, що саме від Карпата безпосередньо хочу дістати повноту інформацій, яка дала б мені потім можливість більше вже детально балакати про наші справи з Інсабатом.

Значить, мене можете надіятися в себе десь у половині наступного тижня, себто коло 21-22 серпня.

Панові Інсабатові можете передати від мене поздоровлення та переказати, що нам приходиться тепер боротися з великими труднощами, і що та обставина була саме причиною, чому я досі нічого Вам не писав, ані не приїздив.

Одержав я теж від Сокирки копію листа до нього та його відповідь Вам. Про ті справи точніше на разі розписуватися не буду, бо про них треба мені буде основніше перебалакати і так з Вами в часі зустрічі.

Мількові безпосередньо на його удінську адресу пересилаю 50 фр.

Прощу не забувати на "Українське Слово" та пересилати їм дописи і статті.

Щиро Вас здоровлю...

21 серпня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 17 серпня:

ВПоважаний Пане Онацький!

Саме одержав я від Кума листа, в якому він мене повідомляє, що врешті йому вдалося вирішити позитивно питання приміщення в

його приятелів трьох наших стипендіатів. З уваги на це я теж не висилаю заповіджених 50 фр. Мількові до Удіне. Натомість ще сьогодні, або завтра, вишлю Вам деякі гроші на покриття тих Ваших витрат, що їх Ви мали в зв'язку зі стипендіями.

Я жду, як учора Вам писав, приїзду Карпата і негайно після того виїду, можливо навіть із Карпатом, до Кума та його приятелів, а після того до Вас.

Щиро Вас здоровлю...

21 серпня

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Я отримав Ваш лист із 17 серпня і гроші (50 дол.). За ті 50 дол. я дістав 575 лір. З банкнотами по 50 дол. велика морока: банки мають тут наказ приймати їх тільки від людей, добре знаних, і то з застереженням, що вони можуть бути повернені, чи навіть знищені, якщо виявляться фальшивими. Отже тому, що мене в банку добре знають, гроші мені розміняли, але примусили розписатися під числом банкноту. Прикладаю тут копію розміну і копію моєї розписки під числом банкноту. Будемо надіятися, що він не фальшивий.

Ваша висилка грошей дуже вчасна, бо, щоб дати можливість студентам виїхати, я досить довго прощував за грошима (звертався і до о. Заячківського, але там теж не густо), і нарешті дістав від одного італійця 550 лір на чесне слово, що віддам за тиждень, або найпізніше десять днів. Отже, Ваша посилка дуже вчасна. З тих грошей 450 лір я дав Лиликові і Бандері, а 100 вислав Мількові. Всі вже на місці, хоча вістки я від них покищо не маю.

Всього я дав студентам 1680 лір. Одержав від Вас з Оберлянду 757,50 і тепер 575, разом 1332,50. Залишається за Вами боргу за студентів 347,50.

Дуже шкода, що ви мусіли відкласти Ваш приїзд на такий довгий час. В серпні наш пенсіон стояв цілком порожній, і я мав досить вільного часу. З дня 26 серпня у нас, здається, починається рух, а що моя дружина почуває себе не дуже добре на останньому місяці, то, мабуть, я буду більше зайнятий. В усякому разі і я, і П'ятниця чекаємо Вашого приїзду з нетерпеливістю.

Про все інше поговоримо, коли приїдете.

Здоровлю щиро. Слава Україні!

22 серпня

Одержав листа від студентів з 21 серпня, який вони всі троє підписали:

Вельмиповажаний Пана Дометенко!

Живемо тут усі три від кількох днів. Почуваємося добре. Всі листи, які прийшли б до нас, прошу (пише Лилик) слати в другій коверті на відому Вам больонську адресу. На листі для нас (цьому, що в середині) зазначити: per Vladimiro. Справу можливої пересилки грошей з хати важко поладнати, тому хай задержать їх на пошті принаймні до 15 вересня. Задержання тайни та обережність конечні. Писати адреси чи прізвища на відкритках не допустиме. Перекажіть, будь ласка, Палієві, щоб усі листи до нас передавав Вам. Хай нам дещо напише. Нашої адреси йому не давати.

Наперед щиро дякуємо за заняття нашими справами та остаємо з належною пошаною. Слава Україні!...

Залучений лист для Палія.

7 вересня

Одержав лист від Дм. Андрієвського з 5 вересня.

Вшановний Пане Онацький!

Не пригадую собі, хто з нас не відписав востаннє, але щиро жалую, що наші зносини урвалися, навіть добачаю в тім шкоду. Лише стороною і то випадково зачуваю дещо про Ваші позиції. Гадаю, що рано чи пізно нам конче треба відновити наш вимін думками, а може й практичну співпрацю.

Наразі справа йде про досить просту річ — протест — звернення до Союзу Народів, французький текст якого я Вам надіслав і прошу негайно його підписати і вислати до Женеви. Можливо, що і Ви почувете заміти, що, мовляв, ці протести безвислідні і марні, але думаю, що Ваше відношення до тих замітів те саме, що й моє. Уважаю їх за пусте говорення, фразеологію, вияв егоцентризму осіб, що не мають змислу дійсности, і яким всяка практична робота байдужа. З ними не рахуюсь.

Був я в Англії на конгресі СІЕ, був проти волі, бо мусів затикати собою діру, яка сталася через відмову візи одному студентові з Лювену. Хай наші “великі політики” уважають мою роботу “сміхотворною”, але я вдоволений, бо хоч тут удалося щось зробити, бо ніхто не стояв на перешкоді. У нас в СІЕ нині широкі і симпатичні зв’язки. Сталось так, що публічні дебати проводилися на тему “Націоналізм”. Я виступив із порядним успіхом, і італійський делегат Чеккіні відразу зажадав тексту моєї промови, щоб видрукувати її десь в Італії. Цими днями я її йому вислав. Ви, здається, знаєте п. Чеккіні.

Зробіте мені ласку, коли напишете дещо про Інсабато. Як знаєте, він у мене був, а пізніше надіслав кілька карток з дороги і з Італії. Як йому ведеться, і що він робить?

В очікуванні Вашої ласкавої відповіді, застаю з націоналістичним привітом...

П.С. Другий текст протесту, який я вислав нині, різниться від першого лише одним словом, але він лише надається для негайного вжитку, а тим часом власне тепер, а не пізніше, треба протестувати. Зрештою ніколи не буде запізно долучити зайвий голос до українського концерту.

11 вересня

Написав Дм. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Вашого листа з 5 вересня отримав і хотів зараз же відповісти, але не міг цього зробити, бо моя жінка мала передчасні породина, і дитина померла. Тому мав багато справ до полагодження. Дружина в клініці.

Саме тепер я вільніший і тому відписую.

Не маю нічого проти того, що Ви в імені Європейського Об'єднання, а значить і сфедерованих в ньому організацій, внесли протест до Ліги Націй.

Проте, щодо мене, то я не вважаю потрібним протестувати від Громади ще й окремо, бо думаю, що ці протести йдуть просто до архіву, і їх ніхто не бачить і не читає. Досить одного Вашого загального. Далеко вартніше було б вислати копії цих протестів до урядів тих держав, які, через ті чи інші причини, ще вагалися і не знали, яку позицію зайняти. До цих держав я хотів вислати протести, але цьому на перешкоді стала страшна фінансова криза, яку тепер переходжу. У мене нема машини з латинським шрифтом, і я не можу собі дозволити на розкіш переписного бюро. Касирка нашої Громади знаходиться поза Римом, отже не міг я того зробити й коштом Громади. Загалом в останній час я тільки й роблю, що полюю на гроші, де б позичити, але не для справи, а для власного порятунку. Жили ми з пенсіону, а тепер така туристична криза, що зимою ми ще якось витримуємо, але не настільки, щоб заробити і на літо. Сам же я нічого не заробляю і тільки мірю про те, щоб мати можливість оплачувати свій власний прожиток у пансіоні. Ось Вам моя “велика політика”! Чи в таких обставинах буде охота до писання “дипломатичних” протестів, які, як відомо, ідуть до коша?...

Щодо Вашої участі в конгресі СІЕ, то вона була лише побажана і, я певний, дала найкращі наслідки.

Чеккіні я добре знаю, і він у мене склав собі маленьку бібліотечку для студій української справи, щоб виступати потім у пресі. Він — дуже симпатична людина.

Оце, здається, все, що я мав відповісти на Ваш лист.

Позатим, можу Вам ще написати, що в Італії наші перспективи дуже слабкі. Інсабато робить, що може, але німці переплутали всі його карти, і він тепер усе старається привести їх до якогось ладу... Він виніс від Вас найкраще враження, і буде добре, якщо Ви від часу до часу пришлете йому якусь “довірочну” вісточку,— він їх дуже цінить. Особливо, якщо справа торкатиметься якихось інтриг Скоропадського.

Коли б Ви знали, як відчувається брак нашого якогось видання в французькій мові! Але... гроші, гроші і гроші...

Чи бачили Ви в УС прегарну і дуже цінну статтю Тогобічного, чи як він там називається, про жидівську справу на Наддніпрянщині? Такої статті давно було потрібно, бо ми мимоволі, але невпинно, котимося до справжнього чорносотенного антисемітизму, який нам ніякої користі не принесе, але зашкодить нам дуже сильно.

Вертаючись до справи Советів і Ліги Націй, вважаю, що Ви повинні б були вислати поздоровлення швейцарському уряду за його високо моральну поставу в цій справі, а копії цього листа вислати до “Журналь де Женев” і до “Газетта де Льозанн”. Взагалі протести до Ліги Націй можуть мати значення тільки в тому випадку, якщо їх рівнобіжно друкувати в часописах, і то найкраще в “Журналь де Женев”, нам зрештою прихильному.

Здоровлю Вас щиро. Слава Україні!

12 вересня

Одержав листа від С. Бойкова з 9 вересня:

Вашу статтю про корпоративізм одержав, щиро дякую. Дуже гарно написана, і я надзвичайно вдоволений та щиро Вам дякую за Вашу ласкаву поміч. Буду її друкувати в трьох числах підряд, а з огляду на розмір, мушу її взяти на місце підвалу на третій сторінці. Гадаю, що проти цього не будете нічого мати. Колись, як ми, себто УС, жовтодзубі, поростемо в пір'я, або, як генерал каже, будемо мати порох, я зреванжуюсь за Вашу допомогу.

От, якби Ви так запрягли до роботи наших студентів, щоб вони мені доставили ті матеріали, про які я Вас просив! Дуже бажано було б, щоб хтось із студентів написав статтю про “ренесанс” (Бойків, мабуть, думав, про “Різорджіменто” Є.О.). Гадаю, що настільки вже хтось із студентів уміє писати, коли у Вас, у самого, немає часу.

Місяць жовтень присвячую ударній кампанії за збіркою на допомогу політичним в'язням. Призбирую тепер матеріал, а гроші

збирати буду у формі однодневного заробітку, ніби національний податок. Зібрані гроші поділимо на дві рівні частини, себто одну пайку на допомогу в'язням у Польщі, а другу в Большевії. Жаль тільки, що наш генеральний секретар Об'єднання не встиг ще знайти потрібні зв'язки для пересилки грошей на Східні Землі. Але, може, з часом і це буде.

Відносно Ваших завважень до УС, то вони цілком слушні. На жаль, українці не вміють ще писати коротких статей, а, здається, що й сама наша мова ще не так добре розвинена, як французька, чи італійська, щоб можна було кількома словами точно віддати думку. Довгі статті — це найслабша частина УС, але що вдіяти?

Також слушне Ваше завваження, щоб не вводити надто багато сталих рубрик. Врешті, мій плян про введення сталих дописів, про що я писав Вам в одному з попередніх листів, покищо відпадає, бо та міжнародня політика в теперішню хвилю, як у нас на Україні погода в березні.

Буду Вам дуже вдячний, якщо й надалі будете посилювати мене матеріялами.

Щиро Вас вітаю та залишаюсь із націоналістичним привітом...

Слава Україні!

П.С. Які Ваші завваження відносно ювілейного числа УС? Бо, можливо, що нам доведеться ще випустити на 1 листопада, а далі й на 22 счня. Тому Ваші завваження для мене мають велику вартість.

13 вересня

Написав О. Бойкову:

Вельмиповажаний Товаришу Бойків!

Пізніше я надішлю Вам ще продовження моєї статті про корпоративізм. Коли закінчу про корпоративізм, напишу про Рим. Тим часом надсилаю Вам ще одну статтю про пропаганду, написану на бажання Вірського, коли він був тут.

Коли б він був у Вас, скажіть йому, що тут політичних новин нема ніяких. Приїхав хтось до П'ятниці з Парижу, але ще не знаю хто. Від Лилика досі не маю відомого Вірському перекладу, тим часом політична ситуація так змінюється, що, мабуть, того реферату вже не буде потрібно, бо помічається сильний нахил і до ітально-малоантантського зближення.

Сюди приїхав з Женеви Скат. Пробуде кілька днів на відпочинку.

Моя жінка мала передчасні породини і породила хлопця, який

того самого дня помер через удушення пуповиною. Жінка в клініці, але стан її здоров'я задовільний.

Щодо УС, то я вважаю, що ювілейне число цілком добре. Ніяк не сподівався бачити його так багато зілюстрованим. Щодо останнього числа, то мушу Вас поздоровити зі статтею Тогобичного про жидів на Наддніпрянщині. Дуже добра і потрібна стаття. Зовсім не треба було її давати, як дискусійну. Вона підходить до справи надзвичайно правильно і по-націоналістичному, а не по-расистському. Вона була дуже потрібна, бо під впливом німецького расизму та і власних обставин, у нас занадто шириться чисто **чорносотенний** антисемітизм, який може нашій справі дуже сильно зашкодити.

На цьому кінчаю і здоровлю щиро. Слава Україні!

14 вересня

Не вважаючи на протест Ватикану, який висловив був думку всього дійсно християнського світу про недопускальність співпраці з державою, що переслідує прояви кожної релігії і робить із цього свого антирелігійного наставлення нову догму, в яку всі совістькі громадяни мусять вірити; не вважаючи на шляхетний голос маленької Швейцарії, яка заявила, що голосуватиме проти допущення Советчини до Ліги Націй, — всі члени Ради Ліги Націй дали вже свою згоду на вступ Советів до Ліги Націй, яку ще так недавно большевицькі агітатори називали “уосібненням буржуазних, капіталістичних, антипролетарських сил.”

Щоб не допустити Советів до Ради Ліги Націй, досить було одного заперечливого голосу. Були надії, що Португалія, або Аргентина голосуватиме проти, але вони вирішили стриматися і не голосували ні за ні проти, Швейцарія ж до Ради Ліги не входить, і її голос потоне в загальній масі голосів держав на загальних зборах Ліги, де для прийняття нового члена треба двох третин числа всіх голосів. Під натиском Франції, нової приятельки Советів, і з допомогою Англії та Італії, ці дві третини буде легко знайти.

Центр УНР у Парижі, Європейське Об'єднання Українських Організацій в Брюсселі і інші українські організації повисилали були до Ліги Націй свої протести, особливо з приводу того, що соетські представники в Лізі Націй намагатимуться говорити і в імені українського народу, якого територію Москва силоміць захопила й тримає. Українські організації за кордонами України єдині, що можуть подати вільний голос, єдині, що можуть інтепретувати справжні почуття й бажання українського народу, заявили свій

протест і підкреслили, що український нарід ніколи не визнає права представникові Советів промовляти в його імені.

Ці протести, певно, ніякого практичного значення не могли мати і пішли до архіву, до цього кладовища непотрібних паперів, де вони перележать до моменту... воскресіння з мертвих. Бо ж, очевидно, прийде такий момент і для українських протестів, але покищо вони пішли до архіву.

Чи ж можна тому дивуватися і обурюватися?

Що значить для Ліги Націй і для держав, в ній представлених, голос української еміграції, і так апіорно ворожої всякому успіхові Москви, коли залишається без відгуку навіть голос Ватикану, що ніби кермує сумлінням мільйонів католиків, до яких належать переважно і члени Ліги Націй?

Чи ж не треба вважати багатозначним фактом, що ні одна з т.зв. католицьких держав не пішла за голосом Папи, а пішла Швайцарія, якої населення складається головним чином із протестантів?!

Великі держави, які допомагають увести СССР в Лігу Націй, твердять, ніби роблять це в інтересах миру...

Так ніби Ватикан хоче війни?!

Або маленька Швайцарія, яка від століть не воює і не хоче воювати!

Ні! Справа йде про те, щоб Росію увести, як висловлюються італійські часописи, до пристойного товариства держав, що роблять “інтереси” і тим примусити її перейняти й пристойні манери та поводитися в світі по-людському. Не дурно ж, мовляв, у Росії вже відмовилися від міту всесвітньої революції, і шпальти советських часописів заповнюються статтями про необхідність боронити “батьківщину”, що нею для всіх советських громадян має бути Москва. Московські большевики вже давно з інтернаціоналістів зробилися націоналістами, і це дає привід усім “буржуазним” державам надіятися, що в інтересах своєї віднайденої батьківщини, яку загнали були своїми експериментами в мізерію і голод, московські большевики досить швидко заприязняться з “представниками світового капіталізму”.

Треба ж приймати під увагу й культ успіху, що запанував тепер у світі. Світ усе більше переконується, що большевики мали успіх бодай у тому, що знищили цілковито всякий спротив своїй владі на всій величезній території Советського Союзу. Довго жевріла надія на Україну, що в ній населення ніколи не запереставало боритися, виявляючи невмирущу силу духа й спротиву. Але потім прийшли вістки про винищення голодом і масове переселення українців на північ і схід, а москалів на південь. Жахливі чутки, що швидко виявилися страшною дійсністю. І різні українські організації не

могли вигадати нічого кращого, як у цілях пропагандивних поширювати ті жахливі описи фізичного винищування, що їх москалі провадили на тілі нашої нещасної батьківщини, і протестувати на папері, що йшов до архівів.

Наслідки такої “пропаганди” дуже швидко виявилися: світ переконався, що з Україною вже все скінчене, і що всі ті паперові протести — вислів і доказ повного українського безсилля, отже, не залишається нічого іншого, як тільки переговорювати з Москвою та спробувати приручити її “хатнім способом”, щоб мати її, якщо не з собою, то бодай — не проти себе.

Культ успіху примушує рахуватися тільки з силою і нехтувати голосом навіть Ватикану.

А нам з того може бути тільки одна наука: пропаганда, побудована на самих жалях та скаргах, завдає шкоду не так ворогові, як тому, хто лементує та скаржитья.

Не треба сіяти в світі переконання про нашу безсилість, а треба давати докази нашої сили й витривалости, що виявлятимуться в нашій організаційній праці. Тільки шляхом нашої організаційної, впертої, систематичної праці зможемо ми зискати собі знову увагу світу, що прислухатиметься тоді знову до нашого голосу, а не відганятися від нашого лементу, як від жебраків на вулиці.

16 вересн.

Отримав листа від Дм. Андрієвського з 14 вересня:

ВШановний Пане Онацький!

Був дуже радий дістати Ваш лист, але жалую дуже, що Ваші обставини укладаються так нещасливо. Хочу вірити, що Ваша дружина, за яку я чув стільки доброго, невдовзі видужає, і зимовий сезон поправить Ваші справи. Гірше з смертю дитини. Не знаю, чи маєте сильне батьківське почуття. Я його маю, не маючи дітей. Для того взяв сирітку, яку виховую і маю від неї велику втіху. Звичайно, українка, вже має 12 літ, дуже мила дівчинка. Отже, можу зрозуміти біль по втраченні дитини. Але кажу Вам: не журіться, час все залічить.

Полковник доручив мені складати меморандум. Справа сама по собі цікава, але обставини менше. З ними в лоні ПУН борюся я давно і думаю, що мої змагання добігають кінця. Або щось зміниться, або все піде прахом. Вірю, що зміниться, і ми ще вплинемо на поверхню, хоч супротивна хвиля сильна.

Наколи Інсабато виніс від мене добре враження, то, мабуть, тому, що я до нього не чіплявся і не доручав, не накидався зі своїм,

нікого не чорнив. Знав, що то все зробиться й без мене, що ліпше дати чужинцеві позитивні відомості. На це спеціалістів менше.

Я йому напишу колись. Коли б Ви мали нагоду з ним говорити, то чи не варто передати мої помічення і враження з Оксєвщини. І то в зв'язку з побутом коло нього Макогона. Я схиляюся до думки, що Українське Бюро в Оксєвщині, то імпреза тих сусідів, які хочуть, щоб інформовано нас про них і їх про нас. Інакше годі пояснити, як могли відповідальні люди (посли, журналісти) зв'язуватися і ніби побирати утримання від невідомої чужинної особи. Видно, мають запевнення урядових чинників, що та справа в руках господарів краю. Чи не міг би Інсабато перевірити такі здогади властивим йому шляхом?

Інша річ, чи Макогін задовольнив своїх хлібодавців. Я думаю, що ні. Не маючи ґрунту під ногами, він пустився на особисту гру, не знати в яких цілях. Нею він зразив собі майже всі українські групи, і, як перше не представляв нікого, так і тепер. Отже, як український чинник, він — ніщо. Як чужинний агент, він цікавий, щоб знайти, хто нами цікавиться.

Протести від Об'єднання вислали генеральний секретаріат і сфедеровані організації до Союзу Народів, преси і особам у кількості 600 примірників. Зрештою, майже всім європейським урядам. Єсть відгуки. Швайцарський уряд подякував

Конгрес в Англії пройшов добре, будуть, здається, наслідки. Ваш приятель оповість Вам при нагоді. Завжди буду радий дістати Ваш лист...

17 вересня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 15 вересня:

Вш. Пане Онацький!

Журить мене, що досі не маю від Вас ніякої вістки і то так у справах загальних, як і в справах особистих.

Відносно справ загальних, то цікавить мене, чим закінчився там у Вас побут Макогона, як і теж, чи були в Квароні, та який був перебіг балачки.

Рівнож ж прошу мене повідомити, як тепер представляються Ваші приватні справи.

У нас велика криза. Досі ще не прийшли сподівані з Америки гроші, так що, не тільки не зміг я досі переслати Вам довгу, але навіть не в спроможі переслати Мартинцеві до Відня кілька франків. Як Вам уже відомо, чехи, з невияснених досі причин, знов поробили арешти

серед наших людей. Сам Мартинець в останньому моменті втік через вікно. У той спосіб, після Пристані й Карпатівки зліквідовано ще одну нашу базу. Всі ті події так швидко йдуть одна за одною, що я й сам не знаю, чи встигнемо ми всі ті труднощі перебороти.

Тут з'їхалися наші політики — Шульгин, Єремійв, Рудницька, Луцький. Всі роблять хождения по різаних дипломатах та протестують проти прийняття Союз Народів. Єдине для нас вартісне в усій тій кампанії проти большевиків — становище швейцарської преси, яка дійсно дуже гостро атакує большевиків і при цій нагоді висуває також українське питання. Зокрема в “Журналь де Женев” в останніх номерах дуже багато появилось цінних нам пропагандивних статей

В прилозі пересилаю Вам копію листа до Кашука з деякими відомостями.

На цьому кінчаю, очікую Від Вас листа і здоровлю Вас щиро...

П.С. Коли тільки прийдуть гроші з Америки, постараюсь Вам перслати довг.

Меморіал вже виготовляється, буде готовий протягом біжучого тижня. Прощу це передати Суботі wraz із поздоровленнями від мене.

Лист полк. Є. Коновальця до Кашука з 10 вересня:

ВПоважний Пане Кашук!

В першу чергу хочу поділитися з Вами деякими відомостями про відносини та події на ЗУЗ, що їх одержав я в останніх часах.

1. Заяву Шептицького в справі Бабія спровокував був Целевич. Мається навіть лист Целевича до Макарушки, що в ньому він признається до редакторства митрополичої заяви. Коли пізніше саме українське громадянство довідалося про зізнання Бабія в слідстві групи Маєвського, які м.і. мають бути страшно для Бабія компромітуючі, тоді Целевич почав відпекуватися від авторства згаданої заяви. Взагалі він — спіритус ректор усіх тих нікчемних провокацій, які в останніх часах посипалися проти нашої Організації. Не від речі буде при цьому згадати, що він почав пильно студіювати англійську мову і, мабуть, приготовляється до поїздки до Америки й Канади...

2. Випадок із Бабієм викликав був у перших днях досить велике обурення з боку українського громадянства проти нашої Організації. Виник страх навіть і в наших прихильників, що того роду виступи можуть в остаточному результаті довести до т.зв. “македонізації” на ЗУЗ. Одначе, заява Шептицького, а зокрема лист його в справі Богослужень, поширення зізнань Бабія на процесі та врешті дуже

глупі статті в українській пресі мали той вплив, що серед українського загалу постало дуже скоро зрозуміння та вирозуміння для того вчинку.

3. В опортуністичному таборі дається безперечно завважити один фронт, оскільки ходить про відношення того табору до нашої Організації. Одначе, рівночасно і в УНДО зростає опозиція проти теперішньої політики УНДО. Мабуть, у скорому часі будемо свідками роздвоєння всієї партії. Сама президія УНДО та праві його елементи стають чимраз більше на становище польської державности. Недавно президія УНДО мала внести меморіал до польського уряду. Про самий зміст того меморіалу годі було щось певне довідатися, одначе, як вислід цих заходів, можна вважати ту конференцію президії УНДО (в складі Дмитро Левицький, Загайкевич, Павликовський), яку вона відбула з теперішнім президентом міністрів Косцялковським. Про перебіг цієї конференції кружляють різні поголоски, одначе, на разі точніших відомостей немає.

Посереднім шляхом, через білорусинів, успіли ми довідатися, що Косцялковскі працює тепер над вирішенням української проблеми в Польщі. Його становище в цій справі ніби трохи відмінне від становища П'єрацкоґо, бо, коли П'єрацкі відносився до українців не як до окремої групи в Польщі, а тільки кожного українця вважав польським громадянином та вимагав від нього безоглядної льяольности, то Косцялковскі ніби заняв становище, що українці творять в Польщі окрему групу, та що їх треба теж окремо трактувати.

Я не знаю, чи Ви звернули увагу на дискусію, яку проваджено недавно в польській пресі відносно поняття льяольности. В цій справі появилися дві статті: одна в "Газеті Поранній", а друга в "Кур'єрі Польським". "ГП", яка віддзеркалювала погляди П'єрацкоґо, заняла становище безоглядної льяольности, тоді коли поняття льяольности в "КП" було трохи відмінне. Ті обидві статті були зреферовані в "Ділі". Ходять чутки, що Косцялковскі схиляється до тої дефініції в справі льяольности, яку подав "КП", себто більш ліберальної.

Коли я все те доводжу до Вашого відома, то роблю це не для того, щоб до тих намагань поляків прив'язувати якесь значення, а тільки для зорієнтування Вас у тих настроях, які панують з одного боку в польських правлячих колах, а, з другого боку, серед наших легалістів.

У зв'язку з цими намаганнями правлячого польського табору знайти серед українського громадянства якусь групу, яку б можна було вжити для поборювання революційного руху, іде й процес розламу в самому УНДО. Лівиця УНДО носить з наміром вийти з

партії. Не знає тільки ще, що їй далі робити. За нашими відомостями ідуть переговори між лівницею УНДО та паліївською групою в справі створення легальної групи, яка б далі по змозі продовжувала принципову політику та стояла б в опозиції до нового курсу політики УНДО. Таким чином у краю рахуються з фактом, що паліївська група може в скорому часі зрости в більш важний чинник, тим більше, що самі паліївці надіються деякого припливу до їхньої групи з рядів нашої Організації.

4. В католицьких колах дається завважити теж дуже цікавий процес, а саме щораз льояльніше відношення Шептицького та його групи до Польщі, а натомість щораз більше різке відношення до Польщі з боку Хомишина та його групи. Ту зміну вже завважувалося в часі процесу Р. Барановського, коли то "Нова Зоря" дала досить влучне висвітлення всього процесу і то в той час, коли "Діло" й "Мета" поміщували просто скандальні та провокативні статті. Крім того, "Н. Зоря" не помістила заяви Шептицького в справі Бабія. Далі сам Хомишин, узяв участь у Жін. Конгресі, на якому виступила дуже сильна опозиція католиків з-під стягу Шептицького проти теперішньої президії Союзу Українок, як і проти президії конгресу Врешті, коли місс Шіпшінкс, яка приїхала була на Жіночий Конгрес, склали візиту Хомишинові, то він ніби незвичайно влучно схактеризував їй теперішнє положення українців під Польщею, та всю польську політику супроти нас.

Розуміється, і до цього прояву ми не сміємо прив'язувати більшого значення, і ці відомості я Вам пересилаю тільки для Вашої інформації та орієнтації.

5. Щодо нашої Організації, то безперечно вона потерпіла в останніх часах великі втрати. Наслідком Берези Картуської наш апарат на ЗУЗ втратив багато активного членства. Дальша нагінка польської влади мусіла теж до певної міри спаралізувати діяльність нашої Організації. Не без впливу залишилась і та провокативна нагінка, яка пішла проти нашої Організації з боку українського опортуністичного табору. Нарешті деяку депресію серед нашого членства викликали події, які мали місце в Карпатівці, зокрема видача Скиби.

Як Вам, певно, відомо, наше рядове членство на ЗУЗ було незвичайно захопилося приходом гітлеризму до влади та поклало на нього великі надії, неважаючи на те, що я особисто кілька разів, знаючи відносини, звертав увагу Крайової Екзекутиви на те, щоб старалася паралізувати той телячий захват до гітлеризму, який був захопив наше рядове членство на ЗУЗ. Навіть проголошення в січні польсько-німецького порозуміння не могло стопити того захвату, бо

в краю було переконання, що то тільки кон'юнктуральне явище. Щойно видача Скиби та арешт Ріка відкрили очі нашого членства на дійсну вартість гітлеризму, оскільки ходить про його відношення до української справи.

Розуміється, що та довбня, яка впала на голови нашого рядового членства, свій вплив на ньому полишить. Треба рахуватися з тим, що слабші характери можуть розчаруватися і, у висліді, шукати якогось контакту з палівщиною, яка безперечно ті події старатись буде скапіталізувати для себе, себто пояснювати, що останні події на карпатівському ґрунті — це провал усієї концепції та всієї дотеперішньої діяльності нашої Організації. На загал беручи, останні карпатівські події відкрили очі всьому українському громадянству на вартість німецьких симпатій до українських визвольних змагань, що безперечно не залишиться без впливу й на опортуністичний табір та попхає його в обійми поляків.

З тим тлом, що тепер витворилося на ЗУЗ, нам треба рахуватися та вжити відповідні засоби, але про це ще писатиму Вам пізніше і точніше.

На послаблення діяльності нашої Організації на ЗУЗ вплинула врешті й та обставина, що ми тепер переживаємо просто катастрофальну матеріальну кризу. Але про це питання писатиму Вам ще окремо.

6. Про події на Сокільському Злеті Ви, певно, поінформовані. Взагалі цей Секільський Злет був одним великим скандалом. Поминаючи відому Вам подію протесту проти вживання польської оркестри на Злеті, сам Злет, себто число учасників, виконання вправ і т.п. ніби був великою компромітацією Управи “Сокола”. Цю обставину використали досить зручно “Луги”. Луговий Злет, як щодо числа учасників, дисципліни, так і взагалі щодо порядку, ніби стояв на ціле небо вище від сокільського. Безперечно, це не виключна заслуга “Луга”, як такого, а тільки тих сприятливих умовин, серед яких тепер “Луги” на ЗУЗ працюють.

На самому Луговому Злеті були представники польського уряду та фізичного виховання. Перший, що вбивав цвях, був представник А. Лівницького, який рівночасно зложив 100 зол. Другий був польський старшина від імени уряду фізичного виховання. Промови, виголошені на Злеті, зводились до того, що “Луг” організується, щоб творити зародок легіону проти большевиків. Участь Бучка та його промова служать доказом, що Св. Юр, президія УНДО, “Луги” та варшавська УНР працюють спільно по одній лінії та на базі одної й тої самої концепції.

За нашими відомостями, між варшавською групою А

Лівицького та президією УНДО заіснували тепер просто ідилічні взаємовідносини. У Варшаві відбуваються часто конференції між ундистами та уенерівцями, а представник УНР у Львові, сот. Даценко, майже щоденний гість у президії УНДО.

7. З заходів УНДО в справі скликання т.зв. Всеукраїнського Конгресу нічого путнього не виходить. Радикали ці заходи саботують. Всю підготовку згаданого конгресу перебрав Дмитро Левицький у свої руки. Коли б навіть згаданий конгрес був скликаний, був би він тільки зїздом представників УНДО враз із представниками УНР, і тому тим гостріше мусимо виступити проти тої, — на ділі, чисто польської — імпрези.

8. За нашими відомостями, польське правительство ніби поставило УНДО, як одне з основних домагань, повне відмежування українського опортуністичного табору від революційного (аж дивно, як польський уряд збігається в цьому з найпалкішими побажаннями наших революційних прихильників дво-таборовости! Є.О.), і то не тільки відмежування декларативного, на словах, але й на ділі. Безперечно в зв'язку з цим мусять стояти і ті виступи, які протягом останнього часу появилися проти нас у легалістичній пресі.

Дальші відомості перешлю Вам у найближчих днях.

18 вересня

Відписав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажний Пане Полковнику!

Я отримав Ваш лист із 15 вересня. Я думав, що ви в Парижі і тому подав деякі вістки для Вас в листі до Бойкова.

Отже, насамперед у справі Макогона. П'ятниця каже, що його останній висновок: Макогін — людина не дуже інтелігентна, повторює все ті самі, всім уже відомі тези, української пропаганди, що Україна матиме потребу в інженерах і т.д., але чогось спеціального, що могло б викликати якась підозріння, не накидав. Про Вас теж нічого не казав, лише одного разу натякнув, що ми, мовляв, маємо хибну тактику. Балакав П'ятниця кілька разів із панею Макогін (все з перекладачем). Вона робить враження інтелігентної, симпатичної жінки, але безмірно амбітної, що видно з тисячі дрібниць. Має вона бути дуже багатою, бо її брат — власник бостонського банку, в якому і вона має великі інтереси. Це — інформація малого грузина. (Макашвілі). Проте, з усього цього в П'ятниці склалося враження, що це — чисто особисте підприємство,

що завдячує своє існування саме амбітності цієї жінки, яку можна було б використати навіть із користю для української справи, коли б знайшлися в її середовищі відповідні люди. Ніякої акції, поза зустрічами з П'ятницею, вони тут не провадили.

У Квароні я був сьогодні вранці, і у нас відбулась дуже довга і навіть сердечна розмова, що іноді переходила і в дискусію. Проте, висновки з цієї розмови — негативні. Тут нам нема чого чекати, аж поки не прийдуть події, коли “Італія зробить для України більше, ніж будь-хто інший. Але покищо нема чого робити...”

Коли я завважив, що “поки сонце зійде, роса очі виїсть”, він відповів, що це може бути вірним у відношенні до одного покоління, але не до народу.

Не маю охоти переказувати докладно нашої розмови, але спробую синтезувати його думки.

Він далі стоїть на позиції, що не можна битися одночасно на всі fronti, а треба вибрати найнебезпечнішого ворога і на ньому зосереджувати всі сили. Це теза Гітлера в його книзі “Мейн Кампф”.

Він вважає, що А. Лівіцький в усякому разі “найхитріший” з усіх українських політиків, бо все робить якусь політику, використовуючи Польщу, як може, бо без Польщі, мовляв, до звільнення України не дійти.

Люди на советській Україні потребують не пропаганди, яка там і так розвивається силою речей, а акції, зброї, грошей. Це, при мовчазній згоді польських властей, можна постачати тільки через польський кордон. Почасти через румунський. Тим часом ми своєю політикою нищимо ці можливості. Ми робимо, мовляв політику Мацціні, який ледве не поховав незалежність Італії, бо виступав проти союзу П'ємонту з Францією і писав, що не може допустити, щоб Італія проміняла австрійське ярмо на французьке. Тим часом, як бачите, Італія, завдяки Франції, звільнилася, і до французького ярма не дійшло.

— Бо, — відповів я, — перешкодила тому, — франко-німецька війна і ота сама пропаганда Мацціні, що виховала національну свідомість італійців...

— Так само і з Польщею може щось статися, що вас звільнить від неї, — але в усякому разі вона не може бути небезпечною для звільненої України. Я не кажу, що ви не повинні провадити націоналістичної пропаганди і виконувати національну свідомість, але треба було б це робити так, щоб одне не перешкождало другому.

Другий пункт, який він підкреслював, це — що, коли, прийде до рішучої дії, провідник з'явиться в середині країни, а не з еміграції. Всі емігрантські політики в очах населення, що переходить під большевиками спартанський режим, скомпромітовані. Українські

націоналісти в середині країни ніби висловлюються про всіх емігранських політиків, що у них “тонка кишка”. Нове покоління, що виросло під большевиками, не має нічого спільного не тільки з Скоропадським, чи Лівичьким, а навіть і з Коновальцем говоритиме різними мовами. Саме ця думка, як мені здається, примушує Італію триматися осторонь від усяких емігранських підприємств, що, на думку Квароні, не мають жадної перспективи в будучині. Емігрантів потім буде використано, як технічні сили, але рішальної сили вони ніколи не матимуть.

Я зі свого боку вказував на небезпеки, які виникають із німецької політики, що, з одного боку, підтримує Скоропадського та німецьких колоністів, а, з другого боку, Вонсяцького з його ідеями Великої Росії. Хоча, по суті і Скоропадський і Вонсяцький, мало чим різняться...

— Большевицька і меншевицька політика, — зауважив, посміхаючись, Квароні.

Я вказував також на те, що, німці, виступивши проти нас, не закинули української політики, — вони тільки попровадили її тепер у шкідливому для української визвольної справи напрямку, і тим самим загрозили й Італії, бо ж не в інтересах Італії мати в Європі двох колосів — величезну Російську імперію і соборну Німеччину. При них сорокамільйонова Італія мало що значила б...

Квароні в цьому зі мною цілком погодився.

Говорив він зі мною дуже щиро і навіть зазначив два рази, що сказав мені цього разу багато. Але втішного в тому для нас мало.

Зараз же після побачення з Квароні бачився я з П'ятницею, якого моє оповідання про розмову з Квароні цілком приголомшило, бо Квароні все водив його досі обіцянками на мотузочку.

Проте П'ятниця мені сказав, що не далі, як позавчора бачився з одною особою з кабінету Муссоліні, яку і я знаю, і, на категоричний запит П'ятниці, що ж йому далі робити, і чи не краще зайнятися якоюсь іншою справою, “довірочно” йому сказала, що “саме тепер” українською справою починають поважно цікавитися, і що як тільки вона повернеться (бо виїздила) днів через десять із вакацій, напевне щось робите з П'ятницею в українській справі.

Проте, ми з П'ятницею вирішили зробити те, про що я йому давно радив — піти просто до Муссоліні і викласти йому всю справу, бо бюрократичним шляхом тут нічого не вдієш. Але й Муссоліні тепер нема в Римі.

З перелічених Вами політиків у Женеві бракує Севрюка: він прислав звідти картку П'ятниці.

Тут перебуває Панейко. Що він робить, невідомо. Ніби в якихось приватних справах. Викладав П'ятниці теорію “співвласника

імперії”, від якого було б божевілья відмовлятися. Говорив, що з українців тільки галичани чогось варті, а інші українці — то невігласи і варвари.

Був тут тиждень Скат. Сьогодні отримав гроші і виїхав. Хотів бачитися з студентами, але ті ні на його лист, ні на мій не відповіли.

У справі студентів — коли у нас така страшна криза, не знаю, чи варто їм рухатися з місця і їхати знову до Риму. Тих 70 лір, про які Ви написали були з дороги і передали через Кума, я був видав Палієві на книжки, але Палій обходив усі книгарні і тих книжок не знайшов: їх у продажу немає. Отже, тих 70 лір залишилися в мене.

Мої приватні справи дуже погані. Ніна мала передчасні породини, і дитина вмерла. Стан її здоров'я тепер добрий, і вона позавтра повернеться з клініки, де мусіла перебути десять днів, додому.

Як буде з РН? Боюсь, чи вся та справа не сталася в зв'язку з рефератом Кума? Бо трудно допустити, що поляки мали б тепер такий вплив у Чехословаччині. Ані Совети.

Маю думку, що відмова Бека виконувати договір про меншини для нас добра. З одного боку, Польща відкрила свої карти (так ми і з Квароні говорили), а, з другого боку, вважатиме потрібним виказати, що вже дозріла до самостійної меншеневої політики і тому піде назустріч легальному таборі, що, врешті, дасть нам більші організаційні можливості.

Те, що Ви писали до Кашука про відносини між УНДО і УНР, дуже цікаве. Так само і про “Луги”. Виходило б, що вони пішли цілком по тій лінії, яку підказує Квароні.

Вітаю щиро. Слава Україні!

19 вересня

Одержав листа від полк. Р. Сушка з 16 вересня:

Вельмишановний Пане Онацький!

Моє посередництво в листуванні між Вами і д-ром Маценком я закінчив після обопільного Вашого безпосереднього нав'язання листування.

На маргінесі того, подаю до особистого Вашого відома, що маєте неприхильну Вам людину в особі полк. (?) д-ра Стешка, декана муз. факультету при Інституті Драгоманова в Празі. Причин збагнути я не вспів, мабуть, це “розрахунки” старих (місійних) часів. Про цю справу не питайте д-ра Маценка, не скаже він Вам більше, ніж мені.

Нав'язуючи до мого давнішого обіжника відносно приїзду п. Ганки Романчич з Канади, доповнюю (в згоді з Туром, який тепер у мене й познайомився теж із п. Г. Романчич) відомості для ласкавого Вашого відома:

Дня 17-го ц.м. переїде вона через Інсбрук-Верону просто до Риму і буде там 19-го, або 20-го. Про час приїзду спробує повідомити Вас депешою. На цей випадок шлю Вам (за ласкавим зворотом) світлину, для впізнання при зустрічі. Вона має Вашу адресу і має замір віддатися під Вашу "опіку", евентуально замешкавши в пансіоні. Зачуваю, одначе, від Тура, що Ви якраз змінєте помешкання, то врадите самі як поступити. Побут у Римі передбачала вона на тиждень. Потім іде через Женеvu-Париж до Лондону.

Досі бачила вона Стобара, Карпата, Тура, Базу, а поза нами всяких Коростовців, Скоропадського, Шептицького і т.д. Має для Вас особистий привіт від П. Зайцева з Варшави. Вам, певно, буде цікаво з нею зустрітися. До Вас вона відноситься гарно, але, як уроджена канадійка, не зовсім розуміє суть "революції". Наш інтерес наказує, щоб вона вернулася до Канади з добрими враженнями. Вона в старій приязні з Кисілевським, але не має пошани до Макогонівщини. З признанням говорить про Окея.

Бажано подати їй всесторонню опіку в Римі, щоб пізнала Вас, і Рим, а може і Неаполь. Говорить вона тільки по англійськи і рідною мовою. Напевне самі не будете мати для неї багато часу, тому доручить товариство Ваших молодих товаришів.

Її канадійство, може, захочете зручно скористати для поширення Ваших зв'язків зі своїми сусідами. Але тоді мусіли б точно її поінформувати, що і де має говорити, коли б знайомили її з Вашими приятелями.

В "політиці" вона доволі слаба, бо занята в Канаді виключно господарсько-культурною працею. Вона — визначний член Союзу Українських Самостійників, гаряча автокефалістка.

Що я до Вас в її справі пишу, вона знає і про це просила. Підкреслюю: Галичина не подабалась її своєю убогістю, тому розкажіть їй про Україну.

Слава Україні!

Ваш Кіндрат.

Відписав:

Вельмиповажний Пане Кіндрате!

Дякую за листа і світлину, яку вишлю іншим разом, бо панна Романчич ще до нас не приїхала. Будьте певні, що я сам займуся нею, як слід, і походжу з нею по всіх усядах, бо мені теж треба буде розважитися, — мав досить усяких неприємностей, і треба змінити, бодай на тиждень, спосіб життя.

Помешкання не міняю, — підписав контракт ще на три роки, якщо тільки зможу фінансово витримати. Загальна, дуже добре знана хвороба...

П. Стешка не тільки не знаю, але й прізвище його вперше чую, отже, не розумію, яким чином міг заслужити його “немилість”. Але в нашому світі всяке буває...

Скажіть, будь ласка, Маценкові при нагоді, що не далі, як на цьому тижневі я розпочну його справу, бо перше не було як. Не було потрібних мені до тої справи людей, і, крім того, я сам мав забагато клопоту...

Вітайте Тура і поздоровіть його з легкістю в ногах. Був би радий знати подробиці. Цікавий знати, як же буде з РН? Яка шкода, що ми завчасу не винеслися, але далєбі цього саме тепер було трудно сподіватися? Мусіло бути щось чехам дуже неприємне.

В наші сторони навідувався Макогін із жінкою. Тримався він пристойно і лише дозволяв жінці виявляти — коронками на грудях і в інших місцях — своє високе народження(?). Робив тут враження — не так він, як жінка — дуже амбітної людини, яка провадить справу в своїх особистих цілях для зискання відповідального становища. Шкода, що так по дурному поводяться.

Оце, здається, все. До д-ра Грицяя не писав, бо, далєбі, не люблю писати до людей, яких не знаю, та ще й самі компліменти. Зрештою, в останньому моему листі до Вас, я сказав для нього кілька теплих слів.

На цьому кінчаю і здоровлю щиро. Слава Україні!

20 вересня

Італійський уряд оголосив 18 вересня декрет про мілітаризацію нації, — декрет, що набирає величезного значення не тільки в самій Італії, але й в усьому світі, бо визначає новий етап на шляху самоохорони державних кордонів.

Були часи, коли держава була дуже далека від народу, і ототожнювалася з монархом, королем, імператором, царем, князем. Завдання обороняти кордони держави належало тоді самому монархові, що був ніби власником усієї території і міг за своєю уподобою ділити її поміж своїми синами, віддавати в придане за своїми доньками, вимінювати з іншими, програвати в карти і т.д. Населення, що жило на тій території, не відогравало в тих змінах державної приналежності жадної ролі: мусіло коритися новому панові, як корилося перед тим старому. А що коритися будь-якому панові не всякому охота, то монархи послуговувалися проти того

населення та проти несподіваних нападів від сусідів найманим військом.

Але після великої французької революції, з поширенням свідомости про права нації, яка в особі своїх представників перебирала від монархів державну владу, поширилася і свідомість про територію, як про власність національну, яку треба боронити всім народом.

Ідеалом тоді зробилося — мати всенародню міліцію.

Але ідеал залишився самим ідеалом. Бо показалося, що військове виховання занадто дорого коштує, і що, з розвитком цивілізації, торгівлі, мистецтв і науки та з поширенням інтернаціоналістичних пацифістичних теорій, цілі верстви населення не відчували жадної охоти братися за рушницю та витратити час на воєнні вправи.

І, хоча уряди, на яких лежав обов'язок охорони державної незалежності та незайманості національної території, і не могли приймати під увагу бажання чи не бажання того чи іншого громадянина нести військову службу і тому примусили громадянство признати її обов'язковість, все ж мусіли піти їй собі на різні уступки, звільняючи з обов'язку військової служби численні категорії людей, як духовенство, вчителів, різних урядовців, студентів, тощо, обмежуючи військову службу на досить короткий час. Охорона держави зробилася обов'язком **національного війська**, що складалося з людей, які робили собі з військової служби професію.

Це професійне військо, як і поліція, в наслідок різних привілеїв, часто втрачала тісний зв'язок із народом і робилося слухняним знаряддям в руках людей, що опинювалися при владі іноді й проти волі народу.

Народні маси були супроти того безсилні, бо не мали зброї, а коли іноді їй діставали її, не вміли як слід з нею поводитися, не маючи належної військової підготовки.

На випадок несподіваного нападу з-поза кордонів, уряди, щоправда, проголошували мобілізацію населення, яке відразу ставало до збройної боротьби з напасником, але й тут невиваженість воєнної підготовки часто виявлялась фатальною і коштувала нації величезних зусиль та даремних утрат.

Італійський уряд давно вже став на шлях постійної мілітаризації всього італійського начелення. Муссоліні не раз проголошував, що фашизм прийшов до влади, щоб перепровадити радикальну революцію всього суспільного й політичного укладу італійського народу. Ще кілька місяців тому він повторив, що революція в Італії не закінчилася, але тільки-тільки починає розвиватися.

Та в тій своїй революції італійські фашисти виявляють себе не лише витривалими і впертими, але й незвичайно обережними. Італійський парламент, який, як говорили фашисти з перших же днів, “давно вже відіграв свою роллю”, все ще існує і має відійти у вічність тільки в наступному році, коли його заступить корпоративна палата, — і це означатиме завершення політичної перебудови Італії.

Так само і на полі національної охорони державної території італійський режим посувався досить повільно. Затримуючи професійну армію, він утворив насамперед добровільну міліцію, а під тією міліцією, яку було зрівняно в правах із армією, почав утворювати організацію молоді — баліл, авангардистів та молодих фашистів, які формувалися теж за засадою доброї волі, але поволі охопили мало не всю італійську молодь.

Декретом 18 вересня засада доброї волі касується. Уводиться **обов'язковість** для кожного хлопця перейти військовий вишкіл. У восьмому році він вступає до Баліл, першого ступня військового й спортивного виховання, і з цього часу не перестає проходити, поруч із іншими науками, і воєнну науку. І то як теоретично, так і практично.

Таким чином, коли молодик вступає в 20 році життя до армії для відбуття військової служби, він вже настільки підготований фізично і військово, що йому залишається в армії тільки спеціалізація та при звичаєння до життя в касарні.

По закінченні військової служби, громадянин вважатиметься далі вояком, якого кожної хвилини можуть покликати для виконання свого обов'язку перед батьківщиною. Так має бути, аж поки він не перейде 55 років.

Таким чином фактично кожний італієць від 8 до 55 років має знаходитися на військовій службі.

Цікаво зазначити, що на останніх військових маневрах, що відбулися в серпні ц.р., більшість міністрів, на чолі з самим Муссоліні, покинули свої міністерські кабінети і маршували з вояками, вправляючись під пекучим сонцем.

З приходом нової модерної зброї особистому героїзмові залишається в армії мало місця. В усякому разі він дуже мало може важити на вирішенні самої війни. Йому на місце приходить колективна витривалість: перемога має дістатися не тому, хто виявляє більше хоробрости та відваги — бо яка ж може бути відвага, коли вояки дуже часто ворога навіть не бачать, а тільки чують кулі та вибухи, що приносять смерть? — а тому, хто виявить більше витривалости й моральної відпорности. Поразка і перемога, як казав один італійський генерал, залежать не від матеріяльних втрат, а від психічного наставлення. Той, хто хоче бачити свою націю непереможною, повинен виховувати в ній таке психічне наставлення,

яке виключало б саме поняття можливості поразки. І це можливе тільки тоді, як людина з дитинства починає виховуватися в розумінні необхідності боронити батьківщину зі зброєю в руках...

Це — узброєна всенародня міліція.

В розумінні італійського фашизму поняття “громадянин” і “воєк на службі нації” зливаються в одно. Італія стає модерною Спартою. Більшу революцію дійсно трудно собі уявити.

23 вересня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 19 вересня:

ВПоважаний Пане Онацький!

Якраз прийшло трохи грошей з Америки. Одначе, наші потреби такі великі, що просто сам не знаю, як ті гроші розділити. Тому рішився я кожному потрохи переслати. Вам на разі пересилаю 30 ам. дол. на покриття довгу за студентів.

У часі мого побачення зі студентами вони піднесли були справу їх поїздки до Риму на час від 25 вересня до 15 жовтня. Саме в тому терміні вони хочуть скласти деякі іспити. Розуміється, що грошей як на поїздку, так і на прожиття через той час у Римі в них немає. Я обіцяв був на ту ціль для них десь вистаратися трохи грошей, одначе, так, як сьогодні, наше матеріяльне положення представляється, ледви чи зможу я це виконати. Не знаю, як узагалі ту проблему вирішити. Щоб все таки не унеможлилювати їм приїзду до Риму на той час, я додатково пересилаю на разі на Ваші руки 10 амер. дол., які прошу розділити та передати їм після приїзду до Риму. Про це повідомляю ще окремо Лилика і Супа. Можливо, що в міжчасі десь із початком наступного місяця постараюсь їм дещо переслати. У Лилика повинні бути ще деякі гроші, бо він у міжчасі одержав був дві посилки. Знаю, одначе, що вони наробили довгів у своєї господині, і можливо, що ті гроші Лилик ужив, бодай частинно, на покриття тих довгів. Узагалі, нещастя, що серед теперішніх турбот мушу я ще журитися того роду справами.

Крім того, пересилаю Вам у залученні ще 10 ам. дол. З цієї суми призначую 45 лір за заплачення решти за мій і Кума побут у Вашому пенсіоні, а 75 лір на закупно тих книжок для студентів, щодо яких я був Вам переслав через Кума записку. Рівночасно прошу мене повідомити, чи Ви купно тих книжок для студентів комусь доручили. Якщо ні, то прошу тих 75 лір зачислити до рахунку студентів, себто до згаданих вище 10 ам. дол.

В залученні пересилаю Вам копію листа Сокирки до мене. У зв'язку з тими подіями в Володівці стає тепер рубом питання, що далі, зокрема з Сокиркою, робити. На мою думку, найкраще було б, що б він, коли викажеться, що його поворот до Володівки неможливий, переїхав на деякий час до Вас і звідти старався налагодити знову справу пропаг. реферату. У міжчасі мусимо також подумати над тим, що далі має бути з РН, бо, мабуть, її поява в Володівці вже буде немислима.

Прошу ласкаво повідомити, як Ви ставитесь до мого проєкту відносно переїзду на деякий час Сокирки до Вас.

Щиро Вас здоровлю...

Копія листа Сокирки з 14 вересня:

... Перегляд у Волянського шершені робили дуже основно: забрали речі, що були на верху, або в бюрку. Зокрема забрали все, що мало на собі тризуб, включно до мідяного тризуба, що висів на стічі, і усіх оправлених річників журналу. Випорожнили все бюрко, залишивши, на домагання жінки, приватне листування: отже, забрали статті, витинки, книжки різного роду (оправлені) і т.д. Мусіли два рази приходити, щоб із тим забратися.

Спочатку були дуже озлоблені неприсутністю Волянського і поводитися дуже нахабно, а дружина відповідала їм тим самим.

Шукали Волянського в домі (на горі), а не знайшовши, пішов один із них телефонувати.

Перегляд робили від 6 до 10 рано, бо кожную газету й папір переглядали. Моя капітуляція, щоб дати їм багато заняття в не дуже потрібних шпарталах (витинки, старі часописи), показалася правильною.

Своє поведення відтак змінили. О год. 10 сказали, що не будуть перешкоджати дружині й чекати Волянського (який ніби мав прийти пізно), а казали, щоб чоловік зголосився в них, коли прийде.

Далі переказувала Ірчик, що взяли Фіялку, Масного, Хмеля, одного інженера, в якого знайшли "Сурму", ще інших "піонків", словом, перегляд мав масовий характер. У середу (12-го) було це відомо загально.

Щодо Жлудкина, то його викинули до сусідів Кіндрата. Одначе, йому вдалося вернутися назад до Володівки.

Далі в Володівці знаходиться від двох тижнів наречена Фіялки. Вона скомунікувалася з дружиною Джінкльофи та просила подати адресу Віри, бо має якісь листи, тощо.

Я сьогодні написав, щоб наречена подала мені адресу, а також Вірі, і їй можна б дати деякі доручення, зокрема щодо базовика, який

там, здається, залишився без ніякої опіки. Коли б Ви дістали від неї в тому напрямі повідомлення, то прошу за всяку ціну переслати трохи грошей для базовика (перед від'їздом я передав йому 100 кор.ч.).

Останні відомості показують, що володівські сусіди не будуть робити більших шергелів, а всіх викидають. Питання тільки — куди. Я просив д-ра Г., щоб інтервенював за викиданням до Сича. Одначе, бачу, що терен тут для таких речей зовсім невідготовлений: ані щодо пашпортів, ані щодо помешкань без мельдунку, а до того ще приходить велика кількість людей і цілковитий брак грошей. Вкінці є питання, як заховуються сусідки Кіндрата на границі, бо такі випадки тут невидані. Справді, положення дуже скомпліковане. Як із того всього вийдемо на чисту воду, просто не знаю.

Відписав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Ваш лист із 19 вересня з прилогами (Звіт із поди в Союзі Народів та копія листа Сокирки), а також 50 дол., я отримав. Враховані в ту суму 10 дол. для студентів, та 75 лір на книжки для них я затримую в себе до їх приїзду, хоч мушу сказати, що — до одержання цих грошей від Вас — я вислав до студентів листа, в якому попереджав про катастрофальний стан наших фінансів і тому пропонував подумати їм над тим, чи варто їм зніматися з місця, де, як вони пишуть, живеться їм досить добре. При бажанні, вони могли б студіювати і там на місці, якщо не для диплома, то бодай для себе і для справи, а тут я не бачу для них добрих перспектив.

Щодо переїзду до мене Сокирки, то я не маю нічого проти того, — в усякому разі з боку моїх сусідів труднощів ніяких не буде. Треба старатися відновити якнайскорше нашу РН. Та не думаю, що її можна було б друкувати в Римі, — тут, здається, немає відповідних черенків. Краще було б перенести її до Відня, або навіть до Парижу.

У нас тут перебуває і скоро приїде до Вас, до Женеві, п. Ганка Романчич, дуже розумна жінка, яка все більше розуміє наші обставини і може бути нам дуже корисною в Канаді. Вона відбуває свого роду досліджування української еміграції для Канади, подібно до того, як то робив Інсабато для Італії. Зрештою, Ви, певно, знаєте вже досить про неї від Кіндрата. Вона дуже охоче й докладно інформує про Канаду і, певно, буде Вам помічна.

Це все. Здоровлю щиро. Слава Україні!

26 вересня

Одержав листа від О. Бойкова з 22 вересня:

Високоповажний Пане Онацький!

Вашого смутного листа одержав. Прошу Вас прийняти вислови мого щирого співчуття, а водночас побажань Пані Добродійці якнайшвидше виздоровіти.

Дуже Вам вдячний за Вашу ласкаву поміч матеріялами до УС. Надзвичайно радію, що Ви погодилися написати статтю про Рим. Сподіваюся, що вона вийде з-під Вашого пера вповні мистецькою. Дуже Вас прошу не гніватися, коли я хочу тут висловити мою думку, як повинна б та стаття виглядати. Перший її розділ повинен бути присвячений історії Риму, а сюди, очевидно, треба додати, хоч би кількома штрихами, колишню Римську Імперію. Другий розділ повинен бути присвячений Римові у зв'язку з кол. Папською Державою. При цьому треба вплітати також і ті найважливіші з численних пам'яток Риму, які досі залишилися. Очевидна річ, що треба вплітати також найвизначніші з історичної доби. Після історичної доби прошу писати про теперішній стан, але так, щоб можна було виложити, як саме вибирається міська рада, як вона накладає податок на населення, як цей податок вона зуживає, як соціально піклується про населення і т.д.

Розміром статті прошу не обмежуватися.

Відносно корпоративізму, то прошу решту матеріялу надіслати так, щоб я мав його не пізніше, як у наступну суботу, щоб своєчасно здати його до друкарні та не робити перерви в друкуванні циклю.

До часу, коли Ви виготівите статтю про Рим, прошу про матеріял на інші теми, бо цього мені доконче потрібно.

Бажаю Вам якнайкращих успіхів та залишаюсь із повною пошаною...

Слава Україні!

28 вересня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 26 вересня:

ВПоважаний Пане Онацький!

Обидва Ваші листи одержав правильно. Зокрема дякую Вам за передання мені перебігу Вашої балачки з Квароні. З неї бачу, що П'ятниця не має там такого впливу, як цього спочатку можна було надіятися. Жалко, що Ви рвіночасно не подали мені тих аргументів, яких Ви вживали, відповідаючи на заміти Квароні, бо самі заміти того роду, що по при них ми мовчки перейти не можемо, що більше — на них мусимо відповісти в плянованій нами записці. В цій цілі я зразу, в зв'язку з Вашим листом, написав Стобареві мої міркування. Копію згаданого листа долучую. Коли б відносно порушених мною в

листі до Стобара питань мали Ви ще від себе якісь завваження, то прошу їх вислати безпосередньо Стобареві, а копію мені.

З Вашого останнього листа бачу, що Ви не орієнтуєтеся як слід у тому, чому Лилик і Суп мають при кінці бїж. місяця приїхати до Вас. Тому вважаю потрібним Вам пояснити, що в часі побачення з ними я погодився на їх проєкт, щоб у часі між 25 вересня і 15 жовтня вони приїхали до Вас робити іспити з тим, що після того вони вертаються на своє місце осідку і залишаються там приблизно до кінця року. Значить, у даному випадкові ходить тільки про їх короткий побут у Вас... Щодо Мілька, то, з уваги на його заяву, що він далі студіювати не думає, я рішив ще деякий час залишити його в теперішньому місці осідку та доручив йому студіювати зецерство, бо не виключено, що воно йому і нам може придатися. Там для того роду студій він безперечно має змогу. Не казав я йому зразу виїздити до бази ще й тому, що, коли б у майбутньому налагодилася в нас якась співпраця з Вашими сусідами, тоді, очевидно, можна було б Мілька використати.

Зокрема Лилик обіцяв мені, що в реченці між кінцем вересня і половиною жовтня зможе він скласти ще три іспити.

З Вашим становищем повної резигнації, оскільки йде про стипендіатів, я не можу погодитися, раз тому, що вважаю, що справа взагалі ще не втрачена, а по-друге, що, на мою думку, треба ці позиції рятувати, коли вже не для вдержання дальше студентів там у Вас, то принайменше для рятування доброго нашого імени. Коли б усі три студенти зразу повісили свої студії на кілку, то безперечно в компетентних колах того роду постановка справи викликала б дуже погане враження.

Крім того, я звертаюся безпосередньо до П'ятниці з проханням, щоб на разі ужив заходів відносно признання й надалі стипендій двом, згл. трьом студентам, при чому зазначаю, що четвертий із них не міг покінчити студій тому, що в міжчасі був важко захворів.

З Ваших листів виношу враження, що тепер знаходитесь в стані певної депресії. Безперечно я стараюся Вас зрозуміти, тим більше, що знаю останні Ваші тяжкі переживання та Ваші матеріальні труднощі. Одначе прошу зважити, що Ви не єдиний, та що подібні труднощі приходить ся переборювати нам усім. На мою думку, саме всі ті труднощі повинні бути для нас стимулом для тимбільшої нашої активності.

Оскільки ходить про справу налагодження співпраці з Вашими сусідами, то безперечно, як і Ви, і я не оптиміст. З другої сторони, не вважав би я вказаним, щоб, з уваги на всякі труднощі, взагалі ми ту нами почату акцію завішували на кілку. Зрештою, коли вже записка

буде готова, тоді я ще в окремому листі до Вас до цієї справи повернуся.

В прилозі пересилаю Вам копію листа Понаса до мене. Відомості в тому листі будуть безперечно й для Вас мати інтерес. Крім того, прикладаю Вам заяву УНДО в Парлям. Репрезентації на потягнення Бека. Мою оцінку тої заяви знайдете в копії мого листа до Стобара.

Наше матеріальне положення надалі залишається дуже важким. У міжчасі поробив я просто героїчні зусилля, щоб охоронити нас від безділля. Жду тепер ще вислідів. На кожний випадок, навіть коли б ті зусилля увінчалися успіхом, треба буде наш бюджет дуже обкромити.

Щиро Вас здоровлю...

Копія листа до Стобара з 25 вересня:

ВПоважаний Пане Інженере!

Нав'язуючи до пересланої Вам копії листа Дометенка до мене, хочу Вам з'ясувати деякі мої міркування, які, на мою думку, повинні теж знайти свій вислів у тій записці, що Ви її опрацюєте.

На мою думку, треба в записці з'ясувати і ціль і завдання ПУНу, як і причини, які спонукали організований націоналізм визначити, як місце осідку ПУНу не українські терени, але закордон.

Треба в першу чергу ствердити, що ціллю й завданням ПУНу є — бути ідейним провідником організованого націоналізму, координувати діяльність націоналістичних організацій на різних займанщинах, себто бути між згаданими організаціями чинником, який, відповідно до умов безперечно в різних займанщинах, мав би змагати до того, щоб витворити якнайбільшу гармонію поміж поодинокими займанщинами, оскільки ходить про визвольні змагання, та створити один тип українця, свідомого тих великих завдань, які стоять перед організованим націоналізмом; далі — бути зв'язковим між організованим націоналізмом на українських теренах та закордонними чинниками, працюючи в більш спокійній обстановці, намагатися створити один спільний для всіх українських націоналістів, без огляду на те, в якій займанщині вони проживають, світогляд; взагалі виконувати всі ті функції, що їх організований націоналізм на самих українських землях, з уваги саме на займанщину, виконувати не в силі.

Одначе, це відноситься до того моменту, доки заходами організованого націоналізму, і то чи то власними силами, чи використовуючи певні міжнародні потрясення, шляхом всеукраїнської революції не постане українська держава. ПУН не претендує і не може претендувати до того, щоб він саме й саме в тому

складі, в якому тепер знаходиться, після виникнення Української Держави, мав далі держати владу, бо річ не в особах, а в Організації, і для ПУНу в даний момент важно, щоб організований націоналізм мав владу, а не якраз особи, які тепер знаходяться в ПУНі.

Не виключене, що в бігу подій, у боротьбі вийдуть на самих українських теренах люди, які своїми рисами характеру та своєю діяльністю переймуть провід не тільки в орг. націоналізмі, але взагалі в українській державі.

Саме тим український націоналізм різниться від інших угруповань, які, мимо того, що мають наскірзь емігрантський характер, хотіли б, коли постане Українська Держава, накинути як провідників українським теренам людей, що на ділі будьто на Україні взагалі не відомі, будьто, коли навіть відомі, не мають належного впливу. Напр., гетьманці зразу твердять, що гетьманом України має бути Скоропадський, а уенерівці мають уже готовий уряд, який у цілому мав би переїхати до Української Держави і там відразу перебрати владу. Того роду підхід до справ організований націоналізм вважає нездоровим і шкідливим, бо безперечно владу в новопосталій Українській Державі перебере той, хто найбільше причиниться до її постановня та хто своїми рисами характеру й своєю діяльністю найбільше до того надаватиметься.

ПУН, саме силою факту, що має змогу працювати в більш спокійній обстановці, докладає всіх сил, щоб на поодиноких займанщинах виникали відповідні організації, та щоб ці організації розвивали сильну діяльність. Він змагає саме до того, щоб у новопосталій Українській Державі організований націоналізм перебрав владу, при чому залишає питання отвертим, хто саме має відтак стояти на чолі Української Держави. Організований націоналізм дбає про те, щоб розвиватися рівнорядно на всіх займанщинах, при чому відповідно до реальних умов у поодиноких займанщинах вияви його на разі мусять бути різні, з остаточною тенденцією, як я вже вище зазначив, згармонізування діяльності орг. націоналізму, бо тепер годі з певністю передбачити, з якої саме території почнеться відродження української державности.

Безперечно, найбільшу вагу прикладає орг. націоналізм до двох теренів, себто до тих земель, які знаходяться під большевицькою і під польською займанщинами. Одначе, з уваги саме на різні умовини життя й буття українського населення на тих займанщинах, і методи праці орг. націоналізму там мусять бути різні. Якщо він тепер дістав марку, яку його противники стараються теж пропагувати, тільки антипольської організації, то це властиво не відповідає дійсності, бо українські націоналісти в рівній, коли не в більшій мірі, ніж у Польщі, працюють і на українських теренах під

більшевиками. Річ тільки в тому, що самі поляки відповідно розпропагують діяльність українського націоналізму на українських теренах під Польщею, тоді як більшовики всякі прояви організованого націоналізму на ними окупованих теренах стараються якнайбільше здусити та не допустити, щоб про ті намагання світ довідався. Український же націоналізм, з уваги якраз на відомі провокативні методи більшовиків, не може теж ясно і славно подавати до відома всього того, що робиться на Великій Україні, при чому, очевидно, й сама його діяльність у більшовицькій дійсності далеко важча, ніж деінде.

Вважаю, що було б добре ті міркування у відповідній формі вмістити і в записці, щоб таким способом реагувати на всі ті твердження, які Квароні підніс у балачці з Дометенком. Жалко, що Дометенко не подав, як він реагував на всі ті твердження Квароні.

Крім того, треба в записці вяснити теж питання, чому українці під польською займанщиною не можуть дійти до порозуміння з поляками та чому взагалі для українства Зах. Землі, оскільки ходить про підготовку визвольних змагань у майбутньому, відіграють таку велику роль. Про це точніше розписуватись не буду, бо аргументація відносно тих питань Вам відома.

Від Дометенка зажадав я додатково, щоб точніше написав мені, які саме відповіді давав він на всі твердження, що їх підніс Квароні.

Ваш лист, адресований до Рудницької, прийшов саме в момент її від'їзду, так що вона переслала його мені щойно з Карпатівки до вгляду. Вважаю, що реагувати на беківські заяви повинні самі парламентаристи, та що нам не слід, спеціально в теперішніх умовах, до того втручатися. Зрештою, як Дмитро Левицький, так і Пар. Репрезентація заняли вже становище. Друга річ, що заняте ними становище настільки ідіотичне, що, очевидно, ніяка закордонна преса його не помістить. Не радив би я Вам теж пропагувати цю заяву, яку я Вам переслав, бо дійсно вона так зформульована, що, замість користи, може вийти тільки шкода: замість у Польщу, б'ють вони в великі держави і тим самим відбирають змогу щось розумне в тому напрямку зробити.

Володівка паралізована. Після арештів почалися викидування. У першу чергу викинено Фіялку, на його власне домагання, до Кіндратівки. Одначе, він із кордону вернувся назад у Володівку, щоб там на місці упорядкувати та ліквідувати цілий ряд справ.

Після того з Ліберця викинули Дуба й Пікуша, але вони й надалі залишаються на території Володівки. Перед кількома днями викинено Хмільовського, Щасного й Чучкевича: всі троє знаходяться тепер у Кіндратівці.

Оскільки ходить про причини, то є різні припущення, а саме: що це володівчани зробили на домагання червоних; що наші противники доносами спровокували ці арешти; врешті, що володівчани зробили це на домагання поляків. Котра з тих версій найбільше правдоподібна, годі на разі ствердити.

Сокирку я думаю залишити в Кіндратівці. Остає відкритим питання дальшого видавання РН, бо ледве чи нам удасться продовжувати його в Володівці. На кожний випадок у цій справі прошу про Ваші міркування.

Матеріальне положення залишається й надалі не тільки невиясненим, але й надзвичайно поганим. Роблю всі можливі заходи, але признатися мушу, що не маю великих надій на те, щоб нам удалося задержати той апарат, який ми досі мали. Зрештою, в цій справі писатиму ще до всіх відповідальних співробітників окремого листа.

Щиро Вас здоровлю...

Копія листа Понаса з 15 вересня:

... У попередньому листі я згадував Вам про мою стрічу з Фосціні. У балачках зі мною був спочатку видержаний, мимо того, що, як я завважив, любить говорити. Балакає слабо по-німецьки і поросійськи. Російську мову більше розуміє. В самих початках заявив мені, що вислало його правительство, подаючи мені маршрут, який я Вам уже подав. Цікавиться справами Прибалтики й Сходу (Большевія, Україна).

До большевиків ставиться негативно. Рівнож, як він заявив, і правительственні круги так само ставляться. Становище до Польщі ще не скристалізоване. Відношення виясниться аж по створенні блоку в центрі Європи, яким мали б шахувати Польщу. До того блоку хотіли б також і Прибалтику притягнути. Підготовні праці зайшли доволі далеко.

До нас, як українців, ставляться добре, і на нас їм залежить (ослаблення впливів Росії на полудневих слов'ян). На його думку, можемо числити, на поміч, навіть матеріальну. Треба зацікавити загал про наші змагання. Радить починати в пресі поміщенням фактичного стану на наших землях, в першу чергу на Великій Україні, подаючи в початках більше фактів у відповідному освітленні. По реалізації блоку можна буде повести таку саму кампанію проти Польщі.

Без моїх запитів згадав мені при кінці, що, якщо протягом півроку співпраця наша скріпиться і скристалізується відношення, то з їх сторони можемо сподіватися й більшої матеріальної помочі.

На мій запит, як ставляться до інших наших угруповань, заявив, що в першій мірі й по-дорозі їм із націоналістичними угрупованнями.

У дальших балачках говорили про пресову службу, про наші журнали. Просив мене передавати йому через тутешнє посольство матеріали про Велику Україну, а буде поміщувати. Якщо зможе, постарається стрінутися зі мною. Згадав мені також, що буде у Лондоні; не знає тільки, коли.

Відписав полковникові:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Тількищо отримав Вашого листа з 26 вересня і зараз же відповідаю.

Перш за все торкнуся Вашого листа до Стобара в зв'язку з мою останньою розмовою з Квароні.

Не подавав я моїх відповідей на завваження Квароні просто тому, що всі ці мої відповіді всім уже давно відомі, бо вони залишаються все ті самі, — себто я пояснював значення для нас Зах. Земель, як резервуару інтелігентних і ідейних сил української молоді, як кадру для будучої національної української армії; вказував на те, що поляки все були проти нас віроломні, і тому нема жадних підстав надіятися, що вони дійсно дали б нам підмогу в визвольній боротьбі; вказував на останню заяву Бека, як на відкриття карт, що ні скільки не змінить становища українців в Польщі, але виказує справедливість усіх українських жалів на Польщу; вказував на потребу підтримувати серед українського населення Зах. Земель і на еміграції революційне й націоналістичне світонаставлення, без якого наші маси в відповідний момент не будуть готові, і т.д.

Все це я вам докладно подавав у попередніх моїх описах балачок з Квароні, бо **напрямок** нашої останньої розмови був все той самий.

Лише цього разу Квароні говорив більше, ніж звичайно. Намагався розвинути більше свою точку погляду. Тому я й спинився головню на його словах, уважаючи, що мої й так Вам відомі.

Головним пунктом його розмови зі мною було твердження (теж, зрештою, не нове), що вже досить пропаганди, а треба політики. А політики, мовляв, ми якраз і не робимо, бо ж не можна назвати політикою витворювання проти себе чотирьох фронтів. Політика — це мистецтво можливого. Тому і перший пункт Вашого листа до Стобара про те, чому Провід мусить знаходитися на чужині та координувати діяльність українських націоналістів на різних займанщинах, не матиме жадного значення, бо в порівнянні з тою загрозою, якою являються для України Совети, всі інші

займанщини (особливо під Чехословаччиною та Румунією) не можуть грати жадної ролі.

Квароні декілька разів підкреслив, що ми займаємося теорією, а життя вимагає практики, і протиставляв Гарібальді, який закинув теорію задля практики і, республіканець, схилився перед Віктором Емануелем,— Мацціні, якого, на думку Квароні, треба було б засадити до в'язниці — “хоча й ставимо йому тепер пам'ятники”, бо він, як казав Квароні, “ледве не загубив справи незалежності Італії” своїм доктринерством.

У мойому листі я Вам писав, як я на це zareагував, зазначивши, що ніхто, як саме Мацціні, підготовив психологічно можливість практичної діяльності, бо виплекав в італійців національну свідомість і гідність.

На думку Квароні, большевики на Україні виховують українську національну свідомість далеко краще, ніж це робив свого часу Мацціні, і далеко краще, ніж це ми могли б зробити, і то так своєю попередньою українізацією, як і теперішньою “деукраїнізацією”.

Квароні кілька разів підкреслював, що він дуже добре знає те, що діється, і які настрої в Советській Україні, і то з безпосередніх доповідей людей з місць.

Я розуміється, тим не міг похвалитися, а він користувався з цього, щоб підкреслити, що в українському населенні, при безсумнівній ненависті до большевиків і москалів, не помічається жадних симпатій до емігрантів, у яких “тонка кишка”.

Я показував йому між іншим “Українське Слово” — декілька чисел і в тому ювілейне число з Вашим портретом. — Дав йому також “Розбудову Нації” з моєю статтею про “Ідеологічні різниці між фашизмом і націонал-соціалізмом”. РН з моєю статтею він затримав у себе, а про УС запитав, де воно виходить, але підсумував свій погляд в тому дусі, що, мовляв, писати не шкода, і навіть треба, але не в писанні справа. Справа в тому, щоб робити політику, і тут, на його думку, як я Вам уже писав, — “найхитрішим політиком серед українців” виявився А. Ливицький, який рахується з політичними обставинами і намагається їх використати якнайкраще. Інша справа, що нааша Організація могла б бути Італії симпатичніша, але він розуміє, що нам, мовляв, міняти свою лінію запізно.

Я на це сказав, що рішуче неможливо. Бо ми не хочемо, — подібно до того, як то сталося з А. Ливицьким і іншими уенерівцями, — компромітуватися в очах українського народу, який не хоче й чути польського імені.

Він мені на це, що “всі емігранти в очах українського народу однаково скомпромітовані”, і що “ніхто з українських провідників закордоном не буде прийнятий за такого на українських землях...”

Я на це сказав, що ми самі на еміграцію не дуже покладаємося, і саме тим різнимся від інших емігрантських організацій, що спираємося на широкі народні маси, бодай на Західніх Землях...

Але для Квароні питання советської України настільки переважає, що він, здається, готовий дивитися і на всі народні маси поза кордонами Советів, як на "емігрантщину". Він уважає, що і ми самі, і всі ті народні маси на Західніх Землях, і особливо наша націоналістична молодь цілком чужі народнім масам на советській Україні, занадто від них психічно далекі...

На це я міг тільки сказати, що його інформації на цьому пункті можуть бути помилкові, і що ми знаємо, що наша націоналістична література поширюється в Україні навіть у рукописах, зроблених на місці, — а це виявляє спільність поглядів. Та це його не переконало. Він уважає, що занадто відмінне життя виробило надто відмінні молоді покоління, які навряд чи порозуміються, і що перемогу матимуть, очевиднож, ті, що в середині, а не ті, що зовні...

Лирик і Суп уже приїхали до Риму. Я дав їм 10 дол. і 100 лір (замість 75) на книжки, бо вони заявили, що їм треба ще одної книжки. Книжки ті вони змогли купити тільки тепер, бо вони не знайшли часу пояснити, що ті книжки продаються не по книгарнях, де їх шукав Палій, а в університетських педелів. Проте, іспити почнуться тільки 15 жовтня, і вони ще матимуть, мабуть, час підготуватися.

Щодо мого становища ніби "повної резигнації", з яким Ви не можете погодитися, то я такого становища не маю, але вважав потрібним написати студентам про фінансовий стан, щоб вони знали, як стоїть справа. Якщо вони самі, чи з Вашою допомогою, зможуть пережити в Римі тут цей час, я буду тому лише радий. Але я вважав потрібним їх попередити, що на фінансову поміч від мене вони ніяк тепер не можуть рахувати.

Щодо моєї "депресії", то я теж її не дуже відчуваю. Як знаєте, я ніколи не був великим оптимістом щодо можливості допомоги, особливо матеріальної, з боку моїх сусідів. Особливо бюрократичним шляхом. Проте, я зовсім не думаю, що це, загалом кажучи, зовсім безнадійна справа. Може бути, що шлях, яким пішли приятелі Кума, міг би дати кращі наслідки. Може бути, П'ятниці вдасться поговорити з Муссоліні... Зрештою, інтернаціональна обстановка така змінлива, що нічого не можна виключати. Меморандум в усякому разі треба подавати.

Не знаю я ані Понаса, ані Фосціні. Зрештою інформації Понаса відповідають нашим. На цьому кінчаю і здоровлю щиро. Слава Україні!

30 вересня

Італійський журналіст Беоніо Брокьєрі посідає невеличкий літак, і на тому літакові переноситься з місця на місце, студіюючи життя народів та подаючи наслідки своїх студій, в формі цікавих кореспонденцій, до мілянського “Іль Кор’єре делла Сера”.

У серпні ц.р. він облетів так, — з дозволу советської влади, за виробленим нею маршрутом, — увесь советський Союз, починаючи від румунського кордону, аж до східних кордонів Сибіру, і назад.

Ось передо мною його допис про Одесу, де він, на жаль, бачив тільки “русских” та “жидів”. Він зовсім не знає, що Одеса — українське місто, дарма, що під московсько-жидівським пануванням.

Але саме цей факт його незнання засвідчує, як ті москалі там панують!

Насамперед Беоніо Брокьєрі констатує, що в Одесі неможливо знайти таксівки:

— У нас, — пояснюють йому, — автомобільна обслуга ще не zorganizована, але, згідно з п’ятирічкою, вибудовано в Нижньому Новгороді (в Московщині! Є.О) величезну фабрику автомобілів, і пізніше таксівки будуть....”

Італійський журналіст підкреслює на кожному кроці оте невідрадне “буде”, чи “будуть”, що супроводить пояснення до теперішнього “нема”....

В революційному музеї, що існує в Одесі, кореспондент бачив статую веселого й добре відгодованого робітника (тільки статую!), що в одній руці тримає молот, а в другій величезний червоний прапор з написом, який взято з творів Бухаріна, большевицького теоретика:

“В комуністичному суспільстві, — відчитав йому один із присутніх, — виробники складатимуть усі свої вироби по складах, і кожний могтима брати з них усе йому потрібне. Ніхто не матиме більше потреби в грошах, і всього буде багато і задурно. Робочий день ставатиме все коротшим, і люди будуть вільні від усякого рабства...”

Кореспондент наважується запитати:

— “Але чи ви, після сімнадцяти літ советського режиму, вже осягли цей ідеал?”

— “Адже ж напис каже “буде” і “будуть”, — пояснюють йому, як здається, саркастично з натовпу відвідувачів.

Італійський кореспондент знайшов у тому музеї цілі відділи світлин, що мають виказувати різні фази громадянської війни та злочини “білих” контрреволюціонерів. Враження від цієї виставки покалічених тіл і голих трупів жахливе, мимоволі голова починає йти ходором, і в шлунку робиться млосно. І все ж на цю виставку влада

приводить систематично шкільну молодь, і спеціалісти від виставки дають належні коментарі... Ця виставка — істотна частина шкільного советського виховання, офіційна школа плекання ненависти. Ніби тих світлин не вистачає, бо стіни вкрито ще й символічними малюнками, що представляють капіталістів, приватних підприємців і інших “буржуїв” в найбільш бридкому вигляді. Всі країни світу поділено на два табори — капіталістичний і соціалістичний.

Італійський журналіст скромно втримується від визначення, в котрому саме таборі знайшов він фашистівську Італію, але не може стриматися від такого міркування:

“Кожний уряд користується для політичної пропаганди тими засобами, які вважає за більш відповідні, і не випадає гостеві сперечатися з господарем про смак урядження його хати. Але все ж мені здається, що постійне зневаження інших націй, систематичне калічення історичної та господарської дійсності не можуть бути добрим виховним засобом навіть і для нових поколінь під Советами. Одного дня вони можуть довідатися, як в дійсності стоять справи — і що тоді?!”

На жаль, большевики власне надіються, що вони завжди зможуть своєю пропагандою сховати від своєї молоді правду і відгородити її від світу.

Журналіст запитує:

“Якщо я, працюючи за свій власний кошт, напр., як лікар, заробляв би досить, щоб винайняти собі приватно помешкання під кабінет, чи під клініку, міг би я його тут знайти?”

Запит видається таким незвичайним, що відповідь приходить не зразу. Після кількох хвилин вагання нарешті відповідають:

“У нас нема кількох приватних помешкань”. Всі кімнати муніципалізовано. Якщо хто має книжку праці і може доказати свою приналежність до якоїсь громадської установи, він може дістати пристановище розміром у шість квадратних метрів на людину, подібно до того, як дістане картку на приділ хліба. В протилежному разі — піде спати десь під містом і їстиме, замість хліба, ящірки...”

Крім того, сама ідея мати приватну клініку в СССР — цілком абсурдна, бо “відповідальний робітник, який намагався б звільнитися від державної служби, був би обкладений такими податками, яких ніхто не в стані витримати; по-друге, коли він спробував би знайти собі служників для свого приватного підприємства, він порушив би істотні засади комуністичної конституції, відновлюючи несправедливе визискування людської праці, цей жах “білого рабства”...”

— Але ж ні! — запротестував італієць, — яке там “визискування”! яке там “біле рабство!” Дуже можливо, що той лікар платив би своїй прислузі вчетверо більше, ніж платить ваша держава, чи будь-яка громадська установа, — і кожний був би радий залишитися в нього, а, зрештою, міг би й піти собі геть, як би тільки того захотів...

Але слухачі тільки похитують головами, а дехто, почувши, що чужинець хотів би винаймити собі приватне помешкання, почав просто реготатися, настільки ця ідея здалася йому кумедною...

У советській державі не може бути нічого “приватного”; про все має думати держава, яка навмисне зводить нанівець вартість грошей, заступаючи їх оплатою в натурі: сьогодні дає картку до крамниці, завтра — квиток до театру, після завтра — картку до лікаря, що знаходиться на державній службі, або й до державної лікарні, де нічого не платиться, або й навіть на курорт, до Ялти в Крим, чи на Кавказ...

Італійський журналіст зустрівся з одним із таких, що був висланий з Московщини лікуватися на Одеський лиман. Він чекав своєї жінки, що теж десь служила і мала приїхати. Але... не приїхала, бо в бюрократичному хаосі канцелярій не знайшли для неї місця в Одесі і... вислали куди інде.

Зрештою, хіба це не буржуазний забобон — ідея, що жінка й чоловік мають лікуватися в одному й тому самому місті?!

На це італієць завважує:

— Так, ми теж маємо клінки, де лікують даремно, і курорти для тисяч і тисяч людей. Але підставова база нашої системи така: коли хтось кінчає працю, отримує готові гроші, за які може їхати, куди йому самому більше хочеться, щоб мирно і приємно відпочити, не чекаючи жадних там карток із канцелярій, ані жадних дозволів, ані визначення точного маршруту, з якого ніяк і нізачо не можна ухилитися.

— Це правда, — зауважує він далі іронічно, — ця наша система досить уже таки стара, але не можна не признати, що вона має свої приємності...”

6 жовтня

Одержав картку від П. Маценка з 3 жовтня:

Глибокошановний Пане!

Пан Роман Сушко повідомив мене про дуже для мене радісну новину, що Ви вже дещо знайшли... чи літературу, чи самі твори Бортнянського, а може, Березовського?

Дуже тішуся тим, а тому смію цим шляхом Вас привітати та дуже просити, коли то можливе, зробити все можливе щодо відшукання творів тих майстрів, зокрема творів Бортнянського (опери). Із цим хочу ще додати, що одним із перших учнів італійських майстрів був попередник по диригентурі царської капелі Бортнянського Марко Ф. Полторацький. Учився він також в Італії, а де? Невідомо. Потім С. Гулак-Артемівський, М. Іванов і інш. Це — між іншим. Може, випадково попадуться про них відомості.

Зі щирою до Вас пошаною...

В “Новому Шляху” з’явилася в числі з 11 вересня цікава стаття про Макогона під заголовком “Гетьмани сваряться”. З огляду на ту роллю, яку відіграє Макогін у моїх “Записках” вважаю потрібним занотувати цю статтю:

Українська загранично-емігрантська дійсність іде своїм шляхом, не оглядаючись на рідні землі. Вона стала полем діяльності різного роду авантюристам, яким нічого губити, а заробити треба. Для кращого ведення справи називають вони себе “гетьманами”, або “претендентами до українського престолу”. На європейському терені є їх тепер двоє: один, що вже був гетьманом з ласки чужих генералів, а другий, що збирається ним бути. Один зветься Скоропадським, а другий Мек-Огеном, чи пак, по нашому, Макогоном. Предки одного були колись гетьманами, хоч не в прямій лінії, тож і другий підшукав собі відповідний родовід від гетьмана Розумовського. Обидва вони гетьманують в Європі, — перший в Берліні, як емерит на ласці німецького уряду, а другий — у Женеві, а часом у Лондоні, на ласці

своїєї подруги життя безпосередньо, чи там якихось установ посередньо. Вели й ведуть вони свої політичні лінії окремо, на різних теренах. Але тепер дійшло до стрічі інтересів на англійському терені. А вислідом цієї стрічі, себто переткнення лінії їх інтересів сталося те, що подаємо нижче з органу “гетьмана” Скоропадського в німецькій мові “Дер Слявіше Остен” (число 6 із 1 серпня, 1934).

Зветься ця вступна стаття “Москва і національні меншини”, а в підзаголовку зазначено, що це — остоорога.

Зміст менше-більше такий:

Десь там у Лондоні, в накладі Босвіл, появилася книжка, яка подає життєпис 50 англійських політичних діячів, які нібито борються проти большевизму, а в дійсності стоять у тісній сполуці з большевицькою Москвою. В передмові зазначено, що книжку видано на те, щоб звернути англійську публічну увагу на всі ті шляхи, якими просувається до Англії московсько-большевицька пропаганда. Витяги з цієї книжки про одного англійського діяча подає згаданий журнальчик, зазначаючи при цьому, що цей діяч має зв'язки і з українською справою. Іде справа про Сесіля Мальона.

Мальон, колись полковник королівської армії і посол до парламенту, дуже жваво займається в останніх роках українською справою. Він виступає, як оборонець українського націоналістичного руху як на всій Зах. Україні, так і на еміграції. Він держить зв'язок із т.зв. “Українським Бюром”, шефом якого — якийсь Макогін, американський українець, що хотів би допомогти українській політиці. Ця співпраця датується не від нині, тож журнальчик Скоропадського дозволяє собі сказати кілька слів про обох, себто про Мальона і Макогіна.

Що за чоловік Макогін і чому він так цікавиться українською справою, що аж викидає на неї гроші, не відомо. За останні роки призбирано про нього трохи вісток, які дещо насвітлюють його діяльність. За посередництвом “Бюра” (в Лондоні) постачає він українській пресі протибольшевицькі і протипольські вістки. При цьому стверджено, що всі ці вістки, спеціально про советську Україну, не виходять поза ті рядки, які дозволяють самі большевики в їх пресовій політиці “самокритики”. Вістки ці появляються в большевицькій пресі. Далі відомо, що в рр. 1928-1933 якийсь американський українець Макогін рік-річно об'їздив своїм автом Закарпатську Україну та відвідував там різних українців. Відвідував він і Буковину та довший час був у Чернівцях. Там підпомагав він український часопис “Час” і непомітно zorganizував для себе круг відданих йому людей. З того оточення помалу проскочила в світ вістка, що Макогін — властиво не Макогін, а граф Розумовський, потомок колишнього українського гетьмана того ж прізвища.

З другого боку є вістки, що в час світової війни якийсь Макогін служив у розвідці американської морської піхоти. А 30 листопада 1930 р. доносить польська телеграфічна агенція (ПАТ) і укаїнська преса, що в Сх. Галичині заарештовано якогось осібняка, що займався там шпигунством та приголосився в готелю, як капітан Мак Оген. Поліція ствердила, що тут ішла справа про сина якогось українського емігранта з Сх. Галичини, по імені Макогона, що виємігрував задовго до війни до Америки. В час війни дослужився він до ступня капітана і одруживсь з дочкою якогось адмірала. Він зумів переконати свого тестя, що він — граф Розумовський, прямиий нащадок гетьмана Розумовського. Для цього мав він фальшиві документи. По війні вступив він до американської розвідки та вів шпигунство в Польщі та в Румунії. При заарештованому знайдено фотографію маршала Першінга, яку цей з присвятою дав дружині Макогона, називаючи її графинею Розумовською.

Далі подається, що Макогін, живучи в Чернівцях, був перейшов советську границю та жив там кілька днів.

Хто б той Макогін не був, можна з певністю сказати, що він серед української маси і на еміграції — величина, що зникає. Поважні українські кола ставляться до нього з великою резервою. При цьому треба згадати, що його акція в деяких європейських державах на користь української справи викликала деяке враження серед занадто оптимістично настроєних українців, як, напр., його акція в справі української меншини в Польщі...

Справа з тією акцією малася так : В наслідок подорожі Макогона з Мальоном по Галичині з'явилась англійська петиція про переслідування українців, яку підписали англійські послы. Це була сенсація як для англійського парламенту, так і для української преси. З часом виявилось, що ті, які підписали, були одверті, або замасковані прихильники большевиків. Ця петиція була ведмежою службою українській справі, бо всі протибольшевицько настроєні англійці зв'язали її з комунізмом та марксистом (польська пропаганда, Є.О.). Ця справа завдала багато праці правдивим українським патріотам в Англії (мабуть, мається на думці Коростовця і його приятелів, відомих із афер, які закінчилися для декого криміналом . Прим. Ред. Нов. Шляху), щоб переконати англійців, що вони з акцією "Українського Бюра" і Мальона не мають нічого спільного.

Хто ж Мальон, оборонець українців в Англії? — на це дає журнал відповідь з вищезгаданої книжки-життєпису... В 1920 р. скреслено його з листи старшин армії, і він тепер цікавиться українською справою, — цікавився колись ірландським питанням. Він же мав займатися комуністичною пропагандою в Англії і в Ірландії

давнішими роками, за що навіть був засуджений. Він займався китайською справою і їздив туди, як знавець, і т.д.

З того журнал робить висновок, чому Мальон цікавиться справою національних меншин: тією справою цікавляться й большевики, бо вони в ній бачать ґрунт для своєї пропаганди. Це мали б бути також передові пости большевизму до Союзу Народів. Для журналу зовсім ясно, що існує якийсь зв'язок між большевицьким інтернаціоналом і платонічною любов'ю Мальона до українського народу. Всім тим, хто цікавиться українською справою, дається пораду запізнитися з життєписом Мальона.

Що ж до приятеля й співпрацівника Мальона — Макогона, то автор обмежується до приповідки: Скажи мені, з ким ти пристаєш, і я скажу тобі, хто ти.

На цьому кінець гетьманським ревеляціям.

“Новий Шлях” додає від себе:

“Одне при всьому цьому прикро, а саме, що в ті трагікомічні історії втягається чужинців, хочеться зискати їх ласку та всі наслідки від неї. І все це робиться не во ім'я чого іншого, а тільки власних інтересів. Це добра не приносить. Найвищий час уже вичистити нашу дійсність від авантур”.

24 жовтня

Одержав листа від полк. Є. Коновальця:

Вп. Пане Онацький!

Довший час не маю від Вас ніякої вістки.

Був тут у нас П'ятниця. Чого саме приїздив, мені все таки не вдалося провідати. Мабуть, справа асирійців була тому головною причиною. Про неї точніше розписуватися не буду, бо, мабуть, Ви або цю справу знаєте, або можете безпосередньо від П'ятниці довідатися. Це справа, якою вже віддавна займається Макашвілі. В тій справі мав тут П'ятниця побачення з референтом нансенівського комітету англійцем Джонсоном, великим, між іншим, приятелем Макогона. Крім того, мав теж побачення з молодим Лівіцьким та хотів теж стрінутися з Макогоном, але цього, мабуть, йому не вдалося зробити, бо Макогона тоді в Женеві не було. Позатим стрічався він декілька разів із Габрісом.

Негаймо після приїзду він виявив себе великим оптимістом, мовляв, уже недалекий час, коли як справа висилки нашої записки, так і його реферату в Найвищого буде актуальною. Згадував також, що тепер з боку Найвищого почнуться відповідні старання, щоб

надати змісту Пактові Чотирьох. Та, після кількадечного побуту тут він, мабуть, втратив дещо з того оптимізму і то, мабуть, під враженням вісток, які саме під час його побуту тут наспіли про приятелів Кума.

На кожний випадок я Вам у прилозі пересилаю записку. До неї ще прийде додаток, окрема частина про економіку України. Прошу цю записку основно простудіювати, як теж і дати їй до вгляду П'ятниці. Коли б відносно тієї записки були в Вас, або в П'ятниці, які-небудь завваження, присилайте мені їх негайно. Коли б ніяких завважень не мали, в такому разі прошу записку враз із супровідним листом задержати в себе і передати по призначенню тоді, коли Ви спільно з П'ятницею визнаєте за відповідне. Як я вже зазначив, додаток про економіку України одержите протягом найближчого тижня.

Крім того, у балачці з П'ятницею я довідався, що йому надзвичайно залежить на тому, щоб мати якнайбільше аргументів про неминучість японсько-советської війни. Він твердить, що коли йому вдасться переконати Найвищого про неминучість такої війни, тоді й його завдання переконати Найвищого про потребу складення його країною відповідного пляну акції буде облегшене. Йдучи цьому назустріч, я доручив Колосовському виготовити в цій справі спеціальну записку. Її перешлю Вам у найближчих днях, а вже там на місці перекладете безпосередньо на італ. мову.

Прошу Вас теж доручити Лиликові написати мені, — розуміється, дуже обережно, — як тепер склалися відносини в приятелів Кума, а зокрема що сталося з Кумом, чи буде можливість для Лилика й Супа опісля знову виїхати до того місця, в якому вони давніше були. Зрештою, в цій справі пишу ще окремо до Лилика. Взагалі прошу Вас та Лилика, з увагу на евентуальність непотрібних комплікацій, про ці справи писати дуже обережно.

Щиро Вас здоровлю...

П.С. Добре було б, коли б Ви саму записку дали до вгляду і Лиликові. Одначе, не знаю, чи він її зрозуміє. Тому просив би я Вас принайменше найголовніші її частини йому в перекладі прочитати.

20 франків прошу переслати Лиликові або Супові.

30 жовтня

Написав полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Я отримав меморандум. Уважаю його дуже добре складеним і не маю нічого до завваження. Не відписав Вам відразу, бо чекав

завважень від П'ятниці, але що не можу їх від нього дочекатися, то вирішив сьогодні Вам коротенько написати, щоб бодай повідомити про одержання листів. Пізніше напишу знову, коли П'ятниця дасть мені свої завваження, якщо такі будуть.

Ви пишете, що П'ятниця не бачився з Макогоном. П'ятниця казав мені, що бачився. Макогін показував листи від молодого Масарика, з яким Макогін ніби в дуже добрих відносинах. Говорив П'ятниця, що Макогін останніми часами дуже носився з чехами, але терепішня політика чехів щодо українців його ніби зразила. Він називає її незвичайно дурною і приписує її масонам, Бенешеві і іншим, яких протиставляє Масарикові.

Своїм побаченням із Джонсоном П'ятниця залишився дуже задоволений. І хоча бачився він із ним головне в справах асирійських, але що вони потім разом із Макогоном і Джонсоном пили до четвертої години ранку, то балакали про все, при чому П'ятниця вважає, що Джонсон знаменито про все поінформований.

Вертаючись до меморандуму, зазначу, що в супровідному листі адреса не добра: там написано "Голові Уряду", а якого Уряду не сказано, треба обов'язково назвати країну. Треба буде потім змінити дату на листі. На думку П'ятниці, меморандум повинен бути підписаний. Крім того, меморандум мені прислано не в першій копії, — його в такому вигляді не можна подавати, навіть коли б із текстом усе було добре. Аля ця копія теж придасться, бо, думаю, оригінал треба дати Муссоліні через його особистого секретаря, а копію передати до Квароні, а ще другу, до Кабінету, зазначивши, що то — копія. А зробити так треба, щоб, з одного боку, меморандум десь не застряг, а, з другого боку, щоб не образити тих, від кого багато чого залежить...

Щодо сусідів Кума, то там ніби все йде досить спокійно, М ілько пише, що студенти можуть поїхати до нього, коли тільки захочуть, — лише, що господарство має він тепер дуже обмежене: нема де йти на прохід.

Студенти склали додаткові іспити, але не знаю ще, з яким вислідом, — про це вони самі Вам напишуть.

У "Кор'єре делля Сера" була низка кореспонденцій з Росії проф. Беоніо Брокьєрі, який на власному літакові перелетів, із дозволу советської влади, через усю советську територію. На Україні спинився тільки в Одесі, яку описав як "русский город". Я написав йому в тій справі листа, в якому між іншим зазначив, що справжня наука полягає в тому, щоб розрізняти, а не валити все до купи. Він мені відписав, що цілком із цим погоджується, але саме тому він розрізняє "аспірації від справжнього стану речей, який саме такий, який він описує..." Він дякував мені за ті матеріяли, що я йому вислав.

З боку соціального його кореспонденції дуже цікаві, антибольшевицькі, але з боку національного — повна відсутність українського елемента.

На цьому кінчаю. Новин більше нема ніяких. Я останніми часами шукаю приватних лекцій, і деякі знайшов. Натурально вони відбирають багато часу, але — нічого не поробиш!

Здоровлю щиро...

1 листопада

Одержав картку від В. Мартинця з Парижу з 29 жовтня:

Високоповажаний Пане Онацький!

Отже не судилося мені приїхати до Вас. На всякий випадок, залишається Ваше місце осідку, як резерва. Ану ж щось до чогось...

Як, певно, догадуєтесь, від двох тижнів я тут і перебрав редакцію. Прошу Вас слати матеріяли на мої руки, бо інакше вони опізнуються, кружляючи до мене. Не потребую додавати, що на Ваші статті, як досі тішився, так і далі буду тішитися, і не тільки тішитися, бо дуже мені залежить на них, щоб у кожному числі були вони. Не знаю ще нині, чи прислали Ви до біжучого числа ще дальші статті про “корпорації”, чи щось інше. Коли щось інше, то це вже в наступнім числі, бо хочу одну статтю тепер помістити. Однак і в тім випадку прошу на наступний тиждень прислати, щоб я мав постійно 1-4 статті Ваші в резерві. Адреса, як у Сціборського.

Щиро здоровлю...

2 листопада

Вчора, за католицьким календарем, був тут день “Усіх Святих”, а сьогодні — день “Усіх Мертвих”.

Ті, що стояли на чолі католицької Церкви, знали, що, хоч усі святі давно померли, не всі, що померли, були святими. Тому ці два дні відріжнили, хоча й поруч їх, один коло одного, поставили.

Перший день присвятили офіційним святым, а другий залишили святым народнім та родинним.

Та оті невизнані святі, оті “всі мертві”, що їх лави доповнюються з кожної родини, на ділі захопили народню душу. Далеко більше, як “всі святі”.

День “Усіх Святих” — свято, як свято. Крамниці зачинено. Банки зачинено. Міністерства зачинено. Людина, яка має пильну справу до полагодження, не знає, що з собою робити. Не знає навіть

кого святкувати. Бо це легко сказати — “Усіх Святих”. А скільки їх справді? І як вони називаються?

Раз на рік людина святкує день свого “янгола”, як казали в нас, на Україні, себто день свого святого — Михайла, Петра, Тетяни, Євгена... Але, кажучи по-правді, хто, святкуючи той день, думає про свого святого, а не про себе самого? Боюсь, що таких знайдеться малувато...

А тут — усі на купу! Побожні люди пішли до церкви молитися. Але це так, як і в кожне інше свято. Як у неділю, що повторюється щотижня... Звичайне, офіційне свято, що приносить людям головне спочинок від щоденної буденної роботи.

Ось навіть і Папа, як пишуть часописи, з приводу свята “Всіх Святих” перервав свої щоденні авдієнції, щоб відпочити від оглядин тих усіх подружених молодят, що, користачи з Муссолінієвої демографічної політики (80% знижки для всіх молодих подружених, як італійців, так і чужинців), ідуть до Риму і відвідують Папу. За один тільки жовтень Папа прийняв 12.000 подруж, що прийшли по благословення на нове життя.

Трохи дивно бачити в залях Ватикану всі оті подружжя, що сяють щастям і заперечують усім своїм виглядом ідею celibату!

Ясно, що в день “Всіх Святих” треба відпочити від цього напливу земного, чисто змислового щастя. Треба згадати тих героїв духу, що перемогли себе, свою природу і присвятилися цілковито святій ідеї.

Але скільки їх було? Тисячі? Сотки? Сотки тисяч? На всяк випадок, щоб нікого не пропустити, щоб нікого не забути, офіційні церковні установи кажуть святкувати “всіх”.

І забувають, що в абстрактному “всі” не знаходиться нікого конкретного. А культ вимагає конкретного.

Це конкретне знаходиться на другий день — у день “Всіх Мертвих”, коли кожна родина святкує пам’ять дорогого їй покійника. Хто його не має?!

Для офіційної Церкви — він нуля, один із міриад покійників, що були на землі і відійшли. Але для родини він — її приватний святий, і навкруги його культу збираються всі свояки й родичі.

Культ покійників був одною з первісних форм релігії, і він і надалі залишається одним із її важливіших складників.

Сьогодні в Римі на всіх трамваєвих і автобусних лініях, що йдуть до Кампо Верано, найбільшого римського кладовища, скількість трамваїв і автобусів значно збільшено. Натовпи народу сунуть і пішки з руками повними квітів, щоб усипати ними дорогі могилки. Губернатор Риму дав і від себе наказ, щоб на кожну могилку покласти від Риму китицю квітів. На кожну, а особливо на ті, що залишилися, через брак родичів, осамітнені.

У Парку Спогадів, де кожне дерево присвячене пам'яті якогось вояка, що загинув на війні, і має на причепленій табличці його ім'я, відбувається сьогодні врочисте богослуження в присутності губернатора Риму, представників Уряду, війська, партії та всіх римських шкіл.

Культ мертвих, цих невизнаних Церквою родинних і народніх святих, через свій конкретний характер здобуває все більше визнання не лише в народніх масах, але й в офіційних колах. День Святих розпливається у фікціях універсальності. День Мертвих оформлюється в образах конкретної дійсності. День Святих залишається зовнішньою формою. День Мертвих все більше заповнюється змістом і витворює традиції родинної й національної спільноти.

Католицька Церква відділила день "Усіх Святих" від дня "Усіх Мертвих". Але тим самим відділила вона своїх офіційних святих від тих неофіційних, що їх образ — когось із них — кожний носить глибоко в серці. А те, що живе в серці, все в людському житті важитиме більше від офіційних приписів.

На цих думках розгортаю мілянський "Іль Кор'єре делля Сера" і переходжу в інший світ. Читаю чергову кореспонденцію Беоніо Брокєрі з Советщини і вичитую з неї так:

"Росія поділяється на дві частини: на Росію офіційну і на другу Росію (себто, неофіційну, С.О.). З одного боку знаходиться Москва з своїми законами і поліцією, а з другого боку нарід зі своїм серцем і душевними поривами. Ця друга частина цікавить мене далеко більше від першої. І з дня на день помічаю, що вона цілковито протилежна першій.

"Тепер я розумію багато речей, які перше мене страшенно вражали. Наприклад, незвичайне поширення злочинства по великих містах. По ночах влада примушена ставити озброєних поліцаїв коло дверей крамниць. І якщо хтось важиться віддалитися від осередку міста, ризикує дістати доброго стусана в голову, тим часом як годинник, і все, що маєте, безслідно зникне. Уряд намагається з найбільшою енергією цьому зарадити. Накладає жакливі кари: розстрілює на місці. Але хворобу треба було б лікувати в її джерелі, а не в дрібних наслідках.

"За мого перебування в Одесі, я проводив цілі години по трибуналах, прислухаючись до процесів. Обвинувачення були майже ті самі: крадіж, волокитство, підроблювання документів, напади і т.д. Під покришкою легального комунізму відроджується смак до конспіративного життя. Большевики переборщили в своїй бюрократичній механізації. Коли натиск робиться незносним,

людина перетинає мотуз, що її в'яже, і опинюється по той бік греблі. І тут починається Росія неофіційна.

“В повені мас, що їх вириває з корінем з ґрунту пролетарська борона, в тому анонімовому потоці мільйонів людських атомів, що їх якась телеграма московського уряду перекидає відразу на 6-7 кілометрів від рідної хати, спритна людина має за собою багато шансів. Спритність полягає в тому, щоб уміти вчасно пірнути.

“Починаєте відчувати близькість арешту? Зникайте! На фабриці ваші приятелі пропишуть вас за мертвого. А тим часом мертвий блукає, з револьвером у кишені, п'ять чи шість місяців десь по лісах та степах, вночі на буферах залізничних вагонів, вдень в чергах, коло крамниць, де можна знайти трохи грошей. Треба лише мати пронизливе око та швидку руку. Спати під відкритим небом і завжди мати зброю під рукою. Підроблений паспорт дістати легко. Майже всі громадяни — схожі один на одного: біла сорочка і стрижена голова. Одного дня ви з'являєтеся на світ Божий десь на другому кінці суходолу...

“Поруч із великою удержавленою масою заляканих людей, які тягнуть нудне життя з допомогою всяких “карточок”, що дозволяють ставати в чергу перед крамницями, та мріють про медальку “ударника” або про орден Леніна, існує тут ще другий світ авантюристів, скваліфікованих героїв, виключених із офіційного життя протестантів. Слов'янський темперамент тисячу разів багатший, живіший, фантастичніший, більш творчий, ніж темперамент філософа Маркса, на зразок якого хотіли б тут побудувати життя всього народу...”

Отже — життя офіційне і неофіційне... Хіба можна сумніватися, що останнє таки перемаже?!

Одержав листа від Дм. Андрієвського з 29 жовтня:

ВШановний Пане Онацький!

Не знаю, чи Вам надсилано свого часу записки, які я зладжував при різних нагодах для членів ПУН. То все була здебільшого критика офіційного курсу та практичні намагання знайти нові шляхи. На жаль, значних наслідків вони досі не мали.

В літі минулого року в просторій записці я попереджував, що, неважачи на позірний розріст і успіхи Організації, її чекає підупад, коли не зміниться курс. На весні цього року я вказував на велику небезпеку осамітнення Організації і, щоб того не допустити, радив змагати до синтезу українського життя під знаком націоналізму.

Уважаю, що тепер осамітнення Організації і невдача з опануванням української дійсності — довершені факти, і що нині

треба думати про рятунок престижу самих ідей націоналізму, які можуть бути скомпромітовані нездарями, її реалізаторами.

Підсумки дотеперішньої чинності націоналістів і вигляди на будуче я виложив у записці, яку пересилаю в залученні Вам для вгляду. Я її ще нікому, крім Богуша, не показував і то з огляду на скрутне положення в центрі. З одного боку, не хочу деморалізувати людей, але, з другого, вважаю потрібним глянути чортові в зуби і показати це іншим, за свій моральний обов'язок і за конечну потребу.

Отже, посилаю записку Вам, щоб насамперед засягнути Вашої думки і побачити реакцію. А також, що Ви маєте, або матимете вневдовзі меморандум, який я недавно зложив. Залучена записка — відворотна сторона меморандуму. Пускаючи з рук меморандум, треба брати під увагу також і цю сторону та старатися достроїти змагання до дійсності, а особливо дійсність до змагань.

Прошу Вас дуже, п. Онацький, поставитись до записки спокійно і критично, узгляднити дидактично-полемістичний характер записки. Мені йде про те, щоб зрушити ПУН із мертвої точки, викликати в нього здорову реакцію, змусити його до якогось рішення. Уважаю, що найбільша його хиба — пасивне улягання стихії, і то не відповідальних чинників, а просто випадку. Йому бракує якраз того, про що найбільше говориться — волевості.

Я вважаю, що ситуація дійсно тяжка, хоч і не безнадійна. Щоб з неї вийти, треба рішучості, мужності й змін. Іти ж далі в тім самим напрямі, який добрий сам по собі, але на яким люди себе не виправдали, це — йти насупротив катастрофі. Крайня пора собі це усвідомити і взяти рішення, доки не пізно.

Зробіте мені ласку, коли переглянете записку, але нікому її не показуватимете і не згадуватимете про неї, аж доки я сам не поставлю справу під дискусію. Уважаючи, що, працюючи в напрямі, вказаним меморандумом, ми повинні підготовляти ґрунт у себе. Отже, мені буде завжди дуже важно мати Ваші помічення.

Я збираюся писати П'ятниці і подати йому деякі інформації. Я не робив цього досі, бо уважав, що все, що я можу сказати, він уже знає від Вас. Але бачу, що така моя постава для нього не дуже приємна. Отже, щоб догодити йому, спробую давати відомості. Буду дуже радий, коли писатимете більше про стан речей вколо Вас, про Ваші відносини і співпрацю з П'ятницею, і про наставлення цього останнього.

Буду вдячний, коли звернете записку зараз по перечитанню.

З націоналістичним привітом...

П.С. Зверну ще Вашу увагу на одне: як би сумно не представлялась справа в моїй записці, з неї впливе для мене і для

тих, що з нею погодяться, вдячне завдання, а власне: відвернути небезпеку і поставити нашу справу на правильну путь. Ради цього варто попрацювати, і така перспектива мене заохочує до нових зусиль і праці. Противно ж, дальше тривання сучасного стану мені незносно. Отже, записка має стати вихідною точкою “радісної творчости” хоч і в найтяжчих умовах. Так справа уявляється мені, хоч у вірити, що так воно виглядатиме і Вам.

3 листопада

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 1 листопада:

ВП. Пане Онацький!

Дуже непокоїть мене та обставина, що на мої листи не маю досі ні від Вас ні від Лилика ніякої вістки.

В прилозі пересилаю Вам обіцяну П'ятниці записку в справі подій на Дал. Сході. Дуже Вас прошу перекласти її на італійську мову та передати П'ятниці. Зазначить при цьому, що цю записку я переслав. Мені йде про те, щоб він знав, що мої обіцянки я додержую.

Далі в прилозі пересилаю Вам копію мого листа до Ешкіса в справі УП та прошу Вас дуже написати мені Ваші міркування, чи взагалі серед теперішньої матеріальної скрути є рація нам УП видавати, як повинна вона виглядати, на Вашу думку, і щодо змісту і щодо організації.

Маю надію, що в найближчих днях зможу Вам знову переслати яких 100 фр.:

Щиро Вас здоровлю...

Копія листа до Ешкіса з 31 жовтня:

ВП. Тов. Ешкіс!

В сьогоднішньому моему листі хочу точніше зайнятися справою УП. Я завдав собі труду переглянути всі за останній час видані звідомлення. Одначе, безпосереднім імпульсом до написання цього листа до Вас, якого в копіях пересилаю і провідним нашим членам, були ось які моменти:

а) пересланий Вами адресар, куди саме звідомлення УП повинно висилати;

б) Вміщення в звідомленнях УП деяких вісток, як, напр., “Червона бестія гуляє”;

в) при тій нагоді хочу теж подати до Вашого й інших Панів відома мої міркування відносно того, для кого в першу чергу повинні бути призначені звідомлення УП і, у висліді, який повинен бути зміст цих звідомлень.

У першу чергу хочу обширніше задержатися над справою самих адрес. Уважаю, що УП повинно бути призначене в першу чергу нашій, себто націоналістичній пресі. Значить, при розсилці повідомлень повинні бути узгляднені ті органи, які будьто в цілості наші, будьто залишаються під нашим впливом. Я не обстоюю, щоб уже тепер пересилати УП виключно до націоналістичної преси, хочу тільки зазначити, що, коли, напр., в Аргентині маємо орган “Наш Клич”, а попри нього ще й “Українське Слово”, то безперечно звітлення УП повинні ми пересилати до “Нашого Клича”, щоб таким чином надати йому більшу питому вагу та зробити його здібним до конкуренції з іншими органами, не нашими, — крім того, через звітлення УП старатися його ще більше зв’язати з самим Проводом нашого руху. Подібно мається справа і в Буковині, де наш орган — “Самостійна Думка”, а попри неї виходить ще й “Самостійність”, до нас зближена. В такому разі звітлення УП треба пересилати тим двом органам, а натомість здержати висилку до “Час-у”, в якому часто-густо з’являються статті проти нас. Таким чином ми піднесемо вартість “Самостійности” і “Самостійної Думки”.

Оскільки ходить про США, то, на мою думку, УП повинні діставати в першу чергу “Свобода”, “Вісник ОДВУ” та “Народне Слово”. Крім того, нічого не зашкодить, коли ще й в “Америку” ці звітлення будемо посилати, щоб тим способом “Америку”, яка, оскільки йде про наш рух, трохи хитається, — не відштовхувати зовсім від нас та не кидати її в обійми клерикалізму.

У Канаді УП повинен діставати в першу чергу “Новий Шлях”. Натомість був би я противний висилці УП до “Українського Голосу”, який, майже в кожному числі обкидає весь наш рух болотом. Такими великими альтруїстами ми не можемо бути, щоб цей “Український Голос” скріплювати звітленнями УП!

Поза тим, подібно, як в США з часописом “Америка”, можемо поступити в Канаді з “Канадським Фармером”. Для цього останнього мають вартість усі ті аргументи, що я їх навів щодо “Америку” в США.

Про Закарпаття наразі не згадую, бо не орієнтуюся ще, які напрямки репрезентують поодинокі органи, що там появляються. Одначе, знаю, що найбільш зближений до нас — “Пробоем”, та не розумію, чому в Вашому адресарі саме цього часопису немає.

Оскільки йде справа про ЗУЗ, то УП повинно бути призначене в першу чергу для “Вістей”. Одначе, тому, що “Вісті” появляються тільки раз на тиждень, нічого не маю проти того, щоб висилати наразі звітлення УП і до “Діла” та “Нового Часу”. Одначе, наперед зазначаю, що великої користі нашому рухові з того собі не обіцую,

бо вже дотеперішній досвід виказав, що, як “Діло”, так і “Новий Час” передруковують тільки ті звідомлення, що мають більш загальний характер та відносяться чи то до винаходів, чи якихось більше сенсаційних вісток. Усе ж таки, з уваги на те, що це — щоденники, на разі, доки ми самі ще не встигли зорганізувати нашого щоденника, звідомлення УП до “Діла” та “НЧ” пересилати нам треба з тим дальшим застереженням, що можливо в недалекому часі треба буде обмежитися до висилки звідомлень УП тільки до одного щоденника. Натомість був би я противний висилати УП до “Мети”, яка в останніх часах веде саме провід у поборенні нашого руху. Вже більше схилився б я до того, щоб УП вислати “Новій Зорі”, яка, вправді, теж нам ворожа, але якої підхід до деяких справ (напр., до процесу Р. Барановського) був далеко гідніший, ніж “Мети”.

Також ніяк не можу погодитися з Вашою думкою, мовляв, нашим представництвом не треба висилати УП, бо вони їх і так кидають до коша. Навпаки, я думаю, що через правильне пересилання звідомлень УП нашим представникам, ми їх більше зацікавимо самим УП та, в висновку, примусимо їх до того, що вони опісля зі свого боку пересилатимуть до УП спеціальні вістки зі своїх теренів. Крім того, вони, постійно прочитуючи звідомлення УП, будуть мати змогу виробити собі образ і про те, що в звідомленнях УП подавати треба.

Оскільки йде про самий зміст звідомлень УП, то при складанні їх треба мати на увазі їх призначення, у першу чергу, нашим націоналістичним часописам. З уваги на те, що УП має обслуговувати не тільки українські землі, але й європейську еміграцію, а далі і США, Канаду, Аргентину, Бразилію та Зелений Клин, треба мати, при редагуванні УП, на увазі, щоб вона стала якраз живим зв'язком між усіма українцями-націоналістами, які живуть на згаданих теренах.

Значить, при редагуванні УП треба узгляднювати, з одного боку, події на ЗУЗ, які опісля мала б передруковувати преса чи то на еміграції європейській чи заокеанській, а, з другого боку, вістки з різних еміграційних теренів, призначені спеціально для крайової преси. Значить, у тих звідомленнях повинні бути у першу чергу узгляднені вияви українського життя взагалі, а розвою нашого руху зокрема. Далі в УП повинні бути вміщені вістки про ті події в чужих державах, які мають безпосереднє чи посереднє відношення до України. Того роду вістки повинні постачати редакції УП якраз наші представництва.

Далі в УП повинні бути також реферовні статті з чужинної преси, які мають чи то для нашого членства, чи то взагалі для українців деяке значення. Напр., надзвичайно корисне було зреферування в УП статті з “Польсько-Українського Бюлетеню” та “Берлінер

Тагенблятт”. Представники в поодиноких країнах повинні на майбутнє слідити за пресою їхньої країни та пересилати до редакції УП зреферовані статті, оскільки вони безпосередньо, чи посередньо, заторкують українську проблему. Зокрема в складі редакції УП повинен бути один референт, якого завданням було б точно студіювати большевицьку пресу та в УП реферувати ті вістки, що їх українська преса чи то через недогляд, чи через недостачу в неї відповідних референтів, не подає до відома українського громадянства.

Всі ті наперед зазначені категорії вісток мусять, крім того, мати відповідне націоналістичне наświetлення. Та з уваги на те, що тепер УП ми розсилаємо не тільки до наших видавництв, але й тому, що тепер у нас нема щоденників, до чужих, а то навіть і ворожих органів, треба, при висвітленні тих вісток бути на разі дуже обережним, щоб не відстрашувати редакторів від уміщування їх в їхній пресі. На мою думку, нічого не зашкодить, коли ми, через зручне редагування та наświetлювання вісток, будемо навіть через чужу, а то й ворожу нам пресу, оформлювати погляди нашого громадянства на поодинокі актуальні питання в корисному для нас напрямку.

Поза тим можна в звідомленнях подавати теж різні вістки з ділянки техніки, розв'язки соціальних питань у різних державах і т. п., себто такі вістки, які могли б бути повчальні для нашого громадянства, як саме в нашій дійсності такі проблеми повинні бути розв'язуванні.

Коли я вже при змісті звідомлень УП, то мушу висловити мое здивування з приводу вміщення вістки, про яку я вже згадував вище, а саме “Червона бестія гуляє”. Ви, тов. Ешкіс, були тут у мене тепер майже три місяці, дав я Вам вгляд у все листування, яке приходиться мені провадити з різними нашими установами, приглянулися Ви теж, серед яких умов приходиться взагалі мені тут працювати. Я ніяк не можу зрозуміти, як могли Ви цю вістку, спрямовану проти шефа тутешнього кантонального уряду, вміщувати в УП, яка має бути звідси розсилана, по всіх усядах. Ви ж повинні були над тим подумати, що ця вістка може дійти до відома тутешнього уряду, та що з приводу її вміщення, — саме тому, що УП звідси розсилається, — можуть виникнути різного роду комплікації, не тільки для мене особисто, але взагалі для нашої справи.

Я не за тим, щоб взагалі оминати все те, що могло б викликати для нас комплікації, бо надто велика наша обережність могла б засудити нас на повне безділля. Одначе, я за тим, щоб не викликувати комплікацій там, де це взагалі непотрібне.

Шеф тутешнього кантонального уряду не така велика особа, ані не має такого великого значення в міжнародній політиці, щоб

спеціально ним у звідомненнях УП займатися, тим більше, коли через уміщення такої вістки, користі з неї абсолютно не співмірні з тими шкодами, які через це можуть виникнути. Взагалі нас тими шкодами, які через це можуть виникнути. Взагалі нас переслідують якийсь фатум, що ми самі часто-густо нашими нерозважними вчинками впросто втручаємо самих себе в різні труднощі, які зовсім добре можна оминати.

Я здаю собі точно справу з того, що в тих умовах, в яких Вам тепер приходиться видавати УП, Вам буде важко, щобільше — неможливо, задоволити всі ті побажання, які я в цьому листі до УП ставлю. Цим листом я хочу тільки справу редагування УП піддати під ширшу дискусію нашого провідного членства, щоб опісля, на підставі переведеної дискусії та тих матеріалів, які дискусія дасть, остаточно вирішити, чи будемо далі продовжувати працю УП і, коли так, то як її на будуче мусимо зорганізувати. Безперечно, Ви самі собі ради дати не зможете. Коли мають бути виконані як слід усі ті вимоги, які я до УП ставлю, то тоді Вам треба додати ще помічників. Видавання УП треба перенести на неутральний ґрунт та редакцію УП забезпечити, з одного боку, пресою, зокрема большевицькою, бо вся інша в Вас, мабуть, єсть, а далі відповідно активною допомогою редакції УП зі сторони наших представників в поодиноких країнах. Крім того, УП мусить стояти в тісному зв'язку зі мною особисто.

Коли ми в нашій теперішній матеріальній скруті маємо витрачувати гроші на УП, повинна вона бути так зорганізована, щоб вносила в наш рух позитивну вартість, — в противному разі шкода витрачати гроші.

Цього листа висилаю Вам, в копіях усім нашим представництвам по різних країнах, а також до США і Канади, і відтак прошу всіх тих Панів, що копію цього листа одержать, переслати свої міркування щодо всіх тих питань, які я в цьому листі порушив.

Щиро Вас здоровлю...

6 листопада

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Я отримав Ваш лист із 1-го листопада з двома записками у прилозі. Записку в справі Дал. Сходу я зараз же переклав на італійську мову, але П'ятниця я її не передав, бо він від кількох днів поза Римом. Де саме, не знаю.

Самій записці значення не надаю, бо в урядових італійських колах, певно, знають далеко більше, ніж подає записка, але — що обіцяно, те зроблено.

Щодо записки в справі УП, то в цій справі я дійсно міг би дещо зауважити.

Щодо загальної справи **потреби** видавати бюлетені УП, — питання, що виникло в зв'язку з загальною фінансовою кризою, то ця справа цілком поза моєю компетенцією, — не знаю, ані скільки УП коштує, ані які вона властиво цілі переслідує.

Від точного визначення цілей УП залежатиме й розв'язка деяких інших другорядних питань, — і насамперед питання адрес, на які ті бюлетені розсилаються.

Якщо ціль УП підтримувати націоналістичну пресу, подаючи їй цікаві матеріали і заповнюючи тим прогалину, що відчувають органи націоналістичної преси особливо по деяких закутинах, як Бразилія, Аргентина, Канада, тощо, де людей, що володіють пером та націоналістичною думкою обмаль, то в такому разі й кількість адрес треба обмежити до кількості тих органів націоналістичної преси.

Якщо ж ціль УП загалом перепачкувати цікаві нам відомості в відповідній обробці і до чужої преси (загалом усі Пресові Бюра мають саме таку ціль — поширювати якомога більше потрібні відомості серед відповідного громадянства), то в такому разі ніяк не можна обмежувати адрес на самі органи націоналістичної преси, а, навпаки, треба старатися поширити їх на всі органи, які тільки існують де-будь на українській мові.

Щодо пересилання бюлетенів УП до різних наших представництв, то я поділяю думку Ешкіса, для представництв вони цілком не цікаві.

Щодо того, щоб представництва підтримували УП своїми дописами, то ця думка, мені здається, теж не до виконання, бо представництва, якщо знайдеться на їхньому терені щось цікаве, волітимуть відразу посилати матеріал до друкованого органу, а не до бюлетенів УП, бо висилка до УП означає зайву затрату часу і бюрократизацію, що, з точки погляду журналістичної, являється найбільшим гріхом, який тільки може поповнити людина, що хоче в той чи інший спосіб впливати на громадську опінію. Зрештою, я завжди висловлювався проти тої бюрократизації в журналістичних справах, що помічалася в нашій Організації. Всі наші комунікати, спростовання, тощо, з'являлися звичайно занадто спізно. Або і зовсім не з'являлися, бо втрачали вже всяку рацію...

Коли я при пресовій справі, то згадаю ще про великий мій жаль, що "Новий Шлях" не відбив "Моєї Енциклопедії" книжечкою, як я про це просив редакцію з першого ж мого до неї листа в цій справі

і повторював цю просьбу ще разів п'ять, висилаючи коректу всіх тих помилок, що знаходилися в друку. Редакція ні разу мені ані словом на те не відповіла, а продовжувала спокійно друкувати. Уважаю таке поведження просто таки некультурним, і думаю, що редакція могла поставитися з більшою увагою до співробітника, що протягом двох років постачав їй щотижня матеріяли безплатно. Коли б порахувати самі поштові видатки на пересилку тих матеріялів, то й то вийшла б порядна сума.

Крім того, вважаю потрібним видрукування відбиток із важливіших статей, що друкуються в часописах, бо: 1. по часописах вони залишаються навіки поховані, і вже через рік по них не залишається сліду; 2. крім того, досвід виказує, що наша преса залишається невідома вельми широким колам нашого громадянства (зокрема я сконстатував це на трьох канадійцях, які приїздили в різні часи до Риму, — всі вони знали про існування “Нового Шляху”, але ніхто з них його не читав). І тому статті ідеологічного характеру треба відбивати маленькими книжечками, які могли б служити пропагандивним матеріялом протягом ще довгих років. Поки у нас ще була “Розбудова Нації”, яка служила націоналістам за своєрідну книгозбірню, — та і не тільки націоналістам, — бодай частина цікавіших і цінніших статей могла бути щохвилини використана і дана для прочитання і для пропаганди. Тепер же, коли “Розбудови Нації” нема, треба звернути особливу увагу на відбивання статей із часописів, і то тим більше, що таке відбивання зрештою, коштує небагато, бо платиться ж тільки за папір.

Лилик написав Вам листа, мабуть, учора. А як не написав учора, то напише сьогодні.

На цьому здоровлю щиро...

Слава Україні!

Написав також Дм. Андрієвському:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Я отримав Ваш лист з 29 жовтня з прилогою. Записки Ваші, про які Ви згадуєте з початку Вашого листа, до мене не доходили. Зрештою, про Ваші розходження з офіційним курсом нашого націоналістичного руху, я знав.

Переходжу просто до Ваших “підсумків і гороскопів”. Перше не міг цього зробити, бо абсолютно не мав вільного часу, а забиратися до відповіді так, нашвидку, не хотілося,

Отже, Ваш закид щодо відсутности дійсної керми в націоналістичному русі і про улягання Проводу масам — слушний. Так само слушне й сконстатовання факту про “осамітнення

націоналістичного руху”, як свідомий і логічний наслідок теорії про двоподіл фронтів. На жаль, я цілковито не бачу, що в цій справі можна зробити. Я думаю, що Провід **закордоном** може відігравати роль тільки ідеологічного проводу, а не фактичного, бо для фактичного керування рухом у нього не вистачає ані людей для зв'язку, ані — і особливо — грошових засобів. Як Ви хочете, щоб Провід виявляв свою “волю”, коли в нього нема жадної можливості перевести ту “волю” в життя?!

Одна трагічна суперечність, в якій Ви заплутались, а в якій і я теж чимало плутаюсь, полягає в тому, що не можна з голими руками виступати проти двох (чи дехто хоче — і чотирьох), що не кажи, а сильних держав, і надіятися з того якихось позитивних наслідків, є цілком марною справою. Ціла біда полягає в тому, що ані я, ані Ви, ані багато інших, не є революціонерами з покликання, а лише з необхідности. Ми обоє належимо до типу людей, що прагнуть позитивної, конструктивної роботи, а тим часом опинилися в Організації, яка **с у т т е в о** не може переводити позитивної роботи, бо вона принципово заперечує існуючі факти. Політика рахується лише з фактами, і виходить з фактів в усіх своїх теоретичних заложеннях. Ми заперечуємо саме існування фактів в усіх своїх теоретичних заложеннях. Ми заперечуємо саме існування фактів, як, наприклад, існування польської влади і польських законів на території ЗУЗ, — про яку позитивну діяльність Ви можете думати? Двopоділ фронтів є тут логічно необхідний. З одного боку знаходяться люди, що рахуються з фактами і хочуть із фактів виходити в усій своїй діяльності, щоб зробити щось позитивне, хоч би і в тій несприятливій атмосфері, в якій вони знайшлися. З другого боку знаходяться люди, які з фактами не рахуються і, пропагуючи теорію сильної влади, заперечують саме існування тої влади на тій території, де хочуть щось робити. Хіба не помічаєте цієї трагічної суперечности?

Цілковито ясно, що при таких обставинах **м у с і л о** дійти і до нашого осамітнення, бо **з а г а л** населення все буде рахуватися з фактами життя і буде намагатися до того життя якось так пристосуватися, щоб здобути з нього якнайбільше добра, або бодай якнайменше зла. Наша Організація лише перешкоджає цьому процесові пристосування. — Як же Ви хочете, щоб вона не була осамітнена?

Ваша заувага, що “треба кермуватися ідеєю цілоти української справи, а не її місцевими відмінностями”, — також цілком справедлива. І поскільки іде про ідеологічний Провід, то в цій площині все відбувається саме так, як Ви хочете, — тут ми є найбільші соборники. Але коли приходиться до практичної діяльності,

то тут на перше місце виходять ЗУЗ. Чому? Дуже просто. Тому, що життя і польська влада дають все ж якісь можливості практичної діяльності на ЗУЗ. Коли б Польща вжила супроти українців тих самих заходів, що їх вживають москалі на СУЗ, то і практична діяльність на ЗУЗ була б зведена до тих самих рамок, що і на СУЗ. Ви знаєте дуже добре, що вистачило одної Берези Картузької, щоб майже цілковито спаралізувати діяльність нашої Організації і на ЗУЗ. Тим часом інші організації, то значить саме ті, що з фактами рахуються, продовжують свою працю і навіть розвиваються. Тому нема чого Вам клопотатися про легальний вияв націоналзму. Ви маєте його вже давно в Донцовському “Віснику”, а тепер в Паліївщині, яка вже здобулася на тижневик “Батьківщину”. Смішно було б закидати Палію, чи Пеленському, який співпрацює з Паліївим, нерозуміння націоналізму. Лише, що вони належать саме до того типу людей, які не можуть задовольнитися голим заперечуванням фактів, а хочуть щось робити в обличчі фактів. Якщо вони зуміють повести як слід працю, то саме вони будуть нашими спадкоємцями. Вся справа в тому, наскільки вони зуміють використати легальні можливості для органічного росту. Не треба забувати, що Гітлер прийшов до влади легальним шляхом, і так само і Мослі заповідає, що прийде до влади шляхом легальним. Саме сьогодні італійські часописи принесли звістку, що він виграв процес проти одного ліберального часопису, який закидав йому намір прийти до влади з допомогою кулеметів. Суд присудив — після довгої і пристрасної розправи, — щоб часопис заплатив Мослі 5.000 фунтів стерлінгів за наклеп.

Все те, що Ви пишете, про те, що націоналісти “жили фразою, а не речевими міркуваннями”, “шукали більше за зовнішніми і негайними ефектами, а не за тривкими і реальними користями”, “дбали лише про свою групу”, відзначалися “голословною принциповістю чи радше буквоїдством”, і навіть “дуже реальним опортунізмом, що прагнув регулярності і впливів”, — цілком вірно і слушне. Але все те було неминуче, — бо всі ці прикмети спільні всім революційним організаціям, себто організаціям, які не визнають існуючих фактів. Справа ще ускладнюється тим, що, хоча ми завжди голосили про необхідність спиратися лише на “власні сили”, фактично мусіли спиратися не лише на “власні сили”. І шукаємо і тепер знайти якусь іншу підпорку, бо революційна діяльність потребує великих засобів, і то саме тому, що вона стоїть на людях, які живуть зі своєї революційної діяльності. Це факт, з яким мимоволі рахуватися приходиться більше навіть, ніж з існуванням сильної влади займанців на наших землях. Звідти натуральна демагогія, щоб впливати на жертвенність земляків в

Америці і Канаді. Звідти й необхідність терористичних актів, які ніколи жадної користі не приносили, а шкоди завдавали чимало. Звідти також і донощиттво і провокаторство і т. д. Люди хочуть їсти і, почавши жити з революції, продовжують потім жити з поліції. Бо не треба забувати, що справжніх ідеалістів — героїв в усі часи і серед всіх народів все була лише зменька, вони все були лише винятками. Хіба ж можна будувати всю справу визволення на самих героях, яких в українській нації натурально менше (після вікового рабства), ніж навіть в інших націй! А революційна організація натурально повинна рахувати якщо не на героїв, то щось коло того. А що героєм неможливо зробитися, а ним треба родитися, то звідси постійний крик і галас людей, що знайшлися в ситуації героїв, а героями себе не почувають. Звідти оте фарисейство й цькування інших, в надії в той спосіб або загіпнотизувати себе самого, або загіпнотизувати інших.

Для революційної організації інтернаціональне становище не може відігравати особливої ролі, — бо коли хто йде під гаслом орієнтації лише на “власні сили”, для того зміни в інтернаціональній політиці не мають найменшого значення. І то тим більше, коли той революціонер горить бажанням не так принести користь, — п о з и т и в н у користь, — даному народові, як принести себе в жертву і залишити своєю жертвою дороговказ будучим поколінням. Хіба Ви не добачаєте трагічної суперечности межі бажанням робити п р а к т и ч н у інтернаціональну політику і деклямацією про необхідність безкомпромісовости та принципіялізму? Адже вся інтернаціональна політика це лише — низка самих компромісів, без якої межі націями точилася б вічна війна. Не маючи можливости прикласти цю безкомпромісовість на терені інтернаціональної політики, ми голосимо безкомпромісовість на внутрішньому терені і тим натурально викликаємо війну межі нами і всіми іншими, що так само натурально веде до нашої ізольованости, про яку Ви говорите в початку записки. Коли наш рух виникав, він мав бути позапартійним, він мав бути м і л і ц і є ю на службі Нації. Тепер він прийняв форму звичайної собі партії, що відрізняється від інших своєю більшою активністю та самозарозумілістю. Бо інші партії бодай добре розуміють, що вони представляють лише партійні інтереси, тим часом, як ми все твердимо, що наші інтереси — інтереси всієї Нації, і всі інші партії з тим більшою силою це заперечують, чим більше почувають себе частиною отої всієї Нації.

Як бачите, я погоджуюся з Вами в дуже багатьох пунктах, але я не бачу виходу з цієї ситуації. Я пам’ятаю добре, що програма і ідеологія — це одне, а люди — друге. Ми мали спочатку дуже добру програму і ідеологію, що ніби кардинально різнилася від програм і

і ідеологій всіх інших партій, але якщо це нам не перешкодило зробитися такою самою партією, як всі інші, хіба ще більш вузькою та виключною, то це значить, що ми впрост не доросли до того. Треба дуже довгої й повільної систематичної праці. Я її проваджу, як можу, моєю публіцистичною діяльністю. Можу зі спокійною совістю сказати, що ніде в моїх писаннях я не проповідував ані партійництва, ані фарисейства, ані голого принципіялізму, ані культу ненависти до інакодумаючих. Всередині організації я був проти поділу на два табори, але зрештою прийшов до думки, що такий поділ потрібний просто тому, що ми не маємо людей, які б мали досить сили, щоб впливати одночасно і на революціонера і на опортуніста. Я так само піклувався був про легальний вияв, — але він сам себе знаходить під тиском життя, — себто всі ті націоналісти, що не почувають себе в силі жити в підпіллі, поволі групуються навкруги Паліїва і Пеленського. І тут у нас виникає питання, — яке буде наше до них відношення? Якщо ж ми визнаємо їх появу за явище нормальне і тому бажане, то між нами може встановитися мовчазне, але дуже корисне співробітництво; якщо ж ми, в нашому фарисействі, визнаватимемо їх за “зрадників”, “трусів” і “опортуністів”, то, ясна річ, приведемо їх до необхідности виступати проти нас з завзяттям справжніх ренегатів, і в тій боротьбі, що з того виникне, може прийти до справжньої компромітації націоналістичного руху в його, як революційному, так і легалістичному відламі. З того користатиме хтось третій...

...Може бути, що школа життя навчить тих, хто має ще можливість і здатності чогось навчитися. А особливо навчитися тому, що не можна йти з мотикою проти сонця і надіятися, що в цей спосіб можна зробити щось п р а к т и ч н е. І не можна надіятися, що в цей спосіб можна зробитися проводом нації, яка перш за все хоче розв'язувати п р а к т и ч н і проблеми життя.

Я дуже добре розумію Ваше бажання найти вихід з цього становища. Радий констатувати у Вас невмирущу віру в “радісну творчість”, але сам відчуваю в собі мікроби скептицизму, і головна причина полягає в тому, що я не вірю в можливість “радісної творчости” — “на еміграції”. Тут “радісна творчість” можлива хіба в царині культурній, але щодо царини політичної, то тут не “радісна творчість”, а інтриги емігрантщини, заздрість, побажання, щоб хтось не відняв у тебе шматок хліба, і нестримне бажання опинитися в наймах у тої чи іншої держави.

На цьому сумному акорді кінчаю, бо вже мені час кінчати.

Як ще будете мати нагоду і бажання писати П'ятниці безпосередньо, то я тому буду дуже радий. Ваш меморандум у

французькій мові складено дуже добре. Я не маю абсолютно нічого до зауваження.

З тим здоровлю щиро...

Є Онацький.

8 листопада

Одержав листа від полковника Є. Коновальця з 6.XI.:

ВП. Пане Онацький!

Вашого листа з дня 30 жовтня та Вашу листівку одержав правильно. Всі висловлені Вами бажання відносно записки будуть сповнені. В цій справі дав я вже відповідні доручення п. Стобареві, а саме — щоб оригінал був виготовлений на кращому папері, також щоб виготовив супровідне письмо з тими поправками, про які Ви згадували. Супровідне письмо буде датоване, 20 листопада, бо думаю, що приблизно десь при кінці місяця можна буде що записку передати по адресі. Крім того просив я Стобаря, щоб рівночасно виготовив ще 4 копії записки.

Я зараз їду в наглій справі на кілька днів до Кіндратівки. Повернуся десь із початком наступного тижня. Думаю, що теж до того часу Стобар полагоди́ть справи, зв'язані з запискою, так що на протязі наступного тижня зможу Вам усе переслати.

В залученні пересилаю Вам “Зіставлення деяких відомостей”. Дальших 100 франків, про які я згадував у попередньому листі до Вас, зможу вислати Вам щойно після мого повороту.

Здоровлю Вас щиро...

Зіставлення деяких відомостей (з 5 листопада 1934).

1. У зв'язку з подіями в Карпатівці наші противники починають поширювати вістки, мовляв, ми всі наші установи на карпатівському ґрунті ліквідуємо й усе перекидаємо на терен Органського (Франція) та намагаємося знайти контакт із сусідами того останнього.

2. За ще не перевіреними відомостями мало наступити в останніх часах порозуміння та перепросини між Андрієм Лівичьким та Чеботаревим. Рівночасно мають іти й дуже гарячкові спроби унерівців до згоди та замирення з ундівцями.

3. Рівно ж в одній з каварень у Варшаві мала відбутися стріча та конференція між Чеботаревим та Матчаком на тему усталення спільного модус процеденді відносно дальшої акції проти Сушка в зв'язку з убійством Отмарштайна. Головним атутом у цій дальшій акції має бути справа відомого Стрілецького Фонду.

4. В останніх часах дається завважити щораз більше напруження між унерівцями та гетьманцями. Гетьманці почали тепер посилену акцію не тільки на ЗУЗ при допомозі клерикалів, але й серед наддніпрянської еміграції в Польщі, яка досі залишилася під впливом УНР, врешті і на Волині. Не виключене, що в зв'язку з німецько-польським порозумінням поляки перемінили свою орієнтацію, і, можливо, хочуть почати сильніше підпирати гетьманців.

5. Бандрівський, що донедавна був першим співробітником Петрушевича, виїхав із Карпатівки до Володівки. Перед тим мав заявити, що виїздить на довші студії, бо в Карпатівці немає що робити, тим більше, що сам Петрушевич хворий і ніякої акції не веде.

6. У доповнення до цих відомостей додаю від себе, що бажаним було б в одному з найближчих чисел "Українського Слова" порушити справу ундівської делегації до Варшави в зв'язку з обіцянкою відкриття хліборобського ліцею. За моїми відомостями, ундівці висилкою делегації себе надзвичайно оскардали, раз тому, що поїхали дякувати за саму обіцянку, не знаючи точно намірів поляків, а друге, що, як пізніше виказалось, ця школа має бути концесією певнівцям, і її мають відкрити в Луцьку. Ця остання вістка — великий поличник ундівцям. В УС треба справу цієї делегації відповідно висміяти.

7. Як уже Панам відомо з преси, Митрополит видав пояснення до свого обіжника в справі Богослужень в світських цілях. Згаданий обіжник викликав був у всьому громадянстві великий спротив, і тим треба пояснювати, що Митрополит використав Першолистопадове Свято, щоб замазати те погане враження, що його той обіжник викликав. З Варшави мене повідомляють, що, після появи того обіжника, православний митрополит Діонізій був ним захоплений та мав заявити свій жаль, що митрополит Шептицький щойно так пізно додумався до того, що він на Волині вже віддавна переводить.

Думаю, що й цю вістку добре було б, без ніяких коментарів з нашого боку, вмістити в УС.

Постій, 4. XI. 1934.

Одержав також листа від О. Бойкова з 6 листопада:

Високоповажаний Пане Онацький!

Нині одержав другу за останній тиждень Вашу статтю. Широ дякую. Не відписував би, бо ця справа належить уже до другої особи, завдання якої — підтримувати з Вами постійний зв'язок та прохати про дальшу надсилку матеріалів. Оскільки відписую, то роблю це лише тому, щоб Вас зорієнтувати в дійсному стані, що тепер заїснував, і, по-друге, що чуюся одним із пасусів, Вами дописаних в кінці листа, надзвичайно ображений.

По-перше, прошу прийняти до ласкавого відома, що ніхто інший, як у першу чергу я настоював на тому, щоб Сокирка прийшов перейняти редакторство. Ніхто мене з редакторства не скидав, а скинув я сам себе добровільно, уважаючи, що коли я буду далі прив'язаний до УС, то воно все одно в скорому часі впаде, бо членство Союзу вимагає від мене постійної праці і, тільки даючи цю працю, можна одержати від нього гроші на дальше видавання УС. Коли в одному з останніх моїх листів до голови ПУН я поінформував його докладно про матеріальний стан УС та зажадав, щоб врешті Сокирка прийшов сюди, одержав я від Голови відповідь, що він поручив Сокирці негайно виїхати і перейняти редакторство УС. Отже, не було в мене ніколи ніякої заздрости, а, навпаки, я завжди старався робити так, щоб із моєї праці була загальна користь.

Що ж до другого пасусу Вашого — “Все ж таки УС його справа”, відповідаю, що УС я ніколи не вважав моєю справою. Я тільки просив усіх тих наших членів, які перебувають поза межами Франції, узгляднювати того читача, якого ми тепер маємо, і який є нашою матеріальною опорою в нашій видавничій праці.

На жаль, більшість з них цього узгляднювати ніяк не хотіла, і приходило до дрібних непорозумінь між мною й тими людьми, до яких я звертався з проханням надсилати матеріали. Натомість мушу підкреслити, що всі наші члени, які перебувають у Франції, поскільки вони працювали в УС, пристосовувалися до вимог французького терену, зглядно нашої тут перебуваючої еміграції. Як не можна учити учня народньої школи вищої математики, так не можна простому робітникові писати про речі, яких він не розуміє, і, щоб зрозуміти, потребує великої підготовки.

З прикрістю мушу ствердити, що майже ніхто з наших чільних людей не хоче узгляднити того, що робітника треба виховувати, треба допомагати йому піднятися на вищий рівень загальної освіти. Всі намагаються писати йому про такі складні речі, які, напружуючи лоба, розуміє тільки інтелігент. Обсервуючи наших людей, я помітив одне ненормальне явище. Коли ми ведемо пропаганду серед чужинців, то, хто б це з нас не був, кожний починає від мандрівки слов'ян, далі пише про княжу добу, потім про козацьку, а коли приходиться писати про теперішню, виказується найслабшим. А при тому всьому він забуває, що пише, пропагує нашу справу серед високо-інтелігентних кіл. Натомість, коли пише для свого читача, пише йому про сучасні складні, до неможливості заплутані, речі, не узгляднюючи того, що той робітник не має взагалі ніякої підготовки до того, щоб розуміти такі складні речі.

Через це й тяжко нам схопити наші маси, бо ми не ведемо серед них плянової, систематичної роботи.

Завдяки відмінному нашому становищу, ми за ці роки праці, що її провели серед нашої еміграції у Франції, маємо вже чимало вихованих робітників, які брали вже до рук Розбудову Нації і не потребували ніяких пояснень. Поскільки УС розраховує на масового читача, то й воно мусить до деякої міри відповідати його вимогам. В противному випадкові це було б рівнозначним стрілянню з гармати на горобців.

Ще раз прошу Вас не вважати моєї роботи на французькому терені моєю справою, бо особисто для мене такої роботи не треба.

Якщо Ви будете такі ласкаві й в майбутньому будете притримуватися цього, про що я не раз Вам писав, значить, будете узгляднювати нашого читача, то Ваша поміч буде нам надзвичайно цінною, і наслідки її всі ми побачимо в доволі швидкому часі.

Коли “Тризуб” друкує всього 600 примірників, то не тільки тому, що має дурну концепцію польонофілів, а й тому, що в дійсності не дає він нічого цікавого українцеві, що перебуває у Франції. Одначе, в них погляд на справу зовсім інший, — його вже давно зформулював Прокопович, кажучи: “Головна річ — щось робити, щоб бути в майбутньому виправданим.” Крім цього, вони мають постійні субсидії, тому їм і не залежить на тому, чи хто платить за “Тризуба”, чи ні. Нам якраз навпаки, — ми хочемо підготувитися до великого діла, а водночас хочемо підготувити нашу масу, беручи на ту підготовку її ж засоби.

Сподіваюся, що ці мої вияснення ніяк Вас не діткнуть, і наше взаємне добре відношення залишиться непорушним.

Широ Вас вітаю та остаюся з правдивою до Вас пошаною....

11 листопада

Написав О. Бойкову:

Вельмиповажаний Пане Бойків!

Ніяк не сподівався, що моя приписка до статті може Вас образити.

В усякому разі вірте мені, я не мав жадного наміру Вас образити, ані товаришеві Сокирці щось закидати.

Лише я уважав — і уважаю — що УС — Ваша дитина, яка побачила світ, тільки завдяки Вашій запопадливій та пильній праці. Тому, отримавши повідомлення про Ваше уступлення з місця головного редактора, не міг я не запитати, що ж з Вами сталося. Я міг побоюватися, що Сокирка прийшов на Ваше місце з огляду на “вищі

інтереси”, які часто примушують відсувати на бік міркування про особисті заслуги інших осіб. Скажу Вам по щирості, що, крім того, побачити Сокирку на Вашому місці мені було й тому неприємно, що це означало поховання Розбудови Нації, якою я дуже дорожив. РН — це був дійсний вклад не тільки в наше організаційне життя, але й в культурну скарбницю всієї нації, а поява Сокирки на Вашому місці означає остаточну відмову від ідеї продовжувати цей наш орган, бо ж ясно, що Сокирка не може одночасно провадити дві редакції.

В усякому разі я дуже радий, що Ви стоїте далі при праці і берете так до серця дальшу долю УС.

Але мені прикро, що Ви, силою обставин, зводите роль УС до органу освічування українських робітників у Франції. Мені здається, що воно могло б стати загальним органом всієї європейської еміграції, в якій є все ж чимало інтелігенції (особливо малоросійської), яку цим органом поволі можна б обробляти. Я певний, що УС може відіграти велику роль, напр., на теренах Болгарії і Югославії. Треба лише для цього відповідної пропаганди.

В усякому разі представляється УС дуже добре, і я не думаю, що треба було б міняти його характер.

Щодо Ваших зауваг про потребу писати для робітництва від початку про найпростіші справи, то згоджуюсь із Вами цілковито щодо необхідности популярного зрозумілого викладу, але не погоджуюсь із вибором тем. Мусимо йти за часом і викладати нашим читачам актуальні справи. Для іншого, зокрема для історії, мають служити книжки. Тиктор прекрасно робить, додаючи до “Нового Часу” велику історію України, але він дуже зле робив би, коли б друкував її в самому часописі. Нема жадного сумніву, що ми маємо велику потребу в популярних виданнях, маленьких дешевих книжечках для народу, але УС цьому зарадити не може. УС повинен стояти нарівні з іншими часописами інших народів, і так, як тепер воно представляється, воно цьому відповідає.

Прикладаю тут нову статтю на тему “Старі й нові ідеали рівности”. Надіюсь, що і тема і виклад Вас задовольнять.

Прошу поздоровити Сокирку та попросити його написати мені його адресу більш виразно.

Здоровлю щиро. Слава Україні!

16 листопада

Одержав картку від В. Мартинця з 12 листопада:

Високоповажаний Пана Онацький!

Статтю про “святих” і “мертвих” дістав. Коли б був дістав її

безпосередньо, був би вмістив її у попереднім числі (ч. 81), а так іде в ч. 82, — отже, буде трохи спізнена. Боюся, що Ви, не побачивши своєї статті в ч. 80, зробили собі відпочинок, і я аж за тиждень, дістану Вашу наступну статтю. Адреса моя: 80, Av. du Val de Beaute Nogent bar Maine (Saine). Писати на таке прізвище: M. Saleman (р. Т.). Думаю, що написав виразно. Дивуюся, що моє письмо викликає Ваше прокляття, бо воно виразніше, ніж... Ваше. Кілька я вже вислухав “компліментів” друкарів на адресу Вашого письма й машини, то щось страшно.

У Вашім листі був пасус про Бойкова, хоч у добрій волі, але так якось зложений, що ніби виходило, що я Бойкова “викурив”, чи щось подібне. Між тим ані я його не викурив (він далі працює, лише значно менше, щоб мати можливість працювати більше в Союзі), а що більше, якраз він **перший** підніс думку, щоб я перебрав редакцію. Це дуже гарно й свідчить про відношення його до мене, бо це не так легко передавати другому свою дитину. Тому Бойків був трохи діткнений Вашим листом.

“Новий Шлях” від довшого часу в великих фінансових труднощах і тому не відбив “Енциклопедії”.

Для Вашої орієнтації: тепер у статтях можете про Володівчан свobodно висловлюватися, а навіть зачати наступ. Не маємо потреби їх щадити, а, навпаки, треба дати їм відчутти наш зворот і нашу відповідь на те, що вони зробили (до речі: всі рекурси полагоджено відмовно).

Щиро Вас здоровлю...

17 листопада

Одержав листа від полк. Є. Коновальця:

ВП. Пане Онацький!

Вашого листа, пересланого мені до Кіндратівки, одержав правильно.

В справі друку Вашої “Енциклопедії” старатимусь перевірити як слід справу і натиснути на них, щоб вони її видали окремою брошурою.

Меморіал та супровідне письмо, як і копії меморіялу, перешлю Вам десь при кінці бiж. тижня. Міжнародня ситуація настільки скomплікована, що я самий тепер не визнаюся, чи пора для передачі того меморіялу тепер догідна. Одначе, протягати далі теж недобре. Зрештою, Вам там із П'ятницею видніше.

Щиро Вас здоровлю...

Українське Бюро в Лондоні повідомляє про цікаві дебати в українській справі в англійському парламенті, що відбулися 12 листопада.

Перший запит до уряду поставив консерватист Вільям Дейвісон:

— Чи перед прийняттям ССРСР у члени Ліги Націй обговорювано з представниками советського уряду справу релігійної свободи в ССРСР і справу допомоги тим, що голодують? А також — чи з ССРСР переговорювали представники інших держав у тих справах, і яке їх становище тепер?

В імені міністра зак. справ, сера Саймона відповів міністер Іден. Він заявив, що британська делегація в Женеві не обговорювала справ із представниками ССРСР перед прийняттям їх до Ліги Націй. Чи ті справи порушували представники інших держав, про те він не знає.

Сер Вільям Дейвісон був “дуже здивований” тим, що британська делегація перед прийняттям ССРСР до Ліги Націй не порушила таких важливих справ, як справа релігійної свободи і допомога голодним. Американський уряд був поставив ці справи на першому місці, коли переговорював із советським урядом в справі його визнання від США.

Консерватист сер Альфред поставив запит, чи Совети вповнили всі умовини, потрібні для прийняття держав в члени Ліги Націй і списані в артикулі 23 статуту (людяне і справедливе обходження з робітниками, допущення контролі Ліги Націй над деякими справами і т.д.).

Міністер Іден запевнив, що, коли советський уряд вносив прохання про прийняття до Ліги Націй, згодився також вповнити всі зобов'язання, які належать членам Ліги Націй.

На запит сера Нокса, чи члени Ліги Націй певні того, що Совети сумлінно вповняють вимоги артикулу 23, Іден не відповів.

На засіданні 14 листопада посол Ріс Дж. Дейвіс (лейбурист) поставив міністрові зак. справ такий запит:

— Чи міністер закордонних справ задумує поробити які заходи в зв'язку з виступом польського делегата в Женеві, полк. Бека, який на засіданні Ліги Націй 13 вересня ц.р. заявив, що Польща не признаватиме більше зобов'язань, наложених на неї меншиневими договорами?

Міністер Іден відповів, що сер Дж. Саймон висловив свою думку в цій справі підчас засідання Ліги Націй 14 вересня, коли він дуже гостро заявив, що Польща прийняла на себе певні зобов'язання в справі меншин і ті зобов'язання включено до гарантій Ліги Націй. На підставі тих зобов'язань признано Польщі її теперішні границі, і це треба пам'ятати. Той договір підписала не тільки Польща, але й

інші держави, і про одностороннє зривання договору не може бути мови.

Посол Мендер (ліберал) висловив надію, що Польщу й надалі зобов'язуватимуть меншинні договори.

Того ж дня обговорювано й другий запит посла Дейвіса про зміну конституції Польщі, бо та зміна порушує артикул 7 меншинного договору:

“Чи міністер зак. справ знає про те, що польський сойм прийняв 25 січня ц.р. деякі зміни польської конституції? Чи міністер зак. справ має на увазі, що коли цей закон увійде в життя, виборцями сенаторів зможуть бути тільки особи, винагороджені Орденом Незалежности, і таким чином українці будуть позбавлені змоги брати участь в голосуванні на сенаторів? Чи міністер зак. справ вважатиме за відповідне предложити цю справу Лізі Націй, з огляду на те, що така зміна порушує арт. 7 меншинного договору?”

Міністер Іден: — Я поінформований, що справа реформи польської конституції мається так, як це був пояснив міністер зак. справ у відповіді на запит в цій справі дня 18 квітня. Сойм прийняв законопроект, але сенат ще ні. Я не бажав би висловлювати погляд уряду на цю справу, коли вона ще перед польським парламентом.

Посол Дейвіс заповів, що повторить той свій запит, коли справа перейде всі інстанції польського парламенту.

19 листопада

Вчора помер кардинал Гаспарі, проживши 82 роки.

З його смертю кількість вакантних кардинальних місць збільшилася до 17. Це значить, що за останній час померло 17 кардиналів, яких папа ще не успів заступити новими.

Але, якщо я й пройшов мовчанкою понад смертю шістнадцяти попередніх кардиналів, понад домовиною кардинала Гаспарі пройти мовчки неможливо, бо його ім'я в'яжеться до певної міри зі справою українського відродження.

Досить тільки пригадати, що він був державним секретарем, себто першим міністром, прем'єром Ватикану від 1914 аж до року 1930. Був, отже, в осередку всіх справ саме тоді, коли українська справа вийшла була знову з темряви забуття в світло інтернаціональної політики та зробилася немаловажним чинником подій у всій Східній, а почасти й Середній, Європі.

Як селянський син, Гаспарі ніколи не забував про своє походження. Пильними студіями та плеканням духа намагався він піднятися на таку височінь, з якої міг спокійно споглядати великих світу цього, як собі рівних.

І дійсно, як перший міністер Ватикану, він мав над собою тільки папу.

А після підписання Лятеранського пакту в 1929 р., коли утворено т.зв. Ватиканську Державу, і папа визнав нарешті права Італії на Рим, як свою природну історичну столицю, італійський король нагородив його орденом св. Анунціяти, що зробило його “братом у перших короля.” Всі ті, що отримують цей орден (відзнаку), — а їх дуже небагато, — вважаються за братів — у — перших короля, і він у своїх листах до них, тільки так до них і звертається:

— “Мій Дорогий Брат — у — перших...”

Кардинала Гаспарі буде поховано в його рідному селі в Тоскані, де він — ще за життя — збудував собі гробницю з датою народження і вільним місцем для дати смерті, а також із написом із Святого Письма:

“Господь витяг мене з багна, щоб дати мені місце поміж великими землі.”

Під час літніх вакацій кардинал щодня ходив до цієї своєї гробниці і довго біля неї молився та думав...

При створенні Італійської Академії Наук він — єдиний з духовних — був обраний в академіки. Головною працею його життя — поза політикою, яку він мусів провадити, як прем'єр-міністер, — була кодифікація церковного права, при чому в останніх роках він присвячував особливу увагу кодифікації права Східньої Церкви, цікавлячись у великій мірі й нашим українським обрядом, який визнавав за прегарний.

З українськими справами запізнався ближче в 1919 р., коли Головний Отаман С. Петлюра призначив був графа Михайла Тишкевича українським представником при Ватикані.

Це було дійсно одне з небагатьох цілком вдатних призначень в нашій дипломатії, бо ж умовини української дійсности ніяк не сприяли вихованню в лоні українського суспільства зручних дипломатів.

Граф Тишкевич, потомок давньої славної родини, щирий український патріот і глибоко релігійна людина, сам католик, був справжньою знахідкою для української справи в Ватикані. І він дійсно настільки зумів зацікавити і кардинала Гаспарі і самого папу Бенедикта XV українською справою, що вони й пізніше, коли гр. Тишкевич був призначений вже головою Української Делегації на Мирову Конференцію в Парижі, не відмовлялися допомагати йому своїми зв'язками.

Сам Тишкевич так писав про це в звітженні про свою діяльність 12 листопада 1919 р.:

“В Римі я прохав папу підтримати нашу справу, і папа зараз же зателеграфував в Париж до свого посла, монсіньора Черетті, який, після свого повороту до Риму сказав, що він говорив із Радою П'яти і довідався, що справа наша стоїть дуже погано через те, що наші вороги представили її, як німецько-більшевицьку авантюру купки недоспілих політиків, тому що маса населення темна і національно-несвідома... Папа запевняв мене, що він цілком прихильний ідеї самостійної України, і сказав, що Рада П'яти останнього слова про Україну ще не сказала. Результатом моєї праці в Римі було і те, що кардинал Гаспарі, державний секретар, надіслав отаманові Петлюрі листа, який фактично визнає нашу самостійність:

“Дякуючи Вашій Вельможності за ввічливе послання, спішу запевнити, що Св. Престіл, шануючи, як належить, благородний характер українського народу, буде слати гарячі молитви про його добробут і, твердо вірячи в право самоозначення, визнане за іншими народами, які належали до бувшої Російської Імперії, вірить, що й Україна скористується цим правом...”

В 1920 р., ідучи назустріч бажанням української дипломатичної місії при Ватикані, якою тоді керував о. Бонн, папа призначив для України спеціального Апостольського Візитатора, о. Дженокі, людину глибокої культури, що, зрештою, в Україну не зміг дістатися.

У тих часах, як бачимо, Україна видавалася в Ватикані великою реальністю, і саме ім'я “Україна” та “український” мало всі права громадянства.

Пізніше обставини змінилися. На зміну Апостольському Візитаторові “для України” прийшла Понтифікальна Комісія “для Росії”, а саме ім'я “український”, під впливом головним чином наших польських “приятелів”, зникло цілковито з офіційних ватиканських актів.

Навіть приймаючи наших паломників, новий Папа Пій XI уважав за краще уникати “небезпечної назви, і в своїй промові до них говорив тільки про “ваш” та “наш” нарід, так ніби той нарід не мав імені.

Помер старий кардинал Гаспарі, і хто знає, скільки цікавого нам поніс із собою в могилу. Аджеж був час, коли через його руки проходили всі справи, що мали відношення до України, яка була один час для Ватикану дуже актуальною.

20 листопада

Одержав листа від О. Бойкова з 17 листопада:

Високоповажаний Пане Онацький!

Нині одержав Ваш лист та Вашу цінну статтю, щиро дякую. Відповідаю негайно, це — єдиний в мене вільний південь в тижні, у якому мушу полагоджувати все листування.

Я Вам дуже вдячний за Ваше признание, але повірте, що говорю Вам щиро, я ніколи не дивився на те, що УС — моя дитина, і ніби до неї ніхто не має права. Я тільки домагався і домагаюся, щоб не робити, як кажуть, революції, без попередньої підготовки, бо все те мусить кінчатися невдачно.

Ви пишете, що на еміграції є багато т.зв. малоросійської інтелігенції. Я її тут бачу на власні очі, і не тільки малоросів, але й наших інтелігентних українців, різного роду людей із духовною семінарією, чи навіть із покінченою середньою освітою. І я можу Вам сказати, що ті люди всі мало чим різняться від простих робітників. Їхнє знання української культури рівняється зерові. Їхнє знання української літератури зводиться до Шевченка, “Наталки Полтавки” і “Сватання на Гончарівці”. В українській державній історії панує в них повна темнота. Про українські природні багатства знають вони, що є вугілля і нафта. Оце — все їхнє знання. І не тільки робітники, але й самі оці інтелігенти, які в часи будування нашої держави займали добрі місця, домагалися і домагаються від мене, щоб про всі ці українські справи писати якнайбільше та в такий спосіб допомогти їм набути всебічне знання про Україну.

Нещастя наше в тому, що ми все міряємо інших на підставі нашого знання і тому, от хочби й у Франції, український інтелігент не вміє говорити до українського робітника, а якісь жидки, що приїжджають сюди з Польщі, Румунії та Чехословаччини на студії, вміють говорити до наших робітників. Їздять до їхніх осідків і ширять большевицьку пропаганду, запевняють наших робітників, що на Україні дуже добре, що Україна самостійною бути не може і т.д.

Я жив і приймав активну участь у визвольній боротьбі, і кажу Вам щиро, що, напр., Трильовський абсолютно не мав поняття про будування держави, але він у той час знав найкраще психіку галицького українця, і він був на той час єдиним, що міг рвати наші маси до боротьби. Натомість ми всі говорили до селянина та робітника високою мовою, плели йому про різні пляни, яких він абсолютно не розумів. Вийшло з того те, що майже така сама кількість військових людей ховалася по запіллю при міліції, або по зелених кадрах, як та кількість, що служила в армії.

Тепер перед нами стоїть оцей виховний період і, хоч як нам не хочеться братися за цю роботу, бо є вища, однак її виконати мусимо.

Маєте повні рацію, що Тиктор видає брошурки. Однак, треба мати на увазі, що ми не живемо в краю, де все ж таки наші люди

призвичаїлися до книжки, її люблять. Тут люди поза газетою не хочуть нічого взяти до рук. Ось який стан!

Власне мені йшло про те, щоб УС задержати в такому стані, як тепер. Мусимо його видавати ще якийсь час так, щоб опісля повільно, але поступово, йти вгору. Американська “Свобода” нині може писати також і про трохи складніші речі тільки тому, що виховала собі читача.

Дальше наше нещастя те, що нам бракує популярного, ясного стилю, що мають, напр., французи, чи інші народи. У нас до таких людей належав в першу чергу Шевченко, але він був геній. За ним ішов Франко та Драгоманів, а тепер абсолютно таких людей немає. Кожному треба цілих шпальт, щоб висловити думку і то не в популярний спосіб. Я читаю з великою насолодою всякі інтерв'ю, чи навіть статті Муссоліні. Це просто мистець слова, мистець стилю.

Правда, що ми всі завалені працею, і немає абсолютно часу, щоб себе в цьому напрямку вдосконалювати.

Як Ви собі пригадуєте, ще перед появою друком УС, я згадував Вам про те, що з часом, як ми розбудуємо терен, будемо робити відбитки з деяких наших праць. Розумію їх потребу, але нині на це нема спроможностей, бо йде про те, щоб удержати УС. Тепер на французькому терені вже носяться люди з думками видавати нові газети тільки для того, щоб повалити УС. Перші це польонофіли, які заявляють так:

“Ми — урядова група, отже вище нас ніхто не повинен стояти і нас у роботі перетріюмфовувати не сміє... Хоч читачів у нас мало, але обставини вимагають, щоб ми відновили “22-го січня”.

Друга група — це ті, що мають зв'язки з Кожевниковим, а також цілком певно з Чеботаревим, — всі невдоволені, покривджені, і всі ті, що вважають себе за найздібніших. Звідки будуть у них гроші на видання, не знати, але не важко догадатися.

А ще не започатковували працю большевики проти нас. Вони також напевно прийдуть із своєю “роботою”.

Мені хотілось би зробити УС такою нашою газетою, як це Ви кажете, щоб вона обслуговувала всю нашу еміграцію, щоб її міг взяти до рук і не соборник, навіть наш політичний противник, але для цього ми не маємо сил, не маємо тут одної людини, яка не мала б віддаватися праці в газеті, а головним чином стежила б за подіями на наших рідних землях і кожного тижня, побіч ідеологічних статей, писала б статті, як корективи на лихі потягнення наших політичних угруповань. От, напр., таке явище, як “Пастирський лист”. Яку ж гарну відповідь, що нікого б не ображала, можна було б написати, як би був час всебічно продумати та опрацювати цю справу. А так довелося написати тільки замітку.

Головне йде при цьому, що наших людей треба добре знати, вони надзвичайно образливі, і якщо Ви на них “гримасте покапральськи”, то будьте певні, що хоч вони в душі признають Вам рацію, завжди все ж виступатимуть проти Вас зі всією силою. Їх треба виховувати, хочби вони були адвокати, судді, чи професори, бо, напр., хто з нас сподівався, що таке дурне інтерв'ю дасть Дм. Левицький представникові агенції “Гавас”, який оце по довгих роках звернувся вперше до представника “найсоліднішої” партії? Я просто не міг про цю справу згадувати в УС, таке до обридливості дурне воно було. Живемо в великих державах, де є блискучі державні мужі, і від них треба вчитися та вчити інших наших людей, хоч би й були вони з університетською освітою. Але, щоб учити іншого, треба насамперед мати вільний час, щоб постійно самому вчитися. Інакше, вся наша праця, якою б вона великою не була, не принесе нам успіху, бо й нам треба будувати велику державу та ще й мати до діла з ворогами, які хоч би в цій ділянці стоять далеко вище за нас.

Написав я Вам усе це тільки тому, що хочу Вас зазнайомити з моїми дальшими плянами, які думаю повільно здійснювати. Тепер моє перше завдання — забезпечити матеріально УС на наступний рік, щоб не було найменших побоювань, що воно по двох, чи трьох місяцях перестане виходити. Друге моє завдання — побільшити УС до 6 сторінок з таким розрахунком, що ці нові сторінки будуть відведені виключно українській культурі, літературі, багатствам, державній історії та в такій же мірі всьому чужому, як, напр., “нарис історії Римської Імперії”, “сильветки великих мислителів”, “італійське відродження”, “італійська література”, “інтелектуальні сили в французькій революції”, сильветки великих мужів, полковників і т.д.

Побіч цього думаю підготовляти ґрунт для покищо літографованого видання, отого, що ми бажали провести серед нашого членства, себто лекцій про науку будування, керівництва державою і т.д. Все одно в мене стоїть тепер ротатор без заняття, а до нього я вже призвичаївся, як до каторжної праці, бо щілих 13 місяців працював на ньому і не легше, як десь там у Березі, чи на Соловках.

Коли це все пощастить мені зробити протягом наступного року, тоді думаю приступити до видавання тут у Парижі великого місячника французькою мовою, біля якого можна було б згрупувати наші інтелектуальні сили. Очевидна річ, все це тільки пляни, з котрих друга частина здається патріотичною фантазією і нічим більше. Але повірте мені, що навіть тепер, коли велика кількість нашої еміграції вже виїхала з Франції, її тут ще так багато, що матеріальні засоби до цього можна знайти.

Можливе навіть таке, що коли б ми мали тисячі нашої еміграції

вже зорганізованої і з нами злютованої, ми могли б дістати матеріяльні засоби, щоб закупити свою власну маленьку друкарню.

Одначе, може бути й так, що нас одного дня французи вдарять по голові і все зліквідують. Але це не означає, що тепер робити не треба, і не треба мати плянів. Іде головно про те, щоб ми всі призвичаїлися до праці, яка приносила б нам успіхи. Тепер ми ще не вийшли зі стадії великого крику й галасу, і коли нас б'ють по голові, то менше за нашу роботу, а більше за нашу галасливість.

Що ж до Розбудови Нації, то я з Вами вповні згідний. Навіть ще перед приїздом Сокирки сюди, я писав нашому Голові, що РН не сміє припиняти свою появу. Думаю, що, коли знайдуться засоби, можна буде її з повним успіхом продовжувати. Скажу Вам більше, що я весь час настоював перед Головою, щоб РН виходила кожного місяця, бо це — наш цінний скарб духовий, якого люди так потребують під сучасну пору. На жаль; кілька років вона виходила як двомісячник, що тільки в деякій мірі заспокоювало великі потреби наших людей.

Багато б можна ще писати, але шкода забирати Вам Ваш дорогий час. Хочу ще тільки сказати, що маю до Вас один жаль, а саме за те, що не повідомили Ви мене заздалегідь, що Ваш "Корпоративізм" ітиме в шістьох числах. Я був би постарався набирати його в друкарні так, щоб можна було зробити відбитку. Тому прошу Вас мати це на увазі на майбутнє.

Також мушу Вам із приємністю сказати, що Ваші статті люди читають із великим задоволенням, навіть мені це заявляли усно.

Завтра я буду в Сокирки і передам йому Ваші бажання. Покищо вони обидва з Органським мусять вести справу редакції УС, бо я мушу цілковито звільнити себе для організаційної роботи. Тому прошу Вас допомагати їм всіма Вашими силами, щоб вони не потребували тягнути мене до помочі, бо це буде перешкодою для дальшої розбудови нашого терену.

З правдивою до Вас пошаною та щирим привітом...

Слава Україні!

22 листопада

Лист від Дм. Андрієвського з 19 листопада:

ВШановний Пане Онацький!

Чито мої заподання, чи Ваші відомості настроюють Вас на безнадійний лад. Рефрен Вашого листа — зле, але не бачу, що можна зробити.

Я не годен стати на подібну позицію, і от знову пишу, і то лише Вам.

Ніби для пояснення розбіжностей, що виникли в мене з офіційною лінією, вказуєте на брак у мене революційного темпераменту. Так, я скорше консерватор і будівничий, але знаю ціну революційним методам і уважаю, що наразі вони мають в українськiм житті більше примiнення й слушности, як коли. Я бачу небезпеку помилитися, коли доводиться підходити до речей лише інтелектом, а тому я обережний в моїх осудах, що стосуються революцій. Однак, маю доволі даних, позбраних за кілька років спостережень і досвіду, щоб судити націоналістів. Роблю це, узгляднюючи власний не-революційний темперамент.

Кожен революційний акт, чи рух, повинен мати певну, на коротшу чи довшу мету, політичну рацію. Без неї то лише ворохобництво, і нічого великого від них сподіватись не можна. Тою рацією може бути навіть перевиховання мас. А от я боявся, що робота націоналістів, коли не позбавлена політичної рації, то в кожному разі дуже мало нею пересякнена. Бо навіть коли говорити про перевиховання, то виходило так, що все, що вона здобувала (піднесення духа в масах, щеплення загалові героїчного наставлення неприєданість), вона ж таки й руйнувала (сектарство, відірваність від загалу, зневіра: “коли провал, то то наші!”).

Годі не признати, що революційна чинність у нас провадиться по-партацьки. Треба подивляти рядовиків, хоч між ними багато людей малосвідомих, а то і випадкових, за що зрештою відповідає провід. Але провід винен ще більше за неправильну постановку справи. Не треба бути спецом, щоб повчити його, як тримати конспірацію, як провадити організацію і т.д. Тож в таких умовах годі очікувати наслідків навіть щодо перевиховання мас. Бо нездарна революційність скорше деморалізує їх, ніж виховує. Тож марка революціонера, неприєданого, після мене ще не дає, серед таких обставин жадної гарантії, що людина покликана рішати національні справи.

Наші попередники, демоліберали, старалися лише “знати” і тим сподівалися спастися і визволити свій край. Націоналісти висунули на перший плян “хотіти” і тим трохи обезцінили знання. Але в суспільнім житті цих двох прикмет ще не досить, і для успіху треба ще й “уміти”. Того уміння в нас досі занадто мало і в культурнім, і в політичнім житті, як і в революційній чинності. З цього собі не здають справи. Більше того, в міру того, як виявляється “невміння” націоналістів, все більше обезцінюється практичні наслідки роботи і заступається їх словом. Фразеологія заступила політичну рацію, чин уживається чи не виключно для розголошення гасел. Так ніби треба

лише розкрити гасла, і стіни самі упадуть до ніг, як то було під Єрїхоном.

Чи не в цїм браку вмїння у націоналістів така відданість питанню ідеології і наставлення і така відраза до політики?

А тим часом, як природа націоналістичного руху, так і обставини, владно вимагають політики, рішення, чину. ПУН ніколи не вважав себе ідеологічною групою, більше того, він прилюдно заявив, що несе відповідальність за чинність крайовиків. Він не може відмовлятися провідництва, покликаючись на своє перебування закордоном, вже тому, що під його зарядом лишається еміграція Америки. А, зрештою, вже не від учорашнього дня він шукає ангажементів, зміст яких ідеологією не вичерпується. Ходить бо про СУЗ, ми ще більш відгороджені від нього, як ЗУЗ. Ні, треба раз на все сказати, що ПУН уже давно вийшов з первобутнього, блаженного стану ідеологічної групи і вкусив плода добра і зла політичного чину. Тож нині вирікатися політики годі! Отже, такий стан речей зобов'язує його до політичного думання і політичного поступовання. І коли цього нема, горе рухові, а може й національній справі.

Мені здається, що власне тут лежить точка розходження між мною й іншими, а зовсім не в способі ставлення до фактів, як Ви думаєте. Після мене, політика нерозлучна з питанням тактики, способом поступовання. Ставитись можна і однаково, а поводитись різно. Ви повинні знати, що поміж націоналістами, навіть членами ПУН, не бракує людей, які думають, що відірвання ЗУЗ від Польщі може статись пізніше, ніж постановя Української Держави над Дніпром, так само як серед "не-соборників" не бракує людей, які вірять і хочуть, щоб ЗУЗ приєдналися до матірнього пня. То все — патріоти, які думають політично, хоч застосовують різну тактику супроти поляків. Одні, націоналісти, не хочуть союзу з Польщею і готові ужити проти неї, щоб відсунути від української справи, навіть силового аргументу; другі того союзу прагнуть, а в кожному разі не вагаються виступати проти поляків (уенерівці).

На жаль, серед націоналістів є багато людей, які в питанні фактів не думають політично і признають лише тактику безоглядної боротьби. То не значить, що вони вірять і змагають до негайного здійснення Соборности Земель. То значить скорше, що вони не задумуються над практичними питаннями політики, не беруть української справи в цілому, чинять без розмислу, відрухово.

І от наколи ми з Вами заходимо в суперечності з причини наших нереволуційних темпераментів, то ті особи мусять терпіти від суперечностей з причини браку в них політичного зміслу. Обставини бо змушують їх робити те, до чого вони не покликані. Їх же демагогія, уживана без розмислу, заводить їх не туди, куди б вони

хотіли, робить із них своїх рабів, дуже часто обертається проти них же. Те, що нині діється в краю, дає багато на це доказів.

Ваше твердження, що орієнтація на власні сили звільняє націоналістів від узгляднення зовнішніх обставин, вважаю цілком хибним. Яким би кроком не йти і на яку ногу не налягати, все треба дивитися під ноги. Власні сили не викликають політики, а політика тягне за собою тактику, яка має місце навіть і в боксі, не то що в складних обставинах національної борні. Тож, після мене, останні події, як у краю, так і на міжнародній арені, вимагають перегляду нашої тактики. Продовжувати далі стару тактику, виміряну на інші обставини, і яка вже раз завела (провал із опануванням української дійсності), було б просто безглуздя, коли не злочином.

Очевидно, великою перешкодою до направи є брак відповідного наставлення крайовиків і відносини на ЗУЗ. Але обставини складаються так, що ЗУЗ втрачає деяку долю своєї питомої ваги в українській справі. Тож тим більше ЗУЗ не можуть мати рішального значення в орієнтації всього націоналістичного руху. Цей останній досі зовсім не узгляднював політичну й психологічну дійсність на СУЗ, не пристосовувався до неї, не шукав там ґрунту і життєдатних соків. Тепер він повинен надолужити втрачений час. І наколи він не має доступу до краю, хай бодай зробить це на еміграції. До того часу його соборництво надто теоретичне. Так, як нині, націоналізм скорше ще більше поглиблює відстань між західними і східними українцями.

Практикуючи двоподіл, націоналісти встановили два табори: соборників і не-соборників, в основі чого лежало польонофілство одних і гасла других. Але нині чіткість двоподілу зникає, бо Польща сама відвертається від унерівців.

23 листопада

Лист від В. Мартинця з 20 листопада:

Високоповажаний Пане Онацький!

Статтю Вашу чергову (про "Рівність") отримав. Дуже я втішився нею, бо вже думав, що Ви загнувалися по листі Бойкова, і тому не пишете. Добре, що той капітель полагоджено.

Листа Вашого до Бойкова читав. Ваші міркування (щодо РН) правильні. Лише гірше, що з грошевих мотивів не можемо перенести РН та далі її видавати. Якраз це й було причиною, що Волянський заангажувався до УС, і частинно звільнив переобтяжених Бойкова й Сціборського. Роботи тут до біса, а найгірше, що роботи чисто технічної (переписування на машині, друкарські коректи й ломання,

що забирають майже три дні в тижні), та “маловажної” (писання оглядів, інформацій, тощо).

Є плян збільшити з Новим Роком часопис на 2 сторінки, що були б призначені на популярні виклади про культуру, літературу, мистецтво, великих людей і т.д. Не знаю, чи дамо собі з тим тут у 2-3 людей раду, бо коли йде про пропагандивну ділянку взагалі, та за винятком нас тут трьох і Вас, та Ешкіса, цілий ряд людей, зокрема базовиків, сидять просто безкорисно, хоч із кольосальними амбіціями. Біда з “великими” людьми!

Тепер така справа: кидайте на мене громи, що знову в біжучому числі не піде Ваша стаття. Я дав її до друку і сьогодні в гальоп відкличую (піде в наступнім числі), бо прийшла стаття про “Базар” — тема, яку не можна відкладати, стаття про рішення II Інтернаціоналу — також не можна відкладати, а перед цим була вже стаття про советські вибори — також не можна відкладати, бо вибори вже почалися в листопаді. Тим не менше прошу прислати чергову статтю.

Не знаю, чи Вашого останнього листа писали Ви по чи перед отриманням моєї другої картки, де я свою адресу просто викаліграфував. Коли по отриманні, то я з розпуки опускаю руки і пишу ще більш виразно мою адресу.

Щиро здоровлю...

24 листопада

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Пишу Вам коротенько, тільки щоб сповістити, що оригінал і три копії меморандуму отримав. Була в мене велика спокуса пустити їх зараз же в рух, але, як Ви пишете, ситуація тепер так ускладнюється, що мимоволі приходиться над тим думати. Я порадився П'ятниці, і він теж радить ще заждати, — головне через отой наступ Югославії. Італія узагальнює справу і говорить взагалі про всіх політичних емігрантів, нагадуючи, скільки разів італійські представники закордоном, а головне в Франції (як і наш кол. приятель Бонсервіці, найближчий співробітник Муссоліні в “Іль Попольдо Італія”) падали жертвою терористичних замахів.

В усякому разі П'ятниця буде позавтра в міністерстві і намацуватиме ґрунт. Перед тим, як він туди йтиме, ми ще з ним вранці побачимося. В усякому разі він уже попередив, що ми маємо щось подати. Про це я його не просив, але він це зробив, щоб виказати, — так я гадаю, — свою “поінформованість.”

Один мій приятель, французький журналіст, бачився з міністром закр. справ Сувічем і говорив йому, що югослави, мовляв, закидають Італії, що вона має концентраційні табори хорватів і платить їм навіть гроші. На це Сувіч відповів:

“Розуміється, маємо. Але ці концентраційні табори служать тільки для того, щоб мати кращий догляд над хорватами. У противному разі вони могли б щось накоїти, а так завжди під доглядом... А що гроші платимо, то це теж правда, але інакше вони померли б з голоду...”

Очевидячки, в такому дусі відбуватиметься й офіційна оборона Італії і в Лізі Націй.

Сувіч підкреслив, що Італія абсолютно не хоче будь-якого посередництва Франції між Італією й Югославією, — до порозуміння має прийти безпосередньо.

Цього інтерв'ю не було видруковано, бо французи уникають тепер усього, що могло б підлити масла в огонь. Ситуацію визнається незвичайно делікатною.

Довідався я з цілком певного джерела, але дуже довірочно, що в одній річці (в якій, не знаю) знайдено двох сербів, зв'язаних разом, в одному мішку. Вони ніби були шпигунами, що хотіли вивідати щось про хорватів в Італії. Хто їх утопив, невідомо. Про це не було жадної згадки в часописах.

Ол. Бандера виїхав до Кума. Йому прислали гроші на дорогу. Але що господиня не випускала його з хати, прийшлося й мені додати ще 70 лір відступного. Як поїхав, так і пропав — ані звістки...

Не пам'ятаю, чи писав я Вам, що отримав сто шв. франків, як пашваль за місяці вереснь і жовтень. Дякую й чекаю на даліше. Все це йде, як у прірву, бо забагато залишилося позаду.

Думаю, що добре було б меморандум, без його конкретної частини, подати і до Окесвих сусідів. Його дуже добре складено, і він міг би зробити добру нам пропаганду своєю інформативною частиною.

Взагалі, Окесвщина залишається для мене — “Обітованою Землею” — є там і засоби, і інтереси, і то навіть дуже безпосередні.

Оце, здається, все. Здоровлю Вас щиро. Писатиму, мабуть, знову в понеділок, себто післязавтра.

26 листопада

Дм. Андрієвський прислав мені копію свого листа до полк. Є. Коновальця з 24 листопада:

ВШановний Пане Полковнику!

Від травня місяця чекаю я Вашого приїзду і, правду кажучи, не дуже в нього вірю. Наше побачення зволікається без кінця, а тим часом події ідуть. Запереставши докучати Вам своїми критичними записками і обмеживши листування до мінімуму, я, однак, не відмовився від чинності і не перестав старатися впливати на хід речей.

Надсилаю Вам у залученні відпис моєї статті, щойно надісланої до редакції УС. Ця стаття — не так журналістика, як політичний акт. Уважаю за конечне поставити перед українським загалом певний ряд проблем, які стоять на порядку дня біжучого історичного моменту.

Я далеко не певний, що редакція УС захоче дати місце моїй статті, однак настоюватиму на її видрукуванні. Остаточна відмова редакції, чи Ваша, оприлюднити статтю, буде для мене доказом, що УС — орган певної групи націоналістів. Це змусить мене шукати іншого способу оприлюднення моїх думок. А позаяк всі націоналістичні часописи більш, ніж певно, зсолідаризуються з редакторами УС, то доведеться мені, мабуть, друкувати мою статтю в ненаціоналістичній пресі.

Коли б справді Ви рішили прибути сюди, можна б було поговорити на ці теми докладніше. Але, не чекаючи цієї нагоди, прошу Вас дуже відписати мені якнайскорше і подати Ваше рішення щодо друку статті.

З націоналістичним привітом...

27 листопада

Написав листа до Дм. Андрієвського:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Дістав я і Вашого другого листа в справі “внутрішньої революції” і копію статті, яку тут відсилаю.

Як я і перше писав Вам, я в багатьому погоджуюся з Вашими теоретичними твердженнями, але щодо практичних заходів...

От узяти хоча б оцю Вашу статтю: нащо було Вам здійсмати через неї таку страшну бучу та ставити полковникові, що і так має силу всяких клопотів на голові, оті — “ультиматуми”? Треба було перше спробувати видрукувати статтю, а потім уже діяти відповідно до наслідків тої спроби. Стаття Ваша цікава і гарно написана, і, коли б Ви не ставили “ультиматума”, то я певний, що вона була б пройшла. За першою могла б піти друга, третя... Так Ви поволі підготовляли б ґрунт. Бо для кожної революції треба перше підготувати масу, на яку можна було б спертися. ОУН опирається на масу, що була вихована

на анти-уенерівщині, як же Ви можете рахувати на те, що Полковник, і взагалі Провід, у такий відповідальний час наважаться відірватися від маси?!

Взагалі, я не бачу, що конкретно Ви пропонуєте. Дійти до порозуміння з уенерівцями? Але на якій базі? І чи Ви питали їх, чи вони захочуть порозуміватися з нами?

Це цілковита правда, що в нас нема людей, які “вміють”. У нас нема спеців. Але чи Ви думаєте, що задля спеців можна втрачати масу?

І потім — на які засоби ці всі “специ” будуть у нас працювати? Тепер вони отримують якісь там крохи з польського стола, і то головним чином саме тому, що ми існуємо, і що полякам треба мати якихось українців, щоб їх нам протиставити. Але порозуміння з уенерівцями, — коли б воно було навіть взагалі можливо, — позбавило б їх і цієї підтримки, а нам підірвало б фінансову базу в американській еміграції, що складається майже виключно з галичан.

Ні, Вельмиповажаний Пане-Товаришу, Ви пішли невірним шляхом. Револьюційного антипольського настрою української молоді в ЗУЗ і в усій еміграції в Америці Ви не стримаєте, але себе — і нас — від цієї бази можете відірвати. І то цілком безпотрібно, і навіть із великою шкодою для справи. Правдивий шлях — інший. Ним іде головним чином О. Бойків у Франції — освідомлювання через УС різного нашого малоросійського й уенерівського елементу й виховання його в соборницькому й державницькому дусі. Свого часу Ви писали мені про необхідність співпрацювати в УС, але тим часом, як мої статті з'являються там мало не в кожному числі, Ваших статей я там зовсім не бачу.

Звертаю Вашу увагу ще на один цікавий факт: в американській “Свободі” в числі з 10 листопада ц.р. в звіті секретаря викон. комітету Об'єднання, відчитаному на річному з'їзді між іншим сказано:

“Вважаємо, що необхідно скликати в найближчих роках, якщо можливо десь на рідних землях під Польщею, чи на Закарпатті (річ ясна, що це неможливо, Є.О.) з'їзд представників нашої заморської еміграції зі США, з Канади і з держав Полудневої Америки, разом із крайовими чинниками, щоб виробити якусь спільну плятформу для тісної кооперації краю з еміграцією, як теж між українськими емігрантами різних країн...”

Ми тепер зробити свого Конгресу не можемо. На конгрес, який скликало б УНДО, чи Макогін, піти не можемо, але конгрес, який скликало б американське Об'єднання, на гроші, зібрані для цієї цілі, ми могли б піти і дійсно могли б там до чогось спільного домовитися.

Думаю, що в цій справі Ви могли б домоворюватися з

американським Об'єднанням від імени Європейського Об'єднання.

Що ж до переговорів із уенерівцями, то я просто не бачу, на якій базі тут могло б прийти до порозуміння. Бо, ясна річ, як “специ”, вони до нас не підуть, а ми до них не можемо йти, бо за нами маси не підуть. Повторю за Вами: “Не досить знання і не досить хотіння, але треба ще й вміння”, себто довгої відповідної підготовки в пресі. А Ви починаєте з ультиматумів Полковникові ставленням “питання руба”!

Ви дурно обвинувачуєте мене в “безнадійності”. Нічого подібного! Я зовсім не так уже безнадійно дивлюся на справи, але, певна річ, я не боюсь дивитись на них дуже реально, і перше, ніж щось ломати і бурити, мушу знайти щось, що я міг би, замість зломаного, поставити. Покищо нічого такого не бачу. І тому продовжую ту **позитивну** працю, яка можлива і в нашій Організації і при найгірших обставинах. Проте, я не перецінюю своїх сил і не вважаю, що можу робити якусь революцію з Риму, де сидить усього вісім українців. І то все люди, що громадськи нічого не важать. Я знаю, що я можу робити лише допомогову працю, яку й несу по всіх усядах, де її потребують, і де я її в силі дати. Критикувати, не маючи можливості ділом справу направити, не вважаю можливим. Бо така критика дуже часто не лише безплідна, але й шкідлива, бо розхолоджує.

Вертаючись до “невміння” націоналістів, зазначу лише, що це хвороба загальна. Але люди на помилках вчаться (якщо хочуть вчитися!). Треба лише вміти робити з тих помилок відповідні висновки, а висновки ці треба робити в пресі, наявно, — тоді люди дійсно вчитимуться. Уважаю, що Вам треба вдсятеро посилити Вашу публіцистичну діяльність, ідучи за націоналістичною лінією, але підкреслюючи весь час справи позитивні, будуючі. Ваш меморандум написано прекрасно. Варто такі речі оголошувати в чужинецькій пресі, варто такі речі писати й для наших українських видань.

Що ж до “політики”, то, певна річ, ми її мусимо робити. Проте, будьте певні, з емігрантської “політики” ніколи нічого доброго не виходило, поки та емігрантська політика не в'язалася тісно з крайовими масами. Наш єдиний козир, в порівнянні з усіма іншими емігрантськими організаціями, той, що ми все таки маємо за собою маси бодай на ЗУЗ, — було б легкoduшним їх так просто відкидати. Виховайте перше наших малоросів на свідомих українців і тоді робитимете з ними політику, а покищо треба спиратися на ту соборницьку масу, що її нам постачають ЗУЗ.

Буду кінчати. Отже мій головний запит Вам — що Ви **конкретно** пропонуєте? З Вашого другого листа виходить — ніби порозуміння з уенерівцями. Отже, як до нього дійти? І що воно може дати нам, а що уенерівцям?

Я засадничо згідний зо всіма співпрацювати, хто тільки того хоче, але питання — чи хто хоче з нами співпрацювати?

Ви забули, як свого часу ми хотіли дійти до якоїсь співпраці з Макогоном, і що з того вийшло? Боюсь, що і тепер буде те саме з Вашим хотінням, — з тою тільки різницею, що Ваше ставлення “справи руба” може спричинитися чимало до розгардіяшу в самій Організації, що переживає досить трудні часи, які, як Вам відомо, відбиваються зле на нервах окремих людей. А розстроєні нерви — злий дорадник в політичній і організаційній роботі.

Здоровлю щиро...

П.С. Ваш меморандум несучавтра до міністерства. Призначено побачення о шостій вечора.

Пишіть частіше Інсабатові. Він усе передає до міністерства. Таким чином, Ви маєте можливість приватними листами до нього подавати бажані нам відомості до міністерства.

2 грудня

Лист від полк. Є. Коновальця з 28 листопада:

Вп. Пане Онацький!

Довший час не маю від Вас ніякої вістки.

Цікавить мене, чи взагалі теперішній момент, на Вашу думку, сприятливий для вношення меморандуму, і чи та взагалі що в цій справі в останніх часах Ви зробили?

Також просив би написати мені про теперішні настрої П'ятниці.

Був у мене кілька днів Карпатенко. Сьогодні раптом виїхав. Ситуація на його терені того роду, що нема великих надій на те, що вона в скорому часі для нас поправиться. Безперечно, все залежатиме від дальшого розвою міжнародніх подій.

В найближчих днях їду на кілька днів до Стобарівки.

У Володівці витворилися такі відносини, що взагалі, мабуть, на довший час ніяка легальна праця на тому терені не буде для нас можлива. Для мене ще досі не ясно, що саме спричинило останні події на володівському ґрунті.

Як Вам певно відомо, доручив я Лиликові на місяць грудень залишитися на місці та пильнувати справи стипендій. Був би Вам вдячний, коли б Ви написали мені і Ваші міркування відносно того, чи є, на Вашу думку, надія на одержання Супом і Лиликом стипендій на наступний рік. На кожний випадок, дуже я просив би Вас у мойому імені пригадати справу стипендій П'ятниці та вплинути на нього, щоб він теж зі свого боку у відповідних чинників у цій справі інтервенював.

На загал ситуація не тільки для нас, але взагалі для української справи незвичайно паршива. Одначе, треба мати сильні нерви й уміти виждати. Я вірю, що так, як ненадійно того роду ситуація прийшла, так і ненадійно вона може щезнути.

Прошу не забувати про "Українське Слово".

Здоровлю Вас щиро...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Прошло досить часу, як я написав Вам листа та так його і не відіслав. Посилаю тепер, бо, зрештою, дещо в ньому може і тепер Вас цікавити.

Меморандум я подав у четвер. Мені обіцяно, що його передадуть на руки. Розмов особливих з того приводу не було. Якщо все написано, то нема про що й балакати. Залишається чекати наслідків.

Подавати я його вирішив, бо нічого злого він принести не може, може бути, що принесе щось і позитивне. В усякому разі нам не зможуть сказати: — “Ви ж не просили...”

Крім того, тут на один момент наша справа стала дуже актуальна, бо італійські журналісти витягли давній польський меморандум в справі українських петицій про пацифікацію, в якому поляки з'ясовували причини “пацифікації” і вказували на Чехословаччину, що вона, мовляв, допомагає українським терористам. Досить докладно оповідається там і про УВО, і про ОУН, наводяться цитати з “Сурми” з “Розбудови Нації” і т.д.

З огляду на те, що Чехословаччина дуже підтримує Югославію в її нападах на Угорщину, що вона підтримує хорватських терористів, італійські журналісти витягли цей меморандум, щоб показати, що, мовляв, і в самій Чехословаччині рильце в пушку.

Саме за три дні до того я вислав до Чіана, міністра преси і пропаганди, Муссолінієвого зятя, “Українське Слово” з моїми статтями про “Корпоративізм” і “Розбудову Нації” з моєю статтею про “Розбіжності між фашизмом і націонал-соціалізмом”, зазначивши, що РН — офіційний орган ОУН, — “що його недавно припинив чехословацький уряд. Міністерство преси і пропаганди прислало мені листа зі сповіщенням про отримання надісланого і з подякою за супровідний лист, в якому я висловився з симпатією до ідей корпоративного фашизму.

Побачивши ж згаданий польський меморандум, що займав добрих два стовпці по всіх (чи мало не по всіх) часописах і розповідав про нас, скорше перебільшуючи, ніж применшуючи, наше значення й силу, я вирішив, що нема чого ховати голову, як струсь, а йти просто назустріч подіям. Треба, щоб про нас дізналися не лише з джерел, нам ворожих, а й від нас самих. А меморандум написано дуже добре. Настоюю, щоб подібний було переслано і в Океєвщину.

У П'ятницю, мені здається, настрій не дуже веселий. Шанси його, мабуть, стоять не дуже високо. Занадто він порпається в емігрантщині, — тут емігрантщиною мало цікавляться, — а до справжніх джерел він доступу не має. Проте, нам він дуже корисний тим, що найменшого листа, якого отримує, зараз же, на доказ своїх

зв'язків, подає до відома. Це треба б використовувати якнайширше з боку всіх тих, хто вміє писати по французьки, хоча б і з помилками.

Сьогодні ми в “Громаді” відбули засідання, присвячене пам'яті Грушевського. Я відчитав доповідь, яку переслав до “Українського Слова”, “Свободи” і “Нового Шляху”. Надіюсь, що редакція УС догадається облямувати одне число жалобою. Треба створити з імени М. Грушевського визвольну легенду.

Щодо стипендій студентам, то я нічого не знаю. Я говорив у цій справі з Квароні, але він тепер теж не знає. Треба, щоб вони були записані, як дійсні студенти, а не як вільні слухачі, як було досі. А це значить — знову гроші. Поза тим кількість іспитів у них, мені здається, вистарчальна.

За посылку чрегового пашваля (50 франків) на листопад дякую. Справи наші стоять дуже зле. Рим зовсім порожній... і ми також. Здоровлю широко...

3 грудня

Книжок в англійській мові про Україну дуже мало. А й ті, що є, або мають чисто пропагандивний характер і, будучи призначені під увагу політикам та журналістам, не цікавлять широкого кола читачів, або, походючи з московських та польських кіл, не дають правдивого образу життя українського народу, його країни, характерів і звичаїв, а часто й просто нам ворожі та шкідливі.

Одна моя приятелька американка звернула мені увагу на книжку, що своїм заголовком і прізвищем автора, певно, не викликає цікавості людини, що шукає українки по чужих літературах. Називається вона: “One crowded hour”, що в дуже вільному перекладі мало б означати — “Година дуже інтенсивного життя” — і має ще й підзаголовок — “Автобіографія Богдана К. де Каstellяна”. Видано її в Лондоні цього року, на чудовому папері, і має вона 285 сторінок і 19 прегарних ілюстрацій.

Автор її походить із французької родини, що числить вже 1100 років історичного життя. Народився він та молодість свою провів в Україні, де вчився в житомирській гімназії та в київському університеті. Батьки автора мали величезні маєтки на Волині та на Київщині, і життя автора було тісно зв'язане з життям польської та московської аристократії. З книги автора довідуємося, що один час він стояв дуже близько до покійного царя Миколи II і приятелював із Распутіним, про якого оповідає не одну цікаву річ. За великої війни

він не один раз возив приватну кореспонденцію царської родини до лондонського королівського двору, і назад.

З таких кіл звичайно трудно ждати чогось доброго для українців. В таких колах, коли й згадують про існування України, то лише як “Малоросії”, а українська національна відмінність та сомобутність видається “злочинною вигадкою”.

Але книжка Де Каstellяна робить незвичайно рідкий виняток. Незважаючи на те, що по скінченні університету в Києві, автор прожив дальших двадцять років поза Україною, читач відчуває любов автора до неї майже не на кожній сторінці. Автор не пропускає жадної нагоди, щоб не підкреслити вищість української культури над московською, вищість українського селянина над московським. Саму книжку присвячено “тим, хто любить рідну хату і батьківщину”.

Читається книжку як найбільш цікавий роман, і тому вона, певно, знайде ширше коло читачів серед англійської та американської суспільності і має для нас тим більше значення, що, не переслідуючи жадних нібито пропагандивних цілей, збуджує в читача, — як я переконався на прикладі моєї знайомої американки, — любов і цікавість до України.

Для українського читача матимуть особливу цікавість сторінки, присвячені описам життя на Волині, характеристиці відносин в житомирській гімназії та в Київському університеті. Ось, наприклад, згадка про бурхливі події в університеті напередодні 1905 р.:

“Один із професорів, Пихно, хоча й був сином українського селянина, зробився тим не менше завзятим московським націоналістом і користувався серед студентів великою непопулярністю. Університет був тоді дуже космополітичний. Великоросів в ньому було порівнюючи мало, і головну масу студентства складали українці і поляки, з додатком татар та черкесів, бо київський університет був найближчий для студій до Кавказу. Крім того, було в ньому звичайних п'ять відсотків жидів, бо тільки такий відсоток допускався тоді по школах і університетах. Проф. Пихно був видавцем щоденника “Київський Голос”*, в якому завжди нападав на українців і на поляків. Після одної такої напасної статті за його підписом, студенти вирішили зробити йому демонстрацію. Кожний з них приніс на лекцію силу чисел професорського щоденника і, як він увійшов до аудиторії, студенти почали його бомбардувати жмутками його власного часопису. Поміж найбільш активними учасниками цієї демонстрації був мій брат Степан, граф

---

* Автор помилився, часопис Пихна називався “Кієвлянин”.

Сольський і чимало молодих українців. Уряд вирішив тяжко покарати провідників демонстрації і вислав 18 студентів, а поміж ними і брата та гр. Сольського, на один рік до Сибіру... Ця ненормально сувора кара викликала обурення 3.000 студентів, які відмовилися ходити на лекції і збиралися в університет тільки для розмов, обговорюючи можливості дальших демонстрацій. Військовими силами командував тоді в Києві славнозвісний генерал Драгомирів, який, як старий і досвідчений вояк, розумів настрої молоді. Отримавши наказ викинути студентів силою з університету, він виставив гарматну батарею в парку проти університету і протелеграфував до міністерства:

— Гармати на позиції, — ворога не видно...”

Граф Де Каstellяно не раз згадує в своїй книжці, що його першою, дійсно рідною мовою була українська мова, якої він вивчився від своєї мамки — волинської селянки. На ст. 55 він робить порівняння між українською і мовами інших слов'ян:

“Я вже згадував, що українська мова відмінна від московської. В дійсності, це одна з слов'янських мов, які відрізняються між собою, як флямандська від німецької, або португальська від еспанської. До них належать такі мови: болгарська, сербська, чеська, польська, українська, білоруська і московська (вликоруська). З-поміж них болгарська мова найменш музикальна і повна слів турецького походження. Чеська мова видається іншим слов'янам дитячою, бо в ній багато слів ненормально зм'ячених, або зменшених. Щодо польської мови, то вона незвичайно трудна і повна таких звуків, як “ш” та “ч”, тим часом як українська мова дуже музикальна і м'яка...”

Знання української мови врятувало авторові книжки життя в московській чрезовичайці (Чека): два солдати, що вели засуджених на розстріл, виявилися українцями і, довідавшись, що засуджений їх земляк, допомогли йому перелізти через паркан, а свої револьвери розрядили в повітря:

“Там під парканом, — завважує автор, — було не менше тридцяти трупів, і, коли б я не знав української мови, мій труп, без сумніву, був би поміж ними...”

Поміж ілюстраціями, видрукованими на окремих листах, треба особливо завважити два прегарні образки, взяті з старих дереворитів: “Оранка на Україні” та “Українська дівчина-жниця”...

Цікаво, що власне робить тепер цей граф де Каstellяно... Його ім'я мені цілком незнайоме.

Макогін борониться від нападів, які пішли на нього з табору Скоропадського, і розсилає спростовання. Ось його лист-стаття в цій справі:

Чим більше значення набирає українська справа в Європі, чим більше розвивається акція Українських Бюр на міжнародньому терені, тим частіше йде вона всупереч бажанням та інтересам різних чинників, як українських, так і чужинецьких. Наслідком цього появляються і напади на Бюра і на мене. Не згадуємо попередніх нападів, але в останньому часі майже одночасно з'явилися статті в "Дер Слявіше Остен" в Берліні, в "Ді Штунде" у Відні та в тижневику "Хліборобський Шлях" у Львові і т.д.

Коли б ми бажали на це все реагувати та ще й може позивати до суду, то на іншу діяльність не вистачило б ані сили, ані засобів. Але й полишити всі ці напади без уваги не можна.

Сказати всю правду перед ширшим загалом ще не прийшов час, і невідомо, чи скоро прийде. Всіх аргументів, фактів і документів навести ще не можна, не наражуючи на небезпеку втрати всього того, що досі з таким трудом осягнуто.

Виступаючи безоглядно у власній обороні проти наклепів, треба було б називати імена поважних чужинців, з якими Бюра працюють, зломати довірчість спільної акції, отже фактично відмовитися від дальшої праці з ними. Зробити це без шкоди для української справи неможливо, отже, взагалі неможливо.

Говоримо лише про те, що ніяким чином українській справі в краю та на міжнародньому терені пошкодити не може, а навідворот може допомогти.

А вся акція ця переходить перед очима українського громадянства. Розпочалась вона в тяжкий і критичний час "пацифікації", якої я сам був свідком, і яка пересвідчила мене про потребу для української нації Українських Бюр за кордоном. Що зроблено тоді для краю і на чужині, українському громадянству повинно бути відомо. Відомо також українському громадянству через його пресу, що між англійськими політиками, які співпрацювали з Українським Бюром, **радянофілів нема**. З радянофілами бюро не тільки не працювало, а навіть остерігало перед ними представників краю.

Проти шкідливих для української справи впливів московської еміграції Бюра не лише виступали в найрішучіший спосіб, але й закликали до боротьби багато разів українське громадянство в статтях у "Ділі", в "Часі" та інших часописах.

Не може бути сумніву щодо наскірзь самостійницького та соборницького ставлення української справи Бюрами на міжнародньому терені, зокрема в Лондоні та Женеві.

Справу цю ставилося все на загально-українську плятформу. Галичину все представлялося авангардою української нації в боротьбі проти Москви у всіх виступах Бюр, публікаціях Бюр в англійській, французькій та німецькій мові, та в українській пресі.

Те, що Бюра зробили в справі розвитку боротьби проти Москви в краю та за кордоном, зокрема в протиголодовій акції, український загал дуже добре знає, що Бюра виступали тут дуже часто разом із відповідальними крайовими чинниками.

І саме тут представник колишнього гетьмана нападає на мене та на Бюра. Для представлення тої методи, якою він провадить ці напади на працю Бюр та на ті особи, які з ними працюють, хочу подати кілька прикладів, які добре з'ясують вартість й стійкість всіх інших нападів. Маю на увазі останній виступ офіційного гетьманського представника п. В. Коростовця в "Хліборобському Шляху" з дня 18 листопада ц.р. Він намагається здискредитувати працю Бюр, ведену людьми, що працювали вже тоді, як п. Коростовець не мав ще до неї ніякого відношення. Але, що головне, він робить негідні наклепи на англійців, які дбають про українську справу, як про свою власну.

Стаття п. Коростовця має титул "Українці спільники Москви". У четвертому її розділі пише він про Українське Бюро в Лондоні таке:

"Правдивим ж керівником його являється англієць полковник Л. Естаж Мальон, що під час загального страйку в Англії закликав до активного комунізму і був за це посаджений у в'язницю; ще й тепер стоїть на чолі багатьох організацій для допомоги **большевицьким в'язням** в капіталістичних країнах..."

Полковник Мальон не керманіч Українського Бюра в Лондоні і ніколи ним не був. Управителем Бюра від самого його заснування є д-р В.Ю. Кисілевський, якого поручив до тої праці покійний сеньйор українців в Америці та найчесніший український патріот, якого я стрічав коли у своєму житті д-р В. Сіменович з Чикаго. Я звернувся до полк. Мальона за поясненнями щодо зроблених проти нього закидів і дістав відповідь, що під час генерального страйку в Англії полк. Мальон був 6.000 миль віддалений від Англії, на Далекому Сході, де й перебув більшу частину того року. Виїхав із Англії задовго перед загальним страйком, а вернувся, коли страйк був закінчений. Полк. Мальон у ніякому страйку участі не брав і ні до чого не "закликав", і не був "посаджений у в'язницю". Полк. Мальон ніколи не був ані не є "ще й тепер" на чолі якоїсь організації "для допомоги большевицьким в'язням у капіталістичних країнах."

Коли вже говорю про полк. Мальона, то вважаю своїм обов'язком доповісти про нього те, що п. Коростовець промовчав, а саме що полк. Мальон займав дуже високі посади в англійській дипломатичній службі, був членом міністерства, як парламентарний секретар міністерства пенсії (по страйках!); у 1931 р. прем'єр Макдональд запропонував йому міністерську теку в новому міністерстві (про це було в англійській пресі), якої він не прийняв, і минулого серпня в домі його найближчої рідні гостила королева Вел. Британії.

Здається, цього вистарчає. Українське громадянство повинно цінити приязнь такої людини, а не кидати на неї наклепи.

Пан Коростовець каже, що Бюро має дуже просту політику:

“Відвертати увагу англійців від страхіть на Радянській Україні, концентруючи їх зацікавлення на утисках українців у Польщі, — формально пояснюється це тим, що не можна піднімати в англійському парламенті питань про Радянську Україну, бо Англія не має права втручатися у внутрішні справи Радянщини...”

Пан Коростовець розминається з правдою. Навпаки, Бюро на кожному кроці звертає увагу англійського загалу на жахливе становище на Советській Україні, на тамошні змагання українців; про це помістило десятки отвертих листів в англійській пресі, видало десятки пресових звідомлень та ін., — але п. Коростовець того або не бачить, або з якоїсь причини подає фальшиві відомості.

Бюро робило і робить своєю інформаційною працею все можливе, щоб українську справу порушувало в англійському парламенті. Як тяжко це зробити, доказує нижченаведений лист про один із таких запитів в українській справі, поставлений нам до розпорядимости. Зміст його такий:

“... Урядовці при столі Палати Послів (ті, що приймають інтерпеляції, Мак.) відмовилися прийняти одну з інтерпеляцій, яку Ви переслали, але інші побачите на залученому друку. Заявили мені, що не може бути прийнята ніяка інтерпеляція, яка вказує на втручання в справу іншої держави. Може, змініте її в той спосіб, щоб запит мав лучність із В. Британією і Союзом народів...” Підпис посла.

Це було перед прийняттям Советів до Союзу Народів. По прийнятті появилася вже ряд запитів — і то не завдяки заходам п. Коростовця.

Пан Коростовець каже далі, що:

“Організовані свого часу протести порушень Польщею статуту, що мав захищати права меншин, були висунені і підписані членами Незалежної Робітничої Партії, яка восени минулого року постановила приєднатися до Третього Інтернаціоналу”, — мали на меті скомпромітувати українців.

П. Коростовець знову свідомо дезорієнтує український загал своїми неправдивими інформаціями.

Петицію до Союзу Народів у справі “пацифікації”, яку між іншим підписали члени Незалежної Робітничої Партії, внесла 30 грудня 1930 р. Унія Демократичної Контролі давно ще перед заснованням Українського Бюра в Лондоні (його засновано в квітні 1931 р.), коли я саме пробував у США.

Петиції, які внесено вже за час існування Бюра, були підписані послами і лордами всіх партій (за винятком комуністів) та такими знаними, європейської слави людьми, як проф. Гільберт Моррай та інші, про яких годі сказати, що вони належать до “большевизуючих англійських кіл”. Список осіб, які підписували в Англії петиції за час існування Бюра, був оголошений з поясненнями окремим звітним Бюра. Він був свого часу оголошений на сторінках “Діла”.

(Це спростовання Я. Макогона я свого часу всього не занотував, і закінчення його в мене не збереглося, але й того, що є, вистачає. Є.О.).

18 грудня

Лист від полк. Є. Коновальця з 15 грудня:

Вп. Пане Онацький!

Я майже два тижні був поза хатою й тільки вчора ввечері повернувся. Бачився в міжчасі зі Стобарем, Богушем і Океем та був кілька днів у Карпатівці. Наразі широко про цю мою подорож розписуватись не буду: це зроблю щойно в найближчих днях, себто в черговому листі перекажу Вам деякі відомості й деякі мої враження. Зараз хочу тільки заявити Вам, що ситуація дуже скомплікована.

Радий, що Ви передали записку, хоч особисто дивлюсь я досить песимістично на те, щоб з її приводу можна буде в скорому часі надіятися якихось позитивних успіхів. Зрештою, мусимо себе узброїти в терпеливість і, з одного боку, докласти всіх зусиль, щоб переждати теперішнє лихоліття, а, з другого боку, доложити старань, щоб коли відносини зміняться більше на нашу користь, могли ми негайно приступити до поширеної діяльності.

На підставі моїх балачок і вражень набираю я переконання, що теперішній стан речей довго продержатися не зможе. На кожний випадок у наступному році багато дечого зміниться. Найбільшим для нас нещастям було б, коли б у міжчасі, до зміни тих відносин, ми не були б у силі себе законсервувати.

В прилозі лист до Лилика, який прошу йому по змозі якнайскорше передати. Порушую я в ньому цілий ряд кумівських справ.

Щиро Вас здоровлюю...

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Отримав Ваш лист із 15 грудня і передав Лиликові те, що йому належало.

Стипендії нашим студентам, трьом, затримано, але зменшено по 500 лір кожному. Отже буде по 2.500 лір на рік, себто по 200 лір на місяць.

П'ятниця, який в цій справі теж допоміг, говорив, що буде старатися дістати якихось додаткових сум з якихось інших джерел, бо він так само добре розуміє, що з такою стипендією дуже легко можна вмерти з голоду, а не те, що добре вчитися.

Вся біда в тому, що ці стипендії називаються тільки "допомогою", і саме міністерство не припускає, що хтось на них міг би вижити. Будемо надіятися, що знайдуться якісь додаткові фонди.

Звертаю Вашу увагу на мою статтю в УС, яка має тепер повстися, про "Інтернаціоналізм націоналізмів". Сьогодні писатиму другу на дуже близьку тему про "Конгрес Універсального Фашизму", що відбувся саме тепер у Монтре, в Швейцарії. В ньому взяло участь 16 фашистських партій з 14 країн, що визнають засади італійського фашизму. Шкода, що голова вищезгаданого конгресу — п. Козельські, відомий польонофіл.

У справі М. Грушевського редакція УС, як я і боявся, не доцінила ваги його смерті і виявила себе національно менше чуйною, ніж навіть УНДО, яке ніколи на всеукраїнську ролю не претендувало, бо обмежує свою діяльність виключно на ЗУЗ. Тим часом промова Дм. Левицького, присвячена пам'яті М. Грушевського, цілком застосована до урочистости моменту і до його ваги в житті всієї нації.

Вміщення статті Дм. Андрієвського, про яку він мені писав, як про його спробу шукати вихід із сліпої вулиці, в якій знайшлося все українське політичне життя, це, мабуть, — лише компроміс межі визнавцями партійного і понадпартійного принципів, компроміс, думаю, занадто нещирий, щоб він міг дати наслідки.

Прикладом нашої партійности може послужити останній випадок із Чехословаччиною, коли Тур занадто поквапився, виходячи з залогень чисто партійної боротьби, обвинуватити супротивників в донощстві, що ніби спричинило заарештування і вигнання націоналістів із Чехії. Інцидент в Лізі Націй

межи Комарницьким і Бенешем цілковито вияснив справу, а тим часом обвинувачення, кинене проти інших, натурально звертається проти нас самих.

Той самий партійницький принцип не дозволив оцінити й вагу смерті М. Грушевського.

У цьому відношенні становище американської еміграції, особливо, як воно виявилось в доповідях провідників "Об'єднання", могло б послужити доброю школою для наших націоналістів, що за догматичними твердженнями не бачать живого життя.

До речі, яке буде наше відношення до територіальної автономії, яку висунув в Сенаті Горбачевський? Чи будемо ми закидати отим "реалістам" — "зрадництво", а чи визнаємо їм рацію в їх поступованні?

Я думаю, що і тут ми повинні трохи змінити нашу тактику і не обмежуватися на самі голі заперечування, а, зазначивши, що гасло територіальної автономії ніколи нас не задовольнить, ствердити, що в сучасний момент легальному таборі випадає зосереджувати сили на боротьбу за поширення легальних можливостей на ЗУЗ. Треба, зрештою, визнати привселюдно, що, не поділяючи політичної програми легалістів, ми розуміємо дуже добре, що нація не може складатися з самих героїв, і що в сучасний критичний момент життя української нації кожний може і мусить щось робити для поліпшення її становища, але для цього необхідно, щоб кожний розумів те, що в силах зробити, а не віддаватися апатії, чи розпачеві, думаючи, що, не будучи здатним на героїство, він взагалі ні до чого не здатний!

А саме до такої апатії і розпачу веде безупинна нагінка на т.зв. опортунізм. Сильніші люди цю нагінку витримують, але у слабших цілком опускаються руки, і з того виходить шкода не тільки для всієї національної нашої справи, але навіть і для нас самих: бо, зрештою, і для революційної акції потрібне запілля, що все буває тільки опортуністичним, співчутливим, а не революційним. А проте, щоб бути помічним, це опортуністичне запілля мусить бути активне, а не пасивне, повне віри в законність того, що воно робить, а не знесилене в боротьбі межи сумнівами, чи те, що воно робить етичне, чи просто — зрадництво...

На цю тему можна б багато писати, і колись я таки напишу — все на ту саму тему про шкідливість надмірного догматизму, який не вкладається в рамки живого життя і тому приводить до огидного лицемір'я та фарисейства з одного боку, до апатії і розпачу — з другого.

На цьому покищо кінчаю. Мої фінансові справи все стоять зле, але я таки надіюсь, що вони підуть краще. Цього місяця мені треба заплатити 180 лір в нашу Асоціацію Закордонних Журналістів, що

дає мені соціальне становище і можливість бачитися з людьми. Крім того треба передплатити “Ле Темпс” — 50 лір за шість місяців: це на виключно вигідних умовах, власне як журналіста, члена Асоціації. Постарайтесь мені їх переслати, бо це потрібне для справи. Позавтра ввечорі в мене збираються голова нашої Асоціації і його заступник — обидва швайцарці, один “Годель Цюріхер Цайтунг”, а другий — Воше “Журналь де Женев”, “Ле Петіт Парізієн” і “Ревю” в Льозанні; Жентізон — кореспондент “Ле Темпс”; кореспондент паризького “Інтрасіжан” — Монтабре з жінкою; відомий Вам Каяні, що тепер очолює Асоціацію Італійських Журналістів; редактор римського — “Іль Ляворо Фашиста” з жінкою, та ще три пані для прикраси (дві італійки й одна американка). Це — потрібно. Я теж тої думки, що нам треба вжити всіх сил, щоб протриматися цей важкий час і втратити якомога менше позицій. Я вживатиму з своєї сторони всіх заходів, щоб тут справа не стала. Але Ви мусите мені допомогти, і якщо Вам неможливо висилати мені більший пашваль, то чи не могли б Ви написати до “Свободи”, щоб вона платила мені більший гонорар за мої статті? З моїх приватних лекцій нічого не виходить — української мови ніхто не має охоти студіювати, а вчити московської в мене в самого так мало охоти, що й учні, здається, це відчують. — довго не тримаються.

Здоровлю широко...

20 грудня

Лист від полковника Є. Коновальця з 18 грудня:

Вп. Пане Онацький!

В прилозі пересилаю Вам два проекти декларацій: один Окея, а другий Стобара, яку Окей мав би вручати своїм сусідам. Прошу ласкаво обидва проекти точно простудіювати і написати мені Ваші завваження. На мою думку, проєкт Стобара куди кращий, зокрема я погоджуюся з завваженнями Стобара до проєкту Окея.

Далі пересилаю окремою посилкою відозву Крайової Екзекутиви до Америки.

Хоч здавав я собі справу з того, що в наслідок тої відозви можуть вийти для КЕ різні комплікації, одначе, мусів на неї рішитися, щоб могли ми перебороти всі ті труднощі, які в останніх часах виникли. За останніми відомостями з Америки, ця відозва мала там відповідний резонанс. КЕ одержує від поодиноких відділів власноручно написані заяви й запевнення, що вони доложать усіх зусиль, щоб акція увінчалася відповідним успіхом.

Як Вам, певно, відомо, спершу вирішено протягом року зібрати 40-тисячний фонд. Після розсилки відозви рішено цей реченець скоротити і то так, що цей фонд має бути зібраний уже до квітня. Щоб більше, в останніх часах якраз із низів підносяться голоси, щоб розмір фонду збільшити. Поживемо — побачимо.

Одно тільки неприємне в тому, а саме: “Вісник ОДВУ”, попри знимку ЄК і відозву, помістив теж комунікат у справі Перацького. Коли відозва досі була поширювана тільки летючками, то ЄК, на випадок інтервенції, міг ще якимось із тою справою крутити. Коли ж цю відозву поміщено, попри знимку, в “Віснику ОДВУ”, що більше, коли в тому самому числі вміщено ще й комунікат, то поляки готові все те використати проти ЄК. На кожний випадок було б добре, коли б Ви цю відозву переклали на мову Ваших сусідів та переслали куди слід, і дали теж П'ятниці, залучуючи і той оригінал, який я Вам пересилаю.

Далі в прилозі пересилаю записку “Підготовка червоної експансії в напрямі Індії”. Прошу рівнож перекласти й передати П'ятниці.

Наші карпатівці невдоволені з приводу Вашої статті, поміщеної свого часу в “Свободі”, де Ви м.і. помістили теж справу захворювання самого Карпата.

Взагалі, передумуючи над справою, я прийшов до переконання, що наші поодинокі провідні члени не мають одноцільного погляду на справу нашої тактики, оскільки йде про нашу дальшу діяльність на міжнародньому терені. Це, зрештою, дається завважити теж у писаннях поодиноких членів, які не все з собою гармонізують. Зокрема оскільки йде про Карпатівку, то як сам Карпат, так і інші члени стоять на тому, що треба нам виступати проти теперішньої міжнародньої концепції німців, яка безперечно йде врозріз із нашими інтересами. Одначе, благають просто всіх нас, щоб ці виступи були гідні та видержані, себто, щоб не було лайки у першу чергу, а далі щоб виступи йшли проти самої концепції, а не проти німців, як нації, чи хоча би проти окремих установ.

Закидають карпатівці далі Вам теж, що в Вашій статті, в якій Ви протиставили фашизм націонал-соціалізму, Ви надто гостро виступили проти цього останнього. До речі кажучи, переклади як Вашої статті в “Свободі”, так і Вашої статті в РН знаходяться тепер у руках вирішальних німецьких чинників. Все це безперечно комплікує не тільки теперішнє положення Карпата на його терені, але й загострює й так загострені вже відносини.

Наші карпатівці далі тримаються того погляду, що німецько-польське порозуміння проминальне, тим більше, що вже й тепер дається завважити між німцями і поляками деяке охолодження, яке, на їх думку, навіть уже в скорому часі готове прибрати конкретні

форми. І саме з тієї причини, на їх думку, нам не треба через надто лайливі, або передані односторонньо виступи замикати собі поле діяльності на тому терені на майбутнє.

На їх думку, через надто гострі виступи ми нічого не зискаємо на інших теренах, а багато можемо стратити на німецькому.

З уваги на це, вони мене дуже просили звернути увагу всіх Панів наших провідних членів, щоб у їх критиці теперішньої німецької концепції були вони повздержливі, а їх виступи гідні.

На мою думку, і стаття Стобара в “Українському Слові” не відповідає вповні тій лінії, якої ми в нашій міжнародній пропаганді та політиці повинні придержуватися.

Все це примушує мене видати в найближчому часі обіжник до всіх наших провідних членів, в якому були б з’ясовані лінії нашої міжнародної пропаганди та політики, як теж апель, щоб у сумнівних справах поодинокі члени, заки щось публікувати, зверталися до мене за апробатою й порадою.

Щиро Вас здоровлю...

Вельмиповажаний Пане Онацький:

У Вас має бути в скорому часі одна дівчина. Приїде вона туди на чужий чеський пас. Думаю, що пробуде у Вас коло двох місяців. Запитую Вас конкретно, чи могли б Ви її примістити в себе і за яку ціну. Річ у тому, що надто багато ми за неї в теперішньому стані платити б не могли. Коли б тому, з тих, чи інших причин приміщення їй у Вас не було можливим, в такому разі чи не могли б Ви їй підняти десь приміщення? Добре було б на час її побуту у Вас підшукати для неї особу, яка могла б давати їй лекції італійської мови.

Очікую Вашої відповіді і здоровлю Вас щиро...

Привіт Вашій Дружині.

Відписав:

Вельмиповажаний Пане Полковнику!

Тільки що отримав Ваш поручений лист і зазнаюмився з пересланими матеріялами. Проект Стобара кращий. Проте і в ньому необхідно зробити зміни в першому пункті, а саме: після першої точки (“Українці змагають до повної і необмеженої державної незалежності”) треба додати: “а тому виключають будь-який тісний зв’язок (федерацію) як із Польщею, так із Московщиною”. Бо в тій редакції, яку ми знаходимо в проекті (“Остаточне вирішення...”) ми

занадто поспішаємося з “остаточним вирішенням”, і це не виглядає поважно.

Останню точку (“Бо історичний досвід...”) треба зовсім викинути, бо попередня точка не потребує жадних пояснень, а лекції минулого не можуть служити ніяким доказом...

Все інше добре.

Відозви ще не отримав і взагалі цієї справи не знаю. Бачив Ваш “зазив” в “Новому Шляху”, може бути, що це й є “відозва”?

В усякому разі, як тільки отримаю, перекладу і передам П'ятниці. Зроблю це саме із “Підготовкою...”

Щодо завваг карпатівців до моїх статей, то я, як Ви знаєте, завжди проти “сильних” виразів, і мої статті в РН носили виключно теоретично ідеологічний характер. Справу дещо попсувала примітка редакції, яка всадила і “бестіяльність” і “ганебність” і інші відповідні вирази. Цитату зі “Свободи”, яку наведено в РН, взято не з моєї статті. В моїй статті (“Свобода” з 30 липня) я говорив лиш про “незвичайність” вчинку німецької поліції. Це був “найсильніший” вираз в тій статті. В РН я говорив тільки про “нетактовність” німців, як характерну прикмету німецької нації, і це теж був “найсильніший” вираз.

Що ж до моїх виступів проти расизму, то вважаю, що расизм — абсолютно дика і нам шкідлива теорія, і тому з більшою силою вважаю потрібним поборювати її серед українських націоналістів, що знаходяться під впливом Берліну.

Проте, я все був і буду проти “лайок”, “сильних виразів”, тощо. Це — не мій стиль.

Не маю нічого проти того, щоб у сумнівних справах звертатися до Вас по раду, — зрештою, я й завжди це робив. І тому, наприклад, на багато тем внутрішньої політики я ніколи не забирав голосу, знаючи, що в цій справі моя думка не йде по лінії Організації і могла б їй пошкодити.

Обіжника в справі лінії нашої закордонної політики чекатиму з великою нетерпеливістю.

Щодо дівчини, яка має приїхати до Риму, то, на жаль, у нас її помістити не буде можливо, бо дешевші кімнати у нас заняті, певна річ, влаштуватися ми їй допоможемо. У нас дуже відчувається відсутність дівчини-українки, що пристойно виглядала б.

На тому Вас щиро здоровлю...

23 грудня

Лист від Дм. Андрієвського з 20 грудня:

ВШановний Пане Онацький!

Тим часом моє ставлення справи руба мало ті наслідки, що ми тут мали довгі розмови з Полковником, який мусів признати, що немає з того скористав. Думаю, що це допомогло йому вийти хоч трохи з того кола проблем, думок і понять, серед яких він увесь час крутиться, і які далеко не висчерпують змісту поточного моменту та далеко не все провадять до належних рішень.

Що-правда, з тих розмов досі нема жадних наслідків. Полковник, як завжди, мусить вислухати масу дорадників, аж поки стане на якусь позицію. Я з свого боку зробив усе, щоб ті позиції узгляднили основні завдання часу. Подав також позитивні рішення, які коротко виложені в залученім порядку наших нарад. Тепер домагаюся усталення основної лінії і направи на різних точках.

Мій ультиматум не був подиктований нездоровим нахилом до скандалістики, лише мав на цілі показати, як поважно представляються справи. Я навмисне спинився над проблемою проводу, як найбільш дражливою, щоб діткнути всіх. Але поза нею залишається маса інших питань, які старатимусь висвітлювати в порядку "самокритики", як я її розумію, і то в пресі. Побачимо, чи це мені вдасться. В кожному разі кадити я вже не хочу, бо мені самому вже голова крутиться.

Робите помилку, коли зводите всю підняту мною справу до порозуміння з уенерівцями. Це лише один із моментів, і він представляється мені трохи інакше, як Ви думаєте. Факт той, що УНР терпить крах моральний і матеріальний. Польща міняє їх на Скоропадського. Думаю, що національний інтрес нам не дозволяє нищити до краю тих людей, які становлять, як на наші відносини, немалий запас інтелектуальних сил, військового, дипломатичного і політичного досвіду. Отже, треба їм улегшити приєднання до наших позицій, коли не кадрів, і тим зменшити ту розтіч, яка виникла серед еміграції і взагалі серед українського громадянства. Це не повинно і не може відірвати нас від мас. Звичайно, дехто на уенерожерстві зайшов далеко, і йому тяжко буде зупинитися. Але, коли треба, то мусить. Протипольські настрої від того нічого не потерплять.

Посилаю листа до Інсабато, відпис якого залучаю. Буду радий, коли висловитесь про його зміст і тон. Я немало вагався, заким рішився виходити перед чужинцем із нашим хатнім сміттям. По нараді з Богушем однак прийшов до переконання, що це сміття має не лише українське, але й міжнародне політичне значення, і тому не можна з ним ховатися. Чи подібні мої листи мають якусь рацію? Я все думаю, що подавані мною відомості вже знані, коли не через Вас, то через когось іншого. Отже, як робити далі? При нагоді поговорить із Інсабатом і вивідайте від нього враження. Наперед дякую.

Вітаю Вас із недалекими Святами і бажаю Вам їх зустріти в добрім здоров'ї і в веселім настрої. Хочу вірити, що Ваша Пані-Добродійка вже цілком одужала. Прошу вітати її щиро.

З щирим привітом...

27 грудня

Написав листа полк. Є. Коновальцеві:

Я переклав Ваш заклик з “Нового Шляху” і цей мій переклад з відповідним числом “Нового Шляху” піде до міністерства через П'ятницю.

Що ж до “Експансії Советів в напрямку до Індій”, то я ці матеріали теж переклав і дав П'ятниці, але виявилось, що це була марна праця, бо Макогін вже переслав П'ятниці ці самі матеріали з Лондону в французькій мові, але в ширшій редакції, і П'ятниця вже їх передав до міністерства. Цікаво мені було б знати, яким чином однакові матеріали пішли і через нас і через Макогона.

Казав мені П'ятниця, що Макогін дістав від митр. Шептицького копію того листа, що Ви мені свого часу прислали були, ніби з французької поліції, і Макогін звертався в цій справі до Кьяппе, а той усе заперечив.

Тепер Макогін писав П'ятниці про останній скандал в Парижі, в якому замішаний Вишиваний. Обіцяв прислати витинки з французьких часописів. Що межі Вишиваним і тою панею, через яку скандал, щось було, то це видно з того, — каже П'ятниця, — що, коли Панейко приїздив до Риму (про це я Вам писав свого часу) пропонував її використати і тут, у Римі, але П'ятниця тоді сказав був, що в Римі з такими засобами нічого не вдієш. Прикро, що Вишиваний скомпромітувався...

Лирик не має ніяких вісток ані від Кума, ані від наших студентів, ані від Павла. На всі його листи не приходить жадної відповіді.

П'ятниця дав мені копію протокола Генеральної Ради УНКТ, яку йому переслано. Я зняв із неї копію і Вам тут пересилаю. П'ятниця надає йому значення, бо Жеребко, мовляв, стояв у зв'язку з групою нацистів, що були проти політики Розенберга. Я його запевнив, що це — просто блеф. Він зо мною ніби погоджувався, але однаково хоче його використати, як доказ своєї поінформованости і зв'язків. Взагалі він використовує кожну вістку, яка йому попадає до рук, — мабуть, тому, що їх взагалі мало має.

Це, здається, все. Засилаю найкращі побажання на Новий Рік.

Лилик цілковито без грошей і позичає у мене. Але я не можу його фінансувати...

Написав полк. Романові Сушкові:

Вельмиповажаний Пане-Товаришу Кіндрате!

Посилаю Вам мої найкращі побажання на Новий Рік. Дай Боже нам усім побачити в цьому Новому Році великі зміни на нашій Україні!

Користуюся цією нагодою, щоб повернути Вам фотографію, яку Ви були мені надіслали з панною Романчич. Вона видавалася нам усім дуже милою і говорила нам, що їй дуже подобаються націоналісти, але... закордонні. Ті ж, що вона запізнала в краю, зробили на неї не дуже блискуче враження. Скорше, навпаки.

Які там у Вас новини?

У нас нічого особливого. Те, що трапляється, подаю до "Українського Слова".

Мені дуже прикро, що я нічого не міг зробити в справі Маценка, але в тій справі треба було б попоїздити по всій Італії, а на ці поїздки нема ані часу, ані того найважливішого, що для них треба — грошей.

З цим вітаю Вас щиро та прошу не забувати...

Одержав листа від Преосв. Ів. Бучка з 20 грудня:

Високоповажаний й Дорогий Пане Євгене!

З Світлим Празником Христового Родження і з Новим Роком 1935 прошу ласкаво прийняти мої найсердечніші побажання всіх небесних благодатей для Вас і для Вашої Достойної Родини. Дай Боже, щоб цей Новий Рік вже таки на правду започаткував у Вашому житті цілий довгий ряд многих і щасливих літ, повних Божого благословення і сповнення наших мрій.

З висловами глибокої пошани остаюсь відданим у Христі Господі братом...

Відповів:

Вельмиповажаний і Дорогий Преосвящений Іван!

Тішимося ми всі дуже, що Ви — в Ваших тяжких трудах — не забуваєте і нас і час від часу порадуєте коротенькою вісткою. Прошу прийняти від нас усіх найкращі поздоровлення на Новий Рік. За роком, що минає, не шкодуємо і, хоч темно попереду, надії не втрачаємо, що сонце зійде і темряву розжене.

Тут в Італії, нарешті, останні випадки в СССР викликали загальне обурення. "Іль Попольо д'Італія" вмістив дуже сильну редакційну статтю проти московського варварства. Взагалі, тепер

італійська преса пише далеко більше про Росію, ніж раніше, і частенько і про нас згадує. В "Іль Кор'єре делля Сера" були кореспонденції Беонію Брокьєрі, професора павійського університету і журналіста, що подорожує власним літаком, — його описи СРСР були тут справжньою ревелаяцією, бо він бачив те, завдяки своїм засобам комунікації, чого ніхто інший не міг бачити. А перо він має теж дуже добре, віддає те, що бачив, дуже добре. Довго крапля точить камінь, але зрештою таки зточує. Нарешті і в Галичині з розстрілом Крушельницького новітнє москвофільство буде зліквідоване. Аби лише в нас самих знайшлося досить сил на внутрішню консолідацію, щоб різними шляхами йти всім до спільної мети. Та вірю, що, коли б до чого дійшло, тих сил таки знайдеться.

Тим часом робимо, що можемо.

Коли ж, Преосвящений, до Риму? Вже був би час. Давно нас не відвідували.

Дай Боже, щоб надходячий Рік знайшов Вас у доброму здоров'ї та при силах, щоб знав ворог, що є ще порох у порохівницях і буде, аж поки житиме в нас жива душа Бога живого.

Вся моя родина просить Вас прийняти найкращі побажання на Новий Рік та віддає себе під Ваше благословенство...

28 грудня

Лист від М. Сціборського з 25 грудня:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Онацький!

Дякую Вам за новорічні поздоровлення. Засилаю і я Вам та всім, що біля Вас, свої найкращі побажання.

Втішило мене, що мої статті про фашизм Вам подобалися. Але мушу підкреслити, що вони — не наслідок моєї "еволюції", про яку згадуєте. Бо до спіритуальної та ідеологічної істоти фашизму і до його революційного динамізму я завжди ставився і ставлюся з признанням. Це — самозрозуміло, бо ж хіба може інакше думати й відчувати націоналіст? Це, одначе, не в'яже мене в критичних оцінках устрою фашизму. Являючись прихильником абсолютних ідей, я, одначе, не схильний приймати за абсолют ті устроєві форми, що в них ці ідеї реалізуються і матеріялізуються. Говорячи математичною мовою, це — змінливі похідні функції цих ідей, що можуть і повинні модифікуватися в залежності від вимог часу, місця й обставин. Очевидно, що ці зміни повинні орієнтуватися на основний зміст ідей,

одначе самі форми ніяк не можна уважати стабільним “ідеалом”. Це стосується і устрою фашизму, в якому я заобсервую не самі світлі сторони, особливо коли їх розцінювати не під кутом моменту, лише далеких перспектив.

Маю заміти і до Вашої статті про конгрес універсального фашизму. Можна говорити про універсальність націоналізму, але універсальність фашизму для мене спірна. Обосную цей погляд може дещо парадоксально щодо вислову формулою: фашизм — це націоналізм, але націоналізм — не тільки фашизм. Поняття націоналізму і його внутрішній зміст широкі і загальні багатьом рухам сучасності, а один із цих останніх — фашизм. Він споріднений їм своїм внутрішнім змістом, але відрізняється від них своєю устроєвою системою, що якраз найбільше його й характеризує, як фашизм. Приймати її за універсальний ідеал, це означає, на мій погляд, цілковиту ігнорацію многогранності життя і особливостей розвитку різних, хоч би й “націоналістичних”, націй. В історії вже була раз зроблена спроба закути це життя і його розвиток у “залізні” універсальні закони марксизму. Що з того вийшло, ми знаємо. Тому будьмо обережні з такими експериментами. Принципи монізму можуть бути корисні при умові обережного маніпулювання ними, хоч як такий, погляд не здається парадоксальним...

Не годжуся і з Вашим деклярованим наставленням до націонал-соціалізму, хоч із Вашими оцінками цього руху вповні солідаризуюся. Я також противник расової ідеї, коли її брати в примітивно-гіпертрофованій інтерпретації гітлеризму. Вона безперечно опрокидує основу, на якій лише й може існувати націоналізм, спіритуальні принципи. Під тим кутом її й можна критикувати. Ви йдете далі, надаючи цій справі вже політичний характер. Такий підхід я вважаю і передчасним і некорисним. Бо коли в ньому є рація для інтересів Риму, то твердження, що така рація існує й для нас, для мене доволі ще неясне.

Буде дуже добре, коли ми знайдемо опертя в Римі. В ґрунті речі він мені є і був завжди більш симпатичним, ніж Берлін... Але і в тому разі нашим завданням буде лишити український націоналізм самим собою без пересад у шуканні різних “фільств”. Як у фашизмі, так і в інших споріднених нам рухах, ми повинні вміти добачувати корисне, пересаджувати його на свій ґрунт і т.д.

Повторюю те, що писав у своїй статті: наш націоналізм не повинен бути ані фашистівський, ані гітлерівський, ані якийсь інший; він має бути і буде українським націоналізмом. Ця конечність, вкупі з міркуваннями сучасної тактики, ніяк, на мою думку, не дозволяє на такі Ваші деклярації в статті, що ось: “націоналізм-соціалізм — це Берлін; фашизм — це Рим. В цій боротьбі не може бути неутральних:

“український націоналізм мусітиме вирішити, з ким йому більше по дорозі...”

Дуже я задоволений, що приїхав Мартинець. Бо раніше доводилося мені майже самому писати (під різними псевдо) і редагувати статті в “Укураїнськiм Слові”. Певно, вже знаєте, що в Мартинця народився в цих днях син...

Вітаю щиро...

Відписав:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Сціборський!

Тільки що отримав Ваш лист із 25 грудня і зараз же відповідаю.

У мене завжди було переконання, що Ваш підхід до фашизму ґрунтується на глибокому непорозумінні, що виникло в наслідок не безпосереднього студіювання фашистівського руху, а головню через призму ворожої преси.

Перш за все, італійські фашисти ніколи не казали, що італійські форми мусять бути для всіх однакові, — навпаки, вони завжди підкреслюють і твердять, що **форми повинні бути різні**, відповідно до різного психологічно-культурно-історичного спадку різних народів. Таким чином Ваше перше заперечення це — “ломлення” в відчинені двері. Зрештою, і на конгресі в Монтре було підкреслено це і в резолюції, яку я, здається, подав у своїй статті:

“... Вимагаючи для кожної країни і для кожного народу право і **обов'язок** діяти відповідно до своїх власних традицій і темпераменту і знайти в самому собі і своїми власними засобами можливість перебороти внутрішні труднощі...”

В другій резолюції, якої я не наводив, бо ще не мав її під рукою, конгрес “простудіювавши відповідність спільної праці європейського фашизму, уважає потрібним проголосити, що він цілковито ворожий всякій формі діяльності, яка могла б означати втручання якоїсь країни у внутрішні справи іншої країни...”

Коли Ви заперечуєте універсальність фашизму, то я заперечую універсальність націоналізму. Наш український націоналізм не має нічого спільного з колишнім російським націоналізмом, ані з теперішнім польським націоналізмом, та навіть і з теперішнім німецьким націоналізмом. Націоналізми дійсно виключають один одний, а в сучасній добі т.зв. економічний націоналізм хоча б і США та інших країн нам, українським націоналістам, цілковито чужий і ворожий, бо, збільшуючи кризу, погіршує становище наших незаможних хліборобських кляс та еміграції.

Фашизм — це не тільки націоналізм, це насамперед — корпоративізм.

В резолюціях конгресу в Монтре говориться:

“Фашизм — це революція, яка проголошує, крім принципу рівенства перед законом, також рівенства перед працею...” (Я писав про це в одній з своїх статей про “Корпоративізм”).

І далі:

“Намагаючись встановити в світі справжній мир, як спокій у ладу, конгрес вважає за першу ціль встановлення можливо вищої соціальної справедливості для всіх, що працюють, як руками, так і в техніці та духово. Конгрес стверджує, що корпоративна держава, відкидаючи всяку диктатуру кляси, чи багатства, єдина в стані зреалізувати великий ідеал національної і людської солідарности.”

Фашизм настільки інший від націоналізму, що проголошує т.зв. “буржуазному націоналізмові” боротьбу. Так в одній з своїх резолюцій він проголошує:

“Конгрес в Монтре ставить інтернаціоналові капіталу і інтернаціоналові комунізму неперехідну гать і зобов’язується змагатися проти марксистського матеріалізму і його інтернаціоналізму, що заперечують націю, проти комунізму, що руйнує мораль і свободу, а також проти егоїзму капіталістів, проти хибного буржуазного націоналізму та соціальної несправедливості, що з нього виникає...”

Конгрес стверджує революційний, але одночасно і розбудований дух фашизму, єдиної доктрини, що здатна допровадити світ праці на шлях добробуту, і проголошує, що **не може існувати справжньої фашистівської доктрини, яка б не походила з ідеалу корпоративного ладу держави і суспільства...**”

Саме тому, в конгресі в Монтре, де резолюції приймалися одноголосно, брали участь представники рухів, що називалися і націоналістичними, і націонал-соціалістичними, і дуже мало з них називали себе фашистівськими. Проте, всі вони ввійшли в отой “універсальний фашизм”, що має відбувати щороку свої конгреси. До участі в них допускаються тільки такі рухи, що визначаються революційністю:

“Конгрес проголошує, що допускає в рямці універсального фашизму тільки ті рухи, що рішені йти вперед шляхом національної революції, що знаходить своє надхнення в містицизмі і в високому ідеалі, в напрямку авторитарному і корпоративному для виявлення всіх сил, для віднови духу і для реалізації всіх здатностей...” (та приймають за свої постанови конгресу в Монтре).

Все інше, що Ви пишете в справі Берліну й Риму, і різних “фільств” — знову таки “ломлення” в відчинені двері. Я нічого не маю проти Берліну, як такого. Так само, як і Ви. Але, коли йде справа про “расизм” і “зоологічний націоналізм”, я проти них всією моєю душею і тому вважаю потрібним поборювати їх всіма моїми силами. Хоч би

той зоологізм називався “націоналізмом”. Я не граюся в слова, а дивлюся на суть речі, і тому бачу, що нам, українським націоналістам, ближче до фашизму, хоч він і не називається націоналізмом, ніж до німецького гітлеризму, хоч він і називається “націоналізмом”.

І цю справу треба відразу ставити дуже ясно і твердо, бо, при некультурності наших мас, вибухи зоологізму в нас можуть статися дуже легко, бо вони надто спокусливі.

Думаю, що для уникнення дальших непорозумінь, я мушу знову підкреслити, що універсальний фашизм приймає корпоративний лад лише як **принцип**, різні ж його форми залежать від творчої здатності кожної окремої нації. Ясно, що в Україні і склад і кількість корпорацій були б цілком відмінні від того, що ми бачимо в Італії. Але принцип — спільний.

Вістка про народження сина у Мартинця мені нова. Передайте йому і його дружині мої й моєї жінки найщиріші поздоровлення і побажання, щоб із нього вийшов добрий провідник у будучій українській корпоративній державі.

Здоровлю щиро...

Написав до Дм. Андрієвського:

Вельмиповажаний Пане Андрієвський!

Вашого листа з додатками своєчасно одержав, але за поточною роботою мусів усе відкладати з відповіддю.

Копію Вашого листа до П'ятниці я вже переслав Полковникові. Жадних завга до нього не робив, лише висловив побажання, щоб Ви такі листи писали частіше, і що б не обмежувалися якоюсь справою, але писали — як взагалі листи пишуть — про все, про те і про інше. П'ятниця ці листи передаватиме або показуватиме в міністерстві, але вони не повинні мати такий характер, ніби писані навмисне. А що йому **треба** писати, незалежно від того, як і про що я його інформую, то це випливає з того, що він отримує інформації з різних сторін, отже наші повинні давати деяку протизвагу і рівновагу.

П'ятниця так само дуже радий мати від Вас вістки.

Пишете, що “з розмов із полковником досі нема жадних наслідків.” А мені здається, що наслідки вже єсть: бодай Вашу статтю, хоча й з деякими змінами, вміщено, як передову, в “Українському Слові”. І цим Турчманович (“крайовики”) просто скандалізований.

Маю враження, що у нас з “крайовиками” будуть великі бої, які, з огляду на догматичність “крайовиків”, чи, просто кажучи, їхню вузькість, навряд чи дадуть добрі наслідки. Єдиний спосіб, на мій погляд, — з ними не дискутувати, а — працювати, поширювати наші

погляди через пресу і таким чином підготовляти ґрунт в нашому націоналістичному суспільстві, що зовсім ще не вмiє думати подержавному, обмежуючись чистою гуртківщиною.

З Вашими підсумками я майже погоджуюся. Але Вашої термінології в багатьох пунктах не розумію. Так, що значить в п.1 вираз (у “Направі”) “Реорганізація по секторах чинности”? Не розумію, що це за “сектори чинности”, і як їх реорганізація може “направити” справу.

З п. 2 цілковито згідний. Погоджуюсь із п. 3. Щодо п.4, маю деякі сумніви. З п.5 погоджуюсь. Щодо п.6 маю сильні сумніви. В п.7 “направа” рішуче нічого не “направляє”, бо дає лише голу формулу, в яку можна вкладати який завгодно зміст.

А загалом кажучи, я вважаю, що треба звернути якнайбільше уваги на національну консолідацію та на практичну роботу.

Щиро дякую за привітні слова на адресу жінки. Слава Богу, вона вже цілковито поправилася і працює, як завжди. Можна тільки подивляти силу її духа...

Писав мені Сціборський, що в Мартинця народився син.

З цим вітаю Вас і бажаю зустріти добре Новий Рік.

31 грудня

Одержав листа від полк. Романа Сушка з 29 грудня:

Вельмишановний Пане Онацький!

З Новим Роком прохаю прийняти мої найприхильніші побажання. Так я привик до речевости від довшого часу, що Ваш вислів “Дай, Боже” зробив на мене враження не звичайної трафаретности, а якось так мило і святочно мене вразив, як це було давно в родині, на Батьківщині. Це хочу з приємністю підкреслити.

Зокрема миле Ваше побажання своїм змістом.

Про п.Романчич не маю вісток, крім тієї, що 5-го відїхала з Лондону до Канади. Після Риму мав я пару листів від неї, і у всіх вона не забувала згадати Вас та ВП. Пані Дружину. За все Вам дякувала.

При всій її прихильності до нас, самого здвигу нашого вона не зовсім розуміє, чого й не скриває. Винна тому атмосфера в канадійському СУСі та інтелектуальна недорозвиненість наших емігрантів. Вони від рідного відстали, до англійців не пристали. А годі їм це втолкувати, як і годі доказати єдиноспадкоємність революційного руху для України...

Д-ром Маценком прохаю не трубуватися. Він тепер зачав акцію, яка мені зовсім не подобається. Стара Остриниччина...

Здоровлю Вас! Слава Україні!

Світлину отримав. Дякую.

ІНДЕКС ПРІЗВИЩ

- Абель, математик — 252
Август, римський імператор — 244
Альба — 249
Альвенелебен — 241
Альфред, сер., бріт. політик — 344
Анджеміні, журналіст — 211
Андреолі Альдо, музиколог — 215
Андрієвський Дмитро — 4, 28, 31, 47,
57, 61, 62, 79, 86, 88, 97-99 101, 108,
113, 132, 133, 148, 160, 163, 170,
175, 201, 206, 212, 254, 266, 271,
280, 281, 286, 296, 303-305, 309, 325,
333, 338, 350, 356, 357, 369, 370,
372, 374, 375, 383
Антоновичі — 158
Архієпископ з Кентербері — 243, 244
Ачербо, іт. мін. хліборобства — 225,
230
Аскольд — 158
Бабій Іван, педагог — 263, 265-269,
274, 288, 290
Бажан Микола — 13, 14, 246
Базяк — 135, 136
Бакунін — 247
Бандера Олександр, студент — 201,
209, 234, 270, 278, 356
Бандрівський — 339
Бані Уго — 72
Бантиш, укр. історик — 18
Баранецький — 148
Барановський Роман — 43, 241, 290,
329
Барту — 100
Барціні Люїджі, іт. журналіст — 255,
257-262
Батаччі — 84
Бачинський Вол. — 136, 159
Бачинський Роман — студент — 33, 42
Бек, Юзеф, поль. міністер — 295, 305,
309, 344
Бенеш Едвард, чеський політик — 320,
371
Бентам, уталітаристський філософ —
254
Березовський Максим Созонтович —
214, 215, 217, 233, 315
Бетховен, композитор — 11
Бігаріза, адвокат — 155
Бігарій — 137, 138, 140, 155, 156
Білас Василь, бойовик ОУН — 9, 75
Білий — 69, 89
Блюхер, сов. генерал — 148
Бляєр, адвокат — 117
Блян Люї — 247
Богуш — 47, 56, 57, 80, 81, 96, 98, 101,
159, 160, 271, 326, 369, 376
Богуш (чех) — 117, 118
Бойків Олекса — 25, 26, 31, 45, 85, 86,
92, 203, 205, 206, 212, 239, 256, 270,
274, 282, 283, 292, 302, 339, 341,
343, 347, 354, 358
Бокль, англ. історик — 178
Бонн, дипломат — 347
Боннар, франц. академік — 248
Бонсервіці Ніколя, журналіст — 272,
355
Бородатий — 154
Бортнянський Дмитро Ст. — 214, 215,
217, 233, 315
Бортольотто — 122
Боско Дон, святий — 82, 83, 94, 130
Брокьєрі Беоніо, італ. журналіст —
312, 320, 324, 379
Бруєрс А., журналіст — 67
Брюховецький Іван — 176
Будка Никита, єпископ — 4
Букшований Йосиф — 156
Булліт, ам. посол — 24
Бульба — 161
Бухарін — 312
Бучко Іван, єпископ — 4, 48, 49, 68, 69,
93, 94, 114, 131, 266, 291, 378
Вагнер, композитор — 11, 130
Ватт Джемс — 178, 179

- Вергун — 76, 77
 Вигнанський — 152, 156
 Виговський Іван — 176
 Витв.(ицький) — 154
 Витошинський Ю. — 117
 Вишиваний Василь — 4, 21, 31, 32, 34, 69, 70, 90, 91, 100, 104, 201, 206, 211, 222, 377
 Вільгельм II, Кайзер — 124
 Віра, Вірленко — гл. Коновалець Євген
 Вірський, Вірська — гл. Коновалець Євген
 Вітик Семен, гром. діяч — 134
 Вітковський — 55
 Вітошинський А. — 116
 Воблий Костянтин, економіст — 159
 Войнаровський Тит. — 135
 Войтович — 118
 Волинець — 159
 Волконський, кн. — 8, 9
 Волянський — гл. Мартинець Володимир, член ПУН
 Вольний, філософ волонтарист — 254
 Вольтер — 178
 Вонсяцький — 294
 Ворошилов — 40
 Вотсон-Сітон — гл. Сітон-Вотсон
 Г., д-р — 302
 Габріс — 42
 Габрусевич Іван — 72, 132, 144, 152, 158, 165, 206
 Габсбурги, династія — 32
 Галушинський Тит, ЧСВВ — 85
 Ганнібаль — 250
 Гегель, філософ — 236, 249
 Гембеш — 93
 Георгієв, болг. генерал — 202
 Гердер — 178
 Гесс — 247
 Гіпократ — 178
 Гітлер Адольф — 39, 77, 78, 80, 86, 123, 124, 128, 130, 173-175, 190, 191, 196, 197, 236, 237, 239, 244, 245, 250, 251, 255, 293, 335
 Гоголь (Микола) Ніколай Василевич — 13, 14, 273
 Годунов Борис — 262
 Голян Роман, журналіст — 135
 Голова — гл. Мудрий Василь
 Горбачевський Іван, науковець — 371
 Горникевич Мирон — 9, 10
 Грибівський Омелян — 30, 80, 108, 288, 295
 Гривчак, посол радик. партії — 182
 Гриненко Іван — 32, 33, 170
 Грицай Остап, письменник — 213, 216, 266, 297
 Грінченко М., етнограф — 233
 Грозний Іван — 262
 Грушевський Михайло — 18-20, 65, 66, 115, 135, 163, 363, 370, 371
 Гузар — 194
 Гулак-Артемівський С. — 315
 Габріс — 318
 Гавтч, барон — 118
 Галуппі Балдасар, іт. композитор — 215, 217
 Гамбетта — 229
 Гарібальді Джузеппе — 51, 310
 Гаспарі, кардинал — 345-347
 Гебельс — 71, 241
 Герінг Герман — 8
 Гете Йоган Вольфганг — 11, 130, 245
 Гілмор, журналіст — 107
 Голуфко Тадеуш, поль. політик — 136
 Горький Максим — 6
 Готье — 64
 Грассе, франц. соціолог — 50
 Даванцаті Форджес, журналіст — 128
 Данилишин Дмитро, бойовик ОУН — 9, 75
 Даценко, сотн. — 292
 ДД (Демчук) — 81
 Де Валера Імон, ірланд. революціонер — 51
 Де Валюа — 63
 Дейвіс Ріс Дж., англ. посол — 344, 345
 Дейвісон Вільям, англ. посол — 344
 Де Кастеллян Богдан К., автор — 364, 365
 Делядіє, франц. прем'єр — 37
 Денбі, лорд, посол — 243

- Денікін Антон, рос. генерал — 26, 273
Дженокі о., Апостольський Візитатор — 347
Джінкльоф — 301
Джонсон, реф. Нансенівського Комітету — 318, 320
Джультета, літ. персонаж — 226
Дзакі А., падре — 65
Діонісій, митроп. УГП Церкви — 339
Дмовський Роман, польс. політик — 66, 67
Добовідський — 20
Дольфус, австр. канцлер — 93, 237, 250
Дометенко, псевдо Є. Онацького — 279, 305, 307
Донцов Дмитро — 5, 6, 21, 31, 42, 57, 69, 70, 71, 85, 86, 91, 92, 99, 112, 131, 150, 245, 247, 264
Дорошенко Дмитро — 138
Дорошенко Петро — 19, 20, 176
Достоевський — 6
Драбатий Іван — 242
Драгоманів Михайло — 17, 349
Драгомирів, ген. — 365
Дуб — 307
Дубинський, лікар — 198
Дубчак — гл. Бойків Олекса
Думерг — 100
Дуче — гл. Муссоліні Беніто
Дюмерг, франц. прем'єр — 37
Елленбоген — 137
Елліс — 104
Еней — 95, 96
Еркардт, філософ — 130
Емануель Віктор — 310
Ерріо, франц. політик — 8, 23, 24, 37
Ешкіс — гл. Селешко Михайло
Є.К. — гл. Коновалець Євген
Єремів — 61, 62, 91, 97, 99, 113, 118, 160, 288
Єфремов Сергій — 18, 19, 67
Жентізон, кореспондент — 101, 163, 372
Жеребо — 155, 377
Жлудкин — 301
Жук Андрій — 116
Загайкевич Володимир, адвокат — 289
Зайцев Павло, гром. діяч — 296
Зайчін — 118
Залізник Микола — 114, 115, 117-119, 133-140, 155, 156
Затей — 118, 119, 156
Заячківський Йосип — 4, 33, 278
Зевес — гл. Донцов Дмитро
Зеленевський — 154
Зеленський — 242
Зелінський — торгівець худобою — 119
Змієнко Всеволод, ген. — 140
Змієнний, ген. — 118
Зомбрат Вернер — 247
п. I — 147
Іванейко — 54
Іванов М., укр. музик — 315
Іден Ентоні, бріт. міністер — 344, 345
Ініцер, кардинал — 8, 9
Інсабато Е. — посол — 4, 16, 21, 31-35, 41, 42, 47, 70, 88-90, 97, 113, 132, 133, 146, 153, 154, 160, 162, 166, 170, 182-185, 187, 192-195, 200-202, 208-212, 221-223, 226, 229, 231, 234, 235, 255, 270, 277, 278, 280, 282, 283, 286, 287, 292-294, 302-304, 318-320, 326, 327, 331, 337, 343, 355, 360-362, 370, 373, 375-377, 383
Іртен — гл. Габрусевич Іван
Ірчик — 301
Кабє, віцегубернатор Корсіки — 247
Кавур — 83
Каганович — 21, 22
Казенбеков — 100
Кайзерлінг, балт. філософ — 235, 251
Камбо — 54
Кан, фон, нім. політик — 16
Кандиба-Ольжич Олег — 158
Кант Імануїл, нім. філософ — 130
Капустянський Микола, ген. — 21, 31
Каравальос Цезар, музиколог — 217
Карашевич — гл. Токаржевський Ян, укр. дипломат
Карєв — 69, 70, 89-91, 97, 100, 133, 171
Каріс — 247
Карпат, Карпатенко — гл. Ярій Ріко
Карпов — 139

- Кашинський Павло — 41, 114, 119, 132, 133, 140, 152, 213
 Кашук — гл. Грибівський Омелян
 Каяні Лідо, іт. журналіст — 372
 Квароні, іт. політик — 89, 90, 170, 200, 202, 226-228, 287, 293-295, 303, 307, 309-311, 320, 363
 Квітка К., музиколог — 233
 Кедровський В. — 41, 114-116, 119, 135, 155
 Кентон — 64
 Кирило — 222
 Кисілевська О., сенаторка — 244
 Кисілевський, В.Ю. — 103, 105, 144, 296, 367
 Кіндрат — гл. також Сушко Роман — 152, 156, 216, 296, 301, 302
 Кобздай — 117, 138-140, 156
 Ковалевський М. — 118
 Козельські, парламентарист — 41, 370
 Кожевників П. — 132, 210, 349
 Колеса Філярет — 233
 Колеса Олександр, проф. — 155
 Коліер — 73, 101, 102, 105, 141
 Коло — 185
 Колодницький — 117
 Колосовський Володимир — 88, 132, 147, 319
 Комавітто — 255
 Комарницький — 371
 Коновалець Євген, Полковник — 3, 8, 15, 18, 20, 26, 30, 31, 33, 35, 41, 43, 47, 48, 56, 57, 68, 70, 79, 85, 89, 96, 98, 101, 108, 113, 114, 131-133, 140, 141, 143, 147, 148, 152, 153, 155, 156, 158, 160-162, 165, 167, 168, 171, 172, 182, 183, 185-187, 192, 198, 201, 205, 207, 209, 210, 213, 217, 218, 221, 223, 226, 227, 229, 234, 235, 238, 240-242, 254, 270, 276-278, 283, 287, 288, 292, 294, 300-303, 309, 318, 319, 327, 331, 338, 343, 355, 358, 359, 361, 362, 369, 370, 372-374, 376, 377, 383
 Константинович — 138, 156
 Конт Август — 178
 Копернік — 245
 Королів Федір, політ. діяч — 242
 Коростувець В. — 73, 107, 296, 317, 367-369
 Косенко — 86
 Костарів, член ПУН — 43, 159
 Костельник Гавриїл — 267
 Косцялківські, пол. прем'єр — 289
 Кошобинський Юрій — 116, 135
 Креспі — 84
 Крижанівський Андрій, письменник — 13, 14
 Крісті Місс ("квейкер") — 102
 Крушельницький Іван — 156, 379
 Кузьмович, автор — 44
 Кульчицький В. — 136
 Кум — 223, 235, 238, 239, 241, 254, 255, 270, 276-278, 295, 300, 311, 319, 320, 356, 377
 Курманович Віктор, ген. — 98
 Кучабський Василь — 66, 154
 Кьяппе — 377
 Л. — 223
 Лапчинський Юрій, больш. консул — 135, 136
 Ле Бон, фр. соціолог — 179, 189, 236, 246, 249, 250
 Левицький Дмитро, політик — 43, 76, 117, 289, 292, 307, 350, 370
 Левицький Кость — 135, 137
 Ленін Владімір — 24, 247, 259, 325
 Лепкий Богдан — 13
 Лилик — 21, 27, 30, 56, 69, 73, 91-93, 101, 132, 152, 162, 165-172, 182-185, 193, 194, 201, 205-207, 254, 255, 278, 279, 283, 300, 304, 311, 319, 327, 333, 361, 370, 377, 378
 Липинський Вячеслав — 19, 175, 176
 Литвинов (Літвінов), сов. міністер — 16, 21, 23, 147, 171
 Лівіцька-Холодна Нат. — 13
 Лівіцький Андрій, през. УНР — 136, 185, 186, 201, 255, 267, 291-294, 310, 338
 Лівіцький Микола — 318
 Ліндберг, летун — 245
 Ліпський, пол. диплом. — 207
 Ліхтенштайн, князь — 138

- Лотоцький Олександр, письменник — 118, 140, 201
 Лукателлі, італ. письменник — 6
 Луцький Мирон — 288
 Лютер Мартин — 245
 Лянцкоронський, пол. посол — 20
 Ляссаль — 247
 Лятішенко — 137
 Ляхович Є. — гл. Окей
 Льюренс, анг. полковник — 211, 230
 Маєвський Іван, гром. діяч — 288
 Маїнарді — 16
 Макаренко — 117
 Макарушка Любомир — 288
 Макашвілі, грузин — 33, 34, 42, 292, 318
 Макдональд, анг. прем'єр — 368
 Макогін Яків — 21, 32-35, 42, 44, 73, 75, 91, 97, 99, 100, 103, 113, 140, 143, 206, 287, 292, 296, 297, 315-318, 320, 358, 360, 366, 368, 369, 377
 Макогона дружина — 97, 292
 Макович Карло — 159
 Маланюк Є. — 13
 Мальон Л. Естаж, анг. полковник — 367, 368
 Мальон Сесіль, анг. автор — 316-318
 Марат — 247
 Марбот, франц. генерал — 7
 Маркс Карло — 247, 262, 325
 Мартинець Володимир, член ПУН — 27, 72, 160, 183, 263, 265, 268, 270, 287, 288, 296, 297, 301, 322, 342, 354, 381, 383, 384
 Мартіні, падре, музиколог — 215, 217
 Мартос Борис, економіст — 264
 Масарик, мол. — 320
 Масний — 30
 Матчак Михайло, публіцист — 338
 Маценко П. — 213, 214, 216, 233, 295, 297, 315, 378, 384
 Маціні — 254, 293, 310
 Мек-Оген — гл. Макогін Яків
 Меленець — гл. Костарів
 Мелеса Євгеній, коваль — 233
 Мелон Кол. ("квейкер") — 102-104, 140, 141, 143, 144
 Мельник — 28
 Мендер, посол — 345
 Мерсіе, кардинал — 189
 Метгерніх, княгиня — 42
 Меценас — 185
 Микитин, студент — 156
 Микола I, рос. цар — 258, 260
 Микола II, рос. цар — 363
 Митлюк, студент — 182
 Митрополит — гл. Шептицький Андрій, митроп.
 Михайловський Н. — 6
 Мишуга Лука — 79
 Мільо — 16, 30, 36, 57, 72, 91, 96, 98, 239, 277, 278, 304, 320
 Мірчук Іван — 116, 155, 158
 Моггерідж, журналіст — 107
 Модіяльні, іт. маляр — 252
 Монтабре, журналіст — 372
 Монтень — 7
 Монтескіє — 178
 Морале — 381 — 159
 Морра — Гільберт — 369
 Мослі — 104-106, 194, 335
 Моцарт — 215
 Мудрий Василь — 43, 44
 Мунте Аксель — 238
 Мурашко Андрій — 19
 Мурашко Денис — 20
 Мусін-Пушкін, граф — 139
 Муссоліні Беніто — 1, 11, 16, 39, 54, 58-60, 63, 67, 72, 77, 84, 86, 89, 93, 95, 96, 100, 101, 106, 119, 122, 126-129, 145, 150, 151, 162, 163, 169, 173, 180, 196, 197, 212, 222-226, 228, 230, 239, 251, 255, 257, 259, 271-274, 294, 298, 299, 311, 320, 349, 355
 Муссоліні Віктор — 72, 161
 Мушинський Михайло, студент — 57, 201, 209, 212, 222, 234, 235, 255, 270
 Навчук — 115-117, 135, 138, 155, 156
 Найвищий (Муссоліні Б.?) — 318, 319
 Найденок — 80, 81, 149, 159, 202
 Наполеон Бонапарте — 245, 250
 Нейбек — 156
 Низоля — гл. Капустянський Микола, ген.

- Нікорович — 16
 Німчук І., журналіст — 134
 Ніна (Онацька) — 295
 Ніцше — 236
 Новаківський Олекса — 161
 Новий — 165, 166, 172
 Нойдек, гофрат — 118
 Нокс, сер., бріт. політик — 344
 О. К. — 155
 Оецрен, фон К.Л., автор — 214, 216
 Окей — 4, 15, 30, 69, 70, 73, 77, 81, 85,
 96, 100, 101, 108, 132, 140, 143, 144,
 146, 152, 165, 182, 194, 206, 223,
 296, 369, 372
 Олександр II, рос. цар — 258
 Онацький Никанор — 216, 217
 Органський — гл. Сціборський
 Микола
 Островерха Михайло, журналіст —
 150, 151, 162
 Острияниця — гл. Полтавець-
 Острияниця Іван
 Отмарштайн Юрій, полк. — 338
 О'Флягерті, письм. — 13
 Павликовський Юліян, гром. діяч —
 289
 Паллів Дмитро, політик — 335, 337
 Палій Микола, студент — 73, 279, 295,
 311
 Панейко Василь, політик — 19, 103,
 294, 377
 Пала — 285, 323
 Парето, іт. соціолог — 249
 Пасічник — 134
 Пасквали Джорджо, журналіст — 122
 Певний Петро — 154, 155, 263
 Пеленський Зенон, посол — 73, 108,
 154, 335, 337
 Перебийніс, маляр — 61, 62, 97
 Першінг, ген. — 317
 Петлюра Симон — 16, 242, 346, 347
 Петро I, рос. цар — 262
 Петрушевич Євген, през. ЗУНР — 136,
 339
 Петя — гл. Певний Петро
 Перацький Броніслав, пол. міністер —
 207, 227, 228, 234, 289
 Пихно — 364
 Пій XI, папа — 84, 347
 Пікуш — 307
 Пілсудський Йосиф — 29
 Піттард, проф. — 177
 Платон — 130, 245
 Полковник — гл. Коновалець Євген
 Полтавець-Острияниця Іван — 137,
 138, 155, 190, 193, 202, 211, 223,
 230
 Полторацька, журналістка — 272
 Полторацький Марко Ф., укр. музик
 — 315
 Понас — 305, 308, 311
 Порш М. — 136, 187, 210
 Прайс Ворд — 104, 106
 Прокопович — 86
 Прудон — 247
 П'янца, журналіст — 126
 П'ятниця — гл. Інсабато
 Распутін — 37, 363
 Ревентлов, граф — 130
 Ревюк Омелян, ам. укр. діяч — 79
 Рен — 210, 221
 Ріттер Карль — 178
 Робесп'єр — 129
 Розенберг Альфред — 102, 123, 190,
 377
 Розумовська, графиня, жінка
 Макогона — 317
 Розумовський Кирило, гетьман —
 315-317
 Романчич Ганка — 296, 302, 378, 384
 Ромео, літ. персонаж — 226
 Ротермір — 104, 106
 Рудницька Мілена, посолка — 73, 74,
 87, 92, 212, 288, 307
 Рудницький Степан — 65, 66
 Рузвелт — 77
 С. Іван — 58
 Савуля — 115
 Савченко — 138, 140, 156
 Савчук — 269
 Сайкевич Петро — 34, 35, 72
 Саймон Джан А., бріт. політик — 344
 Сак — 207, 209, 218, 221
 Свенціцький Іларіон — 115

- Світозар, поет — 32
- Севрюк Олександр — 117, 137, 184, 185, 193, 294
- Селешко Михайло — 194, 218-221, 240, 254, 264, 327, 330, 332, 355
- Семенов, секр. укр. посольства — 115, 135
- Сен-Сімон — 247, 254
- Сидоренкова п-і — 117
- Сич — 154, 302
- Сіменович В., гром. діяч США — 367
- Сінгалевиц — 117, 135
- Сітон-Вотсон — 104, 105
- Січинський В. — 113
- Сказинський — 156
- Скат — 283, 295
- Скиба, втіаач — 211, 220, 221, 231, 256, 264-266, 268, 290, 291
- Скоропадський Павло, гетьман — 51, 73, 76, 90, 100, 102, 107, 154, 182, 190, 193, 200, 201, 206, 210, 211, 221, 222, 239, 241, 242, 255, 267, 282, 294, 296, 306, 315, 316, 366, 376
- Скрипник Микола — 23, 80, 98, 159, 267
- Смаль-Стоцький Нестор — 61, 62, 85, 86
- Смаль-Стоцький Роман — 43
- Смердяков — 247
- Сміт ("квейкер") — 102
- Собеський — 9
- Сокирка — 15, 152, 158, 206, 277, 301, 302, 340-342, 350
- Сокіл — 31, 32
- Сократ — 188
- Сольський Степан, граф — 364
- Сотник (Ярий) — 148-150
- Спіріто Уго, філософ — 126
- Стависький — 36, 37
- Стадіон, граф, губ. Галичини — 8, 9
- Сталін Йосиф — 21, 37-40, 77
- Стараче, секр. фашист. партії — 224
- Стасів — 31
- Стенчовп, лорд, підсекр. закордон. справ — 244
- Степняк — гл. Чучман Сидір
- Степун — 64
- Стешко Федір, музиколог — 295, 297
- Стід Вікгем — 104
- Стобар — гл. Андрієвський Дмитро
- Студинський Кирило — 268
- Субота — 288
- Сувіч, іт. міністер — 356
- Суп — 300, 304, 311, 319, 361
- Сустер Роберт, атташе преси — 212
- Сухенко — 43
- Сушко Роман — 140, 155, 213, 216, 295, 315, 338, 378, 384
- Сціборський Микола — 2, 3, 15, 31, 42, 86, 96, 98, 99, 105, 106, 155, 159, 206, 240, 322, 338, 354, 379, 381, 384
- Тиктор Іван — 342, 348
- Тишкевич Михайло, граф — 346
- Тищенко (Сірий) — 135
- Ткачук, архимандрит — 4, 33
- Токаржевський Як, укр. дипломат — 89, 91, 100, 133, 186, 201
- Тогобінний, журналіст — 282, 284
- Толстая Софія — 6
- Толстой Лев — 5
- Томсон — 105
- Трильовський Кирило — 348
- Троцький Лев — 40
- Троцький М., журналіст — 32
- Тун — 247
- Тур — гл. Мартинець Володимир
- Турчманович Михайло, студент — 27, 209, 234, 383
- Тюрго — 178
- Українка Леся — 5
- Умберт, принц — 84, 85
- Федорців Федь, журналіст — 135
- Фереро Гульєльмо, іт. історик — 244
- Фіхте, філософ — 130
- Фіш Гемільтон, конгресмен — 244
- Фіялка — 165, 301, 307
- Фосціні — 308, 311
- Франко Іван — 4, 5, 349
- Френкель Владімір, журналіст — 272
- Фрік М., нім. міністер — 10
- Фур'є — 247, 254
- Фурикевич — 94
- Хатасвич, секр. ЦК КПУ — 8

Хмель — 301
Хмельницький Богдан — 17, 19, 20,
176
Хмільовський — 307
Хомишин Григорій, єпископ — 290
Христос — 23, 130, 189, 190
Целевич Володимир — 44, 288
Ціглер — 118
Цірцея — 96
Чайка — 117, 118, 138, 140
Чарнвуд, лорд, посол — 243, 244
Чеботарьов — 136, 154, 155, 185, 255,
338, 349
Чекіні, іт. журналіст — 280, 281
Черевик — 187
Черетті, монс., ватиканський посол —
347
Чіпріані Лідо, іт. міністер — 161
Чіано, граф, іт. міністер — 4, 362
Чорняк — 32, 33, 94
Чумак — 134
Чучкевич — 307
Чучман Сидір — 152, 153
Шевченко Тарас — 348, 349
Шекспір — 245

Шемет — 114
Шепарович Юліян — 136, 137, 156
Шептицький Андрей, митрополит —
69, 72-77, 115, 135, 274, 288, 290,
296, 339
Шіпшінкс, секретарка Ліги Миру і
Свободи — 290
Шляйхер фон, ген. — 210, 221
Шов Бернард, англ. письменник —
245, 246
Шульгин Олександр — 86, 91, 288
Шумицький — 86
Шумський О. — 159
Шуровська, дириг. хору — 158
Шасний — 307
Ю. К., письменник — 13
Яків — гл. Макогін Яків
Яковенко — 182
Якомоні Франческо — 4, 200
Ярій Ріко, член ПУН — 3, 31, 32, 69,
74, 76, 87, 88, 97, 108, 110-112, 132,
133, 144, 145, 153, 154, 165, 168,
183, 185, 195, 201, 206-211, 217-222,
235, 240, 241, 264, 276-278, 291, 296,
361, 373

І Н Д Е К С

географічних назв

Авзонінс (гори) — 95
Австралія — 198
Австрія — 16, 29, 32, 52, 102, 116, 128,
131, 139, 196, 229, 233, 237, 238, 250
Адріатик — 52, 272
Азербайджан — 146
Азія — 40, 100, 105, 106, 147, 148, 152,
197
Алданська округа — 148
Альбанія — 36
Альзас-Льотарінгія — 174, 229
Америка — гл. також США — 24, 59,
77, 83, 88, 104, 112, 114, 115, 134,
142, 158, 179, 229, 236, 248, 250-253,
277, 287, 288, 300, 317, 336, 353,
358, 367, 372

Амур — 147, 261
Англія — 100, 101, 103, 105, 109, 110,
132, 141, 142, 144, 152, 174, 179,
187, 190, 192-195, 199-201, 227, 236,
237, 251, 271, 280, 284, 287, 316,
317, 367-369
Ангора — 199
Аргентина — 115, 284, 328, 329, 332
Атени — 36, 204
Атлантийський океан — 245
Афганістан — 40, 199
Африка — 197
Багдад — 102
База — гл. Галичина
Балкани — 167, 172, 255
Балтик — 272

- Басарабія — 192
 Батурин — 204
 Бельгія — 211, 222, 361
 Берлін — 14, 15, 29, 33, 34, 42, 74, 76, 91, 100, 102, 110, 136, 137, 139, 148, 158, 182, 185, 194, 204, 207, 210, 222, 315, 366, 375, 380, 382
 Берно (Швайцарія) — 211
 Берноберланд — 270
 Бибниця — 162
 Білорусь — 200
 Болгарія — 36, 192, 194, 202, 272
 Больонія — 32, 215, 254
 Большевія — гл. СССР
 Боргезе, вілла — 231
 Борго ді Граппа — 95
 Борго ді П'яве — 95
 Бразилія — 329, 332
 Браччано (Італія) — 98
 Бреннеро — 234
 Брюссель — 21, 31, 33, 88, 93, 271, 284
 Будапешт — 4, 32, 97, 100, 132, 134
 Буквіна — 316, 328
 Ванзе — 255
 Варненська військова округа — 202
 Варшава — 12, 33, 42, 116, 118, 133, 136, 140, 182, 184-186, 207, 208, 212, 227, 231, 292, 296, 338, 339
 Ватикан — 83, 85, 128, 130, 131, 284-286, 323, 345-347
 Велика Британія — 368
 Велика Росія — 273, 294
 Велика Україна — 18, 104, 148, 154, 159, 200, 308, 309
 Венеція — 4, 72, 163, 196, 214, 215, 234, 237
 Верона — 296
 Виборг — 148
 Відень — 8-10, 15, 42, 96, 115-118, 134-139, 204, 213, 233, 287, 302, 366
 Вілла Торльонія — 72
 Вінервальд — 117
 Волинь — 18, 339, 363, 364
 Володимир — 20
 Володівка — 154, 301, 307, 308, 339, 361
 Волисьькі гори — 95
 Ворохтянська залізниця — 162
 Гайльсарм — 117
 Галичина — 8, 18, 33, 76, 93, 107, 296, 317, 367, 379
 Гамбург — 214
 Гельсінгфорс — 42, 148
 Гельсінкі — 149
 Голляндська Індія — гл. Індії
 Голляндські
 Греція — 26, 36, 53, 225
 Грузія — 42, 146
 Гуцульщина — 162
 Далекій Захід — 196
 Далекій Схід — 22, 40, 147, 148, 196, 198, 327, 331, 367
 Далеко-Східній Край — 148
 Данціг — 16, 150
 Данцігський коридор — 190
 Дніпро — 19, 353
 Дніпропетровськ — 8
 Дніпрострой — 260
 Добруджа — 192
 Дон — 69
 Європа — 14, 16, 28, 29, 36, 40, 47, 52, 53, 105, 110, 111, 116, 119, 146, 150, 152, 170, 173, 174, 179-181, 190, 193, 196, 197, 231, 237, 260, 262, 272, 273, 294, 308, 315, 366
 Еспанія — 250
 Єгипет — 260
 Жаб'я — 162
 Женева — 21, 32, 90, 91, 100, 162, 187, 263, 280, 283, 294, 296, 302, 315, 318, 344, 367
 Закарпаття, Закарпатська Україна — 20, 27, 152, 156, 157, 175, 241, 316, 328, 358
 Захід — 150
 Західна Європа — 40, 162
 Західна Україна — 17, 116, 136
 Західні Землі — гл. Західні Українські Землі
 Західні Українські Землі — 25, 43, 45, 110, 146, 171, 207, 227, 228, 230, 288, 290, 291, 307, 309, 311, 316, 328, 329, 334, 335, 339, 353, 354, 358, 359, 370, 371
 Зелена Україна — 147

- “Зелений Клин” — 147, 148, 199, 329
 ЗУЗ — гл. Західні Українські Землі
 Індії Голляндські — 198, 199
 Індія — 189, 377
 Інсбрук — 296
 Ірландія — 179, 317
 Італія — 4, 16, 21, 29, 30, 32, 33, 36, 39,
 42, 47, 52, 60, 62, 63, 69, 70, 73, 77-
 79, 82-85, 93-95, 97, 109, 119, 121,
 124, 127-129, 131, 137, 140, 146, 150,
 152, 163, 167-169, 170, 172-174, 177,
 180, 181, 183, 187, 192-200, 205, 212,
 214, 215, 217, 227-230, 236, 237, 240,
 250, 251, 255, 257, 259, 264, 271,
 272, 280, 282, 284, 293, 294, 297-300, 302,
 310, 313, 315, 346, 355, 356,
 Йокагама — 197
 Кавказ — 90, 110, 199, 261, 314, 364
 Каленберг — 9
 Камчатська округа — 148
 Кам'янець Подільський — 204
 Канада — 4, 142, 158, 288, 296, 302, 328-
 330, 332, 336, 358, 384
 Канни — 250
 Капітоль — 84
 Карелія — 261
 Каролінські острови — 198
 Карпати — 161, 162
 Карпатівка — 30, 133, 146, 147, 152,
 166, 217, 219-221, 223, 235, 239-242,
 288, 290, 307, 339, 369, 373
 Карпатська Русь — 161
 Карпатська Україна — 161
 Картагена — 250
 Катеринославщина — 204
 Квірінал — 84
 Київ — 17, 117, 203, 204, 271-273, 364,
 365
 Київщина — 18, 363
 Китай — 40
 Кіндратівка — 156, 307, 308, 338, 343
 Кнютанж — 71
 Князівство Руське — 20
 Ковно — 42
 Козакія — 110
 Колимська округа — 148
 Копулівка — 218
 Королівство Польське — 20
 Корсіка — 247
 Косів — 162
 Кошиці — 159
 Кремона — 11, 122
 Криворівня — 162
 Крим — 314
 Крути — 18
 Кубань — 69
 Ладозьке озеро — 40
 Латвія — 116
 Лена — 199
 Лепінські гори — 95
 Литва — 200
 Ліберець (Чехія) — 307
 Ліон — 71
 Літторія (Італія) — 95, 96, 225, 226, 230
 Лондон — 4, 87, 101, 103, 112, 182, 194,
 199, 204, 244, 296, 315, 316, 363,
 367, 377, 384
 Луцьк — 339
 Лювен — 280
 Львів — 8, 9, 17, 20, 42, 44, 69, 118, 135-
 137, 150, 186, 292, 366
 Льсж — 31
 Льозанія — 26, 42, 372
 Мавер — 135, 137
 “Малоросія” — 364
 Манджурія — 40, 198, 199
 Маннергайм — 117
 Маріянські острови — 198
 Міляно — 30, 32, 34, 42, 79, 185
 Модена — 214
 Монголія — 198, 199
 Монтре — 370, 381, 382
 Москва — 8, 23, 24, 37-40, 99, 106, 159,
 176, 196-198, 211, 255, 258, 260, 261,
 284-286, 316, 324, 367
 Московія — 257, 258
 Московщина — 176, 258, 262, 312, 314,
 374
 Мукачів — 157
 Мюнхен — 138, 156
 Наддніпрянщина — 18, 282, 284
 Неаполь — 163, 233, 296
 “Негорелое” — 257
 Нижній Новгород — 312

- “Німецька Слобода” — 258
 Німеччина — 8, 10, 16, 22, 29, 39, 42, 52,
 53, 69, 74, 76-78, 102, 105, 109, 119,
 120, 128, 131, 152, 173, 186, 187,
 190, 192, 193, 196, 198-200, 210, 227,
 228, 230, 236-238, 248, 250-253, 255,
 264, 271, 294
 Новий Світ — 30
 Нюремберг — 126
 Оберлянд — 278
 Одеса — 23, 204, 312, 314, 320, 324
 Одеський лиман — 314
 Оксвщина — 278, 356, 362
 Папська держава — 303
 Париж — 14, 21, 26, 31-34, 37, 39, 42, 47,
 61, 62, 80, 86, 88, 90, 97, 100, 133,
 154, 203, 204, 206, 239, 264, 271,
 272, 283, 284, 292, 296, 302, 322,
 346, 347, 350, 377
 Пасейк — 182
 Перемисль — 20
 Перемишль — 256
 Персія — 40, 199
 Петербург — 215
 П’ємонт — 293
 Південна Америка — 235
 Північна Америка — 179
 Підкарпатська Україна — 4, 100, 175
 Підкарпаття — гл. Підкарпатська
 Україна
 Поділля — 18
 Полтава — 204
 Полтавщина — 18
 Полуднева Америка — 358
 Польща — 20, 29, 34, 39, 51-53, 66, 80,
 89, 93, 102, 105, 109, 128, 136, 137,
 141, 142, 156, 159, 161, 173-176, 186,
 190, 193, 194, 199, 200, 227-230, 255,
 270, 272, 283, 289, 290, 293, 295,
 306-309, 317, 335, 339, 344, 345, 348,
 353, 354, 358, 368, 374, 376
 Понтійські болота — 95, 223
 Понтія — 225
 Португалія — 284
 Прага — 42-44, 113, 117, 134, 135, 137,
 138, 149, 204, 212, 234
 Прибалтика — 308
 “Пристань” — 15, 207, 220, 221, 288
 Радянська Україна — 368
 Радянщина — гл. СССР
 Рига — 7
 Рим — 4, 11, 30, 32, 35, 46, 48, 49, 57, 58,
 61-63, 69, 80, 82, 84, 85, 89, 90-92,
 94, 95, 97-99, 106, 119, 130, 131, 163,
 166, 170, 171, 187, 192, 195, 201,
 203, 204, 211, 212, 238, 240, 244,
 250, 257, 271, 281, 283, 294-296, 300,
 302, 303, 311, 323, 324, 331, 333,
 346, 347, 359, 363, 375, 377, 379,
 380, 382, 384
 Римська Імперія — 26, 225, 303
 Річ Посполита — гл. Польща
 Російська Імперія — гл. Росія
 Росія — 7, 16, 18, 22, 33, 34, 38, 59, 70,
 102, 103, 105, 106, 133, 142, 151,
 173, 190, 192, 193, 195, 199, 200,
 215, 221, 227, 228, 256, 259, 262,
 285, 294, 308, 320, 324, 325, 347,
 379
 Румунія — 36, 109, 137, 161, 192, 228,
 230, 272, 310, 317, 348
 Русь — 20
 Саар — 80
 Сабавдія — 94-96, 101, 223, 225, 226,
 230
 Сахалінська округа — 148
 Свінемюнде — 207
 Святий Престіл — 84, 347
 Середземне море — 272
 Середня Європа — 345
 Сибір — 13, 198, 260, 312, 365
 Сибірська Держава — 199
 Слобідка — 36
 Соборна Німеччина — гл. Німеччина
 Соборна Україна — 172
 Совети — гл. СССР
 Советська Росія — 23, 102, 259
 Советська Україна — 234, 310, 316, 368
 Советський Союз — гл. СССР
 Советчина — гл. СССР
 Соловки — 350
 Соренто — 232
 Спарта — 11, 300
 СССР — 21, 23, 24, 29, 37-40, 51, 77,

- 100, 147, 148, 163, 175, 190, 192-194,
196-198, 200, 227, 228, 231, 243, 244,
258, 260, 282-285, 288, 295, 308, 309,
311-313, 324, 344, 368, 377-379
- Стобарівка — гл. Бельгія
- СУЗ — 70, 96, 98, 100, 110, 160, 184, 335,
353, 354
- Суматра — 232
- Суми — 216
- Схід — 141, 145, 308
- Східна Європа — 106, 229, 345
- Східна Україна — 17
- Східні Землі — 227, 283
- Сцілла — 244
- США — 21, 23, 182, 192, 198, 244, 253,
328-330, 344, 358, 369, 381
- Темпельгоф — 208
- Тироль — 174, 222
- Тібет — 199
- Тиренське море — 95
- Токіо — 30, 197
- Торино — 57
- Тоскана — 346
- Трент — 217
- Туреччина — 36, 40, 90, 176, 186, 199
- Турін — 79
- Туркестан — 90, 199, 261
- Угорщина — 4, 28, 32, 117, 199, 362
- Удіне — 239, 255, 278
- Ужгород — 18
- Україна — 2, 3, 8, 9, 13, 14, 17-20, 22-24,
42, 66, 69, 71, 77, 87, 93, 99, 101-106,
110, 116, 136, 140, 141, 144-148, 151,
152, 154, 161, 163, 164, 169, 172,
173, 175, 176, 190-192, 194, 197-200,
202, 204-206, 211, 212, 226-228, 243,
244, 250, 255, 261, 264, 272, 273,
283, 284, 286, 292, 293, 296, 306,
308-311, 319, 320, 323, 329, 342, 347,
348, 353, 363, 364, 378, 383, 384
- Українська (Зелена) Держава — 199
- УНР — 21, 51, 58, 61, 90, 113, 115, 116,
118, 185, 187, 193, 195, 228, 229,
242, 284, 291, 292, 295, 339, 376
- Філіпінські острови — 198
- Фінляндія — 33, 80, 132, 148-150
- Фльоренція — 89
- Франція — 25, 27, 32, 36, 37, 39, 40, 80,
85, 108, 109, 145, 163, 174, 192, 193,
196, 229, 248, 255, 260, 271, 284,
293, 338, 340, 341, 348, 350, 355,
356, 358
- Харків — 14, 115, 116, 135, 140, 211
- Харківщина — 216
- Цагерсдорф — 233
- Центральна Азія — 261
- Чернівці — 316, 317
- Чернігівщина — 18
- Чехословаччина — 102, 109, 161, 174,
272, 295, 310, 348, 362, 370
- Чигирин — 204
- “Чіркольо ді Рома” — 99
- Чорне Море — 40, 142, 272
- Шанхай — 28
- Швейцарія — 78, 232, 284, 285, 370
- Швеція — 176
- Югославія — 36, 140, 192, 355, 356, 362
- Ява — 232
- Якутська область — 199
- Ялта — 314
- Японія — 15, 21, 30, 40, 109, 142, 147,
148, 152, 173, 177, 181, 192, 197-199
- Ярослав — 20

І Н Д Е К С

ІНСТИТУЦІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ

- “Аншлюс” — 16, 29, 32, 52, 131, 163,
196
- Асоціація Закордонних Журналістів
— 163, 371, 372
- Асоціація Італійських Журналістів —
372
- Баліт (діточа організація) — 299
- Балканський Пакт — 36

- Береза Картуська — 290, 335, 350
 Бієннале (виставка) — 163
 Босвіл (в-во в Лондоні) — 316
 “Варяг”, в-во — 12
 Василянни оо. — 4, 33
 Вища Фашистівська Рада — 58, 78
 Вільне Козацтво — 69, 89
 Всеукраїнська Академія Наук — 116
 Всеукраїнський Національний
 Конгрес — 44, 49-51, 80, 292, 358
 “Гавас”, агенція — 350
 Генеральна Рада УНКТ — гл. УНКТ
 Генеральний Інститут Католицької
 Акції — 48
 “Геррен Клуб” — 210, 221
 Головна Квартира — 162
 ГПУ — 217, 260, 261
 Директорія — 117
 “Доньки Марії Допомішниці” — 83
 “Доротеум” — 116
 “Друга П’ятилітня Асамблея
 Фашизму” — 58
 II Інтернаціонал — 193
 Європейське Об’єднання Українських
 Організацій на Чужині — 161, 281,
 284, 359
 Жіночий Конгрес — 290
 “За Самостійність” — 136
 “Зарево”, студент. корпорація — 133,
 182
 Інститут — гл. Український Інститут в
 Берліні
 Інститут Драгоманова в Празі — 295
 Інститут Східної Європи — 222
 “Інтурист” — 139
 Італійська Академія Наук — 346
 КПУ — 159
 Квейкерів, Т-во — 102
 Клуб Закордонних Кореспондентів
 — 99
 “Книгозбірня Вісника” — 150
 Колегія св. Йосафата — 33, 57
 “Комітет Універсальности Риму” —
 41
 Конвент — 247
 Конгрес — гл. Всеукраїнський
 Національний Конгрес
 Конгрес Універсального Фашизму —
 370
 Корпус Січових Стрільців — 18
 Крайова Екзекутива — гл. ОУН
 “Ліга Боротьби з Большевиками” —
 138, 139
 Ліга Націй — 128, 180, 198, 260, 281,
 282, 284, 285, 344, 345, 356, 370
 Ліга Освобожденія Казачества — 69,
 89
 “Луг” — 291, 295
 Луговий Злет — 291
 Лятеранський Трактат — 129, 346
 “Максиміліян”, каварня — 134
 Мала Антанта — 36, 52, 186, 192, 196
 “Международная Книга” — 139
 Мирова Конференція в Парижі — 346
 “Молода Громада” — 136, 156
 “Народна Торговля” — 156
 “Народовецький Союз” — 157
 Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
 — 136
 Національна Бібліотека (Рим) — 47,
 49
 Національний Музей (Львів) — 115,
 117, 135
 Незалежна Робітничая Партія
 (Польща) — 368, 369
 НЕП — 155
 Об’єднання Емігрантських Організацій
 — гл. Об’єднання
 Українських Організацій
 Закордоном
 “Об’єднання Українських Організацій
 в Америці” — 79, 358, 359, 371
 Об’єднання Українських Організацій
 за кордоном — 81, 103, 283, 287
 “Обнова” — 48, 170
 “Огніско”, акад. т-во — 156
 ОДВУ — 182
 Організація — гл. ОУН
 Організація Ветеранів — 223
 Організація Колишніх Вояків — 95
 Орден Незалежности — 345
 Острияниччина — 384
 ОУН — 3, 8, 15, 42-44, 62, 69, 70, 71, 73-
 75, 81, 86-90, 92, 104-107, 109-112,

- 114, 137, 141, 155, 156, 158, 159,
167, 168, 170, 172, 182, 187, 193,
213, 218, 227, 228, 230, 263, 264,
266, 288-291, 306, 310, 325, 332, 334,
335, 357, 359, 360, 362, 372, 375
- “Охранка” — 260
- “Пакс Романа” — 4^р, 58, 170
- Пакт Чотирьох — 29, 108, 319
- Паризький Комітет — 79
- Парляментарна Репрезентація — гл.
Українська Парляментарна
Репрезентація
- ПАТ — 136, 317
- I-ий Конгрес ОУН — 42
- Понтифікальна Комісія — 347
- Пресове Бюро (Рим) — 4
- Провід — гл. ПУН
- “Пролетар” — 139
- ПУН — 3, 58, 75, 86, 92, 138, 168, 170,
257, 263-266, 286, 305, 306, 309, 325,
326, 333, 334, 340, 353, 357
- “П’ятилітна Асамблея” — 58, 61, 62
- Рада Амбасадорів — 93
- Рада Ліги Націй — 284
- Рада П’яти — 347
- “Ратгавз” — 140
- Римська Кампанія — 223
- “Рідна Школа” — 56
- Роззбройна Конференція — 195
- Російські Держ. Театри — 215
- Салезіяни оо. — 82
- Самбірський процес — 44
- СВУ — гл. Спілка Визволення Укр.
- Св. Престіл — 347
- Святий Рік — 82, 94, 130
- Св. Юр — 291
- “Сила” (ком. в-во) — 136
- СІЕ — 4, 72, 88, 280, 281
- “Січ”, студ. т-во — 9, 96
- “Січовий Базар”, Нью-Йорк — 115
- Слов’янський Інститут — 105
- Советський Уряд — 102
- “Сокіл” — 291
- Сокілький Злет — 291
- Союз — гл. Український Народний
Союз у Франції
- Союз Закарпатських Українських
Студентів — 157
- Союз Кооператив — 136
- Союз Народів — 103, 220, 280, 287,
288, 302, 318, 368, 369
- Союз Націй — гл. Союз Народів
- Союз Українок — 290
- Союз Українських Самостійників —
296
- Спілка — 34
- Спілка Визволення України, СВУ —
18
- Спілка Студентів (Берлін) — 182
- Сталеві Шоломи — 80
- Стрілецький Фонд — 338
- СУС (Канада) — 384
- Східна Китайська Залізниця — 40
- Східна Церква — 346
- “Сюрте”, франц. — 206
- Т-во Ліги Націй, укр. — 134
- Третій Інтернаціонал — 368
- Туринг-Клуб — 161
- УВО — 44, 149, 362
- УГА — 156
- Українська Громада — 159
- Українська Громада (Рим) — 17, 32,
33, 49, 57, 62, 68, 94, 99, 100, 169,
170, 281, 364
- Українська Громада (Шанхай) — 28
- Українська Дипломатична Місія —
272
- УМХ, Українська Молодь Христові
— 80
- Українська Нація — 68
- Українська Парляментарна Репрезен-
тація — 305, 307
- Українська Пресова Служба — 3
- Українська Соборна Державність —
52
- Українська Центральна Рада — 17, 18,
87
- Українське Бюро, Берлін — 69, 93, 154,
161
- Українське Бюро в Лондоні — 243,
287, 316, 317, 344, 366, 367, 369
- “Українське Інформаційне Бюро” в
Римі — 3

Український Інститут в Берліні — 140,
154
Український Народний Союз у
Франції — 46, 205, 340, 343
“Український Союз” — гл.
Український Народний Союз у
Франції
Український Червоний Хрест — 81,
140, 148
УНДО — 43, 44, 51, 58, 73, 76, 159, 266,
289-291, 295, 305, 358, 370
Унія Демократичної Контролі — 369

УНКТ — 375
УНО — 132
“Усіх Святих”, День — 322-324
“Усіх Мертвих”, День — 322, 324
ЦК Соц. Демократичної Партії — 137
Церква — 10, 11, 82, 84, 85, 129-131,
139, 322, 323
ЦЕСУС — 72, 88, 182
“ЧЕКА” — 260, 365
Червоний Хрест — 23, 158
ІУ Універсал — 17

СКОРОЧЕННЯ І ПСЕВДА

База — Галичина
Богуш — М. Кушнір
ВВ — Василь Вишиваний
Виздоровіння — звільнення з арешту
Віра — Євген Коновалець
Вірський, Вірленко — Євген
Коновалець
Володівка — Прага
Володівські сусіди — чехи
Володівчани — Чехи
Волянський — В. Мартинець
Гузар — Колодзінський
ДД — Дмитро Донцов
Домет — Дометенко
Дометівка — Італія
Дубчак — О. Бойків
Дубчаківка — Париж (Франція)
Ешкіс — М. Селешко
Є. К. — Євген Коновалець
Захворіння — арешт
Зевес — Дмитро Донцов
ЗУЗ — Західньоукраїнські землі
Ідеаліст — Дмитро Андрієвський
Іртен — Габрусевич
Карпат — Ріко Ярій
Карпатівка — Берлін (Німеччина)
Карпатівський ґрунт — Німеччина
Кашук — Сенік-Грибівський Ом.
КЕ — Крайова Екзекутива
Кіндрат — Роман Сушко
Кіндратівка — Відень (Австрія)

Копулівка — Берлін
Кум — Колодзінський
Лилик — М. Турчманович
Меленець — Костарів
МЗ — Микола Залізник
Мілько — М. Мушинський
Найденко — Хом'як
Наречена Барановського —
Чемеринська Н.
Новий — Кордюк
Окей — Є. Ляхович
Океївщина — Англія
Органський — М. Сціборський
Петя — П. Кожевників
Понас — Бартович
Пристань — Данціг
Приятели Кума — хорвати
Ріко — Ярій
РН — Розбудова Нації
Сак — Федина
Сич — Роман Сушко
Скат — В. Стахів
Скиба — М. Лебідь
Сокирка — В. Мартинець
Сотник — Ріко Ярій
Степняк — Чучман
Стобар — Дм. Андрієвський
Стобарівка — Бельгія
СУЗ — Східні Українські Землі,
Наддніпрянина
Суп — Ол. Бандера

Сусіди наші — поляки
Сусіди Домета — італійці
Сусіди Окея — англійці
Сусіди Карпата — німці
Сусіди Кіндрата — австрійці
Сусіди Волянського — чехи
Сусіди Стобара — бельгійці
Тогобічний — Полуведько

Тур — В. Мартинець
УП — Українська Пресова Служба
УС — Українське Слово
Черевик — Чеботарів
Фіялка — Яр. Барановський
СІЕ — Міжнародня Студентська
Організація до якої належав
ЦЕСУС

ІНДЕКС ЧАСОПИСІВ

- “Америка” — 328
“Анно XII” — 93, 161, 169
“Антиевропа” — 67, 126, 212
“Батьківщина” — 335
“Берлінер Тагеблат” — 329
“Вільне Козацтво” — 136
“Вісник” — 131, 158, 248, 335
“Вісник ОДВУ” — 328, 373
“Вісті” — 94, 328
“Вогні” — 158
“Воля” — 65, 216
“Вперед” — 157
“Газета Варшавська” — 182
    де Льозанна — 282
“Газета Поранна” — 289
“Годель Цюріхер Цайтунг” — 372
“Дванадцятий Рік” — 101
“XIX Сентюрі” — 107
“Дер Слявіше Остен” — 114, 316, 366
“Ді Штунде” — 366
“Діло” — 7, 135, 151, 182, 289, 290, 328,
    329, 366, 369
“До бою” — 136
“Журналь де Женев” — 282, 288, 372
“Записки” — 114
“Ілюстровани Кур’єр Цодзенни” —
    218
“Іль Кор’єре делля Сера” — 312, 324,
    379
“Іль Ляворо Фашиста” — 71, 181, 372
“Іль Мессаджеро” — 237, 250
“Іль Попольо д’Італія” — 11, 122, 128,
    151, 251, 255, 257, 259, 272, 273,
    355, 378
“Іль Попольо Романо” — 272, 273
“Івенстігатор” — 107
“Інтрансіжан” — 372
“Інґліш Рев’ю” — 107
“Канадський Фармер” — 328
“Київський Голос” — 364
“Кур’єре деля Сера” — 320
“Кур’єр Польські” — 289
“Л’Авеніре д’Італія” — 11
“Л’Европа Орієнтале” — 8
“Ле Петіт Парізієн” — 372
“Ле Темпс” — 29, 37, 85, 101, 133, 160,
    163, 181, 372
“Ле Віє д’Італія е дель Мондо” — 161
ЛНВісник — 18, 55, 64, 245, 247
“Маріянне” — 23
“Меркюр де Франс” — 64
“Мета” — 290, 329
“Направа” — 384
“Народне Слово” — 328
“Народовець” (“Націоналіст”) — 158
“Наш Клич” — 328
“Наш Шлях” — 92
“Неділя” — 135
“Нова Громада” — 139
“Нова Зоря” — 44, 290, 329
“Новий Час” — 156, 158, 328, 329, 342
“Новий Шлях” — 16, 26, 28, 158, 183,
    192, 205, 315, 318, 328, 332, 333,
    343, 363, 375, 377

- “Нові Шляхи” — 136
 “Нью-Йорк Таймс” — 96
 “Осерваторе Романо” — 23
 “Остевропейше Кореспонденц” — 118
 “Парі Суар” — 242
 “Польсько-Український Бюлетень” — 329
 “Последніе Новості” — 26, 274
 “Пробоем” — 157, 328
 “Рада” — 136
 РН — гл. “Розбудова Нації”
 “Розбудова Нації” — 26, 27, 36, 57, 72, 93, 100, 161, 176, 205, 206, 212, 213, 216, 263, 264, 266-268, 271, 295, 297, 301, 302, 308, 310, 333, 341, 342, 350, 354, 362, 373, 375
 “Роте Фане” — 139
 “Самостійна Думка” — 16, 158, 161, 183, 230, 328
 “Самостійність” — 62, 158, 328
 “Свобода” — 26, 28, 57, 58, 72, 79, 161, 192, 205, 213, 256, 328, 349, 358, 363, 372, 373, 375
 “Современні Записки” — 64
 “Студентський Шлях” — 55, 158
 “Сурма” — 74, 301, 362
 “Трибуна” (Рим) — 128
 “Тризуб” — 70, 341
 “Українське Слово” — 21, 25, 27, 45, 46, 203-205, 212, 221, 230, 239, 240, 257, 266, 268-271, 274, 277, 281-284, 300, 310, 328, 339-342, 348-350, 354, 357, 358, 361-363, 370, 374, 378, 381, 383
 “Український Голос” — 256, 328
 “Український Націоналіст” — 27, 28
 УП — 327-332
 “Фашистівський Режим” — 11, 122, 128
 “Фашист Уік” (“Фашистівський Тижневик”) — 106
 “Хліборобська Україна” — 247
 “Хліборобський Шлях” — 43, 366, 367
 “Час” — 316, 328, 366
 “Червоний Шлях” — 14
 “Юнак” — 74